LORD KINROSS

ATATÜRK

BİR MİLLETİN YENİDEN DOĞUŞU

ALTIN KİTAPLAR

LORD KINROSS

ATATÜRK
Bir Milletin Yeniden Doğuşu

Türkçesi: Necdet Sander
Altın Kitaplar. 12. basım
Birinci basım: Temmuz 1966 (Sander Yayınları)

Kitabın Orjinal Adı: Atatürk: The Rebirth of a Nation
Kapak Resmi: Şahin Karakoç
Yayın Hakları © Lord Kinross - Schindel
Altın Kitaplar Yayınevi

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KESİM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞÜ

1. Bir Makedonyalının Doğuşu
2. Bir Subayın Eğitimi
3. Kıta Hizmeti
4. 'Jön Türk' Devrimi
5. Karşı Devrim
6. Bir Kurmay Subayın Olgunlaşması
7. Batı Trablus Savaşı
8. Balkan Savaşları
9. Sofya'da Görev
10. Birinci Dünya Savaşı
11. Gelibolu Çıkarmaları
12. Bir Türk Zaferi
13. Doğu Cepheleri
14. Bir Almanya Ziyareti
15. Türk Yenilgisi
16. Mütareke
17. Sultan Meclisi Dağıtıyor
18. İmparatorluğun Paylaşımı
19. Direniş Hazırlıkları

İKİNCİ KESİM

KURTULUŞ SAVAŞI

20. Savaşımın Başlangıcı
21. Erzurum Kongresi
22. Sivas Kongresi
23. Damat Ferid'in İstifası
24. Ankara'ya Gidiş
25. Müttefikler Meclisi Basıyor
26. Kağnıyla Anadolu'ya Geçiş
27. Ankara'da Meclis Toplanıyor
28. İç Savaş
29. Yunan İstilası
30. Türk-Sovyet Antlaşması
31. Başıbozukların Sonu
32. Birinci İnönü Savaşı
33. Londra Konferansı
34. Eskişehir'in Düşüşü
35. Sakarya Savaşı
36. Türk-Fransız Antlaşması
37. Doğu'nun Yardımı
38. Savaşa Hazırlık
39. Nihai Zafer
40. İzmir Yangını
41. Çanakkale Bunalımı
42. Saltanatın Sonu
43. Lozan Görüşmeleri
44. Lozan Antlaşmasının İmzalanması

ÜÇÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN DOĞUŞU VE YÜKSELİŞİ

45. Cumhuriyetin İlanı
46. Halifeliğin Kaldırılması
47. Terakkiperver Fırka
48. Şeyh Sait İsyanı
49. Musul Sorunun Çözümü
50. Şapka Devrimi
51. Kadınların Özgürlüğü
52. Suikast Duruşmaları
53. İstanbul'a Dönüş
54. Harf Devrimi
55. Demokrasi Denemeleri
56. Türkiye'nin Dünyadaki Yeri
57. Yeni Bir Dil ve Tarih
58. Türklerin Babası
59. Ciddi Bir Hastalık
60. Atatürk'ün Ölümü

Sonsöz

Haritalar

Kaynakça

ÖNSÖZ

MUSTAFA KEMAL, sonraki adıyla Kemal Atatürk, yirminci yüzyılın ilk yarısını olağanüstü kişiliğiyle etkilemiş büyük bir asker ve devlet adamıydı. Onu çağının diktatörlerinden ayıran iki önemli nokta vardı: Dış politikası, sınırları genişletmek yerine daraltmak esasına; iç politikası ise kendi ölümünden sonra da ayakta kalabilecek bir siyasal sistem kurmak düşüncesine dayanıyordu. Bu gerçekçi ruhladır ki, memleketini yeniden canlandırmayı ve yıkık, dağınık Osmanlı İmparatorluğundan yeni, katıksız bir Türkiye Cumhuriyeti yaratmayı başarabildi.

Atatürk'ün dış görünüşü alışılmış Türk tipine uymaz. Çoğu Türklerden daha sarışın bir rengi, çıkık elmacık kemikleri ve çelik mavisi ayrık gözleri vardı. Yapısı ince, hareketleri ölçülüydü. Vücudundan dinlenme halindeyken bile enerji fışkırır; sanki her şeyi gören ve çelişik ruh halleriyle ışıldayan canlı, keskin gözleri bu enerjiyle parıldardı. Bazen düşüncelerini büyük bir açıklıkla anlatır, bazen çok az konuşurdu. İçindeki gerilim arada bir hırçın bir öfke halinde patlak verir, arkasından nazik ve sevimli bir ifade içinde yatışırdı. Dış görünüşünden övünç duyar, titiz bir zevkle giyinir, kaşlarını kıvırır, ellerinin ve ayaklarının biçimli oluşuyla övünür; hattâ çok yakın dostlarının yanında, serinlemek bahanesiyle, bahçedeki havuza yalınayak girmekten çekinmezdi.

Halkın alkışlarından kendisine aşın bir gurur payı çıkarmazdı. Yüklendiği görevi yerine getirmek için bu gösterilere ihtiyacı olduğunu bilir, ama bunları çok kez hafife alır ve pek seyrek kanardı. Dostlarından biri, bir gün halkın hoşuna gidecek bir davranışta bulunmasını söyleyince o küçümsemeyle: 'Ben yaptığımı gösteriş için değil, milletimi ve kendimi tatmin için yaparım,' diye karşılık vermişti. Bu iki amaç birbirine uygundu. Atatürk, yurdunu sahip olduğu bütün sevgi gücüyle severdi. İktidarı, hayal gücünün tutuşturduğu, üstün yaradılışının ve bükülmez iradesinin sürüklediği bir hırsla isterdi: Ama, yalnızca, milletine en yararlı olan şeyi, kendi zihninde tasarlayıp kararlaştığı biçimde sağlayabilmek için.

Huzursuz bir zihindi bu. Batı uygarlığının, on dokuzuncu yüzyıldan beri Türk liberal düşününü etkilemiş olan ilkeleriyle beslenmişti. Boyuna, başkalarının düşüncelerini alır, kendine uydurur, benimser; ama hiçbir zaman sağduyudan uzaklaşmaz ve teorilere karşı şüpheci davranırdı. Denemeci yöntemle hareket eder; '**istenilen amaca doğru adım adım**' ilerlemek için yaradılışındaki sabırsızlığı frenlemesini bilirdi. Bu adımları yinede hızlı atar; çok kere düşmanlarına olduğu kadar dostlarına karşı da sert davranarak, liberal amaçlara liberal olmayan yollardan ulaşırdı.

Atatürk, zaman zaman insan hayatını önemsememekle beraber, gaddar değildi. İnsanların karakterlerini kavramakta, nasıl davranacaklarını önceden görmekte yanılmaz bir sezgisi vardı. Onlara karşı davranışlarında da esnekti. Ne zaman inandırmak, ne zaman okşamak, ne zaman korkutup emretmek gerektiğini tam olarak kestirmekte büyük bir siyasî incelik gösterirdi. Yaşamaktan ve insanlarla birarada bulunmaktan zevk alır, söyleşiden hoşlanırdı. Ülkenin yönetimi üzerine kararları sofra başında aldığı olurdu. Bir 'erkek Sarah Bernhardt'ınkine benzeyen o berrak, çınlayıcı sesi ve keskin kuruluşlu cümleleriyle her zaman açık açık, çok kere uzun uzun, zaman zaman iğneli ve nükteli şekilde konuşmayı severdi. Uzun yıllar süresince Başbakanlık görevinde bulunan İsmet inönü için bir defasında: 'Onun kafasında elli tilki birbirini kovalar, ama hiçbiri ötekinin kuyruğunu yakalayamaz,' demişti.

Atatürk, çevresindeki hayatı zenginleştiren bir insandı. Kadınların kendisini beğenmelerinden hoşlanır ve buna açıkça karşılık verirdi. Ölümünü izleyen ruhsal çöküntü döneminde, yerine daha gelenekçi bir insan olan İnönü geçtiği vakit, Atatürk'ün hayranlarından bir kadın, 'Türkiye, sevgilisini kaybetti,' demişti. 'Şimdi artık uslu uslu kocasıyla oturması gerekecek.'

Bu, Türklerin çoğunun paylaştığı bir duyguydu.

BİRİNCİ KESİM

Osmanlı İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküşü
BİRİNCİ BOLÜM

Bir Makedonyalının Doğuşu

SARP DAĞLARI, sel gibi akan ırmaklarıyla Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli milletlerin bir yandan rastlaşıp karıştıkları, bir Yandan da kendilerine özgü farklı yaşayışlarını sürdürdükleri bir yerdi. Buraya Türklerin, beş yüzyıldan beri Doğulu, Batılı bir sürü ırkı birarada tutmak için uyguladıkları gevşek, fakat etkili organizmanın küçük bir örneği denebilirdi. Makedonya, Osmanlıların 'Rumeli' diye adlandırdıkları, Bizanslı Rumlarınsa eskiden 'Romalıların diyarı' dedikleri Avrupa Türkiyesi'nin tam ortasındaydı. Makedonyalılar, Müslüman, Hıristiyan ya da Musevi; Türk, Yunan, Slav, Ulah ya da Arnavut, hepsi ülkelerinin toprak yapısının ve en soğuktan en sıcağa kadar değişen ikliminin gerektirdiği disiplinle sertleşmiş, sağlam, dayanıklı insanlardı. Batı uygarlığı bunların üzerinde içten ve dıştan yumuşatıcı bir etki yapabilmiş; ama, Makedonyalılar yine, bu birbirine karşıt unsurlardan dolayı, kişisel özgürlüklerine sımsıkı bağlı kalmışlardı.

Mustafa Kemal bir Makedonyalıydı. Doğum yeri, vilâyetin denize açıldığı kozmopolit bir liman olan Selanik, doğum tarihi ise 1881'di. Hıristiyanların Müslümanlara ve Yunanlılara, Slavların Türklere ve birbirlerini karşı ayaklandıkları, Rumeli'nin tümünü oluşturan çeşitli unsurların biriminden kopup dağıldıkları bir tedirginlik çağı. Milli duyguları kabarmış ulan bu topluluklar, İmparatorluktan silkinip kurtulmaya ve ülkeyi Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan yararına olarak kesip biçmeye çalışıyorlardı. Yayılma isteği peşinde koşan Büyük Devletler, birbirlerine rakip Rusya ve Avusturya - Macaristan imparatorlukları, bitişik sınırları arkasında entrikalar çeviriyor, uydularını ayaklandırıyor, vakti gelince harekete geçip bölgeyi istilâ için hazırlık yapıyorlardı. İngiltere toprak kazanmak için değilse bile, daha doğudaki sömürgeleriyle olan ulaşım yollarını koruyabilmek için bir kuvvet dengesi kurmak çabasındaydı. Böylece Mustafa'nın doğduğu sıralarda, bir zamanlar Batı nasıl Doğu'nun önünde dize gelmişse, Doğu da Batı'nın önünde dize geliyor ve Osmanlı İmparatorluğu, gerileyiş ve çöküşüne doğru hızla kayıyordu.

O zamana kadar İmparatorluğun karşılaştığı baskı kendi sınırlarının içinden gelmişti. Ama Mustafa'nın doğuşundan dört yıl önce, 1877'de bu baskı dışarıdan kendini gösterdi. Akdeniz'e doğru yayılmak konusundaki Pan-Slav rüyalarının peşinde koşan Ruslar, sınırı aşarak İstanbul'un dış mahallelerine kadar ilerlediler. Burada onları ancak İngiliz donanması durdurabilmişti. Büyük devletlerin işe karışması sonucu Ayastafanos'ta (1)bir anlaşma imzalandı. Bu, aslında en başta Bulgaristan'ın yararına olarak, Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarının parçalara bölünmesi demekti. Ama, bu da, 'Düveli Muazzama'nın (2) işine gelmedi. İngiltere ile Avusturya, Rusya'nın Avrupa'ya bu kadar yayılmasından telâşa düştüler. 1878'deki Berlin Kongresinde, en çok Disraeli'nin etkisi ile, karar değiştirildi ve buna karşılık Rusya'ya Doğu'da birtakım haklar tanındı. Böylece Rumeli, yeni bir yaşama hakkı kazanıyordu, ancak temeli çürük bir hak. Çünkü yanı başında komşu olarak daha küçük, ama daha şamatacı bir Bulgaristan ve henüz Osmanlı İmparatorluğu içinde olmasına rağmen her an patlamaya hazır bir Makedonya vardı.

(1) Yeşilköy
(2) Büyük devletler.

Mustafa, böylece içeride kargaşalıklar ve dışarıda yabancı tehditler ile kuşatılmış tedirgin bir dünyaya gözlerini açtı. Türk soyundan, küçük bir orta sınıf aileden, Müslüman bir Osmanlı olarak doğmuştu. Makedonyalıların birçoğu gibi kanında bir parçacık Slav -ya da Arnavut- karışımı olup olmadığı hiçbir kanıta dayanmayan bir varsayımdan öteye geçemez. Ama, büyüdükçe renk ve tip bakımından başkalarına pek benzemediği de gözle görülüyordu. Zaten bu kadar kanşık bir ortamda

doğan bir çocuğun, ana babasından daha geride hangi ırklarla ilişkisi olduğunu araştırmak boşunadır.

Mustafa'nın babası Ali Rıza Efendi, anası da Zübeyde Hanımdı. Zübeyde Hanım, Bulgar sınırının ötesindeki Slavlar kadar sarışındı; düzgün, beyaz bir teni, derin ama berrak, açık mavi gözleri vardı. Ailesi Selânik'in batısında, Arnavutluk'a doğru, sert ve çıplak dağların geniş, donuk sulara gömüldüğü göller bölgesinden geliyordu. Burası, Türklerin Makedonya'yı ve Tesalya'yı almalarından sonra Anadolu'nun göbeğinden gelen köylülerin yerleştikleri yerdi. Bu yüzden Zübeyde Hanım, damarlarında ilk göçebe Türk kabilelerinin torunları olan ve hâlâ Toros dağlarında özgür yaşamlarını sürdüren sarışın Yörüklerin kanını taşıdığını düşünmekten hoşlanırdı. Mustafa da annesine çekmişti; saçları onun gibi sarı, gözleri onun gibi maviydi. Annesinin, üzerindeki etkisi büyük oldu. Mustafa bu etkıye zaman zaman saygıyla, zaman zaman da başkaldırarak karşılık verdi. Bir halk kadını olan ve bundan başka türlü görünmek de istemeyen Zübeyde Hanım güçlü bir iradeye ve sağlam bir köylü güzelliğine sahipti. Doğuştan akıllı bir kadındı, yalnız yeteri kadar eğitim görmemiş, okuma yazması ancak öğrenebilmişti.

Karısından yirmi yaş daha büyük olan Ali Rıza Efendi'nin daha silik bir kişiliği vardı. Ancak, bir ilkokul öğretmeninin oğlu olduğu için biraz eğitim görmüş ve bu yüzden küçük bir devlet memuru olabilmişti. Gümrüklerde ve Evkaf İdaresinde çalıştı. Mesleğinde hiçbir zaman fazla yükselemedi. Zübeyde Hanım'la evlenmeye talip olduğu sırada, ailesinin istediği ağırlığı bile verememişti. Neyse ki Zübeyde'nin ağabeyisi Hüseyin onun tarafını tuttu da Selanik'te evlendiler.

Bundan sonra Ali Rıza Efendi'nin Olimpos dağı eteklerinde görev aldığı bir köye yerleştiler. Gümrükten aldığı azıcık aylıkla zor geçinen Ali Rıza Efendi, bu zengin ormanlık bölgede birçok kişinin keresteden bol para kazandığını görüyordu. Ticaret konusunda hiç tecrübesi olmadığı halde, memurluktan ayrılıp kereste işi yapmaya karar verdi. Tekrar Selânik'e dönerek Cafer Efendi adında birisiyle ortak oldu ve elindeki birikmiş parayı bu işe yatırdı. Başta, işler iyi gitmişti. Ali Rıza Efendi bundan cesaret alarak ailesine daha büyük bir ev yaptırdı. Bu, iki katlı, geniş odalı bir evdi. Arnavut kaldırımı döşeli bir sokağa bakıyordu. Arkada bakımsız bir bahçesi, kızgın güneşe ve meraklı komşulara karşı kafesle örtülmüş cumbaları vardı.

Ancak Ali Rıza Efendi, işe atılmak için tarihin kötü bir anını seçmişti. Bu dağlar, çok eskiden beri Türk Beylerinin baskısından kaçan ve kendilerine yerli Hıristiyanların koruyucusu süsü veren Rum çetecilerle doluydu. Şimdi, Türklerin Ruslara yenilmesi ve vilâyetteki hükümet otoritesinin zayıflaması üzerine işi büsbütün azıtmışlar, açıkça başkaldırıp çapulculuğa girişmişlerdi.

Ali Rıza Efendi de bu eşkıyaların sürekli saldırılarının kurbanı oldu. 'Kerestelerini yakarız' tehdidiyle ondan para sızdırıyor, parayı aldıkları halde yine de yakıyorlardı. İşçilerinin gözlerini korkutup ayartıyorlar, kütüklerin kıyıya taşınmasına engel oluyorlardı. Ali Rıza Efendi ormanda eşkıyalarla çarpışmak zorunda kalıyordu. En sonunda, görevi çapulcuları temizlemek olan Selanik jandarma komutanının sözünü dinledi ve zararın neresinden dönülse kârdır, diye bu işten vazgeçti. Makedonya vilâyetinde Türk kanun ve düzeni bu kadar zayıflamıştı.

Zübeyde Hanım'ın Ali Rıza Efendi'den beş çocuğu olmuştu. Ama bunlardan yalnız ikisi, Mustafa ile Makbule yaşadı. Ali Rıza Efendi, göreneğe uyarak, Mustafa'nın adını doğduğu zaman kulağına fısıldamıştı. Bu, kendisinin küçükken kaza ile beşiğinden düşürüp ölümüne sebep olduğu bir kardeşinin adıydı. Ataları köle olan bir Arap dadı, Mustafa'ya bakıyor, beşiğini sallarken Bizans, Slav ve Türk melodilerinin bir karışımı olan eski Rumeli türkülerini söylüyordu. Bu türküler ömrü boyunca Mustafa'nın kulağından gitmeyecekti.

Zübeyde Hanım, atalarının geleneksel inançlarına körükörüne bağlı, beş vakit namazında sofu bir kadındı. Gerek kendi ailesi, gerek kocasının ailesi içinde hacılar bulunmasıyla övünürdü. Mustafa'nın da onların yolunu izlemesini, hafız, hattâ hoca olmasını istiyordu. Bunun için de şimdiden mahalle mektebine gidip, dini bütün Müslüman çocukları gibi, Kur'an ilkelerine uygun bir eğitim görmeliydi.

Ali Rıza Efendi'nin bu konuda oğluna bir yardımı oldu. Kendisi eğitim bakımından softalığa karşı, açık görüşlüydü. Batıdan özellikle Makedonya'ya sızmakta olan yeni düşüncelere saygı beslediği için, oğlunun Selanik'te ilk açılan ve çağdaş eğitim uygulayan bir okula, Şemsi Efendi özel okuluna gitmesi için ısrar etti. Epey tartışmadan sonra bir uzlaşmaya vardılar. Ali Rıza Efendi, karısının isteğini yerine getirmeye razı olur gibi yaptı ve Mustafa, göreneğe uygun dini törenlerle, Fatma Molla Kadın okuluna gönderildi. Sonradan bunu Mustafa şöyle anlatır:

'Okula gideceğim sabah annem bana beyaz bir entari giydirmiş, başıma da sırma işlemeli bir sarık sararak süslemişti. Elimde yaldızlı bir dal vardı. Sonra hoca efendi, yanında bütün okul çocuklarıyla, evimizin yeşilliklerle bezenmiş kapısına geldi. Duadan sonra anneme, babama ve hocaya temenna ederek ellerini öptüm. Ardından yeni arkadaşlarımın alkışları arasında, sevinçli bir alay halinde şehrin sokaklarından geçerek, caminin yanındaki okula gittik. Oraya varışımızda hep bir ağızdan yeniden dualar okundu, sonra hoca beni elimden tutarak, çıplak ve kemerli bir odaya götürdü, Kur'an'ın kutsal kelâmını orada bana açıklamaya başladı.'

Zübeyde Hanım'ın gönlü yapılmış, konukomşunun gözünde itibarı korunmuştu. Mustafa da okula pek ses çıkarmadı. Ama, Türkler arasında hâlâ çok yaygın olan ve annesinin de gönülden katıldığı Müslüman göreneklerine ve bunların uygulanış şekillerine karşı, içinde şimdiden bir çeşit irkilme doğmaya başlamıştı. Böylece Arapça güzelyazı derslerinden ve sınıfta çocukların bağdaş kurup yere otururak dizlerinin üstünde yazmalarından hiç hoşlanmadı. Yabancı çocukların bu biçimde oturmadıklarına, yazıyıda böyle yazmadıklarına dikkat etmişti.

Günün birinde kalkıp ayakta durdu. Hoca oturmasını emredince de dizlerinin tutulduğunu ileri sürerek sözünü dinlemedi.

'Ne,' dedi hoca, 'bana karşı mı geliyorsun?'

'Evet karşı geliyorum,' diye cevap verdi Mustafa.

Bunun üzerine öteki çocuklar da ayağa kalkarak, 'Biz de hepimiz size karşı geliyoruz,' dediler. Hoca, çocuklarla uzlaşmak zorunda kaldı.

Bundan biraz sonra Ali Rıza Efendi, Mustafa'yı mahalle mektebinden alarak Şemsi Efendi okuluna gönderdi. Zübeyde Hanım'ın başta istediği yerine getirilmişti, onun için bu işe artık ses çıkarmadı. Mustafa, yeni okulunda eğitimini oldukça başarılı bir şekilde ilerletti. Mustafa, açık renk saçları, yüzünün daha düzgün çizgileriyle öteki çocuklardan hemen ayrılıyordu. Onlar sokakta aşık atar, meyva çekirdekleriyle oynarken o, kendilerini büyük bir insan gibi, ağırbaşlılıkla seyrederdi. Aralarına hiç karışmazdı. Bir gün onu da birdirbir oynamaya çağırdılar kambura yatmayı kabul etmedi. Ayakta dururken üzerinden atlasınlar diye çocuklara meydan okudu. Ötekilerden uzak durur, mağrur davranır, üstünlük taslardı. Ufacık bir hakaret belirtisine karşı hemen tepki gösterirdi.

Şimdi artık daha iyi tanımaya başladığı işlek bir ticaret şehri olan Selanik, Mustafa'nın çocukluğu, delikanlılığı ve daha sonra da gençliği üzerinde biçimlendirici bir etki yapacaktı. Dağ eteklerinden yukarıya doğru tırmanan büyük, durgun körfezinin sularına yayılan Selanik, çevresindeki Roma, Bizans ve Türk surlarının sınırlarını çoktan aşmış, çağdaş Batı ölçüsündeki rıhtım ve bulvarları boyunca gelişmeye başlamıştı. Coğrafya durumu ve bundan doğan tarihi, ona kozmopolit bir şehir niteliği vermişti. Yıkık istihkamlarının üzerindeki karmakarışık çatıların arasından minareler ve çan kuleleri yükselirdi. Halkı, kat kat yaşar gibiydi. Müslüman mahallesi en yukardan, tepeyi çevreleyen Ortaçağ surlarından başlar, Arnavut kaldırımlı dik, dolambaçlı sokaklardan meydana gelen bir labirent halinde aşağıya doğru inerdi. Bunun altında ve limanın çevresinde, nüfusun aşağı yukarı yarısını oluşturan Museviler otururlardı. Bunlardan 'Dönme' denilen bir kısmı Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Rum mahallesi, ikisi arasında, şehrin merkezini kaplar; çevresinde de denizle dağ arasında çeşitli yönlere doğru Bulgar, Ermeni, Ulah ya da Çingenelerin ve en önemlisi her milletten Frenkler'in mahalleleri uzanırdı. 'Frenkler,' İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Portekiz'in zengin tüccarlarıyla güçlü konsoloslarıydı.

Tepenin eteklerinde, Rum kiliselerinin çan seslerini duyabilecek kadar yakınında oturan Mustafa, böylece yabancıların yaşama tarzına alışarak, onları uyanık ve ihtiyatlı bir şekilde değerlendirmesini öğrenerek büyüdü On sekizine gelmeden, Selânik'e trenin ilk kez girişini görecek ve bu burnundan soluyan çelik canavarın yarattığı heyecanı paylaşacaktı. -Şehrin yerlilerinden biri, 'Yüzyıl sona ermekteydi,' diye yazar, 'Batı, usul usul içeri sokularak, bankalarıyla Doğu'yu ayartmaya çalışıyordu... Kamaşmış gözlerimizin önüne, bilimin büyüsünü ve buluşlarının mucizesini seriyordu. Işıltısını bir an için gözlerimizle görmüş, bizi kendine çağıran sesini ürkek kulaklarımızla işitmiştik. Kendimizi, büyük bir ziyafetteki köylüler gibi, küçük ve yabani görüyorduk. Ama yine de bu parlaklıktaki soğukluğu ve bu yakınlaşmanın bize ne kadar pahalıya mal olacağını içimizden sezmiyor değildik.(3)
(3) Leon Sciaky, Farewell to Salonika (Selanik'e Veda)

Bu arada Mustafa bir süre için, Selanik'ten ayrılacaktı. Ali Rıza Efendi, sermayesinin geri kalanını da tuz ticaretinde yiyip bitirmişti. Yeniden memurluğa dönmek için başvurdu; almadılar. Kendini içkiye verdi, barsak veremine yakalandı ve üç yıl süren bir hastalıktan sonra öldü. Zübeyde Hanım çok zor durumda kalmıştı. Mustafa'yı okuldan aldı; kızkardeşi Makbule ile beraber, Selânik'in otuz kilometre kadar ötesinde Dangaza yakınlarında bir çiftlik işleten ağabeysi Hüseyin'in yanına götürdü.

Burada, ovanın yazın kurak, kışın batak olan kırmızı toprağında çeşitli ekinler yetişiyor ve hasattan sonra ekin diplerinde hayvanlar otluyordu. Mandalarla çift sürülürken peşlerinden giden uz.un bacaklı leylekler sapan izlerini gagalıyor ve gıcırtılı kağnılar ürünleri pazara taşıyordu. Yeşilliğin, toprağın, suyun ve gübrenin kokusunu içine çeken Mustafa, ömründe belki ilk kez toprağa ve doğaya karşı bir sevgi duymaya başladı. Açık havada yaşamaktan hoşlanıyor, çiftlik işlerinin kolayca üstesinden geliyordu. En yakın arkadaşı, tombul, dikkafalı, sözünü sakınmaz ve ağabeysinden daha iri bir kız olan Makbule'ydi. İki kardeş sık sık kavga ederlerdi. Gündüzleri, iki çocuk tarlada bir kulübede oturarak fasulyelere dadanan kargaları gözleyip kovarlar; kış geceleri de ocak başında, ateşin yanındaki bir çuvaldan aldıkları kestaneleri kavururlardı.

Bu sağlıklı çiftlik hayatı Mustafa'ya yanyordu. Kasları gelişmiş, güçlenmişti. Yemek boldu. Dayısı Hüseyin de iyi bir insandı. Ama Mustafa, çok geçmeden sıkılmaya başladı. Bu köylü yaşamından hoşlanmıyordu. Zekâsı uyanmaya başlamıştı. Artık bir şeyler öğrenmek istiyordu. Oysa, eğitimi büsbütün geri kalmaktaydı. Köyde öğretmen olarak yalnız. Müslüman hoca ile Rum papazı vardı ki, bunların arasında da büyük bir fark yoktu. Mustafa'yı sırayla ikisine de gönderdiler. Ama, Mustafa kendisine yabancı olan Rumcayı sevmedi, Hıristiyan çocuklarının soğuk davranışları da gururunu incitti. Kısa bir süre de hocaya gittikten sonra: 'Ben medresede okumam,' diye diretti. Zübeyde Hanım ona özel bir öğretmen buldu, ama, üç gün sonra Mustafa, adamın bilgisiz olduğunu ileri sürerek ondan ders almayı reddetti. Arkasından bir komşu kadın ders verme önerisinde bulundu. Ama, Mustafa bir kadından ders almak istemiyordu.!

Zübeyde Hanım, artık oğlunun doğru dürüst bir eğitim görmesi gerekililiğini iyice anlamıştı. Mustafa'yı yine Selânik'e, teyzesinin yanına gönderdi. Mustafa, Selanik Mülkiye Rüştiyesine devam etmeye başladı ama, burada da uzun süre kalmadı. Bir gün çocuklar, aralarında kavgaya tutuşmuşlardı; Arapça öğretmeni Kaymak Hafız, onu elebaşı yerine koyarak fena halde dövdü ve yara bere içinde bıraktı. Mustafa buna adamakıllı içerledi. Okula gitmeyi reddetti. Büyükannesi de onun tarafını tutarak, Mustafa'yı okuldan aldı.

Mustafa bu arada, ne olmak istediğini yavaş yavaş kestirmeye başlamıştı. Çocukluğundan beri dış görünüşüne düşkündü; şimdi giyinişine ve üstünün başının temizliğine daha da önem veriyordu. Öğrencilerin giymek zorunda oldukları şalvarlı, kuşaklı geleneksel giysi sinirine dokunmaya başlıyordu. Bu, artık modası geçmiş bir üniformaydı. Oysa sokaklarda bıyık burup caka satmak, azametli bir tavırla kılıçlarını kaldırım taşlarına vurup şakırdatarak geçerlerken kendilerini saygıyla izlediği askerlerin üniforması buna hiç benzemiyordu. Mustafa onların sorguçlarına, güvenlerine, üstün durumlarına, yabancılarla dolu bir şehirde, Türklüklerini ortaya koyuşlarına özenerek bakıyordu.

En çok imrendiği, Askerî Rüştiye'ye giden ve üniformasıyla caka satan Ahmet adındaki komşu çocuğuydu. Bu arada annesi de Selânik'e dönmüştü. Mustafa, askerî okula gitmek için ona yalvardı. Ama Zübeyde Hanım kabul etmedi. Oğlunun, Peygamber'in izinden gitmesini yürekten istemişti. Ama Mustafa bunu yapmayacaksa, hiç olmazsa babasının başaramadığı işi başarmalı, tüccar olmalıydı. Zübeyde Hamın da her ana gibi savaştan, ölümden ve her Osmanlı askerinin başına gelen bitmez tükenmez sürgünlerden korkuyordu. Hele, olur a, bir de rütbe alamazsa...

Ama, Mustafa'ya söz dinletmek kolay değildi. İsteğini komşu çocuğu Ahmet'in binbaşı olan babasına gizlice anlattı ve onun yardımıyla, annesine haber vermeden. Askerî Rüştiye'nin giriş sınavlarına katılmayı başardı. Sınava çok sıkı çalışmıştı. Girdi, kazandı ve böylece Zübeyde Hanım'ı bir olupbitti ile karşı karşıya bıraktı. Ama yine de okula yazılabilmesi için annesinin imzalı iznini alması gerekiyordu. Mustafa aklını kullanarak, annesine, babasının doğumunda ona bir kılıç armağan etmiş ve bu kılıcı, beşiğinin başucuna, duvara asmış olduğunu hatırlattı. Bunun tek bir anlamı olabilirdi: Babası, onun bir asker olmasını istemişti. Mustafa bir kahraman tavrı takınarak annesine, 'Ben asker olarak doğdum,' dedi, 'asker olarak öleceğim.'

Zübeyde Hanım yumuşamaya başlamıştı. En sonunda ona kararını verdiren, tam zamanında

gördüğü bir rüya oldu. Rüyasında oğlunun bir minarenin tepesinde, altın bir tepsi içinde oturduğunu görmüştü. Minareye doğru koşarken, kulağına bir ses geldi: 'Oğlunun asker okuluna gitmesir izin verirsen, hep böyle yüksekte kalacak. Vermezsen yere atılacak,' diyor du. Oğlunu askerlikte parlak bir geleceğin beklediği anaya malûm olmuştu. İsteğini yerine getirdi, gerekli kâğıdı imzaladı, Mustafa saygı ile onun elini öptü, annesi de ona hakkını helâl etti. Böylece Selanik Askerî Rüştiyesine girmiş oldu.

Mustafa, şimdi on ikisine gelmişti. Ailesinin elinde altı yıldır geçirdiği çeşitli öğrenimlerden sonra, mesleğini kendi seçmişti. Bu seçimde de yanılmamıştı. Subay sınıfı, ülkenin seçkin tabakası sayılıyordu. Ödenekleri padişah tarafından sağlanan askerlik akademileri, öğrencilerine yalnız askerlik konusunda değil, tarih, iktisat ve felsefe konularında da temel bilgiler veren eğitim yuvalarıydı. Bunlar, toplumun bütün sınıflarını içine alan demokratik kuruluşlardı. Öğrenciler ancak yetenek ve değerleriyle yükselebilirlerdi. Bundan başka okulu bitirenler orduya girdikleri vakit seyahat etmek, dünyayı görmek ve yaygın Osmanlı İmparatorluğunun ücra köşelerindeki insanların nasıl yaşadıklarını öğrenmek olanağını da buluyorlardı ki, bu, sivillerin kolay kolay elde edemedikleri bir fırsattı.

Mustafa, derslerini çok kolay buldu ve çabuk kavradı. En sevdiği ve en iyi başardığı ders, matematikti. Sınıf arkadaşları henüz basit aritmetik konularıyla uğraşırlarken o, cebir problemlerini bile çözmeye başlamıştı. Kendi adı da Mustafa olan matematik öğretmeni, onu, bu alanda kendisine eşil sayacak kadar takdir ediyordu. Küçük Mustafa, güç matematik sorulan bulup büyüğüne verirdi. Bir gün öğretmen, adları birbirinden ayırt edilsin diye, eski bir Türk göreneğine uyarak, öğrencisine ikinci bir ad taktı. Geniş anlamıyla 'olgunluk, eksiksizlik' demek olan 'Kemal' adını seçti. Bu ad, ölünceye kadar onda kalacaktı. Bazen öğretmeni, dersleri iyi bildiklerini öne süren çocukları, ötekilerin önünde sınava çağırırdı. İçlerinde bu cesareti gösterebilen pek azdı. Yalnız, öğretmenlerinin bile kendinden üstün olabileceğini kabul etmeyen Mustafa, hemen kalkar ve sınıfın en iyi öğrencisi olduğunu ispatlardı.

Mustafa Kemal, çabucak çavuş rütbesine yükseldi. Artık, öğretmenin yokluğunda onun yerine geçiyor, karatahtanın önünde arkadaşlarına ders veriyordu. Öğretici yaradılışta olduğu için, öğretmen rolünde hiç yabancılık çekmiyordu. Olgun davranışı onu arkadaşlarından ayırıyor, ötekiler gibi bir çocuk olmadığı belli oluyordu. Büyük sınıflardaki çocukların arkadaşlığını yeğlediği için, kendi yaşıtları arasında pek az arkadaş edindi. Renginin o alışılmamış sarışınlığı, yalnızlığı, o mavi gözlerindeki ağır, gururlu, hatta küçümseyici bakış, ona, sanki apayrı bir yaratık niteliği veriyordu. Otoriteye içgüdüsüyle karşı geliyor; öğretmenleri ona söz geçirmekle güçlük çekiyorlardı.

Evde de Zübeyde Hanım'la olan ilişkileri çoğu zaman fırtınalıydı. Kadınlarla dolu bir evde tek erkek olarak, onların davranışlarını küçümsüyor ve kendisini aralarında yaşamaya zorlayan babasızlığına kızıyordu. Arkadan Zübeyde Hanım yeniden evlendi. İkinci kocası, Ragıp Efendi adında, oldukça varlıklı, dul bir adamdı. İki oğlu, iki de kızı vardı. Mustafa, anasının hayatına giren bu ikinci adamı, bir âşık gibi kıskandı. Annesinin, para sıkıntısı yüzünden evlenmek zorunda kalışı ağrına gitmişti. Ama Ragıp Efendi'nin, annesi için iyi bir koca olduğunu görünce, onunla iyi geçinmeye başladı. Subay olan ve ona iyi öğütler veren bir üvey ağabesiyle de dostluk kurdu. Genç adam, çocuğa, haysiyet ve şerefin önemini anlattı. Mustafa kimseden dayak yememeliydi, hiçbir hakaretin altında kalmamalıydı. Şerefine karşı girişilecek herhangi bir davranışa karşı koymalıydı. Ona, kendini savunması için bir de bıçak verdi, ama bunu hiçbir zaman düşüncesizce kullanmamasını da söyledi. Bundan sonra, Mustafa, evden uzun süre ayrı kalacaktı. Çünkü on dört yaşındayken Rüştiye'yi bitirmiş ve yatılı olarak, Manastır Askerî İdadisine yazılmıştı.

Sıradağlar arasında genişleyen ovanın yüksek bir yerinde kurulmuş olan Manastır, yakındaki Arnavutluk ve Yunanistan sınırlarıyla daha uzaktaki Sırbistan ve Bulgaristan sınırlarına hâkim bir durumdaydı. Bu yüzden büyük bir stratejik önemi vardı. Makedonya'nın başlıca askeri merkeziydi ve bir taşra şehri olmasına karşın, Selânik'in kozmopolit havasını ve zarifliğini taklide özenirdi. Oldukça gösterişli ve süslü bir yapı olan Askeri İdadi, Manastır'ın biraz dışına düşüyordu ve karşısında zarif görünüşlü bir dağ yükseliyordu ki, bu dağa Rumlar, kışın kar tabakasıyla örtülen zirvesinin yumuşaklığından ötürü Pelister', yani güvercin derlerdi.

Burada Mustafa Kemal, ilk olarak kendini bir çatışma ortasında buldu. Makedonya'daki Türk otoritesi, Yunan ve Slav çeteleri karşısında gittikçe zayıflayıp dağılmaktaydı. Bu hava, subay adayı öğrenciler arasında aşırı yön tutmaların ve ateşli rakipliklerin doğmasına yol açıyordu. Okul içinde de karşıt görüşler çarpışıyor, çeşitli entrikalar dönüyor, çok kere kan dökülmesine kadar varan iç çete

savaşları oluyordu. En güçlü çete, Selânikli öğrencilerin kurduğuydu. Mustafa Kemal bu çetenin önderlerinden biri olmakla beraber, akıllı davranarak geride kalıyor, kavgalara hiç karışmıyordu. Bu dönemdeki bir anısını, yıllar sonra bile unutmamıştır: Bir gece yatakhanede gözlerini açmış ve bir çocuğun, elinde bir bıçakla, kendi çetesinden olan başka bir çocuğun yatağının üzerine eğilmiş olduğunu görmüştü. Neyse ki, yataktaki tam zamanında uyanarak, saldırganın elinden bıçağı çekip almıştı.

Mustafa Kemal, şimdi okul dışındaki geniş dünyada ne olup bittiğini ilk olarak farketmeye başlıyordu. Çocukların içi Osmanlıların Makedonya'yı fethini anlatan kahramanlık hikâyeleri, türküler ve efsanelerle doluydu. Şimdi ise ortalıkta, isyan ve bu toprakların elden çıkması tehditleri dolaşıyordu. Mustafa Kemal, Rumların, Bulgarların ve Sırpların Türk topraklarını ele geçirmek için bütün Rumeli'de nasıl çalıştıklarını öğrenmişti. 1897'de Yunanlılar, Girit'te bir bağımsızlık savaşı açtılar, Türkler de Rumeli'de onlara karşı yürüyüşe geçti. Manastır tam bir seferberlik halindeydi. Sokaklar adam almaz oldu. Erkekler, davul zurna sesleri arasında askere çağrılıyor; sokaklarda öğrenciler, ellerinde bayraklarla yürüyüş yapıyorlardı. Yakın dağlardaki Türk çeteleri Rumlarla kıyasıya dövüşmekteydi. Bir gece Mustafa Kemal'le bir arkadaşı, gönüllü olarak askere gitmek amacıyla okuldan kaçtılar. Ne var ki, öğrenci oldukları anlaşılınca, yaka paça okula geri gönderildiler. Ama, genç Mustafa Kemal'in gönlünde, yurtseverlik alevi tutuşmuş ve vatanına karşı, koruma isteğiyle karışık, şiddetli bir sevgi uyanmıştı.

Genç adam, İmparatorluğun her yanından gönüllülerin akın ettiğini gördükçe, onlara katılamadığı için yakınıyordu. Manastır'dayken Ömer Naci adında genç bir şairle arkadaş olmuştu. Boş zamanlarında, beraberce Selanik tren istasyonuna giderek, askerlerin cepheye hareketlerini izliyorlardı. Bir akşam, istasyondaki kalabalığın arasında uzun, böl cüppeleri ve sivri külahlarıyla bir derviş grubu gördüler. Dervişler, çaldıkları davul zurna ve neylerin tiz sesleri arasında kendilerinden geçmiş gibi görünüyorlardı. Çevrelerindekiler de onların bu coşkusuna uyarak isteri nöbetine tutulmuşçasına bağırıp çağırıyor, düşüp bayılıyorlardı. Mustafa, bu sahneyi soğuk bir tiksinti ile seyretti. Ömer Naci'ye utancından yüzünün kızardığını açıkladı. İçinde, bu çeşit yobazlıklara karşı büyük bir tepki doğmuştu.

Okul hayatının sert koşulları, Mustafa Kemal'in vücutça gücünü arttırdı. Ama, programdaki jimnastik dersleri dışında herhangi bir spora merak sarmadı. Bütün dikkatini çalışmaya vermeyi daha uygun buluyordu. En sevdiği ders hâlâ matematikti. Ama bunun yanında, başka konulara da ilgi duymaya başlamıştı. Ömer Naci, yazdığı şiirleri yüksek sesle okumaktan hoşlanırdı. Mustafa Kemal bunları dinliyor ve kelimelerin ahengi, ona çocukluğunda öğrendiği Rumeli türküleri gibi zevk veriyordu. Ömer Naci onu, okumak için kitaplar vermiş, Mustafa Kemal de böylece, edebiyat diye bir şeyin varlığını öğrenmişti. Şiirle ilgilenmeye başladı. Hattâ kendi de biraz yazmayı denedi ama, matematik öğretmeni onu bu hevesten vazgeçirdi.

Mustafa Kemal, başka bir arkadaşı sayesinde de 'siyaset diye bir şey'in varlığının farkına vardı. Bu arkadaşı, kendisi gibi Makedonyalı olan Ali Fethi'ydi. Fethi rahat, çekici bir davranışla, kıvrak ve esnek bir zekâyı kendinde birleştirmişti. Mustafa Kemal'in epey geri olduğu Fransızcayı çok iyi bilirdi. Fransızca öğretmeninden işittiği azarlara üzülen Mustafa Kemal, tatilde, kendi kendine Fransızca çalışmaya başlamıştı. Şimdi işe sıkı sıkı sarıldı. Dil bilgisi ilerledikçe, Fethi, ona Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Desmoulins, Montesquieu gibi Fransız filozoflarının eserlerini tanıttı. Çok geçmeden iki öğrenci, bu üstadların kendi ülkelerinin sorunlarını ilgilendiren düşünceleri üzerinde, heyecanlı tartışmalar yapmaya başladılar.

Artık çocukluktan çıkmış olan Mustafa Kemal, Selânik'e döndükçe, bu değişik ve serbest yaşayışlı şehrin zevklerini tatmaya başlamıştı. Çoğu zaman, üvey babasının yakınlarından olan genç bir arkadaşıyla (Fuat Bulca) rıhtımdaki dörtyol ağzını çeviren ve çoğu Rumlar tarafından işletilen Olimpos, Kristal,Yonyo gibi gazinolara giderlerdi. En çok Yonyo'dan hoşlanıyorlardı. Orada bira ile beraber o kadar bol meze verirlerdi ki, ayrıca para harcayıp, yemek ısmarlamaya ihtiyaç kalmazdı. Daha kuvvetli içkileri tattıkları öteki gazinolarda, ancak gezici satıcılardan en ucuz yiyecek olan kebap kesrane almaya güçleri yetiyordu. Öyle ki bir gün Ömer Naci, 'Hayat kuru kestaneden başka nedir ki?' diye şairce bir lâf etmek zorunda kalmıştı. Ama, ne de olsa bu alafranga hayattı ve gençler bunu alaturka çalgılı bir takım kahvelerdeki hayata tercih ediyorlardı.

Alafranga hayatı daha yakından tanımak isteyen iki genci Fransız öğretmenleri, gayrimüslimlerin devam ettiği bir dans dersanesine götürdü. Delikanlılar burada vals ve polka yapmasını öğrendiler.

Ama danslara kızlar katılmadığı için, erkek erkeğe dans ediyorlardı. Bununla beraber şehrin öbür ucundaki kafeşantanlarda kızlar da bulunuyordu. Bunları Fuad'ın ağabeyi tanıtmıştı. Bu gazinolarda orkestra çalıyor, kızlar şarkı söyleyip oynuyorlardı: Napoli şarkıları okuyan tombul İtalyan kadınları, ellerinde tefler ve ayak bileklerinde zillerle şıkır şıkır göbek atan Ermeni kızları. Sonradan kızlar müşterilerin masasına gelip içki içiyorlardı. Aralarında hiç Müslüman yoktu. Sadece Hıristiyan ve Yahudi kızları; peçesiz, elde edilmesi kolay kızlar. Sarışın Mustafa Kemal o kadar beğeniliyordu ki, çok zaman, kadınların ondan para bile almadıkları oluyordu. Böylece kadınlarla olan ilişkilerinin ana çizgisi belirmeye başlamıştı; daima 'isteyen'den çok 'istenen' durumunda olacak, ama peşinde koşanlara, o da, istekle karşılık verecekti. Duygu bakımından da 'seven'den çok 'sevilen' bir insandı. Hele şu sıralarda, tatillerde özel dersler verdiği iyi bir aile kızının ateşli ilgisi, onun gururunu iyice okşamaktaydı.

Yaşıtlarının çoğunluğundan hâlâ kendini ayrı tutuyordu. Onu konuşturmak, içinden geçenleri ve amaçlarını öğrenmek istedikleri vakit, onlara sadece 'Önemli bir insan olacağım' demekle yetiniyordu. Bir şeyler olmak hırsı, henüz tam yönünü bulamamış olsa bile, içinde tutuşmaya başlamıştı.

Bitirme sınavlarını başarıyla verdi ve 13 Mart 1899'da İstanbul Harbiye Okulu'nun piyade sınıfına girmeye hak kazandı.

İKİNCİ BOLÜM

Bir Subayın Eğitimi

İSTANBUL, yüzyılın dönümünde, birbirinden ayrı iki şehir halindeydi. Haliç'in kuzeyinde Pera, yani Beyoğlu yükseliyordu; Hıristiyanların şehri. Güneyindeyse İstanbul tarafı; Müslümanların şehri. Limanın üstündeki Galata köprüsünden geçmek, bir dünyadan bir başka dünyaya, bir tarih çağından öbürüne geçmek demekti.

İstanbul, sıra sıra kubbe ve minareleri, Sarayburnu'nun üstünde saf halinde dizilmiş kasırlarıyla, on altıncı yüzyılda mimari bir rönesansla gelişmiş bir Ortaçağ şehriydi. Şimdi ise, pitoresk bir çöküntü içinde çürümeye doğru gidiyordu. İnsanları hâlâ yüzyıllarca öncesi gibi yaşıyor ve gitgide çoğalarak sokakları bir arı kovanına döndürüyorlardı. Labirenti andıran yollarda ve kapalı çarşılarda işleriyle meşgul oluyor, sonra o geniş, ferah cami ve türbelerde huzur arıyorlardı. Ama şehrin güzel günleri çoktan sona ermiş, eski görkemi erimiş, gösterişi, parlaklığı tarihten bir yaprak olmuştu. Duvarlar yıkılıyor, boyalar dökülüyor, avluların taş döşemeleri çatlıyor, yolları otlar bürüyordu. Şehrin kadınları kara çarşaflı, peçeli hayaletler halinde. karanlık basmadan evlerine varmak için duvar diplerinden süzülerek kaldırımlarda telâşla yürürler, erkekler kahvelerin derme çatma peykeleri üzerinde, asma çardaklarının, ya da çınar ağaçlarının gölgesinde sessizce otururlar ve yalnız günde beş kez namaza çağıran müezzinin sesiyle yerlerinden kımıldarlardı. Geceleyin İstanbul, Haliç'in ötesinde ölü bir siluetten ibaret kalır ve bunun ardında Türkler, Doğu'nun sonsuz sesizliğine bürünmüş olarak uyurlardı.

Oysa, bugünün şehri Beyoğlu, pırıl pırıl ışıklarıyla bir deniz kızı gibi, öbür kıyıdan insanı çekerdi. Tavernaların sıralandığı kalabalık nhtımlarından başlayan baş döndürücü yokuşlar, İtalyan stilini andıran dar ve yüksek binaların uçurumlar arasından yukarılara doğru tırmanırdı. Yer yer, çift kanatlı, gösterişli bahçe kapıları ya bir konsolosluk avlusuna, ya da zengin bir tüccarın güzel konağına açılırdı. Bu konakların bahçeleri çoğu zaman kat kat, Boğaz kıyılarına kadar inerdi. Sözde Batı zarifliği ve havası ile Levantenliğin bayağılığını birleştirmiş olan Beyoğlu, kendini çağdaşlığın örneği sayarak böbürlenirdi. Saray gibi otellerinin palmiyeli salonlarında son moda giyinmiş madam ve mösyöler, kibar orkestra müziğini dinlerdi. Sokaklar şık faytonlardan geçilemezdi. Mağazaları Viyana ve Paris'ten gelme en yeni mallarla doluydu. Eğlencelerinse çeşidi oradaydı: tiyatrolar, müzikholler, kabareler ve yüksek tabakanın poker oynadığı, piyasa ve saray dedikodularının edildiği Fransız özentisi kulüpler.

Beyoğlu, yabancıların şehriydi ve İmparatorluğun bütün serveti yabancıların elindeydi. Yabancılar sırtlarını kapitülasyonlara dayamışlardı. Kapitülasyonlar, yabancıyı vergi dışı sayan, merkezi Türk hükümetine önem vermeden kendi dinini ve kendi kanunlarını uygulamakta serbest bırakan birtakım ayrıcalıklardı. İlk sultanlar, bu ayrıcalıkları, kendi çıkarları için bağışlamışlardı. İmparatorluğun genişlediği sırada, Batı pazarlarının kapısını açacak yabancı satıcılar, Türkler için yararlı ve gerekliydi.

Ama sonradan Batı dünyası gelişip, Türkler gerilemeye başladıkça bu ayrıcalık bütünüyle yabancılann yararına dönmüştü. Artık, Türklerin yoksun olduğu özgürlüklerden, yabancılar yararlanıyordu. Böylece devlet içinde güçlü yabancı devletler doğmuş, Osmanlı imparatorluğu üzerindeki yabancı baskısı o kadar şiddetlenmişti ki, Türklere, kendi vatanlarında kendileri esir, yabancılar ise efendiymiş gibi gelmeye başlamıştı. Böylece modern Beyoğlu, eski İstanbul'u iyiden iyiye egemenliği altına almıştı.

Şimdi on sekizinde canlı bir delikanlı olan Mustafa Kemal büyük başkentin yaşayışına kendini bırakıverdi. Üzerinde henüz az çok bir taşralılık olmakla beraber, yaşama isteğiyle dopdoluydu ve görgüsünü artırmak için can atıyordu. Yeni İstanbul, onu, eskisinden daha çok ilgilendirmişti. Kozmopolit Beyoğlu çevresinde her türlü eğlence vardı; genç adam hepsinin tadına bakıyor, hiçbir isteğine gem vurmuyordu.

Seziş ve kavrayışı eskiden beri güçlü olduğu için İstanbul adlı bu fâcire-i dehr'in(1) gerçek karakterini değerlendirmekte gecikmemişti. Okul arkadaşlarından Ali Fuad'a bir gün bu konudaki düşüncelerini anlattı. Osmanlı hanedanının ilk padişahlarının memleketi dürüst ve iyi şekilde yönetmiş olmalarına hiç şaşmıyordu. Çünkü onların merkezleri Bursa ve Edirne gibi küçük ve katıksız Türk şehirleriydi. Oysa köhne gelenekleri, yozlaştırıcı etkileriyle bu karışık ve için için kaynayan Konstantiniye'de ergeç çürüyüp gitmeye mahkûmdular. Keyif sürülecek bir yerdi burası, devlet yönetmek için değil.
(1) Fâcire-i dehr = Dünyanın koca kahpesi (Tevfik Fikret'in Sis şiirinden)

Ali Fuad, Mustafa Kemal'in hayatında bir boşluğu dolduracaktı. İstanbul'da ilk gün ve geceleri, her türlü eğlenceye rağmen yalnızlık içinde geçmiş, yabancı bir ilde eşsiz, dostsuz, kimsesiz, kalmıştı. Selanik'te, gösterişsiz ve dar da olsa kendine göre bir çevresi varken, şimdi onu âdeta yutmuş olan büyük şehir ortamında, silik bir taşralıdan başka bir şey olmadığını anlamıştı.

Sonra Ali Fuad'la dost oldu. Fuad ondan küçük olmakla beraber yaşına göre olgundu. Doğma büyüme İstanbullu olduğu için üzerinde, kendini evinde hissetmenin verdiği bir rahatlık ve güven vardı. İyi bir ailenin çocuğu olduğunu Mustafa Kemal hemen anlamıştı. Saraydaki bol bol zadegan soylarının dışında yüksek tabaka yerini tutan eski asker ailelerinden biriydi bu. Onlara kıyasla Mustafa Kemal kendi ailesini gösterişsiz ve sönük buluyordu. Fuad'ın babası İsmail Fazıl hatırı sayılır bir emekli paşaydı. Oğlu bundan hep sevgi ve övünçle söz ederdi. Mustafa Kemal ona biraz hüzünle baba sevgisi nedir hiç bilmemiş olduğunu açıkladı.

Ali Fuadlar, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Osmanlı soylularının yalılar ve korular içinde yaşadıkları Kuzguncuk'ta oturuyorlardı. Fuad bir gün yeni arkadaşı Mustafa Kemal'i aldı, evine götürdü. İsmail Fazıl Paşa, bu sırım gibi, uyanık, sarışın gençteki üstün yetenekleri hemen sezmiş, onun Selâniklilere özgü terbiyesini beğenmişti. Burasını kendi evi saymasını söyledi. Mustafa da Paşa'yı bir bakıma çocuk yaşta kaybettiği kendi öz babasının yerine koymaya başladı. Artık hafta sonlarını Fuadlarla birlikte geçiriyor ve orada kendini gerçekten kendi evindeymiş gibi görüyordu.

Mustafa Kemal'le Fuad, boş vakitlerinin çoğunu birlikte geçiriyor ve bu geniş, değişik şehrin her yerini geziyorlardı. İstanbul'u her yönüyle keşfetmeye kararlıydılar. İsmail Fazıl Paşa'nın şehrin tam bir haritasını çıkarmaları için verdiği öğüt, onları büsbütün kamçılamıştı. Kayıkla Boğaziçi'ni Marmara kıyılarını geziyorlardı. Yazın, bir hafta sonunu Büyükada'da geçirmeye karar verdiler. Oteller pahalıydı. Onun için, kumsal kıyılara kadar inen ve bu adalara bir Akdeniz görünüşü veren çamlıklarda kamp kuracaklardı. Yanlarına kap kaçak, çıra, yiyecek ve en önemlisi, içecek şeyler almaları gerekiyordu. Mustafa, her zamanki içkisi olan birayı öne sürdü. Ama, Fuad kasayla bira taşımanın ağır olacağını söyleyerek, onun yerine bir şişe rakı almayı önerdi. Mustafa Kemal, bu anason kokulu, keskin Türk içkisini henüz tatmış değildi. Ama içer içmez hoşlandı ve ondan sonra rakı içmeyi alışkanlık edindi.

Mehtaplı bir geceydi. Yemeğin ve rakının verdiği hararetli, romantik duygulara daldılar. Çevrelerindeki doğal güzellik, mis gibi kokan çamlar, parıltılı deniz, yıldızlı gökyüzü kendilerinden geçirmişti onları. Heyecandan uykuları kaçmıştı. Birbirlerine sevgi üzerinde hayallerini anlatmaya, şiirler okumaya başladılar. Bir ara Mustafa Kemal, 'Fuad, dedi, eğer matematiğin üzerinde durduğum kadar şiir ve resim üzerinde de dursaydım. Harbiye'de, dört duvar arasında, kapanıp kalmazdım. Mehtaplı gecelerde, okuldan kaçıp buraya gelir ve şiir yazardım. Sabahleyin ortalık aydınlanır aydınlanmaz da resim yapmaya başlardım.'

Bunlar geçici hayallerdi. Harbiye'nin ilk yılında gençlik hülyaları ve çeşitli eğlenceler yüzünden, kendini derslerine tam olarak veremeyen Mustafa, ikinci yılda canla, başla çalışmaya başladı. Zihnini geliştirmeye ve kafasını dolduran düşünceleri düzenlemeye çalışıyordu. Başlıca ilgilendiği, hâlâ askeri sorunlardı. Ama bir yandan da, bilgi alanını genişletmeye başlamıştı. Fransızcasını ilerletmeye çalışıyor ve artık Fransızca gazeteleri okuyabiliyordu. Manastır'da Fethi'nin tanıtmış olduğu Fransız yazarlarını da şimdi daha iyi anlayarak ve daha derinine inerek inceleyebiliyordu. Bu çeşit bozguncu kitaplar öğrencilere yasak olduğu için, Mustafa Kemal bunları geceleyin gizlice okurdu. Bunlarla beraber yakın bir ihtilâlin öncüleri olan Namık Kemal'i ve diğer aydın düşünceli şairleri de okuyordu ki, o devirde, bunların adlarını ağza almak bile büyük suç sayılırdı.

Okul dışında, Harbiye öğrencileri açık tartışmalar düzenler ve halk içinde konuşmayı talim ederlerdi. Kemal'in önerisi üzerine güzel konuşma yarışmaları da düzenlemeye başladılar. O bir konu seçiyor, konuşma süresini sınırlıyor ve sonra saat tutuyordu. Kendisi daha şimdiden, dinleyicilerini etkileyip sözlerine inandırmakta büyük bir beceri göstermeye başlamıştı. Fakat siyaset dünyasının daha eşiğinde sayılırdı. Zihni, henüz tam olarak kavrayamadığı bir sürü duygu ve düşünceyle uğraşmaktaydı. Bunlar. genç bir adamın politik bilincinin gelişme sancılarıydı. Bu bilinç geliştikçe, Mustafa Kemal'in kişisel tutkusuyla yurt sevgisi, memleketi kurtarıp yükseltmek uğrunda kendisinin bir şeyler yapabileceği düşüncesinde birleşti.

Mustafa Kemal, memlekette gelişmekte olan bir özgürlük hareketinin zorbalığın tepkisiyle bastırıldığı bir devirde doğmuştu. Üzerinde şimdi bilgi edinmeye başladığı Fransız İhtilâli'nden beri Osmanlı İmparatorluğu, ruhani bir Ortaçağ devletinden çağdaş bir anayasa devleti olmaya doğru, ağır ve inişli çıkışlı da olsa, sürekli bir gelişim göstermekteydi. On dokuzuncu yüzyılda bu eğilim, zaman zaman gözle görülür bir hal aldı. Bu da kısmen, aydın bir sultan olan genç Abdülmecid'in inisiyatifiyle 1839'da ilân olunan ve halkın haklarıyla hükümdarın sorumluluklarını belirten Tanzimat Fermanı ve onu izleyen Batı usulü reformlarla; kısmen de, 1876'da, daha az ilerici bir sultan olan Abdülhamit'in, azınlıkların çıkarlarını korumak amacıyla hareket eden Batılı devletlerin baskısı altında parlamenter bir anayasayı kabul etmesiyle oldu.

Sultan Abdülhamit, reform ve yenileşme hareketlerini sosyal hayatın bazı yönlerinde sürdürüyordu. Ama, siyaset yönünden demokratik bir düzene, uzun süre göz yummasına olanak yoktu. Çünkü İmparatorluğunu her koldan tehdit eden yıkıcı güçlere karşı bazen delilik derecesine varan bir korku besliyordu. 1877'de Rus Savaşını bahane ederek Meclis'i dağıtmış ve ülkeyi baskıyla yönetmeye koyulmuştu. Bir çeşit polis devleti kurmuş bulunuyordu. Kişi, söz ve basın özgürlüklerini kökünden kazımış, geniş bir casusluk örgütü kurmuş ve atalarının sarayı olan Dolmabahçe'yi bırakarak şehrin oldukça dışında kalan Yıldız Sarayı'nın yedi, sekiz metre yüksekliğindeki duvarlarının güvenliği içinde hüküm sürmeye başlamıştı.

Bu çeşit bir baskı ve onun yarasıra gelişen ahlâk bozukluğu karşısında duyulan öfke, şüphesiz ergeç bir ayaklanma şeklinde patlak verecekti. Ama başlarda Türk devrimcileri ya başka ülkelere kaçıyor, ya da yeraltı faaliyetlerine girişiyorlardı. Eskiden beri hürriyetin beşiği sayılan Paris ve Cenevre gibi şehirlerde komiteler kuruyor, Batı dünyasını kendi davalarıyla ilgilendirmeye çalışıyor, propaganda yazıları yazıp basıyor ve bunları yabancı posta kanallarıyla gizlice ülkeye sokuyorlardı. Artık onlara sadece reform da yetmez olmuştu. Amaçlarına ancak ihtilâlle, Sultan'ı devirmekle erişebileceklerdi.

İstanbul'daki hürriyet taraftarları, çalışmalarını gizli yürütmek zorundaydılar. Onlar da, aynı ihtilâlci izde yürüyorlardı. Tuhaftır ki, kendisini devirmek için ilk faaliyete geçenler, bizzat Abdülhamit'in yetiştirmiş olduğu seçkinler, yani rejimi korumak ve güçlendirmek için geliştirdiği askeri okullarda okuyan genç öğrencilerdi. Osmanlı İmparatorluğunda hükümeti devirmek amacı güden ilk gizli cemiyet, Askeri Tıbbiye-i Şahane öğrencileri tarafından, Fransız İhtilâli'nin yüzüncü yıldönümünde, 1889'da kurulmuştu.. 1896'da -Mustafa Kemal'in henüz Manastır'da öğrenci olduğu sırada- bu ihtilâlciler, bir hükümet darbesi yapmaya kalkıştılarsa da, başarıya ulaşamadılar. Elebaşlarının hepsi tutuklanıp yargılandı ve İmparatorluğun uzak köşelerine sürgüne gönderildi. Abdülhamit böylece, Türkiye'deki kaçınılmaz ihtilâl hareketini daha on küsur yıl için erteleyebilmişti.

Mustafa Kemal, 1902'de teğmen olarak Kurmay Okulu'na geçtiğinde, politik düşünceleri, hızla, daha belirli bir biçim almaya başladı. Bir zamanlar matematik ve şiire karşı duyduğu hevesle şimdi kendini tarih konusuna vermişti. Napolyon üzerine ne buluyorsa okuyor ve onu -bazı yönlerini eleştirmekle beraber- çok beğeniyordu. John Stuart Mill'i okuyordu. Çağın 'halkçı' düşüncelerine

kapılmaktan, o da kendini alamamıştı. Birkaç arkadaşıyla birlikte gizli bir komite kurup elyazısıyla bir gazete çıkarmaya başladılar. İdare ve siyaset alanındaki kötülükleri açığa vurmak amacı güden yazıların çoğunu, Mustafa Kemal yazıyordu.

Sonunda bu işler Saray'ın kulağına kadar gitti. Okul müdürü kınandı ve kendisine suçluları cezalandırması bildirildi. Müdür, Mustafa Kemal'le arkadaşlarını veteriner bölümünün bir okuma odasında gazetelerinin gelecek sayısını hazırlarken yakaladı. Ama hoşgörü sahibi bir adam olduğu ve ordudaki birçok kıdemli subaylar gibi o da Sultan'ı pek sevmediği için, gençlerin yaptığını görmezlikten geldi. Sadece derslerini ihmal ettikleri için hafif bir ceza verdi ve sonunda bunu bile uygulamadı.

Mustafa Kemal, siyasete karşı uyanan bu yeni merakının meslekî eğitimine zarar vermesini istemiyordu. Kafası, bir kurmay subay adayının bilmesi gereken daha büyük strateji ve taktik problemleriyle uğraşmak zorundaydı. Gece, yatakhanede, arkadaşları uyurken o, gözlerini kapamaz ve geç saatlere kadar düşünür dururdu. Ancak, sabaha karşı uyuyabilirdi. Öyle ki, sabahleyin kalk borusu çaldığı zaman, nöbetçi subayı onu uyandırabilmek için dürtmek zorunda kalırdı. Arkadaşları onu hep yarı uykuda sanırlardı. Sonra ansızın derste, Mustafa, hepsinden iki kat daha uyanık olduğunu ortaya koyardı: Öğretmene çapraşık bir soru sorar, hepsini düşünüp kafa patlatmak zorunda bırakırdı. Özellikle, gerilla konusuna çok meraklıydı. Bir gün, keramete yaklaşan bir öngörüyle sınıfta, başkente karşı Anadolu yakasından girişilebilecek bir ayaklanma hareketini varsayan bir soru sormuştu.

1905 yılında Kurmay Okulu'nu bitirip yüzbaşı çıktığında, yirmi dört yaşındaydı. Beyazıt'ta oturuyordu; birkaç arkadaşıyla beraber, komşu bir Ermeni evinde bir oda kiralamıştı. Siyasal eylemlerini orada sürdürüyorlardı. Aslında bu, dertleşmekten ve âdet olduğu üzere Sultan'ı kötüleyip, şimdi bir kitaplığı dolduracak kadar çoğalan 'yasak' kitapları okumaktan ileri geçmiyordu. Aralarında Harbiye'den kovulmuş ve gidecek yeri olmadığı için yanlarında barındırdıkları bir genç vardı. Bu genç, onları Saray'a jurnal etti ve sonra düzmece bir mektupla yakındaki kahvelerden birine çağırıp orada yakalattı.

Mustafa Kemal, Ali Fuad ve yeni yüzbaşı çıkmış olan iki arkadaşı daha hapse atıldılar ve teker teker sorguya çekildiler. Mustafa bu sorgu sırasında, epey hırpalandı. Protokol bilen bir insan olan Ali Fuad ise, Sultan'ın üniformasını giyen bir subaya, Sultan'dan daha aşağı rütbeli birinin el kaldıramayacağını ileri sürerek ucuz kurtuldu. Sonra Mustafa Kemal, arkadaşının bu diplomatça manevrasını duyunca kendi tecrübesizliğine acı acı gülecekti. Tutuklu kaldığı Sırada, annesi onun başına kötü bir şeyler gelmesinden çok korktuğu halde, kendisi o kadar tasalanmamıştı. Şiir yazıyor, kaçak olarak edindiği kitapları okuyor ve serbest kalınca neler yapacağını tasarlıyordu.

Tutuklular, soruşturma sona erinceye kadar, birkaç ay hapiste kaldılar. Okul müdürü, işlenen suçun bir gençlik yanlışından ileri geçmediği tezini savunuyor ve tutuklulara yumuşak davranılmasını istiyordu. Sonunda onun görüşü ağır bastı ve gençler başkentten sürülmek koşuluyla serbest bıkıldılar. Edirne ve Selanik'teki İkinci ve Üçüncü Ordulara atanmaları kararlaştırıldı. Kendi aralarında bir karara varamazlarsa, hangisinin nereye gideceğini tayin için kur'a çekilecekti. Kemal'in bir işareti üzerine, hepsi buna razı olduklarını bildirdiler. Bu kadar çabuk karar vermeleri, önceden hazırlanmış bir tertip şüphesi yarattı.

Böylece subayların birçoğu 'kolay kolay dönemeyecekleri' yerlere sürüldüler. Mustafa Kemal'le Ali Fuad da Şam'daki Beşinci Ordu'ya atanmışlardı. Mustafa, kaderine razıydı. 'Pekâlâ,' dedi. 'Biz bu çöle gider ve orada yeni bir devlet kurarız,' Hemen vapurla yola çıktılar ve iki ay kadar sonra Beyrut limanına vardılar.

ÜÇÜNCÜ BOLÜM

Kıta Hizmeti

MUSTAFA KEMAL, böylece, subaylık mesleğinin ilk dönemine başlamış oldu. Bir süvari alayında yüzbaşı olarak başlıca görevi, kıtasında bulunan, fakat onun modern askeri okullarda gördüğü eğitimi paylaşmamış olan öteki subaylara, kendi askeri bilgilerini aktarmaktı. Bu işe ciddiyetle sarıldı ve öğretmenlik konusundaki sevgi ve yeteneği sayesinde, kolayca başarı sağladı.

Ali Fuad'la Mustafa Kemal, bir süre birlikte bulundular. Sonra Fuad, özel bir görevle, o sıralarda Türk egemenliği altında pek adı sanı anılmayan, Güney Arabistanlı bir kabile şeyhi olan İbni Suud'un yanına gönderildi. Mustafa Kemal'i de yanına almak için başvuruda bulundu, fakat bu isteği kabul edilmedi. Tarih böylece bir fırsat kaçırmış oluyordu. Birbirini andıran yollarda yükselmeleri alınlarında yazılı olan bu iki insan, hiçbir zaman karşılaşamayacaklardı.

Beşinci Ordu'nün görevlerinden biri de, Dürzîleri denetim altında bulundurmaktı. Kökenleri bilinmeyen ve kendilerine özgü gizli bir dinleri olan, bu başına buyruk, özgür kavim, Şam'ın güneyindeki dağlık Havran bölgesinde yaşıyordu. Uzun süre Türk egemenliğine karşı koymuşlar, fakat on yıl kadar önce dize gelerek, Osmanlı ordusundaki askerlik görevlerini, yalnız kendi bölgeleri içinde yapmalarına izin verilmesi koşuluyla yerine getirmeye ve vergi ödemeye razı olmuşlardı. Çıkan karışıklıkları bastırmak için, arada, Havran'a asker göndermek zorunluluğu beliriyor, bu da, Osmanlı subayları için bir yağma vesilesi oluyordu.

Mustafa Kemal bir gün, alayı Havran'a gitmek üzere emir aldığı halde kendisine böyle bir emir gelmediğini görünce hayret etti ve ortada bir şeyler döndüğünü ilk olarak sezinledi. Amirine, bölük komutanı olarak birliğinin başında gitmesi gerektiğini söyleyerek itirazda bulundu. Ama komutanı kaçamaklı cevap verdi: Kemal henüz staj dönemindeydi, karargâhtan ayrılması doğru olmazdı. Mustafa Kemal'in tepesi attı. Besbelli işin içinde eski subayların, Kurmay Okulu'ndan yeni çıkmış subaylardan gizli tutmak edikleri bir şeyler vardı. Kendisi gibi, bu harekâta katılmaktan alıkonmuş Müfit(1) adında bir subay arkadaşıyla beraber aldığı emre karşı geldi ve bir Çerkeş köyünün yakınlarında konaklamış olan birliğine gitti. Çadırları olmadığı için, o gece er çadırlarında yattılar.
(1) Sonradan Ankara'da milletvekili olan Müfit Özdeş.

Mustafa Kemal, ertesi gün, kendi yerine geçirilmiş olan subayı gördü. Bu subay ona, önceki tecrübelerinden ötürü kendisinin buraya, 'özel görev'le gönderilmiş olduğunu anlattı. Bununla beraber, Kemal sonradan kimseye bir şey söylememeye söz verirse, onlarla birlikte gelmesine izin verebilirdi. Neler olup bittiğini anlamak isteyen Mustafa Kemal, adama söz verdi. Öğrendiği de şu oldu: Askerler, ödenmesi gecikmiş vergileri toplamak bahanesiyle, halktan para sızdırmaya çalışıyor, olmazsa evleri ve köyleri yağma ediyorlardı.

Mustafa Kemal, böyle bir işe karışmayı reddetti. Vicdanlı bir genç subay olarak, Dürzîleri güzellikle idare etmeyi daha uygun buluyordu. Bir köyde, halkı, kendisiyle arkadaşının oraya yağma için değil, yardım için gelmiş. bulunduklarına inandırmayı başardı. Köyün ileri gelenlerinden birisiyle derhal bir anlaşmaya vardı. Adam, Mustafa Kemal'in dediklerini yapmaya razıydı. Ama, üzerlerine zulüm ve yağma için asker yollayan Osmanlı Devletinin istediğini yapmayı reddetti. Bir başka köyde ise, bir Osmanlı binbaşısını tehlikeli bir durumda buldu ve tam vaktinde yelişti. Uzun bir konuşmadan sonra köylüler onun iyi niyetine inanarak binbaşıyı salıvermeye razı oldular.

Mustafa Kemal bu çeşit olaylarla dikkati üzerine çekiyor, yeni yetişmiş subaylarda kendisine karşı saygı, eskilerdeyse kuşku uyandırıyordu. Eski tip bir Osmanlı subayı, Sultan'ın kendisinden beklediğini yerine getirmek koşuluyla, kendi çıkarlarını gözetmekte serbest olduğunu düşünür ve hesap vermek zorunluluğu duymazdı. Askerliğin eğitim, taktik ve modern teknikler konusunda ilerleyebilmek amacıyla, bilime dayanan bir meslek olarak ele alınması gerektiğine kafası pek yatmazdı. Bu çeşit bir subayın gözünde, bu Harbiye mezunu gençler, kuşku ile bakılması gereken birer zıpçıktı sayılıyorlardı.

Mustafa Kemal, İstanbul'a gönderilmek üzere hazırlanan şişirilmiş raporlara itiraz etmeye başladı. 'Zafer' diye nitelendirilmiş bir hareketin aslında hiç de öyle olmadığına dikkati çekti. Düşman kendi isteğiyle geri çekilmişti. Komutan, onun saflığıyla alay elli: 'Sen henüz cahilsin. Sultan Efendimizin ne istediğini anlayamıyorsun.'

Mustafa Kemal: 'Ben cahil olabilirim,' diye cevap verdi. 'Ama Padişahımız cahil olmamalıdır ve sizin gibilerin ne olduklarını anlayabilmelidir.'

Durzi köylerinden yağma edilen ganimetlerin bölüşülmesine sıra gelince, yaşlı subaylar, Muslafa Kemal'le Müfit'e de pay ayırdılar. Müfit'in tereddüt ettiğini görerek ona döndü ve sordu: 'Sen bugünün adamı mı olmak isliyorsun, yoksa yarının adamı mı?'

'Elbette ki yarının adamı.'

'Öyleyse sen de benim gibi bu parayı kabul etmeyeceksin.'

Mustafa Kemal bu sözlerle, düşüncelerini açıklamış oluyordu. Kendini de bu açıdan görmeye başlamıştı. O, çevresindeki bu içi geçmiş yaratıklar gibi, eski devir adamı değil, geleceğin insanıydı. 'Zamane adamı,' çöküş halindeki bu İmparatorluğun beceriksizliğini, ve ahlâk bozukluğunu benliğinde canlandıran insandı. Bu gibilerin davranışları karşısında Mustafa Kemal, bir 'ahlâkçı'dan çok, bir 'gerçekçi' olarak irkiliyordu. Bunlar sadece ahlâk dışı değil, daha kölüsü, artık işe yaramaz hale gelmiş usullerdi. Dürzîler'i yola gelirmek, İmparatorluğu kurtarmak gibi işler, bugün şiddet, baskı ve rüşvelle başarılamazdı artık. Daha bilimsel bir yoldan, ustalık, diplomasi ve akıl kullanarak çözmek gerekti bu sorunları.

Şam, bu 'Yarının İnsanı' üzerinde bir başka yönden de derin bir etki bırakacaktı. Mustafa Kemal, ömründe ilk olarak hâlâ Ortaçağ karanlığında yaşamakla olan bir şehir görüyordu. Şimdiye kadar tanıdığı Selanik, İstanbul ve son olarak Beyrut, hep kozmopolit yerlerdi; çağdaş bir uygarlığın çeşitli konfor ve eğlenceleriyle canlı şehirler. Oysa kutsal bir Arap kenti olan Şam, bir ahret şehriydi. Karanlık bastıktan sonra dolaştığı sokaklar, bomboş ve sessizdi. Evlerin yüksek duvarlarından ve kafesli pencerelerinden dışarı ne ses, ne soluk sızardı. Sonra bir gece Mustafa Kemal, bir kahveden çalgı sesleri taşlığını duyarak şaştı. Kapıdan bakınca içerisinin Hicaz demiryolunda çalışan İtalyanlarla dolu olduğunu gördü. Mandolin çalıp şarkı söyleyerek, karıları ve kız arkadaşlarıyla dans ediyorlardı. Mustafa Kemal oraya, sırtındaki üniformasıyla giremezdi. Ama, içinden gelen davranışa uyarak, hemen eve döndü, üstünü değiştirip geri geldi ve İtalyanların sevinçli ve sınırsız eğlencelerine katıldı.

Bunun dışında her şey karanlık içinde ve hava, gericilik, baskı ve derinden derine ikiyüzlülükle doluydu. Mustafa Kemal, milletinin gerçek düşmanının, sadece yabancılar olmadığını arlık anlıyordu. Türklerin, bütün saldırganlıklarına rağmen, yabancılardan öğrenecekleri bir şeyler vardı. Gerçek düşman kendi aralarındaydı: Onları, başka milletlerin yürüdüğü ışıklı yoldan alıkoyan, gelişmeleri önleyen, baskı altında tutan softalık ve yobazlık, Mustafa Kemal'in görüşüne göre Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman olmayanların cennetin bütün nimetlerinden yararlandıkları, Müslümanların ise cehennem azabı çekmeye zorlandıkları bir yerdi.

Burada, Şam'da, Mustafa Kemal kendini zindanda gibi görüyor, önüne set çeken parmaklıkları yıkıp, bu ölü topluluğa hayat vermek istiyordu, Bunun tek yolu siyasal eyleme girişmekti. Bir gün iki subay arkadaşıyla çarşıda dolaşıyordu. Bir dükkânın önünde bir masa ve birkaç sandalye görüp oturdular. Dükkân sahibi, onları Arapça değil de Türkçe olarak selâmlamıştı. Mustafa Kemal meraklandı. İçeri girdi. Bir masa üzerinde felsefe, sosyoloji ve tıp konusunda Fransızca kitaplar gördü. Dükkâncıya, 'Siz esnafmısınız,' diye sordu, 'yoksa filozof mu?'

Adam, 'Esnafım ama okumayı severim,' dedi, 'hele özgürlük edebiyatını.'

Sonra İstanbul'da, ihtilâlci hareketlerin beşiği sayılan Askeri Tıbbiye'de okuduğu sırada bozguncu girişimlerinden ötürü hapse atıldığını, ardından da sürgüne gönderildiğini açıkladı. Adı Hacı Mustafa'ydı. Mustafa.Kemal'le arkadaşlarını, birkaç gece sonrası için evine çağırdı.

Mustafa Kemal yanına Müfit'i ve kendi siyasî düşüncelerine katılan iki subay arkadaşını daha alarak gitti. Ev dar, karanlık bir sokaktaydı. Hacı Mustafa kapıyı sakınarak açtı. Gelenleri içeri almadan, kim olduklarını iyice görmek için elindeki gaz lambasını kaldırıp baktı. İçeride, hepsi de çekinmeden konuşmaya başladılar. Hacı Mustafa çoktandır gizli bir siyasî dernek kurmak istemiş, ama güvenecek arkadaş bulamamıştı.

Mustafa Kemal'le arkadaşlarından ikisi ona yardım etmeye söz verdiler. Üçüncüsü ise, 'Kalbim sizinle beraber, ama ben çoluk çocuk sahibi adamım, benden faal yardım beklemeyin,' dedi. Ötekilerin de isteği üzerine onlardan ayrıldı. Kalanlar geç saatlere kadar konuştular. Genç subaylar 'İhtilâl uğruna can vermek' gibi isteklerle coşmaya başlamışlardı. Gerçekçi Mustafa Kemal, onları bu rüyadan uyandırdı. Sert bir çıkışla, 'Amacımız ölmek değil, ihtilâli başarıya ulaştırmak ve düşüncelerimizi gerçekleştirmektir. Bunları halka benimsetmek için de, yaşamak zorundayız,' dedi.

Böylece, 1906 yılının güzünde, **Vatan** adında gizli bir cemiyet kurdular. Bunun önemi, bundan sonra kıta hizmetindeki subaylar arasında kurulacak olan çeşitli ihtilâl hücrelerinin öncüsü oluşudur.

İhtilâl, artık İstanbul'da Padişah'ın casusluk ağları arasında değil, ancak burada, kıtada gelişebilirdi.

Mustafa Kemal, sözde askeri görevle gittiği Yafa, Kudüs ve Beyrut'ta cemiyetin şubelerini kurdu. Ama bu şehirler anavatandan çok uzaktaydı. Buraları, genel akışın dışında kalmış bir yer, üstelik bir Arap diyarıydı ki. bir Türk ihtilâlinin bu topraklar halkından toplu destek görmesine olanak yoktu. Bu hareketler subaylar arasında kalmaya mahkûmdu. İhtilâl için en belirli merkez yine Makedonya'ydı. Dış dünyaya daha yakın olduğu için. yeni düşüncelere de daha açık olan Makedonya'da yabancıların her yerde hazır ve nazır oluşları, bir yandan milliyetçilik duygularını körüklüyor, bir yandan da bu duyguların daha rahatlıkla yayılmasını sağlıyordu. Saray otoritesinin zayıflamış oluşu, hareket serbestliğini kolaylaştırmaktaydı. Üç yıl önce bu vilâyete birtakım reformlar sokmak isteyen Avusturya ve Rusya. Rumeli'de yabancı subayların yönetimi altında bir jandarma teşkilâtı kurulmasını Türklere kabul ettirmişlerdi. Bu yüzden Sultan'ın gizli polisi, Selanik'te, İstanbul'daki kadar etkili olamıyordu.

Mustafa Kemal ne yapıp yapıp Selânik'e gitmeyi kafasına koymuştu Yafa komutanı, onun sözde izinli olarak ayrılmasına göz yumdu. Yokluğu dikkati çekerse, komutan, ona hemen haber uçuracaktı. Mustafa Kemal. Mısır üzerinden Pire'ye ve oradan da bir Yunan gemisiyle Selânik'e gitti Sivil giyinmişti. Dikkati çekmeden karaya çıkabildi. Kendisini bir arkadaşı karşılamıştı. Doğruca annesinin evine gitti.

Zübeyde Hanım onu görünce, hem çok sevinmiş, hem de telâşlanmıştı. Mustafa nasıl olur da Padişah Efendimizin emirlerine aykırı olarak buraya gelmeye cesaret ederdi? Mustafa Kemal, 'Gelmem gerekiyordu, geldim,' diye cevap verdi. 'Padişah Efendimizin aslında ne denli güçsüz olduğunu da sana göstereceğim, ama daha sonra,' O gün evden hiç dışarı çıkmadı. Akşam olunca, kendisini Selânik'e gelmeye teşvik etmiş olan Şükrü adında ileri düşünceli bir topçu paşasının evine gitti.

Paşa onu karşısında görüverince şaşırdı ve mevkii dolayısıyla kendisine fiili bir yardımda bulunamayacağını bildirdi. Ancak, ona engel de olmayacak ve girişeceği işleri hoşgörüyle karşılayacaktı. Sadece, kendisini işin içine karıştırmamasını diliyordu. Mustafa Kemal istenilen sözü verdi ve yine annesinin evine döndü. Paşanın tutumuna çok canı sıkılmıştı. Gece geç, vakitlere kadar uyuyamadı. Ne yapacağına, nereye gideceğine, işe nereden başlayacağına karar veremiyordu.

Sabahleyin üniformasını giyerek karargâha gitti. Burada Askerî Rüştiye'den tanıdığı bir kurmay albayı gördü. Kim olduğunu hatırlattıktan sonra, yurtsever bir adam olduğuna inandığı albaya, içinde bulunduğu durumu anlattı. Albay, ona yardım etmek için bir yol düşündü. İstanbul'a yazmasını ve birliğinin adını bildirmeden, sadece Genelkurmay kadrosundan bir yüzbaşı gibi, hastalık izni istemesini söyledi. Bu işlemin yürümesine kendi yardım etti. Bu hile, umdukları sonucu verdi ve Mustafa Kemal, dört aylık bir hastalık izni kopardı. Böylece Selanik'te kalıp serbestçe dolaşabilecekti.

Yine de, başta karşılaştığı aksiliklere canı sıkılmış ve kendi gibi düşünen subaylar arasında bile, plânlarına pek uymayan akımlar sezmiş olduğu için ihtiyatı elden bırakmıyordu. Bununla beraber, dört ay içinde, Selânik'te, Şam'daki **Vatan** Cemiyetinin bir kolunu kurmayı başardı. Cemiyetin adı şimdi **Vatan ve Hürriyet** olarak genişletilmişti. Yarım düzineyi bulan üyeleri arasında eski okul arkadaşı şair Ömer Naci'yle askerî okul öğretmenlerinden iki subay vardı. Toplantılar bunlardan birinin evinde yapılıyordu. Bu, müzik seven, flüt çalan, arkadaşlarını sırtında Japon pijamasıyla karşılayan bir adamdı.

En sonunda bir gece, hürriyet davasına ilk bağlılık yeminini etmek üzere burada toplandılar. Duruma uygun birkaç kahramanlık söylevinden sonra Mustafa Kemal bir kartın üzerine not ettiği, cemiyetin üç ilkesini okudu. Arkadan bir tabanca çıkarılıp ortadaki masanın üzerine kondu. Osmanlı geleneğindeki gibi, Kur'an ya da subaylık şerefi üzerine değil, bu tabanca üzerine yemin edilecekti. Bu, onların İhtilâle bağlılıklarını ve gerekirse silâha sarılmak kararlarını belirtiyordu. Teker teker tabancayı öperek and içtiler. Sonra Mustafa Kemal, 'Bu silah kutsal oldu artık,' dedi. 'İyi saklayın. Bir gün bana verirsiniz.'

Bu arada Mustafa Kemal'in Yafa'daki görevinin başından ayrılmış olduğu İstanbul'a duyurulmuş, yakalanması için Selânik'e emir verilmişti, Bir arkadaşının uyarısı üzerine, Selanik'ten ayrılarak Yafa'ya döndü. Kaçmasına yardımcı olan komutan onu karşıladı ve hemen Birüşşaba şehrine yolladı. Buraya, İngiliz-Mısır hükümetiyle Akabe limanı konusunda çıkan bir anlaşmazlık üzerine, Türk haklarını korumak amacıyla bir sınır kuvveti gönderilmiş bulunuyordu. İstanbul'un, Mustafa Kemal'in

hareketleri konusunda açtığı bir soruşturmaya cevap olarak düzenlenen raporda, Yüzbaşı Mustafa'nın aylardır Akabe bölgesinde olduğu belirtildi. Selanik'teki subay bir başka Mustafa olsa gerekti. Osmanlı kırtasiyeciliğinin labirenti dosyalar rasgele tutulur ve birbirinin aynı olan isimler de ayırt edilemezdi. Bu kargaşalık içinde böyle bir hikâye rahatça yutturulabilirdi.

Akabe Türklerin elinde kaldı. Mustafa Kemal de Şam'a döndü. Şimdi, 'sürgün' cezasının kaldırılmasını sağlamak için gayet akıllı uslu hareket etmeye başlamıştı. Zamanı gelince kolağası (yüzbaşı) rütbesine yükseldi ve Şam'daki Kurmay Heyetine gönderildi. 1907 yılının güzünde de, umduğu gibi, Rumeli'deki Üçüncü Ordu emrine verildi. Ama oraya geldikten sonra kıtaya değil, Selanik'teki Genelkurmaya atandı.

DÖRDÜNCÜ BOLÜM

'Jön Türk' Devrimi

MAKEDONYA için için kaynıyordu. Kafası işleyen herhangi bir Türkün, İmparatorluğun parçalanmak üzere olduğunu sezmemesine imkân yoktu. Her yerden 'Makedonya, Makedonyalılarındır,' bağrışmaları yükseliyordu. Ortalık, Rus ve Avusturya casuslarıyla doluydu. Bulgarlar aslında tedhişçi çetelerden başka bir şey olmayan 'komitacı' ordusuyla devlet içinde devlet gibi güçlü bir yeraltı örgütü kurmuş, bombalar ve terör olaylarıyla her yana dehşet saçıyorlardı. Sınırlarda güvenlik diye bir şey kalmamıştı, Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut çeteleri birbirleriyle ve Türk makamlarıyla durmadan çatışmaktaydı. Büyük devletler ise, cesedi didikleyip bölmek için çevresinde gittikçe yaklaşarak dönüp duruyorlardı. Bu leş kargaları şölenine sonradan bir 'davetsiz misafir' daha katılmıştı: **Drang nach Osten** (Doğu'ya baskı) amacı gütmekte olan Alman İmparatorluğu. Bismarck, İngiltere'de Disraeli'nin düşmesinden ve yerine Yunan dostu, Türk düşmanı Gladstone'un geçmesinden yararlanarak, Abdülhamit'e, Mareşal Von der Goltz başkanlığında bir askeri heyet göndermiş; arkadan da Kayzer, Sultan'a, çok gürültü koparılan resmî bir ziyarette bulunmuştu.

Doğru dürüst bir siyaset güdecek yerde, hileye başvuran Abdülhamit, bütün kozları birbirine karşı oynuyor, yabancıyı yabancıya, Türk'ü Türk'e karşı kullanıyordu. Rumeli'deki hafiyelerinin sayısını artırmıştı. Şimdi Selanik'te, bunların kırk bini bulduğu söyleniyordu. Hıristiyan azınlıklar, hiç olmazsa, yabancı devletler tarafından korunuyordu. Türkler ise, kendi sınırları içinde baskıya uğrayan bir azınlık gibiydiler. Çevrelerinde bir kurtuluş çaresi arıyorlardı. Görünüşe göre, tek umut, Türk ordusunun genç subaylarındaydı. İhtilâl hareketi böylece güçlenmekte ve hızla genişlemekteydi. İmparatorluğun her yerinde kollar kuruluyor, özgürlük ve kurtuluş düşüncelerini bütün halk tabakaları arasına yaymakla görevli propagandacılar yetiştiriliyordu. İhtilâl hareketi, 1907 sonunda, Mustafa Kemal'i geride bırakmış bulunuyordu. Selânik'e dönünce, Suriye'deki 'sürgün' cezasının kendisini hareketin liderleri arasına katılmaktan alıkoymuş olduğunu acı acı farketli. Kendi dar çerçeveli Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Komitesi diye anılacak olan daha geniş bir örgütün gelişmesiyle, gölgede ve geride kalmıştı. Lider adayı üyeler arasında, o zaman postanede çalışan Talât ve albay olan Cemal vardı ki, ikisi de sonradan iktidarın üst basamaklarına kadar yükseleceklerdi. Bu cemiyette, Mustafa Kemal'in Ali Fethi'den başka pek arkadaşı yoktu. Talât'ın girişimiyle, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, bu kendinden büyük grupla birleşti ve adı artık tarihe karışmış oldu.

Selânik'in ötedenberi gizli cemiyetler doğurmaya uygun bir siyasi havası vardı. Çok eskiden de burada Aziz Paul'ün ardından Hıristiyanlığı kabul edenler, Neron'un zulmünden kaçmak için gizli olarak örgütlenmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti de, Farmasonların binalarından ve tekniklerinden bol bol yararlanıyordu, Giriş töreninde aday üye, gözleri bağlanarak pelerinli ve maskeli üç kişinin huzuruna alınıyor ve memleketi kurtaracağına, cemiyetin emirlerini tutacağına -ki bunların arasında, verdiği ölüm cezalarını yerine getirmek de vardı- sırlarını ele vermeyeceğine hem Kur'an, hem de kılıç üstüne yemin ediyordu. Bu çeşit maskaralıklar, Mustafa Kemal'in yaradılışına aykırıydı. Zaten önceden sadece tabanca üstüne and içmişken, bu yeminin içine din karıştırılması sinirine dokunuyordu. Ama şu sırada İhtilâlcilerle iyi kötü geçinmekten başka yapacak şey yoktu.

Onlarsa Mustafa Kemal'i inatçı, kendini beğenmiş ve atılgan buldukları için pek sevmiyorlardı. Makedonya demiryollarının denetlenmesi işi de, Mustafa Kemal'in kurmaylık görevleri arasındaydı. İttihatçılar bu görevin, Selanik dışındaki propaganda çalışmaları için yararlı olacağı bahanesiyle, onu yanlarından uzaklaştırdılar. Sırbistan ovasının kenarında Üsküp'e kadar Vardar boyu Mustafa Kemal'in bölgesi haline geldi. İstediğini yapamamanın azabı içinde kıvranmakla beraber, kendi

önderlik yeteneğine gün geçtikçe daha çok inanmaya ve çevresine küçük bir grup toplamaya başlamıştı. Arkadaşlarıyla kahvelerde ya da annesinin evinde buluşarak gece geç saatlere kadar oturuyor ve konuşup planlar kuruyorlardı. İkinci kez dul kalmış olan Zübeyde Hanım, kızı Makbule'yle birlikte oturmaktaydı. Ana kız, Mustafa'nın bozguncu çalışmalarına artık boyun eğmişlerdi ve bu gece toplantılarında ihtilâlcilere kendi elleriyle kahve pişiriyorlardı.

İhtilâl hareketi gitgide gelişmekteydi ama henüz tam anlamıyla olgunlaşmamıştı. Olayların vakitsiz patlak vermesine uluslararası durum neden oldu. İngiltere Kralı Yedinci Edward'la Çar İkinci Nikola, Baltık denizinde birtakım nezaket görüşmeleri yapmışlardı. İttihatçılar bunu, İngiltere' nin Türkiye'ye karşı siyasetinde kötü bir değişme olduğu şeklinde yorumladılar. Henüz Trakya ve Anadolu'daki subayları kendilerinden tarafa çekekebilmek için zamana ihtiyaçları olmakla beraber, artık ellerini çabuk tutmaları gerekiyordu. Çünkü Abdülhamit de uyanmaya başlamıştı. Açıkça faaliyete girişerek Selânik'e soruşturma heyetleri gönderdi. İttihatçılar ilk heyetin başkanını vurup yaraladılar. İkincisi, rüşvet ve uzlaşma yolunu daha uygun buldu.

Cemiyetin bazı üyeleri, birtakım ödül ve terfi vaatleriyle İstanbul'a çağrılmışlardı. Bunların arasında, Cemiyetteki durumu pek o kadar önemli olmayan Enver adında bir genç binbaşı vardı. Enver, çağrıyı dinlemeyerek dağa çıktı ve bir direnme hareketi hazırlamaya başladı. 4 Temmuz 1902'de Arnavut asıllı, tecrübeli bir çeteci olan Ahmet Niyazi adında bir yüzbaşı, yanına Manastır karargâhındaki taraftarlarını da katarak onu izledi. Cemiyet işleri için o dolaylarda bulunan Ali Fuad, yanına bir müfreze er alarak Niyazi'nin yardımına koştu ve ona, amacını açıkça ilân etmesini söyledi. Niyazi, isyan halinde olduğunu Sultan'a bir telgrafla bildirdi. Cemiyet de 1876 Anayasasının geri getirilmesini isteyen bir bildiriyle ortaya çıktı. Padişah hemen Anadolu'dan Rumeli'ye asker gönderdiyse de, bunların başındaki subaylar da isyancılardan yana geçtiler.

Abdülhamit, yenilmiş olduğunu anlamıştı. İki günlük bir tereddütten sonra -ki bu arada müneccimbaşısına danıştığı söylenir- Cemiyetin ültimatomunu kabul etti. İttihatçılar istekleri reddedilirse, İstanbul'a yürüyeceklerini ve onu tahttan indirip yerine kardeşini geçireceklerini söylemişlerdi. Şûrayı Devlet'in sabaha kadar süren bir toplantısından sonra Abdülhamit, bir kuşak önce kaldırdığı Anayasayı geri getirmeyi kabul etti. 24 Temmuz'da açıklanan bu haber, bütün imparatorlukta büyük bir sevinç yarattı.

Niyazi askerleriyle beraber, 'Hürriyet, Uhuvvet, Müsavat, Adalet' yazılı sancaklarla süslenmiş olan Manastır'a girdi. Ama siyasetten pek hoşlanmadığı için çok geçmeden memleketi olan Arnavutluk dağlarına çekildi. Beri yandan genç ve gösterişli Enver, Selanik'teki Olimpos Otelinin balkonundan muzaffer bir tavırla halkı selâmlıyor ve müthiş bir kalabalık tarafından günün politik kahramanı olarak alkışlanıyordu. Halka keyfi idarenin artık sona erdiği ve bundan sonra din ve ırkları ne olursa olsun, bütün vatandaşların Osmanlı olmaktan şeref duyarak, birarada kardeş gibi yaşayacaklarını bildirdi.

Enver'in dedikleri, sevinç sarhoşluğuyla dolu ilk günlerde gerçekleşir gibi oldu. Müslüman hocalar, Hıristiyan papazlar, Musevi hahamlar, yollarda kucaklaşıp, kolkola geziyorlardı. Türk kadınları peçelerini yırtıp attılar. Hapishane kapıları ardına kadar açıldı. İçeride yaşlanıp gitmiş siyaset suçluları, güneşe karşı gözlerini kırpıştırarak dışarı çıktılar ve artık yüzlerini bile unutmuş oldukları hısım akrabalarıyla kucaklaştılar. Aubrey Herbert'in deyişine göre İstanbul, 'bir gül gibi panldıyor ve heyecandan titriyordu.' Halka durmadan söylevler veriliyor, demokrasi ilkeleri açıklanıyordu. Henüz ne olduğu pek bilinmeyen büyülü 'Meşrutiyet' kelimesi herkesin ağzında dolaşıyor ve sanki cennet vaat ediyordu. Böylece yeni bir çağ açılmıştı.

Mustafa Kemal'in bu çok önemli olaylarda bir rolü olmamıştı. Selanik'teki okul balkonunda, Enver'in arkasında silik bir siluet gibi duruyordu. Enver'inse hürriyet kahramanı olarak sivrilmesi az çok rastlantıydı. Bununla birlikte o da bu role yaraşıyordu. Üniforması içinde tığ gibi narin, zarif ve pırıl pırıl, o bakımlı bıyıkları ve keskin selâm alışlarıyla halkın gözünde, yakışıklı genç Türk subayının tam bir örneğini canlandırıyordu. Yürekliliğine diyecek yoktu. Düşman ateşi altında bile istifini bozmadan askerlerinin önünde yürürdü. Kendini beğenmiş olduğu için halkın o hayranlık gösterilerinden büyük haz duyar, bir aynanın önünden geçerken göz ucuyla kendine bakmadan edemezdi. Dindardı, savaşa girerken koynundan Kur'an'ı eksik etmezdi. İçkisi, sigarası yoktu. Özel yaşayışı da lekesizdi. Sarayın ahlâksızlık ve düşüklüğüne karşı yönelmiş olan bir ihtilâl hareketinin burjuva duygularını tam okşayacak bir şey. Ama bu, aynı zamanda romantik bir ihtilâldi ve Enver de onun istediği gösterişli romantik hayali canlandırıyordu.

Karakterinin hemen her yönüyle Enver'in tam karşıtı olan Mustafa Kemal ise, onu, şans eseri kahraman rolüne fırlatılmış bir kukla olarak görüyordu. Olimpus Otelinin balkonundaki gösteriden sonra Kristal gazinosuna gitti. Orada, İhtilâl şerefine kadeh kaldırıp Enver'i göklere çıkaran subay arkadaşlarını buldu. Sinirlenerek, 'Ne bu, hep Enver'i övüyorsunuz!' diye söylendi. 'Enver de Enver; Enver'den başka bildiğiniz yok. Onu bu kadar yüceltmek iyi bir şey değil.'

Subaylardan biri, 'Enver'i kıskanma,' dedi. 'Hürriyet için dağa çıktı o. Elbette överim.'

'Niçin kıskanmayayım? Ben de orta halli bir ailenin evlâdıyım. Anlamıyor musunuz? Bulun bu övgü ve söylevler sonunda öyle şımaracak. kendini öyle beğenmeye başlayacak ki, ülkenin başına belâ kesilecek,' Evet. Mustafa Kemal, Enver'i kıskanıyordu, ama kendi yeteneklerine, ondan üstün olduğuna sarsılmaz bir inancı olduğu için. Yoksa onun askerlik bakımından değerini övmekten geri kalmazdı. Ama, Enver'in kendinden beklenecek işleri yapabilecek kıratla bir adam olmadığını ilk baştan görmüştü.

Gerçekten de çok geçmeden güçlükler birbirini kovalamaya başladı. Jön Türkler diye anılan subayların yurtseverlikleri tartışılamazdı, ama siyaset bakımından tecrübeleri, daha doğrusu belirli bir siyasetleri yoktu. İhtilalin tek amacı Abdülhamit'i dize getirmek ve her derde deva sayılan o ilâcı, yani meşrutiyeti elde etmekten ibaret kalmıştı. Bunun dışında onların yaptığı aslında tutucu bir devrimden başka bir şey değildi. Ardında herhangi bir ideoloji ya da program yoktu. Osmanlı İmparatorluğunun karşı karşıya bulunduğu temel sorunlar anlaşılıp incelenmiş değildi. Çağdaş dünyayı etkileyen milliyetçi akımları göremeyen ve ruhça emperyalist olan Jön Türklerin istediği, sadece atalarının İmparatorluğunu daha liberal bir bilimde sürdürebilmekti.

İttihatçıların getirdikleri rejimi bundan öncekilerden ayıran en önemli nokta, Anayasa güvenliği altında olmasıydı; halka İttihat (Birlik) ve Terakki (İlerleme) vaat ediyordu. Birlik; yani hangi ırk ve dinden olursa olsun, bütün vatandaşlara aynı hak ve görevlerin tanınması. İlerleme; yani eğitim, öğrenim ve ekonomi alanlarında gelişmeler. Ve Fransız İhlilâli'nin ilkeleri olan 'Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik' sloganına eklenmiş olan Adalet. Ama, Türkler yine Osmanlı kalacaklardı. Bağımsızlık için sabırsızlanan Hıristiyan azınlıklarına sunulan tek şey, bir Türk devleti içinde ayrı dinden özgür birer vatandaş olabilme hakkıydı.

Buna karşı gösterilen tepki hızlı oldu. İhtilâl, Jön Türklerin umduğu gibi, İmparatorluğun çözülmesini önleyeceği yerde, hızlandırmaya yaradı. Bu tepki, aslında bir Balkan karşı-devrimi niteliğindeydi. Meşrutiyetin üzerinden daha üç ay bile geçmeden, Bulgaristan, bağımsızlığını ilân edecek; aynı hafta içinde Avusturya, Bosna-Hersek'e el koyacak ve Girit, Yunanistan'la birleşmeye karar verecekti. Avusturya'nın Berlin Antlaşmasını hiçe sayan bu hareketi, uluslararası kuralların tek taraflı bozulmasıydı ki, Sir Edward Grey, bunu izleyen 'Avrupa'nın anarşi çağı'nı bu olaya bağlamaktadır.

Mustafa Kemal, olaylardaki karışıklığı bütün çıplaklığıyla görebiliyordu. Yeni idareyi açıkça eleştiriyordu. Hemen her gece. çocukluğundan beri alışık olduğu Selanik kahvelerinde subay arkadaşlarıyla oturuyor, içip konuşuyordu. İhtilâlden sonra bütün yasaklardan kurtulmuş olan Olimpus ve Kristal gazinoları, kaldırımlara, hattâ caddelere doğru taşmış ve masaları tramvay raylarına kadar yaklaşmıştı. Deniz kıyısının öbür ucunda, bütün koyu tepeden gören ve akşam rüzgârını alan yuvarlak Ortaçağ kulesinin dibinde de Beyaz Kule diye yeni bir gazino açılmıştı. Burada konuşma sesleri, sokak satıcılarının yaygarasına ve kalabalık mermer masalardan yükselen domino ve tavla şakırtılarına karışırdı.

Mustafa Kemal'in keskin sesi, bunların arasından yükselerek, çevresine açıklıkla yansırdı. Güçlü bir şekilde tartışır, kendine karşı çıkanları mat ederdi. İttihatçıları açıkça ve sözünü sakınmadan yeriyordu. İhtilâl yapılmış ve meşrutiyet ilân edilmiş olduğuna göre, İttihat ve Terakki Komitesine artık ne gerek vardı?

Bu Mustafa Kemal de can sıkıyordu artık. Bir görev uydurup Selanik'ten uzaklaştırılması gerekiyordu, hem de bu sefer Üsküp'ten filân daha da uzaklara. Bu sırada bir fırsat çıktı. Trablus'taki Cemiyet temsilcisi oradan ayrıldıktan sonra karışıklıklar olmuştu. Kendisinin bulunmadığı bir toplantıda, durumu gözden geçirmek, İttihat ve Terakki adına gereken önlemleri almak üzere Trablus'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Mustafa Kemal bu kararı duyunca ardındaki nedenleri hemen sezdi. Anlaşılıyordu ki, düşmanları Trablus'u onun gerçek olmasa bile, siyasî mezarı olarak seçmişlerdi. Buna rağmen o, âdeta bir meydan okuyuş olan bu öneriyi kabul etmeyi uygun buldu ve

gereken parayı aldıktan sonra, Kuzey Afrika'ya giden bir gemiyle yola çıktı.

Yolda gemi Sicilya'da bir limana uğradı. Mustafa Kemal bir yol arkadaşıyla beraber kıyıya çıktı ve arabayla bir gezinti yaptı. Yolda çocuklar, başlarındaki fesleri alaya alarak üzerlerine limon kabuğu attılar. Mustafa Kemal'in milli gururunun incineceği umulabilirdi. Ama öyle olmadı. Aksine, o uğradığı hakarete kızacağı yerde, o andan sonra başındaki festen -Osmanlı itibarının bu sokak çocuklarına bile maskara olan sembolünden nefret etmeye başladı.

İttihat ve Terakki'nin, henüz Araplar ve daha da gerici olan Türkler üzerinde tam otorite sağlayamamış olduğu Trablus'ta, Mustafa Kemal düşmanca bir hava ile karşılaştı. Cemiyet temsilcisi olarak, önce bölge komutanı olan paşanın dostluğunu kazanması gerekiyordu. Bu işi, paşayla kahve içtikleri sırada, tehditle diplomasiyi birarada kullanarak başardı. Birtakım Arap isyancılarının kendisini ele geçirmeyi tasarladıklarını öğrenince, hiç çekinmeden, isyancıların karargâhı olan camiye gitti. Elebaşlarına, hükümetin şikâyetlerini dikkate alacağına söz verdikten sonra avludaki kalabalığın önünde söz aldı. Onları, din kardeşlerim diye selâmlayarak, uzun, ateşli bir konuşma yaptı ve yeni rejimin gücünü övmekle beraber bu gücün sadece onları korumak uğruna kullanılacağını ısrarla belirtti. Bu sözler dinleyenleri etkilemişe benziyordu.

Ama kurnaz bir adam olan Arap şeyhi onu çağırttı ve: 'Sen kimsin, ne gibi yetkilerin var?' diye sordu. Mustafa Kemal cebinden, Cemiyetin vermiş olduğu yetki mektubunu çıkarınca şeyh güldü ve kendi cebinden, buna benzer üç belge çıkarıp gösterdi: bunlar daha önce gelen ve gelir gelmez hapse atılan temsilcilerin itimat mektuplarıydı.

Mustafa Kemal, taktiğini hemen değiştirdi. 'İstersen bu kâğıdı al, yırt,' dedi. 'Benim kâğıda ihtiyacım yok. Doğrudan doğruya seninle konuşmaya gelmiş bir adam say beni.'

Şeyh, 'Öyleyse seninle konuşabilirim,' dedi. Ve sonunda öteki üç tutuklunun da serbest bırakılması konusunda anlaştılar.

Selânik'e dönmeden önce Mustafa Kemal, Bingazi'ye de uğradı. Burada Mansur adında güçlü bir Arap şeyhinin, Türk yönetimine kafa tuttuğunu gördü. Mansur, idarecileri kukla gibi oynatıyor, onlara her istediğini yaptırıyordu. Mustafa Kemal, bu sefer, daha sert hareket etmek gerektiğine karar verdi. Şeyh kendilerini ziyarete geldiği zaman, hemen saldırıya geçerek onu tehditle kanşık olarak azarladı. Sonra da, bölgenin komutanımı, bütün askerleri bir denetleme için kışlada toplamasını söyledi.

Öteki subaylar, bu denetlemeyi kusur bulma bahanesi sanarak, itiraz edecek oldular. Mustafa Kemal, övgü sözleriyle onların şüphelerini yatıştırdı. Sonra kendilerine ufak bir piyade talimi yaptıracağını söyledi. Subaylar buna razı oldular. Mustafa Kemal onlara talimat verdi: Bingazi doğrusunundaki bir piyade alayı soldan gelen bir düşmana karşı yürüyor; o sırada, sağ taraftan yaklaşan daha güçlü bir düşmana karşı koymak için dönüş yapma emri alıyor.

Bu hareket, kimsenin şüphesini çekmeden yapıldı ve son hedefin Şeyh Mansur'un evi olduğu ortaya çıktı. Ev bir anda sarılmıştı. İçerden eli beyaz bayraklı bir adam çıkarak teslim olduklarını söyledi. Mustafa Kemal, Mansur'un gelip kendisiyle görüşmesi koşuluyla kuşatmayı kaldırmaya razı oldu. Bu görüşmede de yeni rejimin niyetlerini ve devrim programını Şeyh'e anlattı. Şeyh, koynundan bir Kur'an çıkararak: 'Halife Efendimize ilişmeyeceğinize dair bu kitap üstüne yemin eder misiniz?' diye sordu.

Mustafa Kemal, Kur'an'ı alıp öperek: 'Bu Kitabı kutsal sayarım,' dedi. 'Onun ve kendi şerefim üstüne yemin ederim ki, bu Kitabın içinde yazılan ilkeler gereğince Halife denilen adama ilişmeyeceğim.' Böylece dini kuruntuları yatışan ve şerefi kurtulan Şeyh, siyasal yenilgiyi kabul etli. Yapılan anlaşma sonunda, hükümet ve ordunun otoritesi tekrar tanınıyor ve akılcı bir güç dengesi kurulmuş oluyordu.

Mustafa Kemal, görevinin sonucundan memnun olarak Selânik'e döndü. Askerlikle diplomasiyi birarada yürütmekteki ustalığını kendi kendine kanıtlamıştı; bunu ondan başka değerlendirecek kimse olmasa bile.

BEŞİNCİ BOLÜM

Karşı Devrim

MUSTAFA KEMAL, Kuzey Afrika'dan yurda dönünce siyasal bir huzursuzlukla karşılaştı. Kaçınılmaz olan tepkiler başgöstermişti. İttihat ve Terakki daha başta yabancıların hızla karşı koymaları yüzünden güçlüğe uğramıştı. Şimdi de içeride gitgide artan bir muhalefetle karşılaşmaktaydı. Devrimcilerin, gerekli gücü kendilerinde bulamadıkları için deviremedikleri Abdülhamit, hâlâ tahtında oturuyor ve zamanın kendi lehine işlediğini biliyordu. Tahtta kaldığı sürece henüz ayakta duran gerici çevrelerin gözü ondan ayrılmayacaktı. Eğitimsiz halk yığınları kendisine hâlâ bağlı kalıyor ve onu yalnız Halife değil, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sayıyorlardı.

Hem sonra devrim Selanik'ten çıkmıştı. Selanik ise imparatorluğun merkezi değildi. İttihatçılar İstanbul'da durumu tam olarak ellerine alamamışlardı. Zaten başlangıçtan beri Jön Türkler, iki karşıt eğilimli kümeye ayrılmış durumdaydılar. Sağda asıl 'Merkez-i Umumî' bulunuyordu. İttihat'ı, yani birliği, merkeziyetçi bir hükümet biçiminde görüyor ve otoriter bir ruh taşıyordu. Sol kanatta ise, birçok küçük gruplara ayrılmış liberaller vardı ki, bunlar daha demokratik ilkeler üzerinde kurulup azınlıklara özerklik hakları tanıyan 'ademi merkeziyetçi' bir rejimden yanaydılar, bir güç denemesinde aşırılar ağır basarak, liberal bir sadrazam olan Paşa'yı düşürüp, yerine kendi seçtikleri birini geçirdiler. Bu, sadece ılımlıları öfkelendirmekle kalmadı, gizli gerici güçlere de kapıyı açmış oldu.

Gerginlik gittikçe artıyordu. Durumdan hoşnut olmayan çeşitli unsurları alevlendirmek için ufacık bir olay yetecekti. Bu da bir gece Galata Köprüsünde liberal bir gazetenin önemsiz başyazarının sözde İttihatçılar eliyle öldürülmesi şeklinde ortaya çıktı. Gazeteci, basın özgürlüğünün bir şehidi olarak, iyi bir mizansenle toprağa verildi. Sonuç olarak şeriat ve onun temsil ettiği 'üstün İslâm otoritesi' adına, bir karşı devrim patlak verdi.

12 Nisan 1909 (31 Mart 1325) gününün gecesinde. Birinci Ordu'nun birçok birlikleri kışlalarında başkaldırdılar. Subaylardan bazılarını hapsederek, bazılarını da vurup öldürerek Galata Köprüsüne indiler, şafak sökünce de Ayasofya meydanındaki Meclisi Mebusan binası önünde toplandılar. Yolda aralarına başka birlikler de katılmış, hattâ Fırka'nın Selanik' ten gelmiş olan kendi birlikleri bile taraf değiştirerek isyancılarla birleşmişlerdi. Medrese öğrencileriyle, erlere nutuk çeken beyaz sarıklı hocaların araya karışmaları, kesik kesik, 'Şeriat isteriz!' diye bağıranları büsbütün azdırmıştı. Böylece isyancılar, Meclisi Mebusan binasını bastılar. Meclis başkanının çekilmesini, Fırka'nın kapatılmasını, hükümetin istifasını, yeni bir hükümet kurulmasını istiyorlardı. İttihatçılar, Meclis'ten kaçıp saklanmışlardı. İsyancılar, Meclis'te dinleyicilere ayrılmış yerlere oturarak sabırsızlıkla ve arada bir de alaylı şekilde lâfa karışarak tartışmalarda hazır bulundular. Sonunda isteklerini Sultan'a bildirme kararı alındı. Abdülhamit ancak, akşam üzeri yeni bir sadrazam tayin etmeye karar verebildi. Orta derecede bir meşrutiyet taraflısı sayılan Tevfık Paşa'yı seçti. Haberi isyancı askerlere bir süre önce hafif bir felç geçirmiş olan yeni Harbiye Nazırı boğuk çıkan bir sesle bildirdi. Askerler, sevinçten, tüfekleriyle havaya ateş ederek dağıldılar. İstanbul'u bütün bir gün ellerinde tutmuşlardı ya, yeterdi.

Ne var ki bu, Abdülhamit'in tahtını kurtaramayacaktı. Selânik'in tepkisi çabuk ve sert oldu. Merkez-i Umumi toplanarak, derhal askerle müdahale kararı aldı ve bilgili bir komutan olan Mahmut Şevket Paşa'nın emrine bu iş için önemli bir kuvvet verdi. Mustafa Kemal, toplantıyı, asık suratla ve ses çıkarmadan izlemişti. Trablus'daki başarıları, kendisine Merkez-i Umumi'de pek az bir itibar sağlamış, terfi bile etmemişti. Hâlâ adı sanı pek anılmayan bir kolağasıydı. Ataşemiliter olarak bulunduğu Berlin'den, harekâtta üzerine düşen rolü oynamak için aceleyle dönen Enver'in bu olaylardan kendisine çıkaracağı zafer payını, şimdiden kestiriyor ve buna canı sıkılıyordu.

Bununla birlikte, Mustafa Kemal'e ilk olarak kurmaylık yeteneğini göstermek fırsatı verildi. Mahmut Şevket Paşa emrindeki bir tümene -ki aslında bütün orduya- kurmay başkanı atandı. Hareket plânlarını hazırlamak için büyük bir dikkat ve çaba gösterdi. Kuvvete, Hareket Ordusu adının takılması, biraz da onun düşüncesiydi. Bu ordu, yönetim, disiplin, moral ve hareket çabukluğu bakımından, genç Türk subaylarıyla onların eğitimine yardımcı olan Alman heyetinin övünebileceği bir eserdi. Ordu, bir haftaya varmadan. İstanbul'u karadan kuşatmış ve karargâhını surların hemen dışındaki Ayastefanos'ta (1) kurmuş bulunuyordu. Denizde ise, mürettebatı, Fırka tarafını tutan savaş gemileri, kuşatma zincirini tamamlamaktaydı. Mahmut Şevket Paşa'ya, zahmetinin boşuna olduğunu söylemeye gelen bir Meclis heyeti, nazik bir red cevabıyla geri çevrildi.

(1) Yeşilköy

Merkez-i Umumi'nin ileri gelenlerinden çoğu ve bu arada bir hafta önceki olaylardan beri gizlenmekte olan bazı mebuslar da orduya katılmıştı. Bunlar şehre girmeden önce, komutanlarla başbaşa verip, Padişah'ı ne yapacaklarını kararlaştırmak için bir Millî Divan kurdular. Hepsi onu tahtından indirmek düşüncesinde birleşiyor, kafası çok kızanlar ise, idamını istiyorlardı. Sonunda, Padişah'ın tahttan indirilip yerine veliaht olan kardeşinin geçirilmesine karar verildi. Ancak, subaylar, İstanbul halkını telâşlandırmaktan, hattâ kendi askerleri arasında hoşnutsuzluk çıkarmaktan korktukları için, bu kararı açıklamadılar.

Mahmut Şevket Paşa, şehir halkını yatıştırmak amacını güden bir bildiri yayınladı. İsyancılar cezalandırılacak, sivil halk korunacaktı. Görevlerinden biri de Mahmut Şevket'in telgraflarını kaleme almak olan Mustafa Kemal, bildirinin yazılmasına yardım etmişti. Hüseyin Rauf adında genç deniz subayı onu telgrafhanede gördü. Soluk benizli, yorgun ve sessiz duran Mustafa Kemal, omzuna bir pelerin atmış, koltukta oturan Mahmut Şevket Paşa'nın emirlerini not etmekteydi. Deniz Kuvvetlerinin ortak harekatını planlamakta olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hüseyin Rauf'la Mustafa Kemal'i tanıştırdı. Bu önemli bir karşılaşmaydı, çünkü Rauf, sonradan Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşı ve yardımcılarından biri olacaktı.

Geceleyin kurtuluş kuvvetleri sessizce şehre sızmaya başladı. Öğleye kadar süren sokak çarpışmalarından ve bellibaşlı iki kışlanın kuşatılmasından sonra. İstanbul'u ele geçirdiler. İsyanın elebaşlarından birkaçı, Galata köpıüsünde, halkın gözü önünde asıldı. Mahmut Şevket Paşa gerçekten sözünde durmuş ve sivil halka ilişmemişti. Ama yine de bir Rum vatandaş, times gazetesinin muhabirine, bir çukur içindeki cesedi göstererek, bunun times'ın muhabiri olduğunu söylemekten geri kalmadı.(2)
(2) Philip Graves. Briton and Turk.

Fırka, Sultan'ın tahttan indirilmesinin, yasal koşullar içinde ve şeriat kurallarına göre yapılmasını kararlaştırmıştı. Meclis toplandı. Şeyhülislâm istemeye istemeye Padişah'ın tahttan indirilmesi için fetva vermeye razı edildi. Böylece Abdülhamit oybirliğiyle tahttan indirildi ve kendisine bu haberi uygun şekilde bildirmek için Yıldız Sarayı'na bir heyet gönderildi. Sultan, 'Kısmet böyleymiş,' dedi. Sonra hayatının bağışlanıp bağışlanmayacağını sordu. Heyetin böyle bir soruyu cevaplandırma yetkisi yoklu. Padişah öfkeden titreyen bir sesle, 'Bu felâkete sebep olanları Allah kahretsin!' diye haykırdı. Yanında bulunan küçük torunu"ağlamaya başladı; heyet de bu arada saraydan ayrıldı. Akşam üzeri Padişah'ı istasyona götürmek üzere bir subay heyeti geldi. Kendisi için özel bir tren hazırlanmıştı. Sürgün edileceği yerin, başına bütün bu felâketleri açan Selanik olduğunu öğrenince, Abdülhamit, baş haremağasının kolları arasına düşüp bayıldı.

Bu sırada Abdülhamit'in küçük kardeşi Mehmet Reşat, tahta geçirilmek üzere, ağabeysinin kendisini otuz yıldır hapsetmiş olduğu saraydan çıkarıldı. Utangaç, nazik bir ihtiyar olan Mehmet Reşat cülus töreni için kayıkla Boğaz'dan geçerken top seslerini duyunca, korkudan benzi attı. Bunun, şerefine atılan yüz bir parça top olduğunu söylediler ama, rengi ancak karaya çıkıp da 'Padişahını çok yaşa!' seslerini duyunca yerine gelebildi. Beşinci Mehmet adıyla Padişah ve Halife ilân edildi.

İsyan bastınlmış, İttihat ve Terakki tehlikeyi atlatmıştı. Ama işleri iyi yönetemediği de açıkça ortadaydı. Dışarıda, şiddetini artıran dış baskılara karşı koymayı başaramamış, içerideyse sağlam, temelli bir politik bünye kuramamıştı. Mustafa Kemal'le Mahmut Şevket Paşa'nın maiyetindeki arkadaşlarından birkaç subay, bu başarısızlığın nedenini, ordunun siyasete karışmasında buluyorlardı. Hüseyin Rauf da aynı düşüncedeydi. Karargâhta tekrar buluşmuş ve durum hakkında uzun uzadıya konuşmuşlardı. Rauf. görevli olarak İngiltere'de bulunduğu sırada, orada gördüğü demokratik kuruluşlara derin bir saygı ile bağlanmıştı. O da, Kemal gibi İttihatçı liderlerin, serbest seçimle başa gelmiş bir parlamentoya değil de, kuvvete, yani ordunun desteğine dayandıklarını ileri sürüyordu. Bu, değil yalnız amacı ülkeyi kalkındırmak olan meşrutiyet rejimi için, vatanı korumakla görevli olan ordu için de tehlikeli ve zararlı bir yoldu. Resmi raporlar da bu görüşün doğruluğunu belirtecekti. İsyanın nedenlerini araştırmakla görevlendirilen kurul, karşı devrimin, önemli mevkilerdeki bazı subayların askerlik görevlerini ihmal ederek, siyasetle uğraşmaları sonucu ortaya çıkmış olduğuna karar vermişti.

Kemal'le Rauf un düşüncelerini, Kâzım Karabekir adında genç bir subay daha paylaşmaktaydı. O, bu düşünceleri 1908 İhtilâli henüz patlamadan öne sürmüştü. Aynı tezi destekleyenlerden biri de İsmet'ti (İsmet İnönü). O da ötekiler gibi askeri okullardan yetişmiş, oldukça kültürlü bir subaydı. Mustafa Kemal kendinden iki yaş küçük olan bu subayın kişiliğini beğeniyor ve meslekteki ilerleyişini

saygıyla izliyordu. Mustafa Kemal, Selanik'teki Üçüncü Ordu'da ihtilâl için çalışırken, İsmet de Edirne'deki İkinci Ordu'da aynı amaç için çaba göstermişti. Bir yandan Selanik'teki Fethi Bey'le, öte yandan İzmir'deki subayları ihtilâle hazırlayan Dr. Nazım'la bağlantı kurulmuştu. Hareket Ordusu'nun demiryolu ulaşımıyla görevli olan Refet adında enerjik bir subay da İsmet'i destekliyordu. Orduda böylece, rejimin özünü değilse bile, yöntemlerini açıkça eleştiren, yurtsever subaylardan kurulu küçük ama etkili bir grup doğdu: Mustafa Kemal, Fethi, Rauf, İsmet, Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuat ve bir askeri doktor olan Tevfik Rüştü ile birkaç kişi daha. Enver ve Merkez-i Umumi'deki İttihatçılar, bu gruba gitgide artan bir kuşku ile bakmaya başladılar.

Mustafa Kemal, kendi grubunun düşünüşünü, Merkez-i Umumi üyelerine bildirmiş, ama kimse lâfına kulak asmamıştı. Partidekiler onun içtenliğine pek inanmıyorlardı, bunda da büsbütün haksız değildiler. Çünkü Mustufa Kemal'in hem asker, hem de siyaset adamı olmak niyeti açıkça belli oluyordu. Bununla birlikte, içtenlikten büsbütün yoksun değildi. Ortada henüz düzenli siyasî partiler olmadığına göre devrimin şu sırada ancak ordunun desteği ile güçlenip toparlanabileceğini gayet iyi biliyordu. Bu yüzden ordunun bu dönemde, teorik bakımdan zararlı olsa bile, siyasete pratik olarak yararı dokunabilirdi. Ama politikanın orduya zarar vereceğinden şüp edilemezdi. Son olaylar da bunu ispatlamıştı. Bir yurtsever ve asker olan Mustafa Kemal, ordunun ve dolayısıyla durumu gittikçe nazikleşen ülkenin geleceğini tehdit eden bu tehlikelerin varlığına içten inanıyordu.

İttihat ve Terakki Fırkasının yıllık kongresi, İstanbul'un kurtuluşu'ndan üç ay sonra, Selanik'te toplandı. Kongreye, Trablus delegesi olarak katılan Mustafa Kemal, grubunun sözcülüğünü yaparak ilk kez siyaset sahnesinde görünmüş oldu. İmparatorluğun ve meşrutiyetin sürmesi isteniyorsa, askeri bir partinin değil, bir yanda güçlü bir ordunun, öbür yanda da güçlü bir partinin gerekli olduğunu ileri sürdü. Üyeler, bu düşünceyi yadırgamışlardı. Ama, Mustafa Kemal geçici olarak dikkati üzerine çekti. İki efendiye birden hizmete kalkışan bir subay, hem kötü bir asker, hem de kötü bir siyaset adamı olmaya mahkûmdur, diyordu. Son isyanın gösterdiği gibi askerlik görevlerini savsaklar, halkla ilişkisini kaybeder ve böylece siyasî kargaşalıklara ve genel hoşnutsuzluğa sebep olurdu. Bundan da zarar görecek ülkeydi. Subaylar ya partide kalıp ordudan ayrılmalı, ya da orduda kalıp partiden çekilmeliydiler. Sonra da askerlerin siyasal kuruluşlara girmesini önleyen bir kanun çıkarılmalıydı.

Mustafa Kemal'in tezindeki güçlü ifade ve mantık, ona kongrede bir kaç taraftar sağladı. Ama bu konuda başarabildiği tek iş, Edirne'deki İkinci Ordu'nun düşüncesini öğrenmek üzere oraya iki delegenin gönderilmesi oldu. Mustafa Kemal'in tezi, İsmet tarafından şiddetle desteklenmesine rağmen çoğunluk sağlayamadı. Birkaç subay bu düşünceye uyarak ordudan, birkaçı da partiden ayrıldılar. Ancak, orduyla parti birbirine o kadar kaynaşmıştı ki, onları ayırmaya imkân yoktu. Bu kaynaşma, özellikle yüksek kademelerde inatla sürdürülüyordu. Gerçi, bir yıl önce Enver, politikadan çekilir gibi yapmış ve Berlin'e ataşemiliter olmuştu. Ama, tam bir karşı devrimin arkasından böyle bir jesti tekrarlamaya niyeti yoktu. Şimdi onu ürkütmeye başlayan halk yığınlarını denetleyebilmek için askerî ve siyasi iktidarın bir elde toplanmasını gerekli görüyordu. Mustafa Kemal'in haklı olduğunu, ancak zaman ortaya çıkaracak ve 'Teklifim kabul olunsaydı, ilerideki birçok felâketler önlenebilirdi,' sözünü doğrulayacaktı.

Parti liderleri Mustafa Kemal'i şimdiye kadar sadece can sıkıcı adam saydıkları halde, artık tehlikeli bir kişi olarak görmeye başlamışladı. Komitacıları işe karıştırdılar. Parti üyelerinden biri Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmakla görevlendirildi ve sözde, onun kongrede ortaya attığı sorunu konuşmak üzere bürosuna geldi. Mustafa Kemal onun davranışlarından kuşkulanmıştı; bir yandan hiçbir şey belli etmeksizin konuşurken öte yandan yazı masasının çekmecesinden bir tabanca çıkararak önüne koydu. Sonra genç subayın sorduğu soruları yine hiç istifini bozmadan cevaplandırdı. Mustafa Kemal'in güçlü konuşmasıyla, tabancanın gücü bir araya gelince genç adam dayanamayarak onu öldürmek üzere geldiğini, ama şimdi düşüncesini değiştirmiş olduğunu açıkladı. Mustafa Kemal, bundan ve daha sonra ona karşı girişilen iki öldürme teşebbüsünden söz ederken, 'Ben kendi kendimin koruyucusuyum,' diye övünürdü.

İkinci sefer, ona koruyuculuk eden, aslında, onu öldürmekle görevlendirilmiş biri oldu. Bu, eskiden Fırka için birkaç kez buna benzer işleri görmüş olan, ama her nasılsa Mustafa Kemal'e karşı büyük saygı besleyen Yakup Cemil adında biriydi. Yakup Cemil, bu seferki görevini yalnız reddetmekle kalmayıp, gizlice Kemal'i uyardı. O da geceleyin sokağa çıktığı zaman, çok daha dikkatli davranmaya başladı. Bir gece, arkasından birinin geldiğini sezerek, hemen bir kapı aralığına sokuldu ve sırtını duvara dayayarak elinde tabanca, adamın saldırısını bekledi. Ama, Enver'in akrabalarından biri

olduğunu anladığı adam, onu görmemiş gibi yaparak, önünden geçip gitti. Mustafa Kemal de ona ilişmedi.

ALTINCI BOLÜM

Bir Kurmay Subayın Olgunlaşması

MUSTAFA KEMAL, davranışlarını inançlarına uydurarak politikadan çekilmiş ve kendini askerlik görevlerine vermişti. Hükümet, orduda yenilikler yapmaya girişmişti. Düşman dıştan kapıya dayanmış, ayrıca içerden de sarmış olduğu için yapılacak çok iş vardı. İlk başta, çoğu henüz yeni askerî okullarda öğretilen komuta prensiplerinden ve modern savaş tekniklerinden habersiz olan subayların eğitimi geliyordu. Mustafa Kemal, Üçüncü Ordu'nun eğitim koluna ayrılmıştı. Kendine düşen dersleri enerjiyle vermeye koyuldu. Orduda hâlâ yürürlükte olan, modası geçmiş eğitim yöntemlerini açıkça yerdiği için yaşlı subaylardan çoğunu kızdırmıştı. Bunlar şimdi bu geveze, kendini beğenmiş gencin iş başında neler yapacağını merakla bekliyorlardı. (1) Mustafa Kemal, öğreticilikteki yetenekleri sayesinde çok geçmeden kendi subaylarının saygısını kazandı. Bir yandan da ona şaşıyorlardı: geç vakte kadar oturup konuşarak içki içtiği halde, her sabah karargâha ilk gelen yine o olurdu.

(1) Mustafa Kemal, arkadaşları arasında bu üst kademedeki subayları çoğu zaman küçümser ve yeni orduda, binbaşıdan yüksek rütbelilerin komuta etmesinin yasaklanması gerektiğini, yarı şaka olarak ileri sürerdi. Ona kalsa, sadece binbaşıya kadar olan subayların dosyalarını tutup, ötekileri ortadan kaldırırdı. Yarbaylarla daha yüksek rütbedeki subaylar ay başında maaşlarını almaya geldikleri zaman kendilerine 'Efendim, defterde sizin adınız yok, sizi tanımıyoruz,' denirdi.

Mustafa Kemal, Abdülhamit'in Türk ordusunu yetiştirmek için getirtmiş olduğu Alman subaylarını, bir yurtsever olarak hiç çekemiyordu. Ama meslekten bir asker olarak onların değerlerini de takdir ediyordu. Çünkü ister dost, ister düşman tarafından uygulansın, askerliğe bilim olarak saygı duyardı. Hattâ Berlin Askeri Akademisinin eski müdürlerinden General Litzmann'ın takım ve bölük talimleri konusundaki bir kitabını Türkçeye bile çevirmişti. Bunun bir kısmını yeni çıkan Türk Piyade Eğitimi El Kitabı'na ek olarak yayınladı. Hızla değişmesi gereken eski tabiye sisteminin yerine yenisi uygulandığı zaman, askerlerin karşılaşacağı sorunları da yazdığı önsözde belirtti.

Abdülhamit'in bir zamanlar durdurmuş olduğu ordu manevralarına şimdi yeniden başlanmıştı. 1909 yılının Ağustos ayında Mustafa Kemal, Köprülü yakınındaki eğitim manevralarının denetlenmesiyle görevli olarak, Ordu Kurmay Başkanlığı emrine verildi. Bu, yıllardır benzeri görülmemiş bir askeri harekâttı. Bütün bir süvari tugayı, ordu komutanları ve kurmay başkanlarının önünde manevralar yapmak üzere toplanmıştı. Mustafa Kemal, bunu, çoktandır özlediği askerlik hayatının gerçek başlangıcı sayıyordu. Bir gün Alman Askerî Heyetinin saygıdeğer başkanı Mareşal Von der Goltz'un bir manevrayı yönetmek için Selânik'e geleceğini öğrendi ve onun için daha önceden bir manevra planı hazırlamaya karar verdi. Yüksek rütbeli subayların, bu küstahlık karşısında tepeleri atmıştı.

'Mareşal Hazretleri buraya bizlere ders vermeye geliyor,' dediler. 'Bizden ders almaya değil!'

Mustafa Kemal askerlik sanatının büyük üstadının bilgisinden yararlanmak gerektiğini kabul ediyordu. Ama Türk Genelkurmayının da, kendi ülkesinin nasıl savunulacağı konusunda birtakım düşünceleri olduğunu, Maraşele göstermesi de aynı derecede önemliydi. Hem Mareşali plan hazırlamak zahmetinden kurtarmak da bir nezaket gereğiydi. Sonra, isterse planı beğenmeyip kendininkini uygulamakta serbestti.

Mareşal geldiğinde, Mustafa Kemal'in hazırladığı planı görünce bunu uygulamaya karar verdi. Kendisi, manevra için seçilen araziye yabancıydı, oysa Mustafa Kemal burasını, demiryolu yolculuklarından çok iyi tanıyordu. Mareşal, bütün manevra boyunca genç Türk subayını yanından ayırmayarak ona akıl danıştı. Von der Goltz'un son eleştirilerini de dinledikten sonra Mustafa Kemal, sevinçten göğsü kabararak, en aşağı Mareşel kadar usta bir asker olduğuna inandı. Bu çeşit manevralar gitgide daha sık yapılmaya başlandıkça, Mustafa Kemal her zaman ön saflarda görünür oldu. Bu manevralar bir yandan ona değerli bir tecrübe sağlamış, bir yandan da kolağası rütbesini aşan bir askerî ün kazandırmıştı.

Taktikçi olarak savaşı kendisi idare ediyormuş gibi davranır, kendi başına plan yapar, vereceği emirleri önceden yazarak sonradan verilen komutlarla kıyaslardı. Strateji yönünden de planlar yapar ve gözde bir Alman subayı olan General Rabe'ye sunardı. Onun cevaplarım dikkatle inceler ve düşünceleri birbirine uyduğu zaman sevinirdi. Bir öğretmen olarak, manevra sonuçlarım özetlediği zaman açık seçik, uyarıcı, incelemelerinde kesindi. Astlarına karşı sertti, ayrıntılara dikkat etmedikleri, örneğin, haritayı yanlış okudukları, saate bakmadıkları zaman onları azarlar, böyle küçük yanlış ve ihmallerin savaşta felâketlere yol açabileceğini söylerdi. Onlara, her zaman 'en iyi'nin peşinde koşmak isteğini aşılamış ve hepsinin saygısını kazanmıştı. Buna karşılık hâlâ eğitim ve manevra konularında sözlü ya da yazılı olarak sunduğu toksözlü raporlarla üst kademedeki subayları sinirlendiriyordu. Bunlar onu, savaş alanında kıta başında başarısızlığa mahkûm bir nazariyeci olarak görüyorlardı. Sonunda öğretmenlikten alarak, bir piyade alayı komutanlığına atadılar. Böyle bir komuta için rütbesi henüz küçüktü. Besbelli onu kendi kazdığı kuyuya düşürmek amacını gütmüşlerdi. Ama o, kıtadaki askerleri yönetmekte de, karargâhtaki subayları eğitmekte gösterdiği kadar başarılı oldu.

Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli'deki çözülmesi sürüp giderken. Arnavutluk'ta bir isyan patlak vermişti. Bunun bastırılmasına Mustafa Kemal de katıldı. Komutayı alan Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nda ki hizmetlerinden ötürü beğenmiş olduğu Mustafa Kemal'i Kurmay Başkanlığına seçti. Mustafa Kemal, sonradan taraftarları grubuna katılacak seçkin subaylardan biri olan Albay Fevzi Bey'le bu sefer sırasında tanışmıştır. Durumu dikkatle tarttıktan sonra, hayati önemi olan bir geçidi ele geçirmek amacıyla bir tabiye planı çizdi. Şevket Paşa bunu kabul etti. Plan o kadar başarılı oldu ki, geçit, Mustafa Kemal'in sonradan övünerek söylediği gibi 'tek Türk askerinin burnu bile kanamadan' zaptedildi. Böylece isyan bastırılmış ve Mustafa Kemal'in şöhreti yine parlamıştı. Ama, bu ona terfi sağlayacak yerde, ancak onu çekemeyenlerin kıskançlığını arttırdı Osmanlı Ordusunun gizli kırtasiyecilik sisteminde kişisel düşmanlıklar büyük rol oynardı. Mustafa Kemal yine kolağası olarak kaldı.

Seferin başarısını kutlamak üzere, Selanik'te verilen bir akşam yemeğinden sonra, Alman Albayı Von Anderten, isyanı bastırmış olan Osmanlı ordusu şerefine kadeh kaldırdı. Şerefe içildikten sonra, Mustafa Kemal ayağa kalkarak, ortadaki kahramanlık havasını söndürmek için, alaycı ve uzun bir konuşma yaptı. Bir Türk subayı olarak, ülke sınırları içinde olan Arnavutluk gibi bir yerin dize getirilmesi cinsinden ufak bir olay şerefini kadeh kaldırmayı kendine yakıştıramıyordu. 'Ama,' dedi, 'Zamanı gelince Osmanlı değil, Türk ordusu, Türk milletinin bağımsızlığını kurtaracaktır.' Sonradan Alman albayı ile konuşurken Mustafa Kemal, Türk ordusunun ülkeyi yalnızca düşmandan değil, aynı zamanda yobazlıktan ve düşünce üzerindeki baskılardan da kurtardığı zaman görevini başarmış sayılacağını anlattı. Türkiye'nin ana sorunu, Batı dünyasından geri kalmış olması ve Türkleri 'muasır medeniyet seviyesine' ulaştırmak zorunluluğuydu.

O yılın sonbaharında Mustafa Kemal, Fransız ordusunun Picardie'de yapacağı manevraları görmek için Fransa'ya gidecek olan Türk heyetine seçildi. Bu onun Batı Avrupa'ya yapacağı ilk yolculuktu. Selanik'ten kendine Avrupa kılığı sandığı bir takım elbiseyle, sınırı aşınca giymek üzere bir de şapka aldı. Yanındaki subay, fesini başından çıkarmadı, çünkü bunu hâlâ Türk saygınlığının bir sembolü olduğunu sanıyordu. Ama Belgrad'ta vagon penceresinden dışarı baktığı zaman, yemiş satmakta olan küçük bir Sırp çocuğu ona hakaret dolu bir sesle 'Tuh! Turkos!' diye bağırdı. Ancak, Mustafa Kemal'in Batı kılığı pek bir şeye benzememişti. Paris'te ateşemiliter olan Fethi onu görünce, 'Bu ne biçim kılık?' diye kahkahayla gülmeye başladı. Mustafa Kemal'in kostümü koyu yeşildi, kafasında da Trollülerin giydiği gibi acayip bir şapka vardı. Fethi'nin öğüdü üzerine şapkayı da, kostümü de bir kenara atıp Paris modasına daha uygun bir kıyafet seçtiler.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, üniformalı oldukları zaman kalpak giyiyorlardı. Bu, Türk subaylarının kullandığı resmi başlıktı. Ama onları hemen öteki subaylardan ayırt ediyor ve hele Fransızların gözünde, onlara komik bir **Opera bouffe** oyuncusu havası veriyordu. Manevraların yanısıra yürütülen eleştiri konferanslarında yabancıların Türk subaylarını ciddiye almadıklarını, Mustafa Kemal, kolayca farketti. Ama, onların bu şık kıyafetleri altında, askerlik bilgilerinde birtakım eksiklikler olduğunu anlamamış değildi. Kendini hiçbir Avrupalıdan aşağı görmediği için, onların kendisine böyle yan bakmaları; yalnız başındaki kalpak yüzünden değil, bozuk Fransızcası yüzünden de küçük görmeleri onu üzüyordu. Genellikle, ağzını açmadan duruyor, ilk olarak gördüğü bu modern Batı ordusunu dikkatle kendi içinde değerlendirmekle yetiniyordu. Ara sıra bu sessizliği bozmak, karşısındakilerden üstün bulduğu kendi düşüncelerini ortaya vurmak isteğini duyuyordu.

Bir gün kendine cesaret vermek için konyak içti ve harita başında ertesi günkü manevra planları

tartışılırken uluorta lâfa karışarak, büsbütün başka bir plan teklif etti. Hazır bulunan kurmay subaylara, kararlaştırmış oldukları saldırı noktasını değiştirmeleri gerektiğini söyledi. Subaylar onun bu iddialı, küstah konuşmasını, küçümsemeyle karışık bir sinirlilikle karşıladılar. Ama, ertesi günkü manevrada, onun haklı olduğu meydana çıktı. Yüksek rütbeli yabancı subaylardan biri bunu onun yüzüne karşı itiraf iderek, 'Sizin görüşünüz, herkesin görüşünden daha doğruymuş,' dedi. Sonra şakayla, 'Ama başınıza bu tuhaf şeyi neden giyiyorsunuz?' diye ekledi. 'Bunu giydiğiniz sürece kimse sizin görüşlerinize değer vermeyecektir.'

Mustafa Kemal hiç olmazsa kendi heyet başkanı üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı. Başkan, onun kafası işleyen bir subay olduğunu görüyor ve planlarını dikkatle dinliyordu. Ama Selânik'e döndükten sonra Mustafa Kemal yine zaman zaman umutsuzluk nöbetlerine kapılmaya başladı. Çünkü hâlâ terfiinden söz edilmiyordu. Bir akşam onu bürosundan almaya gelen bir arkadaşına, 'Ordudan istifaya karar verdim,' dedi. Beyaz Kule gazinosuna doğru yürürlerken öfkeyle, 'Bu adamlarla daha fazla çalışamam, diye tekrarladı. 'Geçinemiyorum onlarla.' Ama, bir saat kadar içip konuştuktan sonra, fikrini değiştirdi.

Siyasal alandaki hevesleri de içinde kalmaktaydı. Gerçi Fırka işlerine faal olarak katılmaktan vazgeçmişti ama, asıl amacının siyasal iktidar olduğu artık belirmeye başlıyordu. Gazinolardaki gece âlemlerinde içerken, iktidara geçtiği zaman yanındaki arkadaşlarını nerelere atayacağını anlatmaya başlamıştı. Fethi'yi Büyükelçi, Tevfik Rüştü'yü Hariciye Vekili, Kâzım'ı Harbiye Vekili ve Nuri adında başka bir arkadaşını da Başvekil yapacaktı. Bütün arkadaşlarına birer yer veriyordu.

'Peki ya sen, sen ne olacaksın?'

Mustafa Kemal bu soruya esrarlı bir tavırla cevap veriyordu: 'Ben de sizi bu yerlere atamaya yetkili adam olacağım.' Fethi gülerek, ona Bekri Sultan Mustafa diye takılmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal, büyük bir adam olacağını tâ içinde duyuyordu. Gerçek büyüklüğün ne olduğunu da iyi biliyordu. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürüyüşünden az sonra, bir gece, Kristal gazinosuna gitmiş ve salon da yer olmadığını görünce, yukarıda sigara dumanı dolu bir odaya çıkmıştı. Burada birkaç arkadaşı rakı ve bira içerek, İhtilâl hakkında büyük lâflar ediyor ve başarıya ulaşması için büyük adamlara ihtiyaç olduğunu söylüyorlardı. Mustafa Kemal, onları dinledi. Biliyordu ki her biri kendini, ülkenin muhtaç olduğu büyük adam olarak görmektedir. Söz, büyük adam olmak için, ne gibi nitelikler gerektiğine geldi.

İçlerinden biri, Enver ve Talât'la birlikle Fırka'nın başında bulunan binbaşıyı kastederek, 'Ben Cemal gibi olmak isterdim,' dedi.

Ötekiler de böyle düşünüyorlardı. Mustafa Kemal'e de düşüncesini sordular, ama o lâfa karışmayarak arkadaşlarına sessiz, soğuk bir bakışla karşılık verdi. Onlar bunu, biraz da haklı olarak, onun kendi üstünlüğüm' olan inancının bir ifadesi olarak gördüler. Bundan sonraki tartışmalar sırasında iki ayrı görüş ortaya çıktı. Birisine göre, vatanı kurtaracak insan doğuştan büyük adam olmalıydı. İkincisine göre ise, büyüklük ancak yapılacak işle ölçülebilirdi. Bu ikinci fikir, Mustafa Kemal'indi.

Birkaç gün sonra Cemalle birlikte işleri çıkmış, tramvayla Olimpos Oteline gidiyorlardı. Cemal ona Selanik gazetelerinden birinde çıkan imzasız bir yazıyı gösterdi. Mustafa Kemal, makaleyi okudu ve rasgele bir gazeteci karalaması diyerek önem vermedi. Cemal o zaman, yazıyı kendinin yazdığını açıkladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal ona, 'büyüklük' konusunda uzun bir öğüt verdi. Kendini halk yığınlarına beğendirmeyi amaç edinmek kısa görüşlü bir politikaydı. Mustafa Kemal, 'Büyüklük, memleketin mutluluğu için ne gerektiğini kestirmek ve doğruca bu amaca doğru yürümekten başka bir şey değildir... Kendi kendinin büyük değil, küçük ve zayıf olduğuna, ama hiçbir yerden yardım ummadan sonunda bütün engelleri aşacağına inanacak ve arkadan biri çıkıp da sana "Büyük Adam" derse gülüp geçeceksin,' dedi.

Bunlar, Cemal'in dinlemeye alışık olduğu türden sözler değildi. Ama Mustafa Kemal'in parlak lâflara karşı beslediği güvensizliği yansıtıyordu, O bir gerçekçi olarak görünüşe değil, ama düşünerek tasarlanmış, bilim yoluyla planlanmış ve sistematik olarak gerçekleştirilmiş işe önem veriyordu. Çevresinde, sözümona ülkeyi yönetmekte olanlardan birçoğu gevezelikten başka bir şey bilmeyen, duyguları ham, düşünceleri belirsiz birtakım kişilerdi. 'Bugünün adamları'nın Doğulu kafaları, soyut

düşünceler ve bunların duygular üzerinde uyandırdığı etkilerle gelişirdi. 'Yarının adamları'nın Batılı kafaları ise, pratik kavramlara ve bunların eyleme dönüştürülmesine dayanırdı.

Mustafa Kemal'in Doğu'nun yalnızca zihniyetine değil, yöntemlerine de güveni yoktu. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Avrupa anlamında bir parti olmadığını görebiliyordu. Bu parti, ancak, İmparatorluğun çeşitli eyaletlerine dağılmış, merkezi bir yönetimden olduğu kadar kendi aralarında da uyumlu bir anlaşmadan yoksun, bir heyetler topluluğuydu. Belli bir lideri de yoktu. Yalnızca durmadan değişen birçok liderleri vardı. Üstelik, Fırka'nın içini, Doğu biçimi bir gizlilik ve entrika havası kaplamıştı. Hâlâ bir gizli cemiyet gibi çalışıyor, kararlarını, kapalı kapılar ardında, gizli törenlerinin maskaralığı arasında alıyordu. Teşkilât içinde entrikalar, çekemezlikler, birbirinden öç almalar almış yürümüştü. Jurnalcıların, fesatçıların ve katillerin hâlâ gözde olması yüzünden, yetkiler kötüye kullanılıyordu.

Bütün bunlar Mustafa Kemal'in yaradılışıyla hiç bağdaşmayan şeylerdi 'Sokak başlarında işlenen siyasi cinayetler'den ötedenberi nefret ederdi. Doğuşu ya da yetişmesi yüzünden değil, ama kendi içgüdüsüyle, düşünce ve yöntem bakımından tam anlamıyla Batılıydı. Geleceğin toplumlarına biçim verebilecek yapıcı ruhun ancak Batıda bulunduğunu anlamıştı, Doğu politikasının dalaverelerinden, kaçamaklarından, düşünce ve sözlerindeki kaypaklık ve örtülülükten nefret ediyordu. Kendisi, içinden geçeni olduğu gibi açıklamayı, aka ak, karaya kara demesini severdi. O kadar ki, bu açıksözlülüğü düşmanlarını çileden çıkarmakla kalmaz, çok vakit dostlarını bile zor durumda bırakırdı.

Mustafa Kemal'i, kendinden önce gelmiş olan reformculardan ayıran nokta, Tanzimat hareketi gibi yalnızca yasalar ve yönetim alanında kalmayıp bütün politikayı içine alan bir değişiklik istemesiydi. Ülkenin siyasi yapısını değiştirmek, halkı uyandırıp onun Fransız İhtilâli ile doğan ve şimdi Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde gelişen millî egemenlik kavramıyla ilgilenmesini sağlamak istiyordu. Böyle bir değişikliğin pek çabuk olamayacağını Mustafa Kemal de biliyordu: Nedeni İslâm diniydi. Dini güçler, demokrasinin yerleşmesine karşı koyacaklardı. Müslümanlık, gücünü tartışılmadan değil, baskıdan; düşünce özgürlüğünden değil, kayıtsız şartsız itaatten alırdı. Mustafa Kemal'in nefret ettiği dolambaçlı düşünce ve yöntemj alışkanlıkları, İslâm zihniyetinin yapısında vardı. Onun için, Mustafa Kemal, siyasi reformu her şeyden önce dini reform olarak görüyordu.

Çocukluğundan beri annesinin kör inançlarına ve tapınma âdetlerine meydan okuyan tepkisi, onun bilinçaltında, evren sırlarının çözülemeyeceği düşüncesine yol açmıştı. Şimdi bu düşüncelerini, kendi **agnosticisme** (2)'ini Farmasonlara katılmakla göstermiş olan Fethi de paylaşmaktaydı. Ama bunu kendilerinden başka pek kimse bilmeyecekti. Mustafa Kemal hâlâ ihtiyatlı davranıyor, İslâm âdetlerini uyguluyor ve ancak çok yakınlarına açılabiliyordu.

(2) Bilinemezcilik: Tanrı'nın ve evrenin nereden türediğinin bilinemediğini ve bilinemeyeceğini ileri süren öğreti.

Çünkü karşısındakiler, yalnızca aşırı gericiler ve cahil halk yığınları değildi. Aydın ve seçkin kişiler olan kendi arkadaşlarının çoğu da hâlâ, din bakımından gelenekçi kimselerdi ve İhtilâli de, Müslümanlık çerçevesi içinde gerçekleştirmişlerdi. Bazı gericiler, her ne kadar subaylar aleyhinde, 'İmansız' yaygaraları koparıyorlarsa da, aslında bunlar dine bağlı insanlardı ve onların gözünde de 'İmansız'olan Mustafa Kemal'den başkası değildi. Çünkü, içki içiyor, densizlik ediyor, kadınlarla düşüp kalkıyoı ve ahlâk kurallarını hiçe sayıyordu. Kendileri, orta sınıftan uslu akıllı Müslüman olarak geçiniyor, bundan hoşnut görünüyorlardı. Oysa Mustafa Kemal, bu göreneklere karşı gelmeye kalkıyordu. Politik görüşlerinden ve askerlikteki hırsından çok, bu tutumundan dolayı ona karşı cephe almışlardı.

Yine de yeni yetişen bazı gençler, Müslümanlıktan din olarak değil de, siyasal bir güç olarak uzaklaşmaya başlamışlardı. Onun yerinde dine kıyasla ırka öncelik tanıyan, Türkleri ilk olarak Türk diye niteleyen yeni bir milliyetçilik kavramı doğmaktaydı. Bu zamana kadar Türk adı, Türkler arasında bile ancak Anadolu köylüsünün en aşağı tabakası için kullanılabilecek küçültücü bir sözdü. Yıllar sonra, Mustafa Kemal'in bir vecize olarak ortaya attığı bir yurtseverlik sözünde bile bilinçli bir kinaye vardı: Ne mutlu Türküm diyene!" Ama artık Türk adı, yeni ve daha soylu bir anlam kazanmaktaydı. Taze kökler arayan Jön Türkler, ırklarının Orta Asya, steplerindeki geçmişine uzanmaya başlamışlardı. Burada Türkler, Osmanlı ve Müslüman olmadan önce, yalnızca Türk olarak yaşamışlardı. Yeni bir geleceğin kurulması için gerekli olan ortak sosyal ve kültürel kökler herhalde burada bulunabilirdi.

Böyle düşüncelerin isteğine karşılık veren bir düşünür de ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu, Selanik Rüştiyesinde felsefe ve yeni bir bilim olan sosyoloji öğretmenliği yapan Ziya Gökalp'ti. İttihat ve Terakki'nin gözde üyelerinden biriydi ve o da, Mustafa Kemal'in ilk olarak kendini gösterdiği, 1909'daki Fırka kongresinde, bir eylem adamından çok, bir entelektüel olarak dikkati çekmişti. Gökalp'in milliyetçi düşünceleri önce Turancılık yolunu izliyordu. Rusya'daki Türk asıllı azınlıklar arasında Pan-Slavizme bir karşılık olarak başlayan Turancılık, Türkiye sınırları içinde olsun olmasın, dünyadaki bütün Türkleri birleştirmek hülyasını güdüyordu. Kafası, bütün insanların dinsel ve sosyal bakımdan birleşmesi gibi, mistik düşüncelerden hoşlanan Enver de bu teze katıldı. Ama, zamanla bunun boş bir hayal olduğu ortaya çıktı ve Ziya Gökalp, düşüncelerini yalnızca İmparatorluk sınırları içindeki Türkleri kapsayan bir Pan-Türkizme yöneltti.

Bu utangaç tavırlı, tuhaf görünüşlü, ufak tefek, dalgın bakışlı adam, alanın orta yerindeki istavrozu andıran yara iziyle -delikanlılığında, bir umutsuzluk anında kendini vurmaya kalkışmıştı- Selanik gazinolanndaki sağlıklı genç subaylar arasında biraz yadırganıyordu. Ama, Gökalp'in düşüncelerine karşı saygı besliyorlardı. İçlerinde, onun etkisiyle yeni bir Türklük duygusu gelişmeye başlamıştı. Bununla birlikte Müslümanlıktan önceki Türk törelerine dönülmesini isteyen Ziya Gökalp'le, Batı geleneklerini yeğleyen Mustafa Kemal arasında bir görüş ayrılığı vardı. Mustafa Kemal, bu bakımdan başka bir entelektüel olan ve Türk okuyucusuna Avrupa'nın ve özellikle Fransa'nın sosyal ve kültürel yaşayışını tanıtmak isteyen şair Tevfik Fikret'e ve daha sonraları, 'İkinci bir uygarlık daha yoktur, uygarlık demek Batı uygarlığı demektir ve gülüyle, dikeniyle kabul edilmelidir,' düşüncesini savunan Abdullah Cevdet'e daha yakın bir ilgi gösteriyordu.

Mustafa Kemal'in politikadan uzak kalmasına olanak yoktu. Çevresindeki arkadaş topluluğu, zamanla siyasal bir grup niteliği almıştı. Şimdi tümenindeki subaylarla sık sık buluşarak strateji konusunda konuşmalar yapmaya başlamıştı. Amirleri, bunun altında da siyasî bir amaç sezdiler. Fırka'nın hafiyeleri onu İstanbul'a jurnal ettiler. Harbiye Nazırlığına getirilmiş olan Mahmut Şevket Paşa'nın talimatı üzerine Mustafa Kemal kıtadan alındı ve başkente atandı. Burada Genelkurmay bürolarında gözaltında bulundurulabilecekti.

Ama, Mustafa Kemal İstanbul'da fazla kalmadı. Çünkü 1911 yılının yazında dünya durumu yepyeni bir gelişme göstermişti. Dikkatler artık Rusya ve Avusturya'nın Balkanlar üzerindeki emperyalist faaliyetlerine değil, Almanya ile, onu hızla kovalayan İngiltere ve Fransa'nın Afrika kıtasındaki emellerine çevrilmişti. Almanların Fas'taki Agadir'e yaptıkları 'panter sıçrayışı' orada bir savaş tehlikesi yaratmıştı. Bunun sonucunda doğan Fransız-Alman anlaşması ile Fas, Fransa'ya, Kongo'nun ufak bir kesimi de Almanya'ya verildi. Bu olay emperyalizm sahnesinde İtalya'nın da görünmesine yol açtı. Kuzey Afrika yağma edilecekse, bundan ona da pay ayrılmalıydı. İtalya böylece Türklerin ihmal ettikleri Batı Trablus ve Bin-gazi mutasarrıflıklarını kendine katmaya karar verdi: Türkiye'ye savaş açarak Trablus'la Bingazi'yi işgal etti.

Şimdi Enver'e kendine çok yaraşan kahraman şövalye rolünü oynamak için yeni bir fırsat çıkmıştı; hem de bu sefer bir İslâm mücahidi kılığına girerek. Bir sürü Balkan eyaletleri ve Girit gibi, Batı Trablus'un da ihmal yüzünden elden gitmesine göz yumulamazdı. Yoksa Müslüman âlemine karşı çok küçük düşülürdü. Böylece Enver, birtakım ateşli genç subaylarla birlikte, bir savunma kuvveti kurmak üzere Kuzey Afrika'ya gitti.

Mustafa Kemal, bu seferin akıllıca bir iş olduğuna inanmıyordu. Asıl tehlikelerin Balkanlardan geleceğini pek iyi bilmekteydi. Arkadaşları, onun aksine, her şeyi olduğu gibi kabul ediyor, Batı Trablus'un işgalinin Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi yolunda atılmış bir adım daha olduğunu ve bu gidişin ancak Anavatan dolaylarında önlenebileceğini kavrayamıyorlardı. Ama o da, kamu isteklerinin akıntısına karşı gelemezdi. Savaş alanındaki başarıları, parti içindeki durumunu sağlamlaştırmaya da yardım edebilirdi. Hem zaten nasılsa burada, İstanbul'da, Mahmut Şevket Paşa ona göz açtırmıyordu. Ayrıca Enver'den geri kalmayı da kendine yediremezdi.

Böylece Enver'e katılmak üzere gemiyle yola çıktı. Sözde sivil bir gazeteci olarak, uydurma belgelerle seyahat ediyordu. Şimdi, Fırka'nın gözde bir hatibi olan şair arkadaşı Ömer Naci'yi de yanına almıştı. Son dakikada iki parti üyesinin daha yanlarına katılması, Mustafa Kemal'in oldukça canını sıktı. Çünkü bunlardan biri, bir zamanlar onu öldürmekle görevlendirilmiş olan Yakup Cemil'di ki, kendisine kalsa, böyle bir işte, yol arkadaşlığı için herhalde onu seçmezdi.

Yola çıkmadan önce buradaki işlerini, sonradan yaveri olacak olan yakın arkadaşı Salih'e (Bozok) emanet etti. Ona, annesine verilmek üzere para bıraktı, ama şimdilik gittiği yeri Zübeyde Hanım'a bildirmemesini söyledi. Gemiden Salih'e yazdığı mektupta, 'Alaydaki arkadaşlara selâm söyle,' diyordu. 'Birlikte hazırlamış olduğumuz manevra programı çok güzel sonuçlar verdi. Sakın sıkılıp vazgeçmesinler. Yine eskisi gibi, tembellik ederlerse, hiçbir şey başaramayız.'

YEDİNCİ BOLÜM

Batı Trablus Savaşı

KUZEY AFRİKA CEPHESİ iki kesime ayrılıyordu: Batı'da Trablus, Doğu'da Bingazi. Fethi şimdi Paris'ten kalkmış, aceleyle Trablus'a yetişmeye çalışıyor, Mustafa Kemal de Bingazi'ye gidiyordu. Buraya varmak için Mısır'dan geçmesi gerekiyordu. Mısır ise, İngilizlerin elinde olduğu için tarafsızdı. Savaşa katılmaya giden Türk subay ve erlerinin ülkeden geçmesine izin verilmiyordu. Bu yüzden, Enver ve ötekiler tanınmamak için çok dikkatli davranmak zorundaydılar. Bir gün Selanik şivesiyle konuşan bir dükkâncı, 'Olmayasın sakın sen Enver?' diye sordu. Enver buna soğukkanlılıkla, 'Keşke olabilseydim!' diye cevap verdi ve başka bir soruyla karşılaşmadan alışverişini bitirdi.

Mustafa Kemal'e gelince, Kahire sokaklarında hepsinden çok göze çarpıyordu. Gözalıcı açık rengi, askerce duruşu ve yürüyüşüyle onun bir Türk subayı olduğunu kestirmek güç olmasa gerekti. Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın huzuruna çıktı. Hidiv, onun giriştiği işle yakından ilgilendi ve manen destekleyeceğine söz verdi. Mustafa Kemal bundan sonra İstanbul'dan ek ödenek ve subay istedi ve Bingazi'ye göndermek üzere oradaki Sünusileıden de gönüllüler topladı. Sonra Arap kılığına bürünerek ilk fırsatta Batı Sahra'ya doğru yola çıktı. İsteği üzerine, Selanik'ten iki dostu daha kendilerine hukuk öğrencisi süsü vererek İskenderiye'de ona katılmışlardı.

Çöldeki son tren istasyonuna yanlarında üç kişi daha olduğu halde ulaştılar. Bir Türk topçusu, bir Arap çevirmen, bir de Mısırlı kılavuz. Yolcular arasında bulunan beş Türk subayını tutuklamak üzere emir aldığını açıklayan Mısırlı bir subay trende araştırma yaptı. Sadece Arap kılığına girmiş olmakla bu subayı atlatamayacaklarıru anlayan Mustafa Kemal, kimliklerini açığa vurdu ve Mısırlı subayın dinsel duygularına hitap ederek onunla konuştu. Bu savaş, Hıristiyan gâvurlarına karşı açılmış bir Kutsal Cihad'dı. O da, iyi bir Müslümansa, Peygamberimizin ve Kur'an'ın buyruklarına karşı gelmeye, Tanrı iradesini engellemeye kalkışmazdı herhalde.

Mustafa Kemal'in güzel ve akıcı konuşmasının etkisi altında kalan subay, sonunda uzlaşmaya razı oldu. Üç Türk subayını serbest bırakacak, yalnız yanlarındaki üç kişiyi alıkoyarak âmirlerinden talimat isteyecekti. İçlerinden birini, üstlerine herhalde Mustafa Kemal diye yutturabilirdi. Ertesi gün Türk topçusu dışında hepsi serbest bırakıldı.

Mısır'daki yeraltı örgütünün, tren hattının gerisinde oldukça ustalıkla kurmuş olduğu bir kampa doğru yol aldılar. Burada at, deve, yiyecek, su kırbası gibi kendilerine gerekli her şeyi sağladılar. Yalnız bir ilâç sandığı eksikti. Onu da zaten beraberlerinde getirmişlerdi. Çölün göbeğinde bir hafta kadar deve sırtında yol aldıktan sonra bir gece nihayet sınır sandıkları bir yere vardılar. Sesleri duyulmasın diye develerin ağızlarına ıslak bez bağladılar. Çadır kurup sırtlarındaki Arap giysilerinin yerine üniformalarını giyerek, silâhlarını gizlemiş oldukları yerden çıkardılar. Ama başlarında İngiliz ve Mısır subayları bulunan bir müfreze asker gelip yollarını kesti.

Sözcülüğü yine Mustafa Kemal yaptı. Tehdit edici bir tavırla burasının Osmanlı toprağı olduğunu söyledi, ötekilerin buraya girmeye yetkileri yoktu. Onlarsa sınırın yakın zamanda değiştirildiğini ve şimdi burasının Mısır toprağı olduğunu ileri sürdüler. Mustafa Kemal yine kafa tutarak onlara derhal çekilmeleri için bir ültimatom verdi. Yoksa ateş açtıracaktı. İngilizler aradaki sayı farkına gülmekle beraber sonunda boşvererek çekildiler. İki gün sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları Tobruk dışındaki Türk ordugâhına varmış bulunuyorlardı.

İtalyanlar Trablus'u, Bingazi'yi ve Libya'nın diğer limanlarını çabucak ele geçirmişler, Tobruk'la çevresindeki yüksek tepelerde sağlam bir savunma durumu almışlardı. Türklerin karargâhı şehrin batısına düşüyordu. Ellerinde ancak küçük bir garnizon kuvveti vardı. Daha çok Sünusi kabilelerinin yardımına bel bağlamışlardı ki, Enver'in gösterdiği bütün çabalara rağmen, onlara da tam olarak güvenemiyorlardı. Enver bir şeyh kıyafetine bürünmüş olarak gösterişli bir çadırda Arapları kabul

ediyor ve onlara altın dağıtıyordu. Araplar yine de dövüşmeye yanaşmıyorlardı.

Enver'den geri kalmayı kendine yediremeyen Mustafa Kemal de hemen onunki gibi bir kılığa girdi. Şeyh kıyafetinin kendine çok yakıştığını gördü. Sonradan bu kılığıyla Kahire sokaklarında dolaşıp gösteriş yapacaktı. Ama Mustafa Kemal, askerlik bakımından Enver'den daha gerçekçi davranıyordu. Siperleri at üstünde denetledikten sonra şeyhleri ve kabile reislerini bir toplantıya çağırdı. Düzensiz bir kalabalıkla karşılaştı. Çoğunun elinde modası geçmiş tüfeklerden ve sopalardan başka silâh yoktu. Mustafa Kemal hepsinin önderi durumunda olan Şeyh Mebre'yi huzuruna getirtti, ona 'din kardeşim' diye hitap ederek İslâm illerini işgale gelen kâfirlere karşı bir kutsal savaş açmaya çağırdı. Tobruk'un doğusunda, savunma bakımından zayıf olan bir kesime geceleyin saldırmayı teklif etti. Ama Şeyh bu kadar kolay harekete geçecek adamlardan değildi. Sopadan başka silahları pek bulunmayan adamlarının dövüşemeyeceklerini ileri sürdü. Bunun üzerine Mustafa Kemal de cebinden bir defter çıkardı ve içinden bir şeyler okur gibi yaptı. Sonra, 'Senin kim olduğunu şimdi anladım, Şeyh Mebre,' dedi.'Mısır'dayken senden bana söz etmişlerdi. İtalyanların hesabına çalışan bellibaşlı casuslardan biriymişsin. Ben buraya İtalyan casuslarıyla değil, ülkeleri uğruna dövüşe hazır olan Araplarla görüşmeye geldim. Daha fazla konuşmakta fayda yok. Ben daha hazırlıklı ve daha iyi donanmış olan öteki kabileleri destekleyeceğim.'

Bu manevra başarılı oldu. Ertesi gün Şeyh, öbürlerinin yardımına tenezzül etmeyerek sadece kendi kabilesiyle saldırıya geçeceğini bildirdi. Araplara birkaç tüfek dağıtıp, nasıl kullanacakları da öğretildikten sonra, saldırı sabaha karşı yapıldı ve başarıyla sonuçlandı. Yetmiş kadar top ele geçirilmiş ya da yok edilmiş ve iki yüz İtalyan esir alınmıştı. Bu İtalyan askerleri -bundan sonraki çöl seferlerinde de görüleceği gibi- artık savaşa devam etmeyecekleri için sevinçliydiler. Türkler bu esirleri, Sahra'dan ya da Mısır üzerinden, nasıl yolunu bulurlarsa, ülkelerine dönmek üzere salıverdiler.

Bununla birlikte, Tobruk'u ele geçirmek olanaksızdı. Kıyı boyundaki öteki kalelerde olduğu gibi, burada da Türklerin elinden gelen tek şey, sadece İtalyanların surlardan dışarı çıkmasını önleyebilmekti. Bu savaşta Türklerin tek başarısı, İtalyanları yardımcı birlikler getirmek zorunda bırakmaları oldu ki, deniz yoluyla geldiği için bunu da önlemeye olanak yoktu. Bu savaş, böylelikle Mustafa Kemal'e sonradan Gelibolu savaşında çok işine yarayacak olan bir askerlik dersi verdi: Deniz üstünlüğünün önemini ve denizden topçu ateşiyle desteklenen bir düşmanın, karaya çıkarma yapmasını önlemenin olanaksızlığını anlamış oldu. Türk deniz kuvvetleriyse bu arada varla yok arasında bir durumdaydı. Abdülhamit sürekli olarak Haliç'te demir atmış duran donanmasının çürüyüp gitmesine bile bile göz yummuştu. Bu arada Türk silah ve donanımı, Trablus'a türlü tehlikeli yollardan sokuluyordu. Bu iş de Hüseyin Rauf a düşüyordu.

Rauf un elinde. Çanakkale dışındaki biricik Türk savaş gemisi olan Hamidiye kruvazörü vardı. Hamidiye, Amerikalılardan alınmıştı ve aslında Bucknam Paşa diye anılan tuhaf bir Amerikalı maceracının kumandası altındaydı. Amerika, gemiye Atlantik'i geçmek için bir deniz subayı vermeyi reddedince, bu işi, eski şilep kaptanı olan Bucknam üzerine almıştı. Şimdi de taşıdığı her gemi yükü silah için, karşılığında makbuz göstererek, uygun bir yüzde almaya yetkisi vardı. Silahlar Suriye'ye götürülür ve orada Kuzey Afrika kıyısına gidecek gemilere aktarılırdı. 1912 ilkbaharında İtalyanlar Rodos'u ve On iki Ada'yı işgal edince, Bucknam Paşa'nın işi de güçleşti.

Bu arada Mustafa Kemal, kendisinin Derne'deki Türk karargâhına atanmasını sağlamıştı. 1912 yılı sonbaharına dek Tobruk'la Derne arasında gidip geldi. Enver'in yakınında ilk olarak kıta hizmeti görüyor ve rakibinin askerlikteki bilgi ve değerini ölçme fırsatını buluyordu. Enver'in zayıf taraflarını hemen sezmişti. Cesurluğuna her zaman saygı duymuştu, ama şimdi, onun mantık ve muhakeme gücü bakımından şaşılacak derecede saf olduğunu görüyordu. Enver, 'hüsnü kuruntu' sahibi bir insandı. Sadece görmek istediği şeyleri görüyor ve taktik ya da strateji gerçekleriyle pek ilgisi olmayan düşlerle kendi kendini kandırıyordu.

Mustafa Kemal açık görüşlü asker mantığıyla, bu seferin çapının dar olduğunu çabuk anladı. Türklerin İtalyanları kıyıdaki mevzilerden söküp atmalarına olanak yoktu. Öte yandan İtalyanlar da, kendi yönlerine çekmeyi başaramadıkları Arapların elinde bulunan susuz iç bölgelere doğru daha fazla ilerleyemezdi. Sonuç bir çıkmazdan ibaretti. Kafası işleyen herhangi bir kurmay subayı, burada İtalyanların ilerlemesini önlemeye yetecek kadardan fazla bir kuvvet bulundurmanın Türklerin başka cephelerde şiddetle muhtaç oldukları asker ve malzemeyi yok yere harcamak olduğunu, görürdü. Ne var ki, Enver durumu başka türlü görüyor, daha doğrusu seziyordu. Romantik hülyalarla kendini, büyüdükçe büyüyen topraklar üzerinde Trablus Araplarının sultanı olarak düşlüyordu. Böylece

İtalyanların Derne'den atılıp seferin şanlı bir zaferle biteceğine hem kendini inandırıyor, hem de düzenlediği toz pembe raporlarla İstanbul'u kandırmaya çalışıyordu. Derne'yi ele geçirmek için boşuna bir çabayla, Derne vadisindeki çukurlar cesetlerle doluncaya kadar çok pahalıya mal olan bir sürü harekâta girişti. Subaylarından bir kısmı bu taktiği yerinde bulmuyorlardı ama, durumu açıkça eleştirmeyi göze alamıyorlardı. Bakışlarını daha üstün nitelikte bir komutan olarak gördükleri Mustafa Kemal'e çevirmişlerdi.

Ama, Mustafa Kemal de güç bir durumdaydı. Bu kadar küçük bir kuvvet topluluğu içinde çıkacak bir ikiliğin, hem burada, hem de anavatanda felâketli sonuçlar doğurabileceğini biliyordu. Onun için, ne olursa olsun, Enver'le kendi arasındaki anlaşmazlığı açığa vurmak istemiyordu. Bu yüzden sabırsızlığına gem vurup sesini çıkarmıyor ve Enver'e karşı resmî, ama nazik davranarak onun saçmalıklarını elinden geldiği kadar önlemeye çalışıyordu. En sonunda binbaşı olabilmişti. Terfi haberi kışın geldi. Cepheye gönüllü olarak katılması, hiç olmazsa bu kadarcık bir takdir görmüştü. Bu arada Derne vadilerinde, İnkılâb'a yeni bir ruh getirmek azmiyle, yurtsever genç subaylardan kurulu bir topluluk doğmuştu ki, bunlar zamanla Mustafa Kemal'in çevresinde birleşmeye başlayacaklardı.

Mustafa Kemal, bir sonuca varmayan çarpışmalarıyla Derne seferini çok can sıkıcı bulmakla birlikte, yine de İstanbul'daki arkadaşı Salih'e, kahramanlık havasıyla dolu bir mektup yazdı:

Silah arkadaşlarından bazılarının, donanmasına sırtını dayamış bir düşmana karşı çıkmak için Akdeniz'i ve uzak çölleri aşmış olduklarını ve buralardaki yurttaşlarımla kucaklaştıktan sonra, düşmanı, kıyının bazı kesimlerinde durdurmayı başardıklarını bilmek herhalde seni memnun etmiştir... bilirsin ki, benim askerlik mesleğinin en çok sevdiğim tarafı ustalığıdır. Burada bu sanatın bütün gereklerini yerine getirmek için fırsat ve zaman bulursak, ülkenin yüzünü güldürecek işler yapabileceğiz. Ah, Salih, Tanrı şahidim olsun ki, hayatta tek istediğim orduya yararlı bir eleman olabilmektir. Ülkeyi koruyup vatandaşlarımızı mutluluğa kavuşturmak için her şeyden önce, ordumuzun yine eski Türk ordusu olduğunu dünyaya ispat etmek gerektiğine ötedenberi inanmaktayım.

Ama, cephedeki subaylar, biraz sonra anavatandaki işlerin kötü gittiğine dair haberler almaya başladılar. İttihat ve Terakki Fırkası güçlükler içinde çalkalanıyordu. Uzadıkça uzayan ve millete yük olan Batı Trablus savaşının da bunda rolü vardı. Fırka, muhalefeti susturmak amacıyla, Meclis'i dağıtmış ve uydurma bir seçim yaparak kendi taraftarlarının büyük çoğunluğu oluşturduğu yeni bir Meclis toplamıştı. Böylelikle perde gerisine itilen muhalefet, askeri bir kılığa büründü. Tarih bu sefer tersine tekrarlandı ve bir avuç genç subay Rumeli dağlarına çıkarak demokrasi adına, Fırka'nın zorbalığına karşı başkaldırdılar; nasıl ki dört yıl önce İttihatçı subaylar da Sultana başkaldırmışlardı. Rumeli'deki subaylar, İstanbul'daki 'Halaskar Subaylar'(1) grubuyla işbirliği yaparak yeni hükümetin çekilmesini ve Meclis'in serbest bir şekilde yeniden seçilmesini istediler. Aynı zamanda bir zamanlar Mustafa Kemal'in söyleyip dinletemediği şeyi, yani ordunun siyasetten el çekmesini de istiyorlardı. Arnavutluk'ta çıkan bir isyandan sonra hükümeti devirmeyi ve daha liberal bir kabineyi işbaşına getirmeyi başardılar. Bütün subaylar derhal 'gizli ya da açık hiçbir siyasi cemiyete girmeyeceklerine ve ülkenin iç ve dış işlerine hiçbir surette karışmayacaklarına' dair and içmek zorunda kaldılar. Mustafa Kemal, Derne'den Selanik'teki eski silah arkadaşı Behiç'e (Erkin) Fırka'nın çöküşü karşısındaki üzüntüsünü belirten bir mektup yazdı ve vaktiyle kimsenin aldırış etmediği öngörüleri hatırlatarak, 'Zaman ve olayların akışı bütün gerçekleri ortaya çıkarır ve gösterir,' diye ekledi.

Ne var ki, çok geçmeden, içteki bu sarsıntıyı felâketlerle dolu dış buhranlar izleyecekti. 1912 yılının ilkbaharında Rusya'nın kışkırtması ve Avusturya'nın politik bir bozguna uğraması sonucu, Balkan milletleri, tarihlerinde ilk ve son kez, aralarında anlaşıp Türklere karşı bir askeri anlaşma imzaladılar. İki ay sonra Yunanistan da bu ittifaka katıldı. Böylece İstanbul'un çevresindeki demir çember tamamlanmıştı.

Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğuna öldürücü darbeyi indirmek zamanı artık gelmişti. Viyana Borsasında bir kumara girişen Karadağ Kralı, elini herkesten çabuk tuttu ve 8 Ekim 1912'de Türkiye'ye savaş ilân etti. Birkaç gün sonra Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan da ona katıldılar. Aynı zamanda Türkler de İtalya'yla barış imzalayarak Batı Trablus'u boşaltmaya başladılar.

Mustafa Kemal, hemen anavatan yolunu tuttu. Bu sefer Mısır sınırında herhangi bir güçlükle karşılaşmadı. Bir İngiliz subayı ona, 'Sizi tanıyorum,' dedi, 'Mustafa Kemal'siniz siz. Bu Tanrının belâsı ülkede istediğiniz yere gitmekte serbestsiniz.' Mustafa Kemal, Sırpların Manastır'ı, Yunanlıların da

kendi doğduğu yer olan Selânik'i ele geçirdiklerini Kahire'de duydu. Avusturya, Macaristan ve Romanya üzerinden dolambaçlı bir yol izleyerek İstanbul'a geldi.

1 Halaskar: Kurtarıcı.

SEKİZİNCİ BOLÜM

Balkan Savaşları

MUSTAFA KEMAL İstanbul'a vardığı zaman, Birinci Balkan Savaşı bitmiş gibi bir şeydi. Bütün Rumeli elden gitmişti. Bir ay bile sürmeyen bir yıldırım savaşında Türkler, iki cephede de bozguna uğramışlardı. Yenilgilerinin nedeni, sayı azlığından daha çok, ikmal örgütünün yok denecek kadar yetersizliği ve gerek subaylann, gerek erlerin, Almanların verdiği modern donanımı kullanmaktaki acemilikleriydi.

Makedonya elden gitmişti. Mustafa Kemal'in annesiyle kızkardeşi de evlerini bırakmışlar, Selanik'ten ayrılarak, düşmandan kaçan Müslüman göçmenlerle, yaralı askerlerden oluşan sele katılmışlardı. Bu insanlardan binlercesine İstanbul'a varmak nasip olmayacaktı. Eski Sultan Abdülhamit, hemen bir Alman savaş gemisine konularak, maiyeti ve on üç karısıyla birlikte Boğaziçi'nin Anadolu Yakasındaki Beylerbeyi Sarayına getirilmişti. Burada şehri görüp de üzülmesin diye, arkada bir odaya yerleşti ve altı yıl sonra orada öldü.

Eteklikli bir Efzun müfrezesi ardından, Selânik'e giren Yunan ordusunu, 'Zito! Zito!' diye haykıran ve gül yağmuruna tutan çılgın bir kalabalık karşıladı. Pencerelerde, damlarda mavili-beyazlı Yunan bayrağı dalgalandırılıyordu. Ay-yıldız büsbütün ortadan kalkmıştı. Onların arkasında da bir Bulgar tümeni, şehrin bir kesimim işgal etti ve evlerle kiliselere el koydu. Bu, ittifakla ortaya çıkan ve İkinci Balkan Savaşına yol açacak olan çatlağın ilk belirtisiydi.

Ömrünün çoğunu geçirdiği yerin düşman eline düşmesi, Mustafa Kemal'e çok dokunmuştu. İstanbul'daki bir gazinoda bazı subay arkadaşlarını görünce, baştan savma bir selâm vererek, sesini çıkarmadan, isteksizlikle yanlarına gitti. Sonra birden parladı: 'Nasıl yapabildiniz bunu? O güzelim Selânik'i düşmana nasıl teslim edebildiniz? O kadar ucuza nasıl satabildiniz?' Binlerce Selânikli Müslümanı cami avlularına yığılmış, perişan, aç, sefil bir halde, kışın insafsız soğuğunda, ölüp giderlerken gördü. En sonunda annesiyle kızkardeşini buldu. Evinden olmanın acısıyla birden çökmüş olan Zübeyde Hanım oturduğu yerde bir ileri, bir geri sallanıp durmaktaydı. Yanında ölmüş kocasının yeğeni olan Fikriye de vardı. Mustafa Kemal'in çocuk olarak bıraktığı Fikriye, artık yetişkin bir kız olmuş, daha da olgunlaşacağı şimdiden görülmeye başlamıştı. Mustafa Kemal onlara bir ev bulduktan sonra, Genelkurmaydaki görevinin başına döndü. Görevi, Gelibolu yarımadasının nasıl savunulacağını araştırmaktı.

Anadolu'dan gelen askerlerle Batı Trablus'tan dönen subaylar, İstanbul önündeki Çatalca hattını takviye etmiş oldukları için, Bulgarların ilerlemesi durmuştu. Edirne, açlığa ve bombardımanlara aldırmayarak, yılmadan düşmana karşı koyuyordu. Ama Türklerin moralini asıl yükselten şey Hamidiye kruvazörünün kahramanlıklarıydı. Savaşın başında Varna'yı bombardıman ettiği sırada yan tarafından yara alan 'hayalet' kruvazör, Rauf'un idaresiyle zar zor Haliç'e gelebilmişti, ama bir daha denize açılabileceğini kimse ummuyordu. Derken Çanakkale Boğazı'nı geçip Yunan donanmasını atlatarak Ege denizine çıktığı duyuldu. Emekli kruvazör şimdi eski zamanlardaki korsan gemileri gibi, Ege ve Adriyatik denizlerinde kol geziyor, kıyı şehirleriyle adaları topa tutup, Yunan nakliye gemilerini batırıyordu. Ama, yine eski zaman şövalyeleri gibi, yolcularla tayfaların hayatlarını kurtarıyor ve onları ıssız kıyılara çıkarıp bırakıyordu. Alçakgönüllü, efendi bir adam olan Rauf, bu kahramanlıklardan bir pay çıkarmıyor, her şeyi emrindeki denizcilere borçlu olduğunu ısrarla ileri sürüyordu. Halk da onları, birer ulusal kahraman gibi değerlendiriyordu.

Savaşı önleyememiş olan Büyük Devletler, şimdi barışı sağlama çabasına girişmişlerdi. Yeniden sadrazam olan Kâmil Paşa, Trakya'nın büyük bir bölümüyle Edirne'yi gözden çıkarmıştı. Bu olursa, Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları, İstanbul'la arkasındaki küçük bir toprak parçasından ibaret

kalacaktı. Ama o sırada Enver Bey, Afrika'dan döndü ve Genel Merkezi Edirne'nin düşmana verilmesine kuvvetle karşı koymaya ikna etti. Akabine, Babıâli'nin sırmalı ve yaldızlı Meclis salonunda barış koşullarını tartışırken, elleri bayraklı bir kalabalık, binanın önüne geldi. Kalabalığın başında olan Enver, arkasında Talât ve öbürleri olduğu halde, hızla mermer merdivenleri çıktı, geniş holü geçerek salonu, kapısına geldi. Kapıyı, Harbiye Nazın Nazım Paşa açtı. Türk yenilgisinin başlıca sorumlusu olan Nazım Paşa, heyeti, ağzında sigara, teklifsiz bir şekilde karşıladı. İçlerinden biri onu vurup öldürdü. Paşa, 'Köpekler, kıydınız canıma!' diyerek yere yığıldı.

Sadrazam, soğukkanlılıkla, 'Zannımca Mühr-ü Sadareti istiyorsunuz,' dedi. Mührü uzattıktan sonra istifa mektubunu yazdı. Padişah, Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini kabul etti. Mahmut Şevket, Babıâli'ye gelerek tayin emrini halka okudu. Bir hoca bularak, zorla dua ettirdiler. Sonra kalabalık dağıldı, nazırlar serbest bırakıldı. Enver, artık iktidarın eşiğine ulaşmıştı.

Mustafa Kemal, bu hükümet darbesini ve özellikle yapılış şeklini hiç beğenmemişti. İleride görüleceği gibi, kanuna uygun idamlara itirazı olmamakla birlikte, siyasi cinayetlerden nefret ederdi. Bir gerçekçi olarak, barışın elde edilebilecek en iyi koşullarla imzalanması gerektiğini biliyordu. Ama partideki arkadaşlarına hükümeti, önce Anayasaya uygun yollarla çekilmeye zorlamalarını ısrarla söylemişti. Ancak, hükümet bu isteği reddeder ve serbest seçimlere gitmekten kaçınırsa, bir darbe düşünülebilirdi. O zaman da bu darbe, ne olursa olsun kan dökülmeden yapılmalıydı. Bu çeşit bunalımları ileriyi görerek, uygarca çözmenin yolu buydu. Ama Mustafa Kemal'in bu düşüncelerine Fethi'den ve birkaç yakın arkadaşından başka kulak asan olmamıştı.

Bu arada halk, genellikle hükümet darbesini tutmuştu. Ülkenin şerefsiz bir teslimden son anda kurtarıldığına inanıyorlardı. Yeni rejim, şimdi Sırplardan da yardım gören Bulgarların büsbütün şiddetle düşürmeye çalıştıkları Edirne'yi kurtarmayı umuyordu. Genelkurmay, harekâta yeniden başlamadan önce bir süre dikkatle hazırlanmayı gerekli görüyordu. Ama Enver gözalıcı bir manevrayla Edirne'yi kurtarmak hülyasındaydı. Marmara kıyısından başlayan bir saldırıyla Çatalca hattının dışından dolanacak ve böylece Bulgar ordusunu kuşatacaktı. Komuta kendisinde olmadığı halde bu yeni saldırının ilham kaynağı Enver oldu.

Mustafa Kemal, Gelibolu'daki kolordunun harekât dairesi başkanlığına atanmıştı. Fethi de kolordu kurmay başkanıydı. Herhangi bir Bulgar saldırısına karşı Çanakkale Boğazı'nı ve dolayısıyla İstanbul'u savunmak onlara düşüyordu. Bu tehlikeli saldırının sivri ucunu oluşturuyorlardı. Oysa böyle ciddi bir durumda bu kadar geniş bir harekete girişmenin şiddetle karşısındaydılar. Gerçekten de saldırı ilk andaki bir başarıdan sonra feci bir yenilgiyle sonuçlandı. Yiyecekleri bol Bulgar ve Yunanlılardan kurulu bir Beşinci Kol, aç Türk Garnizonunun direnişini içerden torpilleyerek, Edirne'nin düşman eline düşmesini çabuklaştırmıştı.

Londra'da toplanan bir barış konferansında Mahmut Şevket Paşa, önce küçültücü bularak geri çevirmiş olduğu koşulları olduğu gibi kabul etmek zorunda kaldı. Kamuoyunu yatıştırmak için onun Edirne'yi ancak düştükten sonra düşmana verdiği söylendi. Oysa eski hükümet, kenti, daha düşmana karşı direnirken teslim etmeye kalkışmıştı. Aradan daha on beş gün geçmemişti ki, Mahmut Şevket Paşa arabasıyla Harbiye Nezaretinden Babıâli'ye giderken yanına bir başka araba yaklaştı ve içindeki adam ateş etti. Sadrazam yanağından vurulmuştu. Kendini kaybetmiş halde Babıâli'ye götürüldü ve yarım saat sonra öldü. Bu, Nazım Paşa'nın öldürülmesine karşı bir misilleme hareketiydi.

Bu olay, Enver'e ve İttihatçılara Anayasayı bir yana itip diktatörce bir yönetim kurmak fırsatını verdi. Muhalefetin başlıca liderleri asıldı ve Enver, Cemal ve Talât'tan kurulu bir 'triumvira' bundan sonra iktidarın tek yöneticisi durumuna geldi. Amacı kişisel yönetimi yıkmak olan Jön Türk İhtilâli, böylelikle, hemen hemen padişahın yönetimi kadar zorba bir parti oligarşisine dönüşmüş oluyordu.

Tam o sırada dış olaylar oligarşinin itibar kazanmasını sağladı. Balkan devletlerinin, savaş amacıyla kurdukları iğreti birlik, savaştan sonra dağılmaya mahkûm, uydurma bir birleşmeydi. Ganimeti paylaşırlarken kavgaya tutuşacakları baştan belliydi. Sonunda, bu sefer Bulgarlarla ötekiler arasında İkinci Balkan Savaşı patlak verdi. Türkler batıya doğru yürüyerek Edirne'yi ve Doğu Trakya'nın önemli bir parçasını yeniden ele geçirdiler. Plan gereğince, Türk kuvvetleri Edirne'ye hep birarada girmeye hazırlanırken, Enver, onları geride bırakarak bir süvari müfrezesinin başında herkesten önce şehre girdi ve bir kez daha, bir zafer kahramanı olarak alkışlanmayı sağladı.

Savaş planını hazırlamakla görev almış olan ve aralarında Mustafa Kemal'le Fethi'nin bulunduğu

bazı subaylar onun bu aceleci davranışına kızmışlardı. Edirne valisi onların Enver'le aralarını bulmak için şehir eşrafından birinin evinde hepsini biraraya getirdi. Orada gazeteci olarak hazır bulunan Falih Rıfkı, sahneyi şöyle anlatır: 'Fahri Paşa ve Fethi Bey sedirdeydiler' İyice sarışın, genç bir zabit, bu sedirin karşısındaki duvann dibinde bir iskemleye oturdu. Yakışıklı, temiz giyinmiş, keskin bakışlı, gururlu, bütün dikkatleri üzerine çeken bu zabitin pek söze karıştığı yoktu. Ama seziliyordu ki, bu olup bitenlerde onun, rütbesinden üstün bir önemi vardır.' Bu, Mustafa Kemal'in, kendisini Birinci Dünya Savaşının karanlık günlerine kadar bir daha göremeyecek olan Falih Rıfkı'da uyandırdığı ilk izlenimdi. Falih Rıfkı, onun 'başı külâhlı, göğsü fişekli, omzu tüfekli fedai komitacılar kılığında bir zabit olmadığını ve itibarının, olsa olsa başka değerlerden ileri gelmesi gerektiğini' görmüş ve sezmişti. (1)

İkinci Balkan Savaşı böylece sona erdi. Sırbistan'la Yunanistan, Bükreş'te imzalanan bir antlaşma gereğince Bulgaristan'ın kaybettiği toprakların çoğunu paylaştılar, Edirne de kesin olarak Türkiye'de kaldı. Enver yükseldikçe yükseldi. Harbiye Nazırlığına getirildi; paşa oldu; Osmanlı prenseslerinden biriyle evlendi ve Boğaziçi'ndeki bir sarayda prensler gibi yaşamaya koyuldu. O yumuşak başlı 'Hürriyet Kahramanı' böylece tam bir askeri diktatör olunca herkes, 'Enver Paşa, Enver Beyi öldürdü,' demeye başladı.

Cemal, iktidar üçlüsünün ikinci adamıydı. Dıştan bakıldığında zarif tavırları, vahşi bir çekiciliği vardı. Ama bunun altında yatan sert ve acımasız enerjisi, soğukkanlı zekâsıyla birleşince ona çoğu zaman insafsız ama becerikli bir yönetici niteliği veriyordu. Üçüncü adam, Talât, aralarındaki tek sivildi. İri yarı bir Trakya köylüsüydü. Kırmızı yanakları ve çingene gibi kapkara, parlak gözleri vardı. Eğitimini, bir Musevi okulunda tek Müslüman olarak yapmış ve sonradan postanede memurluk etmişti. Kurnaz ve esnek zekâsını maskeleyen babacan halleriyle herkesin güven ve sempatisini kazanırdı. Hükümette yalnızca iki kişi daha önemli bir rol oynuyordu. Bunlardan biri, hükümetin sözde başında olan Prens Sait Halim, centilmen tavırlı, liberal düşünceli zengin bir Mısırlı paşaydı. Yaşça kendilerinden büyük olduğu için 'triumvira' onu şimdilik sadrazamlığa uygun bulmuştu. Hükümetin 'ruh-u habis'i ise, Cavit adında, serçe gibi ufak ve nazik bir 'Selânikli Yahudi (dönme) idi. Cavit, çekici, iyi konuşan ve mali işleri çabuk kavrayan bir adamdı.

1913'te Balkan Savaşının alanlarını gezen İngiliz generali Sir Henry Wilson, İstanbul'da Enver ve Cemal'le tanıştı. Ne bunlar, ne de gördüğü öteki subaylar, İngiliz generalinin üzerinde yetenekli birer asker izlenimi bırakabilmişlerdi. Yalnız, bir subay onlardan ayrılıyordu. General, 'Mustafa Kemal diye bir adam var.' dedi, 'genç bir kurmay yarbay. Ona dikkat edin. Çok yükselecektir.' (2) O sırada ortada henüz böyle bir belirti yoktu. Türkiye'nin yönetimini ellerinde bulunduranlar İngiliz generalinin bu ileri görüşünü paylaşmıyorlardı.

Yaşı otuz ikiyi bulan Mustafa Kemal, Enver'den pek de genç olmadığı halde askerlik ve siyaset alanlarında fazla ilerlemiş değildi. Akıp geçen önemli olaylara hep seyirci kalıyordu. Savaş alanından başka her yerde önemli olaylara hep seyirci kalıyordu. Savaş alanından başka her yerde sabırsız olan bir insandı. Kişisel iktidara dayanan bir rejimde, kendisine yararı ya da zararı dokunabilecek kimselere yaranmaya tenezzül etmiyordu. Kendi kendini denetlemeyi henüz öğrenmemişti. İkiyüzlülükten, evet efendimcilikten anlamıyor; başa geçmek istediğini kimseden saklamadığı gibi, hep kendisinin haklı, herkesin haksız olduğunu da çevresindekilere zorla kabul ettirmeye çalışıyordu. Bu öfkeli genç adam, böylece yakınındakileri gücendirip kuşkulandırıyor, vatanına karşı olan büyük bağlılığına rağmen, askerlik ve siyaset alanında ilerlemesi bu yüzden gecikiyordu.

Bu arada siyaset alanında Mustafa Kemal'in önüne bir fırsat çıktı. Fırka'nın genel sekreterliğine Talât'tan sonra Fethi getirilmişti. Mustafa Kemal bir süre için Fethi'nin evine yerleşti ve ne yapmak gerektiğine dair uzun tartışmalara giriştiler. Enver'le aralarındaki uzlaşmazlık, son harekât sırasında iyice artmıştı. Kendisini hem açıkça eleştiriyor, hem de aleyhinde imzasız broşürler yayınlayarak suçluyorlardı. Mustafa Kemal gibi Fethi de, partiyi komitacılardan, bu Balkan tedhişçilerinden temizlemek zamanının geldiğine kuvvetle inanıyordu. Ama komitacıların ödeneklerini kesmek için bütçede kısıntı yapılmasını öne sürmekle fazla ileri gitmiş oldu. Mustafa Kemal onu, bu çeşit taktiklerin komitacıları düşmanlarıyla elele vermeye kışkırtacağını söyleyerek uyardı. Bu düşüncesinde haklı olduğu da çok geçmeden anlaşıldı. Yeni genel sekreterin aleyhinde gittikçe kuvvetlenen bir cereyan uyanmaya başlamıştı.

Bir gün Fethi, evinde Mustafa Kemal'le birlikte otururken Talât'ın geldiğini bildirdiler. Talât, Fethi'yi bir başka odaya aldı ve ona Sofya Elçiliğini teklif etti. Fethi de bu görevi kabul etmenin, akıllıca bir hareket olacağını anlamıştı. Çok geçmeden Cemal de Mustafa Kemal'i çağırttı ve ona da bütün

Balkan ülkeleri nezdinde ataşemiliterlik göreviyle Sofya'ya gitmeyi önerdi. Mustafa Kemal, önce buna şiddetle karşı koydu. Ama içindeki bütün kırgınlığa rağmen, bu görevi kabul etmekten başka çaresi olmadığını biliyordu. 1905'te, Harbiye'den çıktığı zaman Şam'a gönderilişi gibi, bu da, gerek kendisi, gerek Fethi için bir sürgün cezasından başka bir şey değildi.

Ancak, Mustafa Kemal'in hayatı, belki de bu sürgün yüzünden kurtulmuş oldu. Çünkü parti ile arasında çıkan ilk anlaşmazlık sırasında olduğu gibi, komitacılar, yine canına kıymaya hazırlanıyorlardı. Üzerlerine aldıkları cinayet görevini, belki bu sefer başarıyla yerine getirebileceklerdi.

1 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Dünya Yayınları, İstanbul, 1958 Cilt 1, s. 57.
2 Times gazetesi, 11 Kasım 1938.

DOKUZUNCU BOLÜM

Sofya'da Görev

MUSTAFA KEMAL'in Sofya'daki yaşantısı onun için yeni ve yararlı bir deneme oldu. Bu onun Batılı bir toplum içinde ilk yaşayışıydı. Paris'te hem az kalmış, hem de zamanının çoğunu askerlik görevleriyle harcamıştı. Şimdi ilk olarak, bir Avrupa başkentindeki toplum hayatının incelikleriyle karşılaşıyordu. Sofya, aslına bakılırsa, pek önemli olmayan, orta bir Balkan kentinden başka bir şey değildi. Ama, 1913 sıralarında üzerinde kuvvetli bir Batı cilâsı taşıyor ve bu da, Mustafa Kemal'in gözüne, Orta Avrupa'nın büyük şehirlerinden taşan tatlı yaşam havasını yansıtır gibi görünüyordu.

Aslında bir Coburg prensi olan Bulgar Kralı Ferdinand, Avrupalılarca 'tilki' diye anılan, gözü yükseklerde bir adamdı. Ondan önceki kral, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında, girintili çıkıntılı eski Türk tarzındaki Sofya'yı kökünden kazıyarak yerine uzun, düz sokakları ve geniş bulvarlarıyla, Avrupa stilinde bir şehir kurdurmuştu. Romantik bir zevkle düzenlenmiş parkları, koruları, küçük bir Alman başkentini andırıyordu. Sarı alçı ve mermer karışımı kabartma süslü yapıları, taşra çapında da olsa yine bir rokoko inceliği taşıyordu. Sofya'nın kibar kadınları Viyana'dan giyinir ve operada Viyana müziği dinlerlerdi.

Mustafa Kemal, Fethi Bey'in arkasından ataşemiliter olarak Sofya'ya geldiği zaman şehirde bir savaş sonrası havası esiyordu. Balkan Savaşlarının acısı, bir sürü eğlence arasında unutulmaya çalışılıyor, danslı çaylar, yemekler, kabuller, balolar birbirini izliyor; dışarıdan kimsenin alınmadı subay kulübünün haftalık danslı toplantılarında şık üniformalı subaylar, kadınları bile gölgede bırakarak ilgileri üzerlerine çekiyorlardı. Bulgarlar, dünkü düşmanları Türklerle kaynaşmaya istekli görünüyorlardı. Fethi Bey, herkese karşı uysal ve nazik davranışlarıyla, onların gözünde Avrupalılaşmış Türk tipini canlandırıyordu. Az zamanda Bulgar sosyetesinin sevgisini kazannmıştı.

Mustafa Kemal de onun yanından hiç ayrılmıyordu. İkisi de bekâr olduklarından çoğunlukla her yere birlikte çağrılıyorlardı. Eski Osmanlı zaitlerinin palabıyığı yerine, Jön Türklerde yeni moda olan kırpık bıyıklarıyla asker duruşlu, ince, göz alıcı genç ataşemiliter, iyi giyiniyor, düzgün davranıyordu. Yine de, pişkin ve yontulmuş arkadaşından ayrı bir yaradılışta olduğu kolayca anlaşılıyordu. İçkiyi fazlaca seviyor, salonlarda pek eğilip bükülmüyordu. İçine kapanık duruşu, az konuşması yüzünden Bulgarlar onu, 'Türk gibi bir Türk' damgasını vurmakta gecikmediler. Mustafa Kemal, etkisi altında kaldığı sosyete hayatına daha tam olarak alışmamıştı. Bu yüzden çekingen davranıyordu. Balkanlardaki görevi sırasında öğrendiği Bulgarcayı henüz düzgün konuşamıyordu. Ama Bulgar çevrelerine girip çıktıkça onu da ilerletmeye başladı. Çocukluğundaki Rumeli türkülerinden kalma bir ritm duygusuna sahip ve ayaklarına hâkim olduğu için iyi dans ediyordu. Birkaç dersten sonra, vals ve tangoyu da öğrendi. Bu yüzden, her hafta subay kulübünde verilen danslı toplantılarda, hanımlar arasında sükse yapmaya başladı. Kadınlar onun ilginç görünüşünün etkisinde kalıyor ve havadan sudan konuşmayı bilmemesine, biraz da sallapati davranmasına karşın onda esrarlı bir havanın varlığını seziyorlardı.

Bir gece, Bulgar Türklerinden Şakir Zümre adında bir arkadaşıyla operada verilen bir galaya gitti. Bu çok şık bir toplantıydı. Seyircilerin parlaklığı, zarifliği, Mustafa Kemal'in üzerinde derin bir etki

yaptı. Perde sırasında Kral Ferdinand'la tanıştırıldı. Kral ona izlenimlerini sordu. Mustafa Kemal sadece: 'Fevkalâde!' diyebildi. Operadan sonra iki arkadaşı, bazı tanıdıklarını Grand Hotel de Bulgarie'de yemeğe götürdüler. Misafirler gittikten sonra Mustafa Kemal, duyduğu heyecanı Şakir Zümre'ye açıkladı. Batı uygarlığı buydu işte. Türkiye'de böyle şeyler yoktu. İstanbul'da opera şöyle dursun, adamakıllı bir tiyatro bile yok sayılırdı. Türkiye, yakın bir gelecekte bu gibi şeylere kavuşmalıydı. (1) Türkler, Avrupa'daki toplum hayatının inceliklerini, güzelliklerini öğrenmeliydiler. Gecenin eğlencelerinden yorgun düşmüş olan Şakir Zümre, onu gidip yatmaya güçlükle kandırabildi.

Bununla birlikte, Mustafa Kemal, Sofya'ya gitmeden önce de sosyete hayatına büsbütün yabancı sayılmazdı. İstanbul'dayken, Ömer Lütfü adında bir subay arkadaşından dul kalmış olan Corinne'le bir bağlantı kurmuştu. İtalyan asıllı ve müziğe istidatlı bir kadın olan Corinne, Beyoğlu'ndaki evinde gece toplantıları düzenler, çeşitli kimseleri çağırırdı. Mustafa Kemal de bu toplantılara sık sık gitmeye başlamış; Corinne onun sosyete hayatını öğrenmesine, Avrupa edebiyatını tatmasına ve özellikle Fransızcayı ilerletmesine yardımcı olmuştu. Mustafa Kemal şimdi, Sofya'da nasıl vakit geçirdiğini, hâlâ biraz uydurma ve imlâsı da bozuk olan Fransızcasıyla Corinne'e anlatıyor, arada sırada da Latin harfleriyle Türkçe yazıyordu:

Son mektubunu aldım. Her gün beni düşündüğünüzü öğrenmek beni çok sevindirdi. Afrika savaşından ne kazandığımızı bildirdiğiniz için de teşekkür ederim... Sofya'ya geldiğim zaman inmiş olduğum Bulgaria otelinden çıktığımı biliyorsunuz. Şimdi, yeni yapılmış olan Splendide Palace'ta kalıyorum. Gerçekten konforlu bir otel. Banyoları, fam döşambrları, kısacası istediğiniz her şey var. Oteldeki eğlenceler de ayrı. Bu yüzden kalmaya değiyor. Ama hayır, Corinne, hayır! Sofya'da bir tek güzel kadın görmenin imkânı yok. Uygun bir ev bulamadığım için otelde kalıyorum. Cevdet Beyle dostluğumuz çok iyi. Onun bu kadar cana yakın ve iyi bir dost olacağını hiç sanmazdım. Önceki gece beni, Madam Denigi adında, eskiden tanıdığı Parisli bir hanımın evine götürdü. Orada önemli biri vardı. Birkaç nazırla yanlarındaki kimseler de bakara oynuyorlardı. Ben oynamadığım için onlarla selâmlaşıp bir iki lâf ettikten sonra ayrıldım. Şunu söyleyeyim ki, Parisli hanımı güzel bulmadım. Sanırım ki, Cevdet Beye beni getirmesini o söylemiş. Ayrılırken bana, 'Mon Commandant,' dedi, 'bu akşam evimde pek eğlenemediniz, ama emin olunuz ki gelecek sefere sizi memnun etmeye çalışacağını,' Yalnız, ben bundan pek emin değilim.

Arkadan Novia Amerika adındaki çalgılı kahveye gittik. Bir sürü Alman, Fransız v.b. şarkıcı kadın vardı, davet edilmek umuduyla locaların çevresinde dolaşıp duruyorlardı. Cevdet Bey iki Macar kızı çağırdı. Bir tanesi Almanca biliyordu. Daha küçük olan ötekisi, Macarcadan başka dil bilmiyordu. Neden bilmem, hiç eğlenemedim. Canım sıkıldı. Arkadan, kızları locada bırakarak gazinodan ayrıldık. Otele dönüp yattığım zaman, saat gece yarısını geçmişti.

Bana sık sık yazın. Sizi bütün kalbimle kucaklarım.

Corinne'nin bu mektuba verdiği cevap üzerine, öğrencisi yeni bir mektup yazdı:

Son mektubumda beklediğinizden daha az imlâ yanlışı bulunduğunu ve... bunun başka birisinin kaleminden çıkmış olabileceğini yazıyorsunuz. Bunu ben bir çeşit iltifat olarak kabul ediyorum.

Arkadan, daha içten, ama daha ağırbaşlı bir ifade taşıyan mektuplar yolladı:

Bütün o yüksek mevkili dostlarınıza rağmen beni hatırdan çıkarmadığınızı ve bu haşmetlû, devletlû (2) kişilerle sürdürdüğünüz ahbaplık arasında benimle uğraşacak bir an bulabildiğinizi bilmek beni öyle sevindiriyor ki... Birtakım tasarılarım, hattâ büyük tasarılarım var. Ama bunlar yüksek bir mevki elde etmek ya da zengin olmak gibi maddi cinsten şeyler değil. Bu tasarılarımın gerçekleşmesini, hem ülkemin yararına olacak, hem de bana görevimi yapmış olmaktan dolayı zevk verecek büyük bir fikri başarıya ulaştırmak için istiyorum. Bütün ömrümce tek ilkem bu olmuştu. Daha çok gençken edindiğim bu ilkeden, son nefesime kadar vazgeçmeyeceğim.

Bir süre sonra Mustafa Kemal, arkadaşı Şakir'le birlikte, Elçiliğe yakın bir ev bulup taşındı. Evin döşenmesi tamam olunca, iki arkadaş, Bulgur Adliye Nazırına bir ziyafet verdiler. Yemekte havyar, Türkiye'den özel olarak getirtilmiş en iyi cins rakı, en sonunda da şampanya vardı. Yemeğin güzelliği

ve gecenin çok başarılı geçtiği, İkinci Balkan Savaşında Mustafa Kemal'e karşı savaşmış olan Harbiye Nazırı General Kovaçev'in kulağına gitti. General daha önce, Makedonyalı olan karısıyla birlikte, Türk ataşemiliterini evinde ağırlamıştı. Kendisi de ailesiyle birlikte, Mustafa Kemal'in evine davet edilmek istediğini bildirdi. İkinci bir ziyaret düzenlendi ve Mustafa Kemal'le Kovaçev ailesi arasında, derin bir dostluğun temeli böylece atılmış oldu.

Mustafa Kemal, şimdi sık sık Kovaçev'lere gidiyor, Generalle oturarak iki eski silâh arkadaşı gibi savaş anılarından konuşuyor, savaş sanatı üzerinde uzun tartışmalara girişiyordu. Başlarda Generalin sevimli, terbiyeli kızı Dimitrina'ya pek dikkat etmemişti. Sonradan bu ince vücutlu, koyu renk saçları bukleli genç kızla, yavaş yavaş ilgilenmeye başladı. Şimdi onunla çekinerek, saygıyla konuşuyor; rastlaştıkları toplantılarda dansa kaldırıyordu.

Mustafa Kemal, kısa bir süre sonra her yere çağrılmaya başlandı. Bir general karısı olan ve sosyetede sözü çok geçen Sultana Ratcho Petrova, onu tanıtmakta ön ayak olmuştu. Mustafa Kemal, sosyete hayatındaki en büyük başarısını, sarayda verilen bir maskeli baloda elde etti. İstanbul'a bir emir eri göndererek Müze'den kavuğu ve mücevher kakmalı kılıcıyla tam takım bir yeniçeri üniforması getirtmişti. Bu parlak kılık içinde büyük bir heyecan yarattı ve gece yarısı, davetliler maskelerini çıkardıkları zaman, Kral Ferdinand kendisini çağırarak tebrik etti. Hediye olarak gümüş bir sigara tabakası verdi. Yıllar sonra, Kral Ferdinand sürgüne gönderildiği zaman, Mustafa Kemal de onun devlet adamlığına karşı beslediği saygıyı belirtmek için kendisine altın bir tabaka gönderecekti.

Sofya'da hayat güzel geçiyordu. Mustafa KemaPin kültürü de gelişmekteydi. Bu sırada bir yerde, şu eski Fransız sözlerine rastladı ve bunları, bir dostuna yazdığı mektupta tekrarladı:

La vie est bröve
Un peu de reve,
Un peu d'amour
Et puis bonjour.

La vie est vaine
Un peu de peine,
Un peu d'espoir,
Et puis bonsoir. (3)

Ama Sofya'da sevişmekten, gülüp oynamaktan başka yapacak işler de vardı. Mustafa Kemal görevlerine ciddi olarak sarılmıştı. Fethi Bey'le kendisinin düşüncesi de, bu görevin askeri olduğu kadar siyasi olduğu yolundaydı. Memleketi yakından tanımak ve özellikle nüfuzlu Türk azınlığıyla daha yakın ilişki kurmak çabasına girişti. Şakir'le birlikte Türklerin oturduğu bölgeleri dolaştı. Soydaşlarının bu yabancı ülkede çok iyi bir hayat sürdüklerini görerek hayret etti. Bulgaristan Türkleri rahatça ticaret yapıyor, bunda da başarı gösteriyorlardı. Oysa, Türkiye'de alışveriş, sadece yabancıların elindeydi. Türkler, Plevne'de ve daha başka yerlerde endüstri kurmuşlardı. İçlerinde birçoğu büyük para kazanmıştı. Kadınları da anayurttaki kadınlara göre daha serbesttiler, çoğunlukla peçesiz dolaşıyorlardı. Her yerde, daha Türkiye'de benzeri görülmeyen güzel okullar açılmıştı. Mustafa Kemal, kendi ülkesinde de kendi milletinin nasıl bir yaşam düzeyine erişebileceği ve erişmesi gerektiği üzerinde belirli bir düşünce edinmeye başladı.

Bu geziler sırasında, köylülerde gördüğü sağlamlığı da takdir etmeye başlamıştı. Bir gün danslı çay saatinde. Sofya'da şık bir gazinoda olurmuş, Orkestrayı dinliyordu. O sırada köylü kılığında bir Bulgar girip, yanındaki masaya oturdu. Garsonu üst üste çağırdı: garson onu önce önemsemedi, sonra da servis yapmayı reddetti. Arkadan da gazinonun sahibi, köylüye çıkıp gitmesini söyledi. Köylü, 'Beni buradan atmaya nasıl cesaret edersiniz?' diye kalkmayı reddetti. 'Bulgaristan'ı benim çalışmam yaşatıyor. Bulgaristan'ı benim tüfeğim koruyor.' Bunun üzerine polis çağırdılar. O da köylüden yana çıktı. Köylüye çay ve pasta getirmek zorunda kaldılar, o da bunların parasını tıkır tıkır ödedi. Mustafa Kemal sonra, bu olayı arkadaşlarına anlatırken, 'İşte ben Türk köylüsünün de böyle olmasını istiyorum,' ılcdi. 'Köylü memleketin efendisi durumuna gelmedikçe, Türkiye'de gerçek bir İlerlemeden söz edilemez.' Kafasında, ilerideki Kemalist slogan böyle filizlenmişti: 'Köylü, memleketin efendisidir.'

Bundan başka bir parlamento rejiminin nasıl işlediğini de gözüyle görüp öğrenecekti. Şakır Zümre, Bulgar Meclisinde milletvekiliydi. Bir sürü partilerden oluşan bu mecliste, Türk milletvekillerinden kurulu on yedi kişilik küçük grup, sayısıyla ölçülmeyecek bir önem taşırdı. Karışık tartışmalar arasında dengeyi korur, arada bir de oylarıyla bir tarafın ağır basmasını sağlardı. Mustafa Kemal geceler gecesi, meclisin balkonunda oturur, görüşmeleri dikkatle izler, ileride yararlanmak üzere parlamento taktiklerini derinlemesine incelerdi; tıpkı bir savaş alanında askeri taktikleri incelediği gibi. Üstelik,

burada daha elle tutulur bir amaç da güdüyordu. Türk azınlığı eliyle, politika mekanizmasını kendi ülkesi yararına işletmenin mümkün olduğu kanısındaydı.

Bulgaristan Türklerinde, ilk önce, milliyetçi bir bilinç uyandırmak gerekiyordu. Mustafa Kemal bunun için, elçilik yoluyla, iki Türkçe gazeteyi denetimi altında bulunduruyor, haber ve yorumlarına istediği gibi yön veriyordu. Türk azınlığı içindeki hocaları ve öteki nüfuzlu kişileri etkilemek için ajanlar yolladı ve örtülü ödenekten hesaplı şekilde para dağıttı. Bu çalışmaları sırasında, gerici unsurlarla çatışmak zorunda kaldı. Bunlar, Mustafa Kemal'le Fethi Bey'in Sofya sokaklarında fesle değil de, şapkayla dolaşmasını bir türlü hazmedemiyorlardı. Bir Türk elçisinin, bu biçimde davranışını, çok utandırıcı bir hal olarak görüyorlardı. Bu da Mustafa Kemal'e, öteden beri meraklı olduğu bir konuda, şapka ile fesin kıyaslanması konusunda, birtakım konuşma ve tartışmalara girişmek fırsatını verdi.

Bulgaristan'da Türklerden yana çekilebilecek başka bir unsur daha vardı. Bu da, İkinci Balkan Savaşından sonra buraya göçmüş olan Makedonyalılardı. Mustafa Kemal. Makedonyalılar komitesiyle yakın ilişkiler kurdu. Onlara para yardımında bulundu. Dostu, Bulgar Harbiye Nazırının karısı, Madam Kovaçeva, Makedonyalıydı. Yerli dedikoducular, kızı Dimitrina ile Mustafa Kemal arasında gelişen arkadaşlığın altında siyasi bir koku seziyorlardı.

Oysa bu arkadaşlıkta daha çok romantik bir çeşni vardı. Mustafa Kemal, Batı inceliğiyle yetişmiş, iyi aileden bir genç kızla ilk olarak tanışıyor, Dimitrina ile asıl bu yüzden ilgileniyordu. Aralarındaki flört bir maskeli baloda iyice ilerledi. Mustafa Kemal, boyuna Dimitrina'yla dans etti. İlk önce müzikten konuştular. Genç kız müziği çok seviyordu. Az sonra siyasetten söz etmeye başladılar. Mustafa Kemal, heyecanlı bir ciddilikle, Türkiye'yi batılılaştırmak ve özellikle kadınları özgürlüğe kavuşturmak yolundaki tasarılarını anlatmaya başladı. Onlar da peçelerini çıkarıp atmalı, bu balodaki kadınlar gibi, erkeklerle konuşup kendilerini bağladığı kölelik zincirlerinden kurtulmalıydılar. Dimitrina, Mustafa Kemal'in bu güçlü, akıcı konuşması karşısında, kendinden geçmiş gibiydi.

O da, Dimitrina'yı kafasında tasarladığı Avrupalı eş olarak görüyordu. Ama, bunun için genç kızı babasından istemesi gerekliydi. O zaman da bir red cevabıyla karşılaşmak tehlikesi vardı. Hıristiyan olan General, kızının bir Müslümanla evlenmesine razı olur muydu? Kendi de başka bir Bulgar kızına, General Ratcho Petrov'un kızına tutulmuş olan Fethi'ye danıştı. Birtakım aracılar yoluyla kız babalarının ağzını arattılar, ama sonuç cesaret kırıcı oldu. General Petrov hiç düşünmeden karşılık vermişti. 'Kızımı bir Türk'e vermektense kafamı keserim, daha iyi.' General Kovaçev de, arkadaşı gibi düşünüyordu. Türk elçiliğinde verilen bir balo çağrısını kendisi ve ailesi adına nezaketle reddetti. Mustafa Kemal'le Dimitrina birbirlerini bir daha göremediler. (4)

Bu arada Enver ve üçlüsü, 1914 başlarında, bir sürü hızlı ve yapıcı reform hareketine girişmişlerdi. Balkan Savaşları en sonunda Türklerde bir milliyetçilik ruhu doğurmuştu. Başlarında da, bütün keyfi davranışlarına rağmen, bu ruhu milli bir birlik biçimine sokabilecek yeterlikte bir hükümet vardı.

Yönetimin birçok alanlarında, özellikle silahlı kuvvetlerde, bu reformlar daha hızlı geliştirilmekteydi. Enver orduyu, Cemal de deniz kuvvetlerini yeni baştan örgütleme işine girişmişlerdi. Enver, enerjik ve verimli bir çalışmayla, eski subay sınıfını temizleyip yerlerine yeni yetişmiş subayları getirmeye başladı.

Böylece yeni bir ün daha kazanmış oluyordu. Artık yalnızca yiğit bir savaşçı değil, aynı zamanda keskin görüşlü, becerikli bir genç teşkilâtçıydı, Yaptıklarını Mustafa Kemal bile beğeniyordu. Sofya'dan Enver'e bir mektup yazarak onun Harbiye Nazırlığındaki başarılarını kutladı. Tevfik Rüştü'ye de bu yolda bir mektup yazdı, ama Enver'in kurmay başkanının bilgisizliğini eleştirerek onun yerine kendisinin, rakibinin emri altında çalışmaya hazır olduğunu bildirdi. Ancak, onun bu göreve atanması, gerçekleşmesi pek kolay olmayan bir işti.

Aslında Türk ordusunun bu yenileştirilmesi karşılığında ödenecek bir bedel vardı: Bu da, Almanların Türk ordusunu gittikçe denetimleri altına almalarıydı. Ordudaki reformları, Alman askeri misyonu düzenliyordu. Heyetin şimdiki başkanı, güvenilir, akıllı bir kumandan olan General Liman Von Sanders'e Türk ordusu üzerinde geniş bir yönetim yetkisi verilmişti. Alman subayları, Genelkurmayla öteki ordu birliklerini zaten doldurmuşlardı. 1914 yılında bunların sayısı hızla kabardı. Artık en yüksek noktasına ulaşan bu 'Alman yardımı' politikası, Enver'in elinde, Osmanlı İmparatorluğu için büyük felâketler doğuracaktı.

Çünkü, savaş çok yakındı. Avusturya veliahtı Arşidük Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da tedhişçi bir Sırp örgütünce tutulup silahlandırılan, genç bir öğrenci tarafından öldürüldü. Bir ay sonra, Avusturyalılar, Sırbistan'a savaş açtılar; Kayzer de onları destekledi ve Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu. Bundan iki gün önce, Türkiye ile Almanya, Rusya'ya yönelmiş gizli bir anlaşmaya varmışlardı. Bundan, kabine üyelerinden yalnızca dört kişinin bilgisi vardı. Anlaşma, 2 Ağustos'ta imzalandı.

Bununla birlikte, bu henüz Türkiye'nin savaşa katılacağı anlamına gelmiyordu. Talât Paşa, ittifakı, Türkiye'nin büyük devletlerden birinin desteğine ihtiyacı olduğuna inandığı ve yalnız kalmasından korktuğu için istemişti. Geleneksel düşman Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa'dan yeterli garantiler elde etmek yolundaki uğraşmaları boşa çıkmıştı. Ancak, Enver'in giriştiği reformlara rağmen, Türk ordusunun toparlanıp güçlenmesi iişin daha zaman gerektiğini bilen Talât Paşa, Türkiye'nin mümkün olduğunca tarafsızlığını koruması düşüncesini savunmaktaydı.

Sofya'da Mustafa Kemal, Türkiye'nin Almanya yanında savaşa katılmasının şiddetle karşısındaydı. Almanya savaşı kazanırsa, Türkiye'yi bir uydu haline getirecek, kaybederse Türkiye de çok şey kaybetmiş olacaktı. Mustafa Kemal, Enver'in aksine, yalnız Almanları sevmemekle ve onlara güvenmemekle kalmıyor; onların savaşı kazanacak yetenekte olduklarına da inanmıyordu. Paris'i ziyareti ona askeri durumun, hesaplanması güç birtakım faktörlere bağlı olduğunu öğretmişti. Gerçi, Alman ordusu Paris'e doğru hızla ilerliyordu ama, asker Mustafa Kemal, arkadaşı Salih'e yazdığı mektupta söylediği gibi, '**Almanların, çeşitli faktörlerin etkisi altında zikzaklı şekilde ilerlemek zorunda kalacağını ve bunun da onlar için zararlı sonuçlar doğurabileceğini**' görüyordu. '**Biz, amacımızın ne olduğunu belirtmeden seferberlik ilân ettik. Bizim için büyük bir silahlı kuvveti uzun zaman ayakta tutmak zararlı olacaktır. Bunun, kendimiz ya da müttefikimiz için ne gibi bir sonuç vereceği kestirilemez.**'

Öte yandan, savaş daha yayılacak olursa, Türkiye'nin uzun süre tarafsız kalamayacağım da biliyordu. Bu durumda, savaşa Almanya'nın karşısında katılmasını uygun bulmaktaydı. 16 Temmuz 1914'te Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdiği bir raporda, Sofya'daki gözlemlerine dayanarak, Bulgarların Büyük Bulgaristan tasarılarını gerçekleştirmek umuduyla, gittikçe Avusturya'ya yaklaşmakta olduğunu bildirmişti. Mustafa Kemal, onların bununla yetinmeyeceklerini de ileri sürüyordu. Doğuya doğru da genişlemek isteyeceklerdi ki, bu da ancak Türkiye'nin zararına olarak gerçekleşebilecek bir şeydi. Onun için Mustafa Kemal, Türkiye'nin hareketsiz durmasını tehlikeli buluyordu. Bulgarların, çeşitli yollarla, Türklerin güvenini kazanmaya çalışacakları belli bir şeydi. Bu arada herhangi bir Batılı grupla bağlantısı olmayan Türkiye'nin, Bulgaristan'la dost geçinir görünmesi kendi yararına olurdu. Ama, Mustafa Kemal'in önceden gördüğü gibi, Türkiye savaşa katılmak zorunda kalacak olursa o zaman da 'Bizim için yapılacak şey, bir bahane uydurup Bulgaristan'ı işgal etmekti.' Bu çeşit bir siyaset, Türkiye'nin Yunanistan'daki çıkarları açısından da yararlı olurdu. (5)

Bu arada, İstanbul'daki dostlarına da ısrarla mektuplar yağdırıyor, uluslararası gerçekler üzerinde ne kadar uzak görüşlü olduğunu gösteren düşüncelerini onlara açıklıyordu. Daha o zamandan, Amerika'nın ergeç savaşa katılmak zorunda kalabileceğini ve bunun da aslında Birinci Dünya Savaşı demek olacağını görmüştü. Şimdilik Türkiye'nin yararına olan tek şey, tarafsız kalıp askeri gücünü artırmaya bakmak, olayların gelişmesini izleyerek, karar almak zamanı gelinceye kadar, iki taraf arasında bir denge kurmak olmalıydı. Savaşa katılıp katılmamak ya da hangi tarafta katılmak sonra düşünülecek bir şeydi. Aceleye gerek yoktu. Çünkü bu uzun bir savaş olacaktı. Mustafa Kemal bunu çok iyi biliyordu.

Öte yandan, Enver Paşa, savaşın kısa süreceğine ve Türkiye bundan bir şey koparmak istiyorsa, bir an önce savaşa katılması gerektiğine inanıyordu. Durumun onun istediği yönde gelişmesini sağlayan iki olay oldu. Bunlardan birincisi Türkiye için Armstrong-Whitworth tezgâhlarında yapılmış ve parası ödenmiş olan iki kruvazöre, İngiliz Bahriye Nazırlığının el koymuş olmasıydı. Kontratta, savaş çıktığı takdirde, anlaşmanın yürürlükten kalkacağı konusunda bir madde bulunmasına karşın, bu davranış, itilâf Devletlerinden yana olan çevrelerde bile öfkeli bir tepki yarattı.(6) İkinci olay da, **Göben** ve **Breslau** adındaki Alman zırhlılarının tam bu sırada, Enver'in de bilgisi altında, Akdeniz'deki İngiliz filosunu atlatarak Boğaziçi' nde boy göstermeleriydi. Bu gemilerin silahtan arınmaları gerekirken, Türk hükümeti onları satın alarak **Yavuz** ve **Midilli** diye adlandırdı, Gemilerdeki Alman deniz subay ve erleri, halkın hoşuna gidecek bir jestle, başlarından kasketleri çıkarıp fes giyerek yerlerinde kaldılar.

Türkiye'nin savaşa katılması için şimdi tek eksik, Ruslarla bir çatışmaydı. Kabine üyelerinden

çoğunun buna karşı olmalarına rağmen, Enver için böyle bir olayı yaratmak işten bile değildi. **Göben** ve **Breslau**'ı, bir çatışma çıkar umuduyla, sözde manevra için, sık sık Karadeniz'e göndermeye başlamıştı. Ekim sonunda **Yavuz**, yanında emektar **Hamidiye** ve başka gemiler de olduğu halde denize açıldı ve ortada hiçbir neden yokken, ihtarda bile bulunmadan, Rusların, Karadeniz'deki Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombardıman etmeye başladı. Alman amiralinin cebinde, Enver Paşa'nın gizli bir emri bulunuyordu: 'Türk donanması Karadeniz'e zorla hâkim olmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede rastlarsanız, savaş ilân.etmeyi beklemeden, saldırıya geçiniz.' (7) Çıkan çarpışmada birkaç Rus gemisi battı. Bu bir savaş durumuydu.

Enver Paşa, sözde, bu saldırı hakkında bilgisi olmadığını ileri sürdü. Talât Paşa her şeyi, ancak olduktan sonra öğrendi. 'Keşke ben ölmüş olsaydım da, memleket sağ kalsaydı,' dedi. Ama yine işbaşında kaldı. Cemal Paşa, haberi, Cercle d'Orient Kulübünde kâğıt oynarken öğrendi. Büyük bir şaşkınlık geçirdi, yüzü bembeyaz oldu ve kızının başı üstüne, hiç bir şeyden haberi olmadığına yemin etti. Ama o da çekilmedi. (8) Sadrazam Sait Halim Paşa, Padişah'a istifasını sundu. Padişah, onu kucaklayarak, kendini tek güvendiği dayanaktan yoksun bırakmaması ve beceriksiz adamların ellerine atmaması için yalvardı. Paşa da yerinde kalmaya razı oldu. Fransız ve İngiliz elçileri, pasaportlarını istemeye geldikleri zaman, Sadrazamın gözlerinden yaşlar akıyordu. Yalnızca Cavit, önemsiz üç nazırla birlikte istifa edecekti. 'Savaşı kazansak bile, mahvolacağız,' demişti. Osmanlı İmparatorluğunun gerileyiş ve çöküşündeki son dönem, böylece başlamış oldu.

1 On beş yıl sonra Ankara için hazırlanan planlarda büyük ve modern bir opera binası yapımına yer verilecekti.
2 Fransızca olan bu mektupta Mustafa Kemal, 'Gros bonnets, grosses legumes' şeklindeki kelime oyununu kullanmış olacaktır. (Çevirenin notu.)
3 Hayat kısacık Hayat anlamsız
Azıcık hayal Biraz ıstırap
Sevgi, azıcık Ve umut, yalnız
Derken merhaba. Derken elveda.

4 Dimitrina, Mustafa Kemal'i hiç unutmadı, çünkü o da genç kızın ailesiyle teması kesmemişti. Dört yıl sonra, Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru, Dimitrina babasıyla İstanbul'a gitmeye kalktı. Orada Mustafa Kemal'i görmeyi umuyordu. Ancak Bulgar cephesinin çökmesi, bu yolculuğu engelledi. Sonraları bir Bulgar mebusuyla evlendi, ondan dul kaldı. (Dimitrina Kovaçev, 9 Ağustos 1966 tarihinde hayata gözlerini yumdu. Yakınlarının anlattığına göre, son günlerde bile Mustafa Kemal'den söz etmekteymiş.) (Çevirenin notu.)
5 Cumhurbaşkanlığı arşivleri, Çankaya, Ankara
6 Bu savaş gemilerinin satın alınması için halk arasında açılan kampanyaya Türk kadınları mücevherlerini ve değerli eşyalarını vererek katılmışlardı.
7 ..(burası silik çıkmış)...t Jaeckh, The Rising Crescent (Yükselen Hilâl).
8 Sonradan sefil bir şekilde Rus boyunduruğu altına girmektense, savaşa katılmanın daha iyi olduğunu ileri sürecekti.

ONUNCU BOLÜM

Birinci Dünya Savaşı

MUSTAFA KEMAL, Türkiye'nin savaşa girmesine karşı gelmişti. Ama bu iş artık olup bittikten sonra bütün enerjisi ve yurtseverliği ile kendini savaşa verecekti. Almanları hiç sevmediği halde, şimdi müttefik olduklarına göre, sabrı yettiği kadar onlarla birarada çalışmaya hazırdı. Sofya'daki ilk işi Bulgarlara savaşa girmeleri için baskı yapmak oldu. Her yoldan bu amaca varmak için çalışarak Fethi'ye yardım etti. Karşılarında da Ruslar yoğun bir propaganda barajı kurmuş bulunuyorlardı. (1)

Mustafa Kemal'in bir başka görevi de, Bulgarlardan Türk orduları için silâh ve yiyecek sağlamaktı. Bulgarlardan peşin para karşılığı büyük miktarda un vereceklerine dair söz aldı ve bu iş için Şakir Zümre'yi İstanbul'a gönderdi. Şakir Zümre, o sırada Maliye Nazırı olan Talât Paşa'yı gördü. Ama, Talât "onu, istifa etmekle birlikte perde arkasında çalışan ve milli politika konusunda hükümete öğütler

veren Cavit'e gönderdi. Cavit, paranın verilmesini uygun görmedi. Elde böyle bir iş için para olmadığını söyledi ve, 'Bu savaşın yıllar yılı süreceğini sanıyorsunuz galiba!' diye ekledi.

İşin sonucunu sabırsızlıkla beklemekte olan Mustafa Kemal, Şakir Zümre'yi Sofya istasyonunda karşıladı. Cavit'in red cevabını öğrenince öfkeyle, 'Böyle adam asılmayı hak etmiştir!' diye bağırarak bir öngörüde daha bulundu. (2)

Savaş sürüp gittikçe Mustafa Kemal de sabırsızlıkla kıvranmaya başladı. Artık yarbay olduğu için tümen komutanlığına hak kazanmıştı. Enver Paşa'ya yazarak rütbesine uygun bir görev istedi. Ancak Enver, 'Orduda size her zaman görev bulunabilir ama Sofya'da ataşemiliter olarak kalmanız özellikle gerekli görüldüğünden sizi orada bırakıyoruz,' diye cevap verdi. Mustafa Kemal, kendini daha kutsal bir görevin cepheye çağırmakta olduğunu ileri sürerek, 'Eğer beni yüksek rütbede bir subay olmaya lâyık görmüyorsanız açıkça söyleyin,' diye yazdı. Enver Paşa buna cevap vermedi.

Bununla birlikte, İstanbul'dan gelen bir haberci, Enver Paşa'nın bir tasarısı üzerinde Mustafa Kemal'in ağzını aradı: İran üzerinden Hindistan'a üç alaylık bir kuvvet göndererek Hint Müslümanlarım İngilizlere karşı ayaklandırmak. Mustafa Kemal böyle bir kuvvetin komutasını kabul eder miydi? Mustafa Kemal'e göre, Enver'in saçma hülyalarından biri olan bu öneri, daha savaş başlangıcında onun zihninin nasıl işlediğini gösteren endişe verici bir belirtiydi. Teklifi acı bir alayla, 'Ben o kadar kahraman değilim,' diyerek karşıladı. Ardından böyle bir iş için üç alayın fazla olduğunu da ekledi. Yol üzerinde gönüllü toplayabilecek tek bir subay yeter de artardı bile. Ama, böyle bir şeye olanak yoktu tabii. Mustafa Kemal, 'İmkân olsaydı, ben kimseden emir beklemezdim. Başımı alıp gider ve asker toplardım. Sonra da Hindistan'ı fetheder ve İmparator olurdum,' dedi. Kendi ülkesinin cephelerinde çarpışmak niyetinde olduğunu ekledi.

Savaşın ilk ayları Türkiye için çok felâketli olmuştu. Baştakilerde akıl olsaydı, bu süreyi bir savunma stratejisi kurmaya ayırırlar, askeri güçlerini harcamayarak kuvvetlerinin eğitimini tamamlar, önceden hazırlanmış planlara göre yerleştirir ve İtilâf Devletlerinin hangi yönden saldırıya girişeceklerini tahmine çalışarak beklerlerdi.

Ancak, Enver bunların hiçbirine yanaşmıyor, büyük ve romantik serüvenleri yeğliyordu. Kendini Asya'da yeni bir Türk İmparatorluğu kurmak için İngilizlerin üzerine yürüyen Müslüman bir İskender rolünde görüyordu. Onun bu hayalleri de, Almanya'nın dünyayı fethetmek planına uygun düşmekteydi. Enver, hayallerini gerçekleştirmek için, derhal iki hücum emri verdi: Birincisi kuzeyde Rusya'ya, ikincisi de güneyde Mısır'a doğru. Kafkaslardaki Rus kuvvetlerini çember içine kıstırmak amacım güden ve Alman komutanı General Liman von Sanders'in öğütlerine rağmen girişilen ilk saldırı tam bir bozgunla sonuçlandı. Korkunç kış koşulları altında Türkler hemen hemen bütün bir orduyu yitirdiler; oysa bu önemli kuvvetin doğu cephesinin savunması için, yedek olarak tutulması gerekirdi.

Mustafa Kemal, ancak Enver'in bu felâketli sefere çıkmasından sonra göreve çağırıldı. Zaten izinsiz de olsa Sofya'dan ayrılmaya kararlıydı ve gönüllü er olarak cepheye gitmekten bile söz ediyordu. Tam Sofya'dan ayrılmak üzereyken, Enver'in yokluğunda Harbiye Nazır vekili olan kişiden, On dokuzuncu Tümen komutanlığına atandığını ve hemen İstanbul'a dönmesini bildiren bir telgraf aldı.

Genel karargâha gelince, onu, doğudan henüz dönmüş olan Enver'in yanına götürdüler. Zayıf ve solgun görünüyordu. Mustafa Kemal:
'Biraz yorgunsunuz galiba,' dedi.
'Yok, o kadar değil.'
'Ne oldu?'
'Çarpıştık, o kadar.'
'Şimdiki vaziyet nedir?'
Enver, 'Çok iyidir...' diye cevap verdi.

Mustafa Kemal onu daha fazla sıkıştırmak istemeyerek, sözü, kendine verilen göreve getirdi: 'Beni numarası 19 olan tümenin komutanlığına tayin etmek lûtfunu gösterdiğiniz için teşekkür ederim. Bu tümen hangi oruda ya da kolorduda bulunuyor?'

Enver, belirsiz bir şekilde, 'Haa, evet,' dedi. 'Herhalde Genelkurmaydan daha kesin bilgi edinebilirsiniz.'

Mustafa Kemal bunun üzerine, Genelkurmayda oda oda dolaşarak tümenini aramaya başladı, ama boş yere! Sonunda birisi ona, büroları Harbiye Nezareti binasına taşınmış olan Liman von Sanders ordusuna bir sormasını öğütledi. Mustafa Kemal buradaki kurmay başkanına gitti. O da, 'Bizim kuruluşlarımız arasında böyle bir tümen yok,' diye cevap verdi. 'Ama, Gelibolu'daki Üçüncü kolordunun böyle bir birlik kurmayı tasarlamış olması pek mümkündür. Oraya gitmek zahmetine katlanırsanız, herhalde gerekli bilgiyi edinebilirsiniz.'

Mustafa Kemal ayrılmadan önce General von Sanders'in karşısına çıktı. Henüz tanışmamışlardı ama, Mustafa Kemal'in açıkça ortaya koyduğu Alman aleyhtarı duygulardan dolayı birbirlerini tanıyorlardı. Alman Genarali onu dostça bir nezaketle karşıladı. Sofya'dan ne zaman döndüğünü sordu. Sonra, 'Bulgarlar savaşa katılmaya karar verebilecek mi acaba?' diye bilgi istedi.

Mustafa Kemal kendi görüşüne göre, onların henüz böyle bir karar vermeyeceklerini söyledi. Bulgarlar iki şeyden birini bekliyorlardı: ya Almanların göz alıcı bir başarısını, ya da savaşın kendi topraklanna sıçramasını. Bu cevap karşısında, von Sanders sinirli bir hareket yapmaktan kendini alamadı ve alayla, 'Demek Bulgarlar. Alman ordusunun başarısına inanmıyorlar.' dedi.

Mustafa Kemal sükûnetle, 'Hayır,' diye cevap verdi.

Bunun üzerine von Sanders kuşkulu bir şekilde. 'Ya sizin görüşünüz nedir?' diye sordu.

Mustafa Kemal bir an durdu. Henüz daha ortada bile olmayan bir tümenin komutanıyken, nasıl olur da fikir yüretebilirdi? Öte yandan, görüşlerini çoktan beri yazılı olarak belirtmiş bulunuyordu. Şimdi bundan geri dönemezdi. Bundan başka, herkesin içinde söyledikleri bir yana, Bulgarların ihtiyatlı siyasetini doğru ve haklı bulmaktan da kendini alamıyordu. Açık konuşmaya karar verdi ve kısaca, 'Bence Bulgarların hakkı var,' dedi.

Liman von Sanders tek kelime söylemeden ayağa kalktı. Mustafa Kemal de oradan ayrıldı. Tümeninin henüz kuruluş halinde bulunduğu Gelibolu Yarımadasına gitti.

Bu sırada Enver, yine Liman von Sanders'in öğütlerine kulak asmadan ikinci göz alıcı saldırısına hazırlanmaktaydı. Süveyş Kanalına doğru hızla inecek ve İngilizleri Mısır'dan kovacaktı. Alman Albayı von Kress'in komutasında çölü geçen Türk kuvveti, Süveyş Kanalına tam yedi günde varabildi. Ama, geceleyin yürüdükleri için İngilizleri gafil avlamışlardı. Bir kısmı kanalın öbür kıyısına ayak bastı. Fakat batı kıyısı iyice tutulmuştu ve çok geçmeden İngiliz kara ve deniz bataryalarıyla daha da takviye edildi. Böylece Türk kuvveti gerilemek zorunda kaldı. Türkerin bu baskını, İngilizleri uyarmaya yaramıştı. Kanal bölgesinin savunmasını öylesine sağlamlaştırdılar ki, Türklerin bundan böyle Mısır'a saldırmalarını tümüyle önlemiş oldular.

Yaptıkları iki saldırıda da başarısızlığa uğrayan Türkler şimdi İtilâf Devletlerinin bir saldırısıyla karşı karşıyaydılar. 1915 yılının başından beri düşmanın kara ve deniz hareketlerine ilişkin elde edilen istihbarat raporlarından düşmanların Çanakkale önündeki adalara yığınak yapmakta oldukları ve Çanakkale Boğazı'yla Marmara üzerinden İstanbul'a karşı bir İngiliz - Fransız saldırısının her an beklenebileceği belli olmuştu. Kafkas ve Mısır seferlerinin yenilgiyle bitmesi, maneviyatı çökertmiş ve İstanbullular, umutsuzluk içinde şehrin düşman eline geçmesinden, olmuş bir şey gibi söz etmeye başlamışlardı. Rusların çıkıp gelivereceği korkusuyla sinirleri bozulan Almanlarsa, ayrı bir barıştan söz eder oldular. Türk aileleri Anadolu'ya göç etmeye başladı. Hükümet Anadolu yakasında bir saat içinde harekete hazır iki özel tren bekletiyordu: biri Sultanla maiyeti, öbürü de kordiplomatik için. Beylerbeyi Sarayında sürgünlüğünü çeken Abdülhamit'e ailesiyle birlikte gitmesi teklif edildi. Ama o, yerinden kımıldamayı reddetti ve şimdi Padişah olan kardeşine, yerinde bir görüşle, 'İstanbul' dan bir kere ayrılırsan bir daha dönemezsin,' dedi.

Hükümet Eskişehir'e taşınmayı tasarlıyordu. Babıâli arşivleriyle bankalardaki altınlar daha şimdiden oraya gönderilmişti. İstanbul'un polis kafakollarında, şehri tutuşturmak üzere teneke teneke petrol hazırlanmıştı. Sanat eserleri müze mahzenlerinde saklanmış ve Ayasofya da içinde olmak üzere, birtakım resmî binaların dinamitle uçurulması kararlaştırılmıştı. Amerikan Büyükelçisi, Ayasofya'ya dokunulmamasını isteyince Talât, 'îttihat ve Terakki içerisinde eski şeylere meraklı olanlar parmakla sayılır,' diye cevap verdi. 'Biz hepimiz yeni şeyleri severiz.'

Şehir bir 'yenilgi ve perişanlık tablosu' halindeydi. Binlerce Türk, gizliden gizliye, savaşı İtilâf Devletlerinin kazanması için dua ediyor, emniyet müdürü ise bir ihtilâl korkusuyla, işsiz güçsüzleri şehirden sürmeye bakıyordu. 1915 yılının Şubat ayında İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'nın ağzındaki kaleleri tahrip edince halk arasında, kocaman iki tepenin yerle bir olduğuna dair söylentiler yayılıverdi. İstanbullular top sesleri duyuluyor mu, diye kulak kabartmaya ve düşman denizaltılarının periskoplarını görmek merakıyla, Marmara'daki adalara akın etmeye başladılar.

Yalnızca Enver Paşa, Kafkas yenilgisinden sonra pek ortalarda görünmemekle birlikte, hâlâ soğukkanlı ve sakin duruyordu. Enver'in seçkin niteliklerinden biri de buydu. Hiçbir zaman telâşlı ya da heyecanlı görünmez, bir odaya girdiği vakit beraberinde bir sükûnet havası getirirdi. Şimdi de İngilizlerin Çanakkale Boğazı'ndan asla geçemeyeceklerinden yüzde yüz emin olduğunu söylüyordu. Herkes, 'budalaca bir paniğe' kapılmıştı. Çanakkale istihkâmları aşılamazdı. Aşılacak olsa bile, İstanbul'u Türkler son damla kanlarına kadar savunurlar ve düşmana asla teslim etmezlerdi. Enver yeni bir hülya peşindeydi; ne Almanya'nın, ne de başka herhangi bir ulusun başarabileceği şeyi yapmak: İngiliz donanmasının yenilmezlik efsanesini yıkan insan olarak tarihe geçmek.

Enver Paşa, olayların sonucunda haklı çıktı ama ters nedenler yüzünden. 18 Marttaki İngiliz saldırısı Boğaz'ı zorlamakta başarı kazanamadı. Arkadan başka bir saldırı da olmadı. İngilizler birçok karışık nedenler yüzünden, donanmayı karadan bir ilerlemeyle destekleyinceye kadar, seferi durdurmayı uygun bulmuşlardı. (Liman von Sanders onların böyle yapmak zorunda kalacaklarını önceden tahmin etmişti.) İstanbul'da hükümetin emriyle bayraklar asıldı. Ama Türklerin arasında bunun nihai bir zafer olduğuna inananlar pek azdı. Önlerinde daha bir sürü çetin savaş vardı. Enver, Çanakkale'nin savunulması için, Beşinci Ordu adıyla ayrı bir ordu kurmayı kararlaştırdı ve komutasını Liman von Sanders'e verdi. Sanders, yeni kurulmuş olan On Dokuzuncu Tümenin de kendi emrine verilmesini istedi. Yarbay Mustafa Kemal, işte bu tümenin başına atanmış ve karargâhını Maydos'ta kurmuştu. Düşman saldırısı başlamadan, birliklerini örgütlemek için, önünde ancak iki aylık bir zaman vardı.

1 Madam Petrova'nın anlattıklarına bakılırsa, bir akşam evlerinde içkiyi biraz fazla kaçıran Mustafa Kemal, bu gibi karşı etkileri önlemek için olacak, Bulgarlara bol keseden vaatlerde bulunmaya başlamış. Bir yanlış anlamayı önlemek için araya giren Fethi Bey de işi şakaya boğmuş. Bu anıda üzerinde durulacak tek önemli nokta, Mustafa Kemal'in yine bir öngörüyle Türkiye için Anadolu'da bir hükümet merkezi gerektiğinden söz etmesidir.
2 Cavit 1926'daki suikast dâvalarının sonunda Ankara'da asılmıştır.

ON BİRİNCİ BOLÜM

Gelibolu Çıkarmaları

MUSTAFA KEMAL, Gelibolu bölgesini, Balkan Savaşı sırasında Bulgarlara karşı yürütmüş olduğu harekâttan tanıyordu. Karargâhı, o zaman da, şimdiki gibi Maydos'daydı. O zaman yarımadanın savunulmasına dair kesin görüşler edinmişti. Bunlar öteki kurmayların düşünceleriyle çelişiyordu. Onlar kıyıda yeterli bir tel örgü tahkimatı yapmakla düşman çıkarmasının önlenebileceğini, Mustafa Kemal, tersine, denizden topçu ateşiyle desteklenen herhangi bir düşmanın, karaya çıkabileceğini ve savunmanın görevinin bundan sonra içerideki mevzilerinden hareketle düşmanı püskürtmekten ibaret olduğunu ileri sürüyordu.

Bir gün, deniz subayı olarak, aynı görüşü savunan Rauf la tartışırken, kendini düşman yerine koyarak: 'Siz istediğiniz kadar tel örgü tahkimatı yapın,' demişti, 'ben bunları kolaylıkla yarıp karaya çıkabilirim. Ve eğer karada benim ilerlememi durduracak üstün bir kuvvede karşılaşmazsam, yarımadayı pekâlâ işgal edebilirim.' Mustafa Kemal, bu askerlik dersini Batı Trablus seferi sırasında, İtalyanlar deniz topçusunun ateşine sığınarak karaya çıktıkları ve Türklerin kıyı savunmasını olanaksız hale getirdikleri zanan öğrenmişti. Böylece denizden yapılan bombardımanların taktik yönünden etkisini anlamış bulunuyordu. Oysa, öteki Türk kurmayları deniz—kara işbirliği konusuna yabancı oldukları için bu dersi şimdi ilk olarak, acı denemelerle öğreneceklerdi.

Alman komutanlığı da, Mustafa Kemal gibi, Türk savunmasının, yarımadanın belkemiği demek olan

yalçın tepeleri tutmak prensibine dayanması gerektiğini düşünüyordu. Düşmanı, karaya çıktıktan sonra, bu tepelere saldırmak zorunda bırakacaklardı. Emrindeki altı tümenin, kıyı boyuna küçük birlikler halinde serpildiğini gören Liman von Sanders, onları içerde daha yoğun ve büyük gruplar halinde topladı. Kıyıda ise, gayet küçük bir örtücü kuvvet bıraktı. Ama, asıl sorun, düşmanın nereden çıkarma yapacağını kestirmekteydi. Mustafa Kemal, araziyi yakından tanıdığı için, bunun iki bellibaşlı noktadan yapılacağına inanmıştı: Birincisi, yarımadanın güney ucundaki Helles Burnu (Seddülbahir) ki, düşman burada deniz topçusuyla iki yandaki kıyıyı kontrol edebilir, ikincisi de batı kıyısındaki Kaba Tepe, ki boğazın doğu kıyısına en kolay buradan inebilirdi.

Ancak, Liman von Sanders'in tahminleri bambaşkaydı. Onun düşüncesinde çıkarma iki noktadan yapılabilirdi: Biri, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyıları, ki elindeki tümenlerin ikisini bu düşünceyle Truva dolaylarına gönderdi; biri de kuzeydeki dar Bolayır geçidi, ki buraya da iki tümen ayırdı. Elinde kalan iki tümenden birini, Helles Burnu'na yolladı. Doğrudan doğruya kendi denetiminde olan, fakat gerçekte Mustafa Kemal'in komutasında bulunan sonuncusunu, yani On Dokuzuncu Tümeni, yedek kuvvet olarak Maydos yakınlarında bıraktı. Bu tümen, saldırının geleceği yöne göre, kuzeye, güneye ya da batıya gönderilmek üzere hazır tutulacaktı. Mustafa Kemal kendine verilen rolden memnun kaldı ve karargâh olarak boğazın kuzeyine düşen ve her iki kıyıya da yakın olan küçük Boğalı köyünü seçti. Buraya yerleşerek, çıkarmayı beklemeye ve tepelerin savunması için hazırlanmaya başladı.

25 Nisan sabahı, düşman kuvvetleri, Mustafa Kemal'in önceden tahmin etmiş olduğu iki kumluğa çıkarma yapmaya başladılar: İngilizler Helles Burnu'ndan, Avustralyalılarla Yeni Zelandalılar da Kaba Tepe'nin kuzeyinden. Aynı zamanda iki oyalama manevrasına da girişildi: Fransızlar Asya yakasına baskın yaparken, Kraliyet Bahriye Tümeni de Bolayır'da bir gösteriye kalkışıyordu. Von Sanders, bu ikinci oyalama manevrasına kandı. İtilâf Devletleri kuvvetlerinin, yarımadayı en dar yerinden keserek ordusunu çevirmek istediklerini sandı. Bu yüzden tümenlerden birini kuzeye, Bolayır'a gönderdi. Kendi de maiyetiyle birlikte oraya gitti. Böylelikle kuvvetlerini asıl savaş yerinden uzaklaştırmış oldu. Sonradan, kolordu komutanı Esat Paşa'yı güneyden gelebilecek saldırıyı karşılamaya gönderdiyse de, takviyesiz bıraktı. Oysa, az sonra Esat Paşa'nın buna çok ihtiyacı olacaktı.

Beri yandan Mustafa Kemal, o sabah Boğalı'da deniz toplarının sesiyle uyandığı zaman, kendini savaşın tam ağırlık noktasında buldu. Top sesleri, Sarıbayır sırtlarının ardından geliyordu. Sanbayır, batı kıyısına paralel uzanan, üç noktada üçer yüz metrelik zirveler halinde yükselen ve sonra uçurumlar ve sarp kayalıklarla dolu küçük tepeler şeklinde denize inen bir silsileydi. Mustafa Kemal hemen durumun keşfi için doğu sırtından yukarıya, kuzeydeki Kocaçimen Tepe'ye doğru bir süvari bölüğü gönderdi. Az sonra dağın batı bayırından yukarı, güneydeki Conkbayır zirvesine doğru 'küçük bir düşman kuvveti'nin ilerlemekte olduğuna dair bir rapor aldı. Komşu tümen de bu düşman kuvvetinin önlenmesi için bir tabur gönderilmesini istiyordu.

Mustafa Kemal durumu hemen kavramıştı. Bu gelen 'küçük bir düşman kuvveti' filân değildi. Büyük çapta bir düşman saldırısı karşısındaydılar. Askerî durumların özünü hemen kavrayabilen Mustafa Kemal, Sarıbayır sırtlarının ve özellikle Conkbayın tepesinin şimdi bütün Türk savunmasının kilit noktasını teşkil ettiğini anladı. Düşman burayı ele geçirirse, yarımadanın, her tarafına hâkim olmuş sayılırdı. Tek bir taburun Conkbayırı'nı tutabilmesine olanak yoktu. Bunun için bütün tümen gerekliydi. Mustafa Kemal derhal sorumluluğu üzerine alarak tümen komutanlığı yetkisini aşan bir emir verdi; alaylarının en iyisi olan Elli Yedinci Alay, bir dağ bataryasıyla birlikte Kocaçimen Tepe'ye gidecekti. Bir rastlantı olarak, Elli Yedinci Alay o gün yapılması kararlaştırılan bir manevra için toplanmış bulunuyordu. Mustafa Kemal aldığı kararı karargâha bildirdikten sonra, yanına yaverini ve doktorunu alarak ilerleyişini yönetmek ve hızlandırmak için, atını alay karargâhına sürdü.

Mustafa Kemal cüretli bir karar vermişti. Düşmanın kuvveti üzerinde açık bir bilgisi bile yokken, asıl saldın karşısında bulunduklarını ancak içgüdüsüyle anlayarak, von Sanders'in yedek ordusunun büyük kısmını savaşa sokmuştu. Yanılsaydı -eğer düşman asıl çıkarmaya başka taraftan girişseydi- karşısında yalnızca tek bir Türk alayı bulacaktı. Ama Mustafa Kemal yanılmamıştı. Kendine olan sonsuz güveniyle de, yanılmadığını biliyordu.

Avustralyalılarla Yeni Zelandalılar ise kendilerinin tasarlamış olduğu ve Türklerin de beklediği gibi Kaba Tepe'ye değil, bir buçuk kilometre kadar kuzeyde, daha sarp bir yer olan Arıburnu'na çıkabilmişlerdi. (Burası sonradan Anzak Koyu olarak adlandırılacaktır.) Türkler hazırlıksız oldukları için, Anzaklar arazinin oldukça çetin olan engellerine rağmen, ancak zayıf bir direnmeyle karşılaşarak, dağın batı yamaçlarına doğru ilerlemeye başladılar.

Doğudaki yamaçlarda, Mustafa Kemal ve yanındaki alay subaylarıyla erler, kaya parçalarıyla dolu, kurumuş su yataklarının ortasından geçen ve ilk çalılıklar arasında yükselen yılankavi patikayı güçlükle izliyorlardı. Öncü çıkarılan iki rehber, asıl birlikte bağlantıyı kaybetmişlerdi. En sonunda Mustafa Kemal, kendisi, bir bölüğün başında atını ileri sürerek, pusula ve harita yardımıyla yolu buldu. Kocaçimen Tepe'den aşağı bakınca ışıltılı denizin üzerine serpilmiş duran düşman gemilerini gördü. Ama aşağıdaki tepeler ilerleyişi görmesine engel oluyordu. Erlerin dik bayırı tırmanmaktan yorulmuş olduklarını görerek, subaylara, on dakikalık bir mola vermelerini emretti. Sonra kendisi, yanında maiyetinden birkaç kişiyle birlikte Conkbayırı'na doğru yol aldı. Önce at üstünde gidiyorlardı, fakat arazi çok engebeli olduğu için indiler ve yollarına yaya olarak devam ettiler. Tepeye yaklaştıkları sırada, sırttan aşağı koşarak inen tam ricat halinde bir bölük askerle karşılaştılar. Bu, düşman çıkarmasını gözetlemek için gönderilmiş ileri karakol birliğiydi ve üç saattir düşmana karşı koymakta olan tek kuvvetti.

Mustafa Kemal onları durdurarak, 'Ne oluyor?' diye sordu. 'Neden kaçıyorsunuz?'

'Geliyorlar! geliyorlar' cevabını aldı.

'Kim geliyor?'

'Düşman geliyor, efendim. İngiliz, İngiliz.'

Askerler, yamacın altında fundalık bir arazi parçasını gösterdiler. Bir dizi Avustralyalı burada serbestçe ilerliyordu. Mustafa Kemal'e, dinlensinler diye geride bırakmış olduğu kendi askerlerinden daha yakındılar. O anda, sonradan söylediği gibi 'belki mantıkla, belki de içgüdüsüyle,' ricat eden askerlere: 'Düşmandan kaçılmaz!' dedi.

Erler, 'Cephanemiz kalmadı,' diye itiraz ettiler.

Mustafa Kemal, 'Süngüleriniz var ya!' dedi. Süngü takıp yere yatmalarını emretti. Geriye bir subay göndererek kendi piyade erleriyle, mümkün olduğu kadar çok sayıda dağ topçusunun son hızla gelmesini söyledi. Arkadan, kendi anlattığı gibi, 'Bizimkiler yere yatınca düşman da yere yattı. Böylece bir anlık bir zaman kazanmış olduk.'

Bu bir anlık zamanda Anzakların geçirdikleri duraksama belki de yarımadanın kaderini tayin etti. Onların bu duraksaması sırasında Elli Yedinci Alay yaklaşmaktaydı. Mustafa Kemal alayı doğruca savaşa sürdü. Kendisi atıyla en önde gidiyor ve askerleri sarsılmaz bir enerjiyle sırtın yukarısına gönderiyordu. Dağ bataryalarını sırta yerleştirirken topların yerlerine konmasına yardım etti. Harekâtı, kendi güvenliğine hiç önem vermeden, ufuk çizgisinin üstünde yönetiyordu. Verdiği bir günlük emirde: 'Size ben taarruz emretmiyorum; ölmeyi emrediyorum... Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetler ve başka kumandanlar alabilir...' diyordu. Gerçekten de o çarpışmanın sonunda Elli Yedinci Alayın hemen hemen bütün erleri ölmüş bulunuyordu. Düşman tüfeklerinin açtığı ateş perdesi arasından, durmadan hücum ederek, Türk ordusunun tarihinde ölmezliğe eriştiler.

Ancak, Türklerin açtığı ateş de bunun kadar öldürücüydü. Anzaklar ne zaman bir sırtın ardından görünecek olsalar bu ateşle karşılaşarak durmak zorunda kalıyorlardı. Dağ bataryası da bir yandan onları korkunç bir şarapnel yağmuruna tutuyor, dağılmak, bodur çalıların arasına saklanmak zorunda bırakıyordu. Ateşe karşılık verecek durumda değillerdi. Çünkü topları henüz işlemeye başlamamıştı; deniz bataryaları bile bu kadar karışık bir cephede kendi askerlerinin üzerine ateş yağdırmaktan çekinerek susuyorlardı. Göğüs göğüse karşılaşmalar ve mevzi değiştirmelerle savaş o kadar karışık duruma gelmişti ki, gerek Türkler, gerekse Anzaklar dört bir yandan yağan kurşun yağmuru altında kimin dost, kimin düşman olduğunu kestiremez olmuşlardı. Bu arada Mustafa Kemal yine yetkisi olmadan bir emir verdi ve Arap askerlerinden kurulu bu ikinci alayı, birincisini takviye için, ateş hattına sürdü. Sonra atına atlayarak Maydos'taki karargâha döndü ve Esat Paşa'ya durumu anlatarak eldeki bütün mevcutla saldırıya geçmenin gerekli olduğunu bildirdi. Esat Paşa, onun görüş ve davranışlarını yerinde bularak On Dokuzuncu Tümenin geri kalan son alayını da emrine verdi ve böylece bütün Sarıbayır cephesi Mustafa Kemal'in komutası altına girdi.

Öğleden sonra Anzaklar gerilemeye başladılar; ama Mustafa Kemal'in istediği gibi denize kadar değil, sadece sabahleyin kıyıda işgal etmiş oldukları çıkıntılara ve tepelere kadar. Gece olunca savaş

biraz yatıştı. Ancak, resmî tarih yazarının dediği gibi, 'O gece, bu sarp bayırlarda kimsenin gözüne uyku girmedi. İki taraf da yorgunluktan halsiz düşmüş, dağılmış, parçalanmıştı. Herhangi bir ilerleme kaydetmelerine olanak yoktu. Ancak, savaş gürültüleri dinmiyordu. İstilâya kalkanlar da, uğrayanlar da, yönlerini sadece düşman tüfeklerinden çıkan parıltıya göre ayarlayarak, ateşi aralıksız olarak sürdürdüler.'

Mustafa Kemal de o geceyi uykusuz geçirdi. At üstünde bütün cepheyi dolaşıp bilgi edinmeye çalıştı, ertesi gün için emirler verdi. Bu sırada düşman da gece karanlığından yararlanarak kıyıya takviye birlikleri çıkarıyordu. Ancak, alışık olmadıkları şarapnel ateşi, arazinin önceden kestirememiş oldukları sarplığı ve birliklerin dağılarak başsız kalan yüzlerce erin kıyıya doğru kaçması Anzakların moralini bozmuştu.

Gece yarısına doğru, İngiliz Başkomutanı Sir Ian Hamilton'u Queen Elizabeth gemisinde uykudan kaldırarak, kendisine Anzak komutanı General Birdwood'un bir mesajını verdiler. Komutan yenilgiyi kabul ediyor ve hemen tahliyeye girişilmesini öneriyordu. Hamilton, Birdwood'a acele cevap yazarak her ne pahasına olursa olsun dayanmasını söyledi. Güneydeki kuvvetler Helles (Seddülbahir) çevresinde bir köprübaşı tutmuş bulunuyorlardı. Ertesi gün harekete geçerek Arıburnu üzerindeki baskıyı hafifleteceklerdi. Sonunda, 'İşin zor kısmını atlattınız, şimdi tek yapacağınız şey, selâmete erinceye kadar kazmak, kazmak, kazmaktır.' diye ekledi. Sonradan hatıra defterine, 'Maraton bozgununda kumsalda koyunlar gibi boğazlanmış olan Perslerin durumuna düşmektense, düşman toprağında kahramancasına ölmek daha iyidir,' diye yazdı. İşte o ölüm kalım gününde Türk kuvvetlerinin başında Mustafa Kemal'in bulunması, bu sonucun elde edilmesini sağlamıştı.

Avustralyalılar kendilerini biraz toparlayarak siper kazmaya başladılar. Kazma, kürek sesleri tepeden duyuluyordu. Mustafa Kemal o sabah savunma durumunda kaldı. Savaşın başında ağır kayıplar vermişti. Hem aslında tehlikenin bu sefer güneydeki Seddülbahir'den geleceğini ve bütün yedek kuvvetlerin orada kullanılması gerekeceğini biliyordu. Ancak Bolayir'den takviye geldikten sonra yeniden saldırıya geçti. Düşman bu sefer denizden ve karadan kuvvetli şarapnel ateşiyle cevap veriyordu. Harekâtı gemisinden izleyen Hamilton, sonradan Gelibolu Hatıraları'nda şunları yazacaktı:

İndirdiğimiz onca vahşi darbeye rağmen, gebe dağlar hâlâ Türk doğurmaktaydı. Yer yer ilerleyen çizgiler; yeşil çimenlerin üzerinde kımıldayan noktalar; Sarıbayır sırtında, yara izine benzeyen geniş bir kırmızı toprak üzerinde birbirini izleyen noktalar... işte yeni bir nokta dizisi... ve yine bir tane daha... Yaklaşıyor, gözden kayboluyor, yine ortaya çıkıyorlar... mevziinizin en yüksek ve en orta yerine, birbirini kovalayan dalgalar halinde yükleniyorlar. Büyük topların gümbürtüsünün yanışına, makinelilerin ve tüfeklerin takırdısı duyuluyor - gökgürültüleri arasında bir limonluğun damına inen dolunun çıkardığı sesler gibi... Sonra ateş hafifledi... Saldırı püskürtülmüştü. Bizimkiler oldukları yerde tutunabilmişlerdi. Yeşil çimenliklerin üzerinden geriye az, çok az nokta döndü. Ötekiler, karanlıklar âlemine göçmüşlerdi.

Mustafa Kemal'in elinde kalan erler yorgunluktan bitkin haldeydiler. Yeni gelenler ise araziyi tanımıyorlardı. Deniz toplarının ateşi hepsinin gözünü yüdırmıştı. Mustafa Kemal, elindeki kuvveti harcamış, ama düşmanı, deniz kıyısında dar ve sınırlı bir toprak parçasına kadar sürmüştü. Burası, çevresi zor savunulabilecek bir yerdi ve ancak hem değişik rüzgârlara, hem de düşman ateşine açık olan bir kumsaldan beslenebiliyordu. Üstelik, Türklerin gerçek ve psikolojik üstünlüğü altındaydı. Çünkü Türkler, düşmana görünmeden onu görebilecek durumdaydılar. Mustafa Kemal, yarımadanın kilit noktası olarak gördüğü tepeleri tutabilmişti. İstilânın nereden başlayacağını önceden kestirerek daha ilk anlarında; kesin görüş ve sezişi, yerinde kararları ve önderlikteki azmi sayesinde Türkleri, düşmana İstanbul yolunun açılmasıyla sonuçlanabilecek olan bir yenilgiden kurtarmıştı.

Anzaklar gibi, şimdi Türkler de siper kazmaya başladılar. İki tarafın da düşmanı gafil avlamaya dayanan ilk hızı kesilmişti. Ama, Mustafa Kemal 30 Nisanda yaptığı küçük çapta bir saldırının arkasından, düşmanın karaya yeniden kuvvet çıkarmasına meydan bırakmadan, üçüncü bir karşı saldırıya geçmeye karar verdi. Erlerin moralini ve subayların komuta gücünü yüksek tutmak gerektiğini biliyordu. Şimdi Kemalyeri denilen mevkide, subayları çevresine topladı. Çadırın içinde, yere bağdaş kurup oturdular ve ellerindeki defterlere not aldılar. Mustafa Kemal, 'Karşımızdaki düşmanı hepimizin ölümü pahasına da olsa denize dökmek zorundayız,' dedi. 'Düşmana kıyasla durumumuz zayıf değildir. Düşmanın maneviyatı tamamen kırılmıştır. Sığınacak bir yer bulmak için durmadan siper kazmaktadır. Siperinin yanına birkaç mermi düşer düşmez nasıl kaçtıklarını

gördünüz... Şuna inanıyorum ki, komutamız altındaki birliklerde, Balkanlar'daki felâketimizin tekrarını görmektense ölmeye razı olmayacak tek bir er bile yoktur. Aramızda böyle adamlar olduğunu sanıyorsanız, bunları kendi elimizle vuralım.'

Askerlere de şu 'günlük emri' verdi:

Burada benimle beraber dövüşen her asker bilmelidir ki, tek bir adım dahi gerilememek namus borcudur. Hepinize şunu hatırlatırım ki, siz şimdi dinlenmek isterseniz yurdumuz hiçbir zaman huzura kavuşamaz. Bütün silah arkadaşlarımızın bu düşüncede olduğuna ve düşmanı denize dökünceye kadar yorgunluk belirtisi göstermeyeceğine inanıyorum.

Manga komutanlarına da erlerinin süngüsünden başka hiçbir şeye güvenmemeleri bildirilmişti. Erler, ilerleme sırasında düşman siperlerine gelmeden durmayacak ve karanlık basar basmaz düşmana saldıracaklardı.

Saldırıdan bir gün önce, Alman Albayı Kannengiesser şu sırada Mustafa Kemal'in tümeniyle karışmış olan bir başka tümenin komutasını almak üzere karargâha geldi. Bu 'sakin, ne istediğini bilen, çalışkan ve zeki adam' onu çok etkilemişti. 'Başkasından ne yardım, ne de destek bekleyerek, her meseleyi kendine ölçüye vuruyor ve kendi başına karar veriyordu. Yerinde, ama az konuşuyordu. Soğuk olmamakla birlikte her zaman uzak ve içine kapanık bir hali vardı. Vücut yapısı pek kuvvetli değilse bile, ince ve çevikti. İnatçı enerjisi sayesinde hem emrindekilere, hem de kendine tamamiyle hâkim olduğu belliydi.'

Saldırı iyi başladı. Karşıda tek bir kıyı bataryası vardı. Yalnız, Mustafa Kemal hesabında bir yanlışlık yapmıştı. Deniz topçusunun koruması altında yapılan bir çıkarmaya engel olunamayacağını takdir ettiği halde, aynı topçunun kıyıya ayak basmış kuvvetlere yapabileceği yardımı küçümsemişti. İngiliz zırhlılarıyla kıyıdaki ağır bataryalar Türklerin sadece köhne dağ toplarıyla korunan mevzilerine mermi yağdırmaya başladı ve hücum hemen yavaşladı. Türklerin birbiri ardından yaptığı saldırılar, düşmanın ezici topçu üstünlüğü karşısında eriyip gidiyordu. Sonunda bazı bölükler paniğe uğrayıp kaçmaya başladılar. Mustafa Kemal, düşman hatlarını geceleyin yarabilmek umuduyla bütün yedeklerini savaşa soktu. Ama mevzilere sızmayı başaramadı. İlk olarak, taktik bir yenilgiye uğramıştı. Not defterine, 'Yirmi dört saat süren savaş, askerimizi yorgun düşürmüş olduğundan, saldırının durması için emir verdim,' diye yazdı.

Sonradan onunla gazeteci sıfatıyla konuşmaya gelen Ruşen Eşref'e savaş sırasında bir ara ancak on metre kadar ötede olan düşman hattından açılan ateşle, ilk siperdeki bütün Türk askerlerinin nasıl biçildiğini anlattı. İkinci siperdeki erler hemen onların yerlerini almışlardı. Kendilerinin de öleceklerini biliyor, ama yılmıyorlardı. Okuma bilenler ellerinde Kuran'lar, bilmeyenler dudaklarında Tanrının adı olduğu halde öldüler. Hepsi de Cennete gideceklerine güveniyorlardı. Mustafa Kemal ise Türk askerlerinin bu ruh gücü sayesinde zafere erişeceğine inanıyordu. Ama bu gibi boşuna saldırılar Türk ordusunun kolayca kaldıramayacağı ağır kayıplara yol açıyordu. Kolordu kumandanı Esat Paşa, Helles Burnu'ndaki saldırıya karşı koyabilmek için elindeki kuvvetleri idare etmek zorundaydı. Bundan dolayı Mustafa Kemal'e ileride bir çeşit harekâttan kaçınmasını bildirdi.

Yine de 18 Mayısta Türkler, Anzakların tuttuğu köprübaşına büyük bir saldırıda daha bulundular. Bu, General Liman von Sanders'in planı olmakla beraber, işin içinde Enver'in gösteriş merakı sezilmiyor değildi. Mustafa Kemal, sadece bir tümen komutanı olduğu için, bu saldırının tasarlanmasında hiçbir rol oynamamıştı. Strateji bakımından büyük bir inceliği olmayan bu plan, Seddülbahir'den ve Asya yakasından desteklenen üstün bir kuvvetle Arıburnu'na yüklenerek Anzakları yok etmek, ya da olduğu gibi denize dökmek amacı güdüyordu. Anzaklar Helles'i güçlendirmek için Arıburnu'ndan asker çekmiş olduklarından, Türkler düşmandan sayıca bire üç üstündüler. Ama şimdi Anzakların üstünde ve ancak birkaç metre ötelerinde oldukları için, toplara açık hedef oluyorlardı. Düşmanın önceden hazırladığı siperlere saldırmak zorundaydılar. Sonuç âdeta bir katliam oldu.

İki tarafın da uğradığı ağır kayıplar, onları, ölülerini gömmek için aralarında bir ateş-kes anlaşması yapmaya zorladı. Anlaşmayı görüşmek için düşman mevziine giden Türk subayları arasında Mustafa Kemal de vardı. Anzaklar onların gözlerini bağladılar ve siperlerini geniş göstermek için var olmayan tel örgülerin üstünden atlatarak kıyıdaki bir mağaraya götürdüler. Burası, General Birdvvood'un sığınağıydı. Burada dokuz saatlik bir ateş-kes anlaşmasına varıldı. Anlaşma yapılıncaya kadar

Aubrey Herbert de Türk kesimindeki dostları yanında şerefli bir rehine olarak alıkonmuştu ve halinden pek şikâyetçi olduğu söylenemezdi.

Haziranda Mustafa Kemal albaylığa yükseldi. Liman von Sanders onu biraz başına buyruk bulmakla birlikte, tümen komutanı olarak yeteneklerini beğeniyordu. Buna karşın Enver Paşa, hâlâ ondan kuşkulanıyor ve yanlışını çıkarmak için fırsat kolluyordu. Ay sonunda cepheye yaptığı kısa bir ziyaret sırasında aradığı bahaneyi buldu. Aralarındaki uyuşmazlık ciddi şekilde patlak verdi. Komutasına verilmiş olan seçkin bir alaya güvenen Mustafa Kemal, Esat Paşa'dan Avustralyalıların kilit mevzilerinden birine saldırı için izin almıştı; bu mevzi düşerse düşmanın yarımadadan çekilmek zorunda kalabileceğine inanıyordu. Ama, Enver Paşa buna karşı geldi ve Mustafa Kemal'i, belki de biraz haklı olarak, çok can telef etmekle suçladı. Von Sanders aralarını buldu ve saldırı yapıldı. Fakat, bir yandan Anzakların Türkleri şaşırtmak için attıkları havai fişek ve meşalelere karışan şiddetli bir fırtınanın kopması, bir yandan da alay komutanının daha saldırıya geçmeden ölmesi yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı.

Mustafa Kemal başarısızlığın suçunu, Enver'in işe karışmasına yükledi. Enver de askerlerin kahramanlığını överken onun komutasını küçümseyen sözler söyledi. Mustafa Kemal derhal istifa etti. Fakat, Enver'in İstanbul'a dönüşünden sonra Liman von Sanders'in yatıştırmasıyla yine tümeninin başına geçmeye razı oldu.

Ama, durumundan memnun değildi. Gerçi Gelibolu savaşının ilk raundunu milletine kazandırmıştı ama, savaşın genel yönetiminde söz sahibi olamamıştı. Ayrıca, kolordu merkezi ile yetkilerinin derecesi, kuvvetlerinin yetersizliği ve şimdi yanına verilen Alman subayının yetkilerinin belirtilmesi konularında boyuna çatışıyordu. Kolordu komutanı Esat Paşa'nın bu Arıburnu mevkiine yeteri kadar önem vermediğine inanıyor ve ona durmadan, burasını savunma sorunları üzerinde uzun ve ayrıntılı raporlar gönderiyordu. Kafası, Sarıbayır'ın ötesindeki Conkbayırı ve Kocaçimen tepelerine takılıp kalmıştı. Düşman, birliklerini güçlendirdikten sonra yeniden saldırıya geçmek niyetinde olduğunu belli etmişti. Mustafa Kemal saldırının bu sefer de Sarıbayır'a yöneltileceğini iyi biliyordu. Bu yerin önemine daha önce de inanmış ve haklı çıkmıştı; hâlâ da inanıyordu.

Esat Paşa'yı da buna inandırmaya çalıştı ama başaramadı. Tepelerin savunulmasında Mustafa Kemal'in kilit noktası olarak gördüğü bir yer vardı: doğrudan doğruya Conkbayırı'na çıkan Sazlıdere yatağı. Dağın eteklerinden yukarı tırmanacak bir düşman, bu kayalık dere yatağının içinden kendini göstermeksizin ilerleyebilirdi. Başlangıçta kendi komutasında olan bu yer şimdi iki komuta arasında bir sınır çizgisi haline gelmiş gibiydi. Bu önemli bölge kimin idaresi altındaydı? Mustafa Kemal'in mi, yoksa Alman Binbaşı Willmer'in mi? Bu noktanın açıklanması gerekiyordu.

Esat Paşa, durumu kendi gözüyle görmek için, kurmay başkanıyla birlikte tümen karargâhına geldi. Mustafa Kemal onları zirveye çıkardı ve durumu tepeden gösterdi. Aşağıda, çepeçevre yayılan ve Sazlıdere'yi iki yandan saran kayalık, sarp arazi, alttaki kumsal, Suvla Körfezi ve daha geride kalan Tuz Gölü'yle Kocaçimen doruğuna doğru kuzeydoğu yönünde yükselen sıra tepeler. Bulundukları yerden, göğe yükselen bu sıra tepeler aşılması imkânsız gibi görünüyordu.

Kurmay başkanı bu sarp araziden ancak küçük baskın gruplarının ilerleyebileceğini söyledi. Esat Paşa da Mustafa Kemal'e, 'Düşman nereden gelebilir?' diye sordu. Mustafa Kemal eliyle, Arıburnu yönünden Suvla'ya kadar uzanan kıyıları işaret ederek, 'Buradan,' diye cevap verdi.

Paşa, 'Pekâlâ,' dedi. 'Buradan geldiğini farzedelim, sonra nasıl ilerleyecek?'

Kemal yine Arıburnu'nu gösterdi ve Kocaçimen'e doğru geniş bir yarım yuvarlak çizerek, 'İşte böyle ilerler,' dedi.

Paşa gülümseyerek onun omzunu sıvazladı. 'Merak etmeyin, beyefendi. Bunu yapamazlar.'

Mustafa Kemal tartışmayı uzatmanın bir işe yaramayacağını görerek, 'İnşallah,' dedi. 'Umanm ki siz haklı çıkarsınız.'

Hatıra defterine bu konuşmayı not etti. Sonradan gelişen olaylar üzerine bu satırların altını kırmızı mürekkeple çizerek yan tarafa da kendi düşüncesini kabul etmeyerek 'askerî durumu ve ülkenin geleceğini büyük bir tehlikeye atanlar' hakkında pek yerinde olan bazı yorumlarda bulundu. Çünkü

ikinci kez olarak, Mustafa Kemal iddiasında haklı çıkacaktı.

Bu arada seferin başlangıcından beri mektuplaşmakta olduğu Corinne'e şunları yazıyordu:

Burada hayat o kadar sakin değil. Gece, gündüz durmaksızın başımızın üzerinde şarapneller ve türlü mermiler patlıyor. Kurşunlar ıslık çalarak geçiyor ve bombalarla topların gümbürtüsü birbirine karışıyor. Gerçekten, cehennemde gibiyiz. Neyse ki, askerlerim düşmandan çok daha cesur ve dayanıklı. Öte yandan, içlerindeki inanç, çoğu zaman canlarını feda etmelerini gerektiren emirlerimin yerine getirilmesini çok kolaylaştırıyor. Çünkü, onlara bakılırsa, bu işin yalnız iki yüksek sonucu vardır; ya gazi, muzaffer olmak ya da şehit. Bu sonuncusu ne demektir, biliyor musunuz? Doğrudan doğruya cennete gitmek. Orada Tannnın en güzel kadınları, hurileri onları karşılayacaklar ve ebediyen emirlerine amade olacaklar. Ne büyük mutluluk!

Mustafa Kemal, 'olayların sertleştirdiği karakterini biraz yumuşatmak ve hayatın güzel, tatlı taraflarından zevk duyabilmesine yardım etmek için' biraz roman okumak istediğini mektubuna eklemişti. Corinne'den bir roman listesi çıkarıp İstanbul'da ikisinin de tanıdığı bir arkadaşına vermesini rica ediyordu. O, kendisine gönderirdi. Bunlar, Corinne'in o herkesi büyüleyen tatlı ve zeki konuşmalarının boş bıraktığı yeri belki birazcık doldurabilirdi.

ON İKİNCİ BOLUM

Bir Türk Zaferi

SEFERİN başından beri ikinci kez olarak Mustafa Kemal'in görüşü doğru, üstlerininki ise yanlış çıktı, 6 Ağustosta düşman, tam Esat Paşa'ya söylemiş olduğu çizgi üzerinde saldırıya geçti. Gerçekten de bu sefer Britanyalıların niyeti, saldırının ağırlığını, Seddülbahir'den Arıburnu cephesine kaydırmaktı. Anzakların tuttuğu köprübaşına, gizlice 25.000 asker daha çıkardılar. Sarıbayır'a önden saldırmayı tasarlıyorlardı. Bir kol tam Sazlıdere çukurundan Conkbayırı batısına doğru ilerleyecek, ikinci bir kol daha kuzeyden dolambaçlı bir rotayla vadi ve sırtları aşarak Kocaçimen'e ve Conkbayırı'yla Kocaçimen'in arkasındaki tepelere çıkacaktı. Bu çifte ilerleyişi desteklemek için Suvla Körfezi'ne yeniden, çoğu Kitchener'in 'Yeni Ordu'suna bağlı 20.000 askerin çıkarılması öngörülmüştü. Bunlar da Anafarta'nın kuzey sırtına tırmanacaklar ve böylece Anzaklar'ın da katıldığı bir kuşatma hareketiyle boğaza doğru ilerleyerek yarımadayı ikiye bölecek; Türk ordusunun büyük kısmını üst yanından ayırmış olacaklardı.

Daha ilk baraj ateşinin gümbürtüsü, sırtları sarsmaya başladığı anda Mustafa Kemal, saldırının önceden tahmin ettiği gibi, tam merkezde gelişmesini bekliyordu. Oysa Liman von Sanders, saldırının ya tam sağ kanada ya da hemen sol kanada, Bolayır'a karşı yapılacağını sanmış ve bu kesimlerdeki birliklere tetikte bulunmaları için emir vermişti. Düşmanın Sarıbayır'ın güney sırtlarına da saldırabileceğini düşünüyordu. Gerçekten de o akşam Anzaklar, Sarıbayır'ın güney sırtlarında bir oyalama hareketine giriştiler ve Esat Paşa'nın yedek kuvvetlerinin önemli kısmını ortaya çektiler. Böylelikle, Mustafa Kemal'in bile tahmin etmemiş olduğu bir saatte, geceleyin başlayacak olan saldırı için meydan boş kalmış oldu. Bu saldırıda tepelerin gün doğmadan önce ele geçirilmesi tasarlanmıştı.

Saldırıya, karanlık bastıktan sonra, birkaç gün önceden prova etmiş oldukları başarılı bir hileyle, Türk siperlerinin denizden bombardımanıyla giriştiler. Yine gecenin tam o saatinde mermiler yağmaya ve projektörler sırtları taramaya başlamıştı. Türkler de aynı saatte, bir önceki gibi siperlerini bırakıp başka yerde mevzi almışlardı. Bu sefer düşman ışıktan yararlanarak onların izinden gitti ve böylelikle Türklerin ilk mevzileri ele geçmiş oldu. Çarpışma, Sazlıdere boyunca devam etti. Türkler, Mustafa Kemal'in uyarmalarına rağmen elverişli bir savunma durumuna geçirilmemiş olan bu yerden çekilmek zorunda kaldılar. Türk ileri karakollarından çoğu sadece örtücü kuvvetler tarafından savunulmaktaydı. Tepelere yapılacak olan ana saldırı için yol açık bırakılmıştı. Durum, Anzaklar için çok umutlu görünüyordu.

Mustafa Kemal'in tümeni, sürekli ateş altında olmakla beraber, başta çarpışmaya doğrudan doğruya katılmadı. Çünkü düşmanın Sazlıdere çukurunun kuzeyindeki tepelere doğru izlediği asıl çatallı yol, zirveler de içinde olarak, yandaki birliklerin Zırhlı Tepesi diye adlandırmış oldukları bir tepedeki gözetleme yerinden, çarpışmanın yapıldığı kesimle telefonlaşıyordu. Sadece tam sağındaki

Conkbayırı'ndan, daha kuzeydeki Ağıldere tarafından da sürekli olarak piyade ateşinin gürültüsünü duyuyordu. Ergeç, belki de sabaha doğru, kendi cephesine de bir saldırı bekliyordu. Bunun için, sık sık kısa emirler çıkararak birliklerinin tetikte bulunmasını sağladı. Sabaha karşı 3.30'da şu talimatı verdi:

Düşmanın sabahleyin bizim cephemize saldırıda bulunması muhtemeldir. Aramızdaki mesafe çok azdır. Herhangi bir anî saldırıyı geri püskürtebilmek için, askerimizin uyanık ve silah kullanmaya hazır bulunması gereklidir. Subaylara, askerlerini uyanık tutmalarını ve nazik tabiye durumunun gerektirdiği şekilde, her an hazırlıklı bulundurmalarını bildiririm.

Saldırı, bir saat sonra, şafağın İlk ışığıyla birlikte başladı. Bu saldırı, Conkbayırı'nın alınmasıyla aynı zamana rastlamak ve işgal kuvvetlerinin sağ kanadını, Mustafa Kemal'in tümeninden gelecek yan ateşine karşı korumak amacıyla tasarlanmıştı. Zirveden inen bir kol, Zırhlı Tepe'ye yüklenecek, bir başka kol da aşağıdan yukarıya akın edecekti.

Ancak, gece iyi başlayan düşman saldırısı çok geçmeden güçlükle karşılaştı. Anzakları yenen karanlık olmuştu. Birinci kolun bir bölüğü öncülerin yanlışlığına kurban olarak yolunu kaybetti ve boşuna bir sürü iniş çıkıştan sonra, kendini yine başladığı yerde buldu. İkinci bölük bir sırta kadar tırmandıysa da, öbürleri olmadan daha ileri gidemedi. Kuzeydeki Ağıldere çukuruna sapmış olan ikinci kolun sonu ise, daha da kötü oldu. Karanlıkta yollarını kaybeden askerler, uzun zaman nereye gittiklerini bilmeden yürüdükten sonra, yorgun ve perişan bir halde sırtlara yayılıp kalmışlardı. Müttefikler Sarıbayır'ı şafaktan önce, doğru dürüst savunulmadığı bir sırada ve ani bir baskının şaşkınlığından yararlanarak ele geçirmek fırsatını kaçırmışlardı.

Buna karşın, aşağıdaki kuvvetler, artık yukarıdan desteklenmek imkânı kalmadığını ve Mustafa Kemal'in savunma mevzilerinin Türklerin en kuvvetli hattı olduğunu bile bile, saldırıya geçtiler. Bu da felâketle sonuçlandı. Yürekli, ama tecrübesiz olan Avustralyalılar, Mustafa Kemal'in uyanık ve hazırlıklı erlerinin üzerine, intihar edercesine dalga dalga atılarak, eriyip gittiler.

Bu sırada İngilizlerin 'Yeni Ordu'sunun askerleri kuzeyde, Suvla Körfezi kıyılarına çıkarma yapmaktaydılar. Karşılarındaki Türk kuvveti Binbaşı Willmer'in komutasında, hafif silahlı üç taburdan ibaret olduğu için fazla direnmeyle karşılaşmadılar. Buna rağmen ilerlemekten çekinir gibi bir halleri vardı. Liman von Sanders ise asıl saldırının burada, merkezde olduğunu en sonunda anlamıştı. Bolayır'dan, Asya yakasından ve yardımcı İngiliz saldırısının çökmüş olduğu Helles Burnu'ndan, Suvla'ya ve Anzak koyuna takviye istedi. Ama bunların gelmesi için geçecek yirmi dört saatlik süre boyunca Türklerin ve Sarıbayır'ın durumu çok tehlikeliydi.

Mustafa Kemal tehlikeyi olduğu gibi görüyordu. Bu kadar az direnişle karşılaşan bir düşman kuvveti, kuzeydoğudan gelerek kendi tümenini kuşatabilir ve bu da Türklerin bütün Arıburnu cephesinden çekilmesine yol açabilirdi. Mustafa Kemal kuşku içerisinde, gözlerini kendi komutasında olmayan Conkbayırı'ndan ayıramıyordu. Sabahın erken saatlerinde kendi tümeninin giriştiği çarpışmayı kazandıktan sonra tümen yedek birliğini Conkbayırı aşağısındaki çıkıntıya ileri karakol olarak gönderdi. Az sonra Albay Kannengiesser de güneyden iki alay askerle gelerek zirveyi tuttu ve sabahleyin, üç ay siper içinde kalmaktan yorgun düşmüş Anzakların sağdan giriştiği saldırıya karşı, göğsünden ağır yaralanmak pahasına burasını elinden bırakmamayı başardı.

Ertesi gün şafakla birlikte Anzaklar, Mustafa Kemal'in 'tarif edilemeyecek vahşette' diye nitelendirdiği yeni bir saldırıya giriştiler. Bir gün önceki gibi ağır kayıplar vereceklerini sanıyorlardı ama, korkuyla çıktıkları tepenin ardından hiç ateş gelmeyince şaşırdılar. Zirveye vardıkları zaman sadece bir Türk makinelisinin başında uyuyakalmış bir avuç asker buldular.

Piyade erleri, anlaşılmaz bir nedenden ötürü doruktan çekilmişti. Conkbayırı böylece ele geçirilmiş oldu.

Ama, Anzaklar da tehlikeli bir durumda kalmışlardı. Gün doğar doğmaz, iki yandan birden şiddetli bir yaylım ateşine tutuldular. Ateş, sağda Mustafa Kemal'in Zırhlı Tepesi'ndeki mevziinden ve solda, saldırının püskürtülmüş olduğu tepelerden geliyordu. Toprak çok sert olduğu için doğru dürüst siper kazmalarına imkân yoktu. Askerlerin çoğu öldü. Yine de, sağ kalanlar, komutanlarının yürekliliği yüzünden tepeyi tutabilmişlerdi. Karanlık basınca takviye birlikleri yetişti. Böylece ertesi sabaha kadar biraz dinlendiler.

Türklerin kendileri kadar tehlikeli bir durumda olduğunu nereden bileceklerdi? Mustafa Kemal için bu, sinir, kuşku ve çaresizlik içinde geçen bir gün olmuştu. Sağında Türk savunma hatlarının kaosa yaklaşan bir karışıklık içinde bulunduğunu daha sabahın erken saatlerinde anlamıştı. Karargâha gelen haberler ortada bellibaşlı bir komuta bulunmadığını apaçık beli ediyordu. Örneğin, bir subaydan şöyle bir mesaj alınmıştı:

Conkbayırı'na hücum edilmesi için emir geldi. Bu emri kime ileteceğim? Tabur komutanlarını arıyorum, ama bulamıyorum. Her şey karmakarışık Durum ciddi. Hiç olmazsa araziyi bilen bir komutan tayin edilse. Ne rapor, ne de bilgi alabiliyoruz. Ne yapacağımı şaşırmış haldeyim.

Bütün birlikler birbirine karışmış durumda. Ortada bir tek subay yok. Olduğum yerdeki eski alay komutanı vurulmuş. Ne olup bittiğine dair bir bilgi veren olmadı. Subayların hepsi ya ölmüş ya da yaralanmış. Bulunduğum yerin adını bile bilmiyorum. Gözcü yerinden hiçbir şey göremiyorum. Milletimizin selâmeti adına, bölgeyi yakından tanıyan bir subayın atanmasını dilerim.

Şaşkına dönmüş olan bir başka subay da şunu bildiriyordu: 'Şafakla beraber birtakım askerlerin Şahinsırt'tan Conkbayırı'na doğru çekildikleri görüldü. Şimdi Conkbayırı'nda siper kazıyorlar. Ancak bu askerlerin düşman mı, yoksa bizimkiler mi olduğu bilinmiyor.'

Mustafa Kemal bunların düşman askeri olduğunu tahmin ederek, keşif için tümen emir subayı ile yaverini oraya gönderdi. Yaver vurulup öldü. Bu sefer tümen kurmay başkanını gönderdi. Onun raporu kendi gözlemlerine uyuyordu. Bu arada Nuri adında bir alay komutanı (ki sonradan Mustafa Kemal'in yaveri olacaktır) grup karargâhından telefon açtı. Dediğine göre, grup komutanı ona Conkbayırı'na yürüyüp oradaki düşmana saldırmasını emretmişti. Nuri, Conkbayırı'ndaki birlikler ve komuta hakkında bilgi istemiş, ama çok sinirli görünen komutanla kurmay başkanı bu bilgiyi vermekten çekinmişlerdi, ya da bilgi verecek durumda değillerdi. Şimdi Nuri, Mustafa Kemal'e, 'Lütfen durum hakkında beni aydınlatınız,' diye yalvarıyordu. 'Ortalıkta komutan diye bir şey yok!'

Mustafa Kemal, ona hemen Conkbayırı'na yürümesini emretti ve 'Komutanı olaylar tayin edecektir,' diye ekledi.

Aslında tepeyi tutmakta olan tümenin iki komutanı birbiri ardına vurulmuş ve yerlerine hemen başkaları geçirilmişti. Şimdiki komutan, İstanbul'dan yeni gelmiş olan bir yarbaydı ve cephe harekâtından çok, cephe gerisindeki demiryolu ulaşımını yönetmekte tecrübesi vardı. Üstelik kendinden daha yüksek rütbedeki kurmaylara emir vermek gibi hatır kırıcı bir durumda bulunuyordu. Tehlikeyi önlemek için düşünebildiği tek çare, eline geçen bütün askerleri, plana filân bakmaksızın Conkbayırı'na yollamaktan ibaretti. Mustafa Kemal, grup komutanlığına telefon ederek bu durumu eleştirdi ve hemen önlem alınmasını istedi. Ama 'Elimizden geleni yapıyoruz'dan başka cevap alamadı. Bu telefon konuşmasından ve okuduğu emirlerden şu sonucu çıkardı: Grup komutanlığındaki kurmaylar ne yapacaklarını şaşırmışlar ve sorumluluğu birbirlerinin üstüne atmaya başlamışlardı. Bu durum üzerine o akşam hatıra defterine, 'Sorumluluk yükü ölümden de ağır,' diye yazdı.

Çok geçmeden, durum daha da gerginleşti. Anafartalar Grubu Komutanı Albay Fevzi Bey, Von Sanders'in istediği takviye tümenleriyle birlikte Bolayır'den gelmişti. Mustafa Kemal ona hemen bir mesaj göndererek, kendisinden milletin selâmeti adına, Conkbayırı'ndaki nazik duruma Von Sanders'in dikkatini çekmesini istedi. Az sonra kurmay başkanı, Von Sanders adına kendisine telefon ederek durum üzerindeki görüşünü sordu. Mustafa Kemal düşüncesini kesin bir dille bildirdi. Düşman genel bir saldırıya geçmişti. Yaptığı çıkarmalar sonucu, çok üstün bir durumdaydı. Bütün dağ dizisinin elden gitmesini istemiyorsa, hemen harekete geçmek gerekirdi. Mustafa Kemal, 'Tek bir dakikamız kaldı,' dedi. 'O dakikayı da kaçırırsak genel bir felâketle karşı karşıya geleceğiz.'

Buna karşı ne düşündüğü sorulunca, 'Birleşik bir komuta,' diye cevap verdi. Sonra daha da ileri giderek, 'Tek çare, bütün birlikleri benim emrime vermektir,' dedi.

Kurmay başkanı biraz alayla, 'Çok gelmez mi?' diye sordu.

Mustafa Kemal, 'Az gelir!' diye cevap verdi.

Felâket sadece Sarıbayır'ı değil, kuzeyindeki Suvla cephesinde bulunan Anafarta sırtını da tehdit ediyordu. Anafartalar'da Binbaşı Willmer'in emrindeki üç tabur, kırk sekiz saate yakındır tepeyi tutmaktaydı. Bu askerler hayatlarını sadece İngilizlerin kararsızlığına borçluydular. İngiliz askerleri o günü tepelere tırmanacak yerde, Kolordu Komutanları General Stopford'un sayesinde kumsallarda denize girmekle geçirmişlerdi. Ama bu elbette böyle sürüp gidecek değildi. İngilizler her an saldırıya kalkabilirlerdi.

Fevzi Bey, Bolayır'den gelen askerlerinin hemen o gün, yani 8 Ağustos sabahı İngilizlere karşı harekete geçmeye hazır olacaklarına dair Von Sanders'e düşünmeden söz vermişti. Ama şimdi o da kararsızlık içindeydi. Vakit öğleyi geçtiği halde askerler hâlâ hazır değildiler. Fevzi Bey onların ertesi sabah şafaktan önce saldırıya hazır olamayacaklarını ileri sürüyordu. Von Sanders öfkeyle o akşam saldırıya girişilmesinin gerekli olduğunda ısrar etti. Fevzi, tümen komutanlarının düşüncesine göre bunun mümkün olmadığım söyledi. Askerler yorgun ve açtılar. Araziyi tanımıyorlardı. Yeteri kadar topları yoktu.

Von Sanders: 'Grup komutanı sizsiniz, siz ne diyorsunuz?' diye sordu. Fevzi Bey, 'Ben de onlar gibi düşünüyorum,' diye cevap verdi. Liman von Sanders hemen o an Fevzi'yi komutanlıktan aldı. Sonradan, 'O akşam Anafartalar kesimindeki bütün kıtaların komutasını On Dokuzuncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal Beye verdim,' diye yazacaktı. 'Kendisi sorumluluğu sevinçle karşılayan bir önderdir... Enerjisine tam güvenim vardır.' Mustafa Kemal de o akşam kendi kendini kutlayan bir ruh durumu içinde hatıra defterine şu felsefi düşünceleri not ediyordu: 'Tarih ne güzel bir ayna! İnsanlar, özellikle ahlâkça geri kalmış soylardan gelenler, kutsal davalar karşısında bile kötü duygularını açıklamaktan kendilerini alamazlar. Büyük tarih olaylarına katılanların davranış ve tutumları, ahlâklarının gerçek niteliğini ortaya çıkarır.'

Mustafa Kemal en sonra bütün cephenin denetimini ele almıştı. Sükûnetle, önce sabahleyin Conkbayırı'na yapılacağından emin olduğu saldırıya karşı gerekli önlemleri aldı. Sonra tümen komutanlığını başkasına devretti. Tümene, askerlere cesaret veren ve fedakârlıklarını öven bir ayrılık mesajı yazdı. Gece yarısından az önce de atına binerek kuzeye, Anafarta sırtlarına doğru yola çıktı. Asıl tehlike şimdi buradaydı. Anafartalar henüz savaş görmemişti. Mustafa Kemal hatıra defterine, 'Dört aydır ilk olarak, az çok temiz bir havayı içime sindiriyorum,' diye yazdı. 'Çünkü Arıburnu ve dolaylarında teneffüs ettiğimiz hava çürümüş insan cesetlerinin kokusuyla zehirlenmişti.'

Hem kendine bakması, hem de kayıpların ağır olacağını sandığı Anafartalar cephesinde bir revir kurması için, tümen doktorunu da yanına almıştı. Mustafa Kemal, kaç gecedir uyku uyumamış, sadece yorgunluktan değil, aynı zamanda bir türlü silkip atamadığı, sürekli bakım isteyen sıtma nöbetlerinden ötürü halsiz düşmüştü. Avurdu avurduna yapışmış, benzi sararmış; çukura batık gözlerine dalgın bir ifade gelmişti. Özellikle şu anda elinde ne kendinin, ne de düşmanının kuvvetine dair kesin bilgi olmayışından çok tasalanıyordu. Ama bu dış gerginliğin ötesinde, içi güven doluydu. Sorumluluk ona uyarıcı bir ilâç etkisi yapıyordu. Kendinden aşağı gördüğü birtakım kişilerin yanlışlarına ve yarattıkları karışıklıklara karşı bir şey yapamamaktan doğan bir öfke içinde, eli kolu bağlı olarak seyirci kalmayacaktı artık. İstediği gibi hareket etmekte serbestti ve askeri durumu keskin ve hesaplı bir şekilde kavradığı için, yapılması gereken işi, henüz ayrıntılarıyla değilse bile, genel çizgileriyle biliyordu. Aldatıcı bir iyimserliğe kapılmış değildi. Başka komutanların, hayatları ya da meslekleri pahasına kaybetmiş oldukları bir savaşı devralmış olduğunun farkındaydı. Kendisi de başarısızlığa uğrayabilirdi. Ama bütün iradesi, bütün yurtseverliği ve kendi yeteneğine olan bütün inancıyla zafere ulaşmak isteğindeydi. İleride o geceki duygularını şöyle anlatacaktı: 'Böyle bir sorumluluğu yüklenmek kolay iş değildi; ama zaten vatanım mahvolduktan sonra ben de yaşamamaya karar vermiş olduğum için, bu sorumluluğu lâyık olduğu gururla üzerime aldım.'

Mustafa Kemal, cephedeki kargaşalığın izlerini hemen gördü. 'Bıçağın kemiğe dayanmış olduğu şu sırada,' askerlerinin çarpıştığı yerden çok uzaklarda bomboş duran bir tümen komutanıyla maiyetine rastladı. Hemen cepheye gitmelerini emretti. Bir başka karargâhı zifiri karanlık içinde buldu. Ne bir ışık vardı, ne de bir ses. Herkes uykudaydı. Mustafa Kemal'le yanındakiler onlara seslendiler. Bu sahneyi hatıra defterinde şöyle anlatır: 'Çadırların birinden bağırışlarımıza cevap olarak gecelikli bir adam çıktı. 'Burası neresi?' diye sordum. 'Binbaşı Willmer'in karargâhı,' dedi. Ama pek bir şeyden haberi yok gibiydi. Beni komutana götürmesini söyledim. Fakat adam komutanı tanımadığı için dediğimi yapmak istemedi. Sadece eliyle karanlıkta bir yeri gösterdi. Bizi oraya götürmesi için zorladım. Willmer'in yattığı kulübeye götürdü. Willmer uyuyordu. Maiyetindeki subaylardan biri olan Haydar Bey'le

görüştüm. Anafartalar grubu karargâhının nerede olduğunu sordum. 'Bugün buradaydı, ama sonra,' -eliyle kuzeyi göstererek- 'şu taraflara bir yere kaldırıldı,' diye cevap verdi. Subay, Mustafa Kemal'in bilmediği bir yer adı söylemişti.

Vakit kaybetmek istemeyen Mustafa Kemal, karanlıkta atını o yöne doğru sürdü. Gece yarısından sonra, saat 1.30'da, grup karargâhını buldu. Kurmay başkanı, subaylarla beraber kendisini bekliyordu. Mustafa Kemal'in ilk işi, düşmanın yerini ve kuvvetini sormak oldu. Kendi emrindeki iki tümen neredeydi, durumları neydi? Grup komutanlığının onlara vermiş olduğu son emirler nelerdi? Kurmay başkanı bunlara kesin bir yanıt veremiyordu. O zaman Mustafa Kemal, kendinden önceki komutanı Fevzi Beyin nerede olduğunu sordu. Çadırında uyuyor, dediler. Uyandırılması ve son verdiği emri kendi önünde doğrulaması gerektiğini söyledi. Kurmay başkanı, imzasız bir emir kâğıdı gösterdi.

Mustafa Kemal, 'Bu emri Fevzi Bey verdiyse altını imzalasın,' diye ısrar etti.

Kurmay başkanı, Mustafa Kemal'le Fevzi arasında birkaç kere gitti, geldi. Ama, Fevzi imza atmayı reddediyordu. Mustafa Kemal en sonunda imzadan vazgeçti. Kurmay subaylarını toplayarak tümenlerin nerede olduğunu ve hücum için ne emir aldıklarını sordu. Subaylar bildikleri kadarını söylediler. İçlerinden biri, cepheyi biraz görmüş olan bir kurye, ötekilerden biraz daha açıklayıcı bilgi verdi. Ama durum yine de aydınlanmış olmadı. Neredeyse sabah olacaktı; fazla soruşturma yapacak zaman yoktu. Mustafa Kemal hemen bir emir yazarak komutanın kendine geçtiğini bildirdi ve bir sırttan öbürüne kadar bütün cephe boyunca genel bir saldırı emri verdi. Subaylardan mevzilerini ve almış olduklan önlemleri hemen kendisine bildirmelerini istedi. Emrin birer örneğini iki subay eliyle tümen komutanlarına gönderdi. Sağlık hizmetleri, kumanya ve öteki levazım konusunda hiçbir hazırlık yapılmamış olduğunu görerek, bu konuda da gereken önlemleri aldı. Sonra sabaha karşı saat 4.30'da atına bindi ve yanındaki bir gözetleme yerine gitti. Yakında başlayacak olan çarpışmayı buradan izleyecek ve yönetecekti.

Çarpışmanın sonucu, Türklerle İngilizlerin Anafartalar sırtı doruklarında ve özellikle Tekke Tepe'ye ulaşmak için yapacakları yanşa bağlıydı. İki taraf da -özellikle, Türklerden çok, İngilizler- iki günlerini boşa geçirmişlerdi. Şimdi kaybettikleri zamanı kazanmak için acele ediyorlardı. Liman von Sanders, acımaksızın grup komutanlarını değiştirirken, daha az sert bir kumandan olan lan Hamilton en sonunda Suvla önüne gelmiş bulunuyor ve isteksiz tümen komutanlarına, Tekke Tepe'yi şafakla beraber almaları için söz dinletmeye çalışıyordu. Tepede, Türkleri engelleyecek tek bir taburun bile, geriden gelen orduya hesapsız yardımı dokunabilirdi.

Ne var ki, bu bir tek tabur da kısa zamanda güçlüklerle karşılaştı. Komutan askerlerini toplamak için fazla vakit harcamıştı. Erler yorgunluktan sersem gibiydiler; yola koyulmadan bir gecikme daha oldu. Bir bölük, ötekilerin arkadan gelmesini söyleyerek önden gitti. Bu arada Türkler de bayırın öbür yanından tepeye doğru tırmanmaktaydılar. Fundalık arasından ilerlemek zordu ve İngiliz bölüğü dağınık gruplara ayrılmıştı. Gün doğar doğmaz önden ve yandan Türklerin sürekli ateşiyle karşılaştılar. Sonunda tepeye varan bir avuç İngiliz, karşı yamaçtan gelmiş olan bir Türk müfrezesini karşısında buldu. Tekke Tepe yarışını tam yarım saat farkla Türkler kazanmıştı.

Mustafa Kemal'in askerleri yokuş aşağı, düşman kuvvetlerinin arasına ölüm ve felâket saçarak iniyorlardı. Sir lan Hamilton, zırhlısının güvertesinden teleskopla izlediği sahneyi sonradan şöyle anlatır:

Çok geçmeden şarapneller solumuzdaki siperlerin üzerine düşmeye ve askerler kuzeyden güneye panik halinde kaçmaya başladılar. Daha dikkatli bakınca, düşmanın kendi attığı şarapnellerin ardından ilerlemekte ve bizim hattı soldan merkeze doğru püskürtmekte olduğunu görebiliyorduk.. Bizim merkez kesimi, durmadan ilerleyen Türkleri geri püskürtmek için son bir gayretle silkinir gibi oldu... Sonra sabah saat 6 sıralarında bütün kesimler, sağ kanat da içinde olarak, ansızın çöküverdi. Bizimkiler sadece gerilemekle kalmadılar, bazıları hemen hemen denize kadar kaçıp geldiler.

Bütün sırtlarda görünüş aynıydı. Kitchener ordusundaki askerler, Türkler üzerimizde!' feryadıyla darmadağın olmuştu. Türklerin ateşi o kadar şiddetliydi ki, fundalar tutuşuyor ve İngilizler canlarını kurtarmak için çil yavrusu gibi kaçışıyorlardı. Öğle olunca, Mustafa Kemal, Suvla savaşının kazanıldığına inandı. Askerlerine siper kazmalarını emretti. Tam mevcudu bile olmayan tek bir tümenle, çok daha güçlü bir düşmanı yerinden söküp atabilmişti. Sonradan, bu zaferin düşmanı gafil

avlamak sayesinde kazanılmış olduğunu söyledi. Küçük kümeler halinde ilerleyen düşman, çarpışmaların hafif olacağını sanmıştı. Oysa, komutanları tarafından iyi örgütlenen ve nişancılık bakımından daha üstün olan Türk askerleri yokuş aşağı daha da etki kazanan atışlarıyla düşmanın maneviyatını kırmışlardı. Mustafa Kemal, orada bulunduğu halde, emirlerinin uygulanmasını sağlayamayan Hamilton'un tereddüdü karşısında şaşıp kaldığını belirtmekten kendini alamadı. Hamilton'un komutanlarının zamanında karar almaktaki yetersizlikleri ve 'yenilgiye yol açan bir sorumluluk korkusu' içinde olduklarını sezmişti. Öyle ki, General Stopford'un nazikliğinden savaşa bir türlü başlamayıp kendisinin gelmesini bekler gibi bir hali olduğunu alaycı bir dille belirtti.

Anafartalar, böylece güven altına alındı. Suvla saldırısı püskürtülmüştü. Ama düşmanın, Sarıbayır'dan da atılması gerekiyordu. Conkbayırı'nda durum, her zamankinden daha korkuluydu. Anzakların geceleyin yaptıkları yeni bir saldırı, tam başarıya ulaşmamış da olsa, sırttaki yerlerini biraz daha sağlamlaştırmaya yaramıştı. Conkbayırı'nı hâlâ bütün savaşın mihveri olarak gören Mustafa Kemal, Suvla ovasındaki ilerleyişi durdurdu ve en güvendiği iki alayı sırta doğru bir karşı saldırıyla görevlendirdi. Erler gecenin yarısından beri savaşmaktaydılar ve dinlenmeye hak kazanmışlardı. Onun için Mustafa Kemal, iki tümenin komutan vekillerine şu talimatı verdi: 'Bu gece Conkbayırı'ndaki askerlerimizden büyük fedakârlıklar isteyeceğim. Bu arada bölgede savaşa katılacak olan iki piyade alayına sıcak çorba sağlamanızı bildiririm.'

Sonra Liman von Sanders'le hücum planı üzerinde görüşmeye gitti. Liman, Kocaçimen tepesinin altındaki Ağıldere bölgesinde, düşmanın sol kanadına doğru bir saldırıyı uygun buluyordu. Mustafa Kemal'se doğrudan doğruya tehlikenin kaynağı olan Conkbayırı'na cepheden saldırmayı tercih ediyordu. Orası tekrar ele geçirilirse, Ağıldere'deki düşman kendiliğinden çekilmek zorunda kalacaktı. Liman, Mustafa Kemal'i karar vermekte serbest bıraktı: 'Bu harekâtın sorumluluğunu siz üzerinize aldınız. Planlarınıza karışmak istemem,' dedi. 'Sadece aklımdan geçeni, bir düşünce olarak söylemek istedim.'

Mustafa Kemal, savaşı cephe üzerinde bizzat yönetmek niyetindeydi. Akşam üzeri atına binerek maiyetiyle birlikte sırt boyunca Conkbayırı'na doğru gitti. Bir düşman uçağı alçalarak tepelerine doğru gelmeye başladı. Subaylar kaçıştılar; Mustafa Kemal yanında bir tek subayla patikanın ortasından ilerlemeye devam etti. Uçak da, onları bir süre izlediyse de, saldırıya geçmedi. Zirvenin arkasındaki tümen karargâhına gelince, atıyla siperler arasında dolaştı ve birlik komutanlarıyla ayrı ayrı görüştü.

Komutanlara, askerlerini toplayarak onlara, taze bir ruhla dövüşmeleri için cesaret vermelerini bildirdi. Komutanın zayıflaması erlerin de maneviyatım sarsmıştı. Bütün sıkıntılar bundandı. İnsiyatifi kıt, eğitim ve öğrenimden yoksun olan Osmanlı askeri, yönetimsiz de kalınca ne yapacağını bilemezdi. Bu yönetimi yeniden kurmak görevi Mustafa Kemal'e düşüyordu. Sekizinci Tümene şafakta saldırıya geçmek üzere hazırlık emri verdi. Yolda olan iki alay da bu tümeni takviye edecekti. Biraz sonra tümen komutanı, yanında Galip adında bir kurmay subayı olduğu halde onu görmeye geldi. Galip, maiyetindeki bazı subayların görüşlerini belirtmek için izin istedi. İki gündür Conkbayırı'na saldırmaktaydılar. Ağır kayıplar vermiş, fakat hiç başarı sağlayamamışlardı. Cesaretleri iyiden iyice kırılmış durumdaydı ve yeni bir saldırının, dışarıdan gelen iki alayın yardımıyla bile, başarıya ulaşabileceğine inanmıyorlardı. Üstelik alaylardan biri de henüz gelmemişti. Onsuz başlanacak bir saldırı bozgunla sona erebilirdi.

Mustafa Kemal bu subayı tanır ve sayardı. Onun ateş altında ne kadar yürekli olduğunu görmüştü. Başta onun bu disipline aykırı davranışına canı sıkılmakla beraber, içinden, düşüncelerinin akla uygun olduğunu kabul ediyordu. Ancak, sonradan hatıra defterine yazdığı gibi, 'bazı inançlar mantık ve muhakeme kurallarıyla açıklanamaz'dı; ve 'savaşın en kanlı ve ateşli anında içimizde duyduğumuz inançlar da böyledir. Galip'in söyledikleri durumu çok iyi açıklıyordu. Ama yine de görüşleri benim kararımı değiştiremezdi. Düşmanı apansız bir baskınla gafil avlayarak yenebileceğimiz sonucuna varmıştım. Bunu başarabilmemiz için bize sayı üstünlüğünden daha çok, soğukkanlılık ve cesur bir komuta gerekiyordu.'

Böylece, Mustafa Kemal tümen komutanına, kararın kesin olduğunu ve ikinci alay gelse de, gelmese de uygulanacağını bildirdi. O geceyi tümen karargâhında, her şeyi kendisi denetleyerek geçirdi. Bu, uykusuz kaldığı dördüncü gece oluyordu; sıtmadan son derece rahatsızdı; ateşi yüksekti. Ama, dinlenmesine olanak yoktu. Bir yandan saldırı düzenlerken, bir yandan da Anafartalar cephesini yönetmek zorundaydı. Bu cepheden gelen haberler ya eksik ya da yanlış oluyordu. Ayrıca, buradaki kuvvetlerin içindeki karışıklığı bir düzene sokmaya çalışıyor, fakat ya kayıp birliklerini ya da

komutanlarını arayan subaylar çadırına girip çıkarak kendisini boyuna tedirgin ediyorlardı.

Şafaktan önce Mustafa Kemal, çadırının önüne çıktı ve her şeyin hazır olup olmadığını görmek için çevresine bakındı. Düşmana ancak yirmi metre kadar uzaklıkta olan gözetleme mevzilerine bir alay yerleştirmişti. Bunun otuz metre kadar gerisindeki bir başka hatta da, karanlığın da yardımıyla sessizce, iki alay daha sürmüştü. Sonuncu alay da vaktinde yetişirse, durumun gerektirdiği şekilde savaşa sokulacaktı. İlk saldın tam bir sessizlik içinde yapılacaktı. Ne top, ne de tüfek atılmaması için kesin emir vermişti. Süngüden başka hiçbir silah kullanılmayacaktı. Her iki hattaki askerler de karanlıkta hiç ses çıkarmadan, hızla düşmanın üzerine atılacaklardı. Savaşın kaderi bu ilk iki dakika içinde sürprize bağlıydı. Ondan sonra ne olacağını olaylar gösterecekti.

Mustafa Kemal saatine baktı ve hemen hemen dört buçuk olduğunu gördü. Birkaç dakika sonra ortalık aydınlanacak ve düşman birbirine yakın kümelenmiş duran Türk askerlerini görebilecekti. Eğer görür ve ateş açarsa, saldırı suya düşerdi. Mustafa Kemal ileriye doğru koştu. Tümen komuları da yanına geldi. Öteki subaylarla birarada erlerin önünde durdular. Mustafa Kemal, siperler boyunca ilerleyerek alçak sesle erlere talimat verdi: 'Askerlerim, karşınızdaki düşmanı mutlaka yeneceğiz. Yalnız acele etmeyin. Ben önden gideceğim. Kırbacımı kaldırır kaldırmaz hepiniz ileri atılın.' Öteki subaylara da erlere aynı işareti vermelerini söyledi. Sonra, birkaç adım ilerledi ve kırbacını kaldırdı. Bir an içinde, erler süngü takmış, subaylar kılıçlarını çekmiş olarak, sonradan kendi anlattığına göre, 'aslanlar gibi' karanlığın içine atıldılar. Bir an sonra düşman siperlerinden yalnız 'Allah!' sesleri duyuluyordu.

İngiliz askerleri, silaha davranmaya bile vakit bulamamışlardı. Siperlerdekiler, ezici bir sayı üstünlüğü altında can vermiş, açıktakiler de çabucak yok edilmişlerdi. Hamilton'un cephe hattı yıkılmıştı. Kendi anlatışıyla, 'ezici düşman yığını' tepeden, bayırlardan aşağı sel gibi inerek sağ kanadını sarmış ve aşağıdaki hatları yanp geçerek, birliklerini tepeden aşağı silip süpürmüştü. 'Generallerin er safında dövüştüğü ve erlerin ellerindeki silahları atıp gırtlak gırtlağa boğuştuğu bir çarpışmaydı bu... Türkler tekrar tekrar saldırıyor, Tanrının adını anarak şahane bir şekilde dövüşüyorlardı. Bizimkiler de bu saldırıya göğüs geriyor ve ırklarının geleneklerine yakışır şekilde kahramanlık gösteriyorlardı. Korkup kaçmak yoktu. Saflarında, gerilemeden can verdiler.'

Ama İngiliz topları da, Türklere tam bir karşılık verdi. Gün ağardıktan sonra, Mustafa Kemal'in yazdığı gibi, Conkbayırı'nı 'cehenneme çeviren' bir mermi yağmuruna tuttular. 'Gökten şarapnel ve demir sağanakları yağıyordu. Deniz toplarının ağır gülleleri toprağa gömülüyor, sonra çevremizde kocaman çukurlar açarak patlıyordu. Bütün Conkbayın koyu bir duman ve ateş tabakasıyla örtülüydü. Herkes kadere boyun eğmiş, başına geleceği bekliyordu.' O ilk hücumun kahramanlarından pek azı sağ kaldı. Sırtlar ceset doluydu. Birçoğu, hâlâ hücum emri beklercesine tüfeklerine sımsıkı sarılmış olarak ölmüşlerdi. Yüksek komutanlardan biri, Mustafa Kemal'e 'Kuvvetleriniz nerede?' diye sorunca, 'Kuvvetlerim mi? İşte bu yatan ölüler!' diye cevap verdi.

Mustafa Kemal korkusuzca ateş altında durarak emirler veriyor ve askerlerini cesaretlendiriyordu. Bir ara bir şarapnel parçası tam göğsüne isabet etti. Yaverlerinden biri dehşet içinde, 'Vuruldunuz efendim!' diye bağırdı. Mustafa Kemal başkaları duymasın diye eliyle yaverinin ağzını kapayarak 'Yok öyle şey!' diye cevap verdi. Şarapnel parçası, göğüs cebine çarparak cebin içindeki saati parçalamış ve göğsünde yalnız büyükçe bir çürük bırakmıştı. Sonradan, Harbiye'deki günlerinden beri kullandığı saati çıkardı ve, 'İşte bir saat ki bir hayat değer!' diye felsefe yürüttü. Çarpışmanın sonunda Liman von Sanders'in isteği üzerine bu saati, bir hatıra olarak ona armağan etti. Liman von Sanders de karşılığında, üzerinde aile arması işlenmiş olan güzel bir kronometre verdi.(1)

Bombardıman Türklere ağır kayıp verdirmekle birlikte, Anzakların Sarıbayır'da tutunmalarını sağlayamadı. Bazı inatçı düşman birlikleri yer yer akşama kadar çarpışmaya devam ettiler. Fakat Anzakların ana kuvveti, sabah ona doğru bayırın eteklerine ve daha aşağıdaki kıyıya kadar püskürtülmüş bulunuyordu. Cephe saldırısı sonucu yanları açık kalan sağ kanattaki üstün düşman kuvveti de geri çekilmek zorunda kalmıştı. Böylece, Mustafa Kemal'in Liman von Sanders'e karşı, saldırının yandan değil, cepheden yapılmasını ileri sürmekte haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Sir Ian Hamilton hâlâ iyimserlik içinde şöyle yazıyordu: 'Conkbayırı'nı hemen hemen iki gün, iki gece elimizde tuttuk. Şimdiye kadar Türkler biraz sıkıca yerleştiğimiz mevzileri bir daha ele geçirmeyi başaramamışlardı. Bu sefer başardılar mı acaba? Pek sanmıyorum... Türk komutası çok iyiydi: Bunu itiraf ederim. Generalleri bizi hemen Conkbayırı'ndan söküp atmazsa başına ne geleceğini biliyordu. Onun için ilk işleri bu oldu. Ama ziyanı yok, daha son sözümüzü söylemiş değiliz.'

Her şeye rağmen, İngilizler için, tek bir cılız umut daha vardı. Gerçi Conkbayırı büsbütün elden gitmişti ama Suvla'da durumu kurtarabilmeleri henüz mümkündü. Tekke Tepe'yi almak için girişilen yeni bir saldırı da bozguna uğradı. Ancak Türkler, Anafartalar cephesinin kuzeyindeki Kiraz Tepe'de oldukça zayıftılar. Liman von Sanders kuvvetlerini toplayamadan, buraya yapılacak bir düşman saldırısının, sağ yanı da sarıp bütün ordusunu kuşatmasından ciddi olarak korkuyordu. Onun için, ertesi gün de Türkler zaferi henüz tam kazanılmış saymıyorlardı. Sinirleri iyice gergin olan Mustafa Kemal, yorgun erlerini durmadan dövüştürüyor ve onlara hâlâ cephe hattında, bizzat kumanda ediyordu. Şimdi artık hiç yaralanmayacağına güvenerek düşman ateşi altında sanki kendini koruyan bir büyü varmış gibi dolaşıyor ve askerlerinin gözünde bir masal kahramanı niteliğine bürünüyordu. Komutanları bilgiliydi, yürekliydi. Ama, her şeyden çok, şanslıydı da.

Bir gün, söylendiğine göre, bir çarpışma sırasında Mustafa Kemal'in bulunduğu sipere düşman bataryası ateş açar. Menzili tam olarak hesaplamışlardır, mermilerden biri siperin ilerisine düşer; ikincisi yirmi metre kadar yakına ve üçüncüsü daha da yirmi metre yakına... Dördüncü merminin tam siperin kenarına, Mustafa Kemal'in oturduğu yere isabet edeceği kesin şekilde bellidir. Subaylardan biri kaçması için yalvarırsa da o, 'Artıkçok geç,' der. 'Askerlerime kötü örnek olamam.' Ve sigarasını içmeye devam eder. Siperdekiler dehşetten dona kalmış bir halde dördüncü merminin düşmesini beklerler. Fakat hiçbir şey olmaz. Düşman üç mermi atmış, dördüncü atışı yapmamıştır.

Kireç Tepe savaşında takviye birlikleri getirmek için cephe gerisinde at üzerindedir. Geçebilecekleri tek yol, denizle sırt arasında, düşman filosunun ateşine açıktır. Askerler bu boğaza gelince dururlar. Mustafa Kemal'e, 'Düşman ölüm saçıyor, kuş bile geçirmiyor,' derler. O hemen, 'Böyle geçebilirsiniz,' diyerek kurmay başkanı ve yaveriyle ileri doğru atılır ve ötekilere de peşinden gelmelerini emreder. Askerler tek sıra halinde onun peşinden koşarlar ve çok kayıp vermekle beraber, mevzii yeniden ele geçirirler.

Kendisinin her an canını vermeye hazır oluşu, emrindekileri de öyle davranmaya zorluyordu. Bu da onu büsbütün efsaneleştiriyordu. Birkaç gün sonra Anafartalar'ın iki tepesini almak için yapılan bir çarpışma sırasında, yedek piyade kuvvetlerinin yetişebilmesi için biraz zaman kazanmak gerekmişti. Mustafa Kemal, Fransız atlılarının Asya kıyısında, piyadelerinin ilerleyişini korumak için, ölüme gittiklerini bile bile şövalyelere yakışır bir saldırıya giriştiklerini duymuştu. Bunu hatırladı ve sert bir kararla, aynı şeyi tekrarlayarak, atlıların komutanına saldırı emri verdi. Komutan önce, 'Başüstüne' dedi, sonra bir duraklama geçirdi. Mustafa Kemal onu geri çağırdı: 'Ne dediğimi anladınız, değil mi?'

'Evet, efendim. Ölmemizi emrettiniz.'

Atlılardan çoğu öldü. Ama onların saldırısı, düşman akınını geciktirmiş ve böylece o önemli zirvenin kurtulmasını sağlamıştı.

Anafartalar'daki bu son, kanlı çarpışmalar, aslında Gelibolu seferinin son çalkantılarıydı. Conkbayırı'nın Türklere geçmesinden hemen bir hafta sonra Sir lan Hamilton telgrafla Kitchener'e başarısızlıklarını bildirmişti. Türkler şimdi sadece sayıca değil, moral bakımından da üstünlük kazanmışlardı. Artık sürprizden de yararlanamayacak olan Hamilton'un saldırıya tekrar başlayabilmesi için yeniden yüz bine yakın asker getirmesi gerekmekteydi. Hamilton, raporunu: 'Karşımızdaki ordu, kahramanca dövüşen ve mükemmel yönetilen gerçek Türk ordusudur,' diye bitiriyordu.

İngilizler iki kez 'sürpriz' silahını kullanmaya kalkışmışlar, ancak arazinin sarplığı, planlarının yanlışlığı ve komutanlarının kararsızlığı yüzünden başarısızlığa uğramışlardı. Üstelik, önceden hor gördükleri Türkler, bu silahı kendilerine karşı çevirmişlerdi. İngilizleri şaşırtan ilk şey, savaşın tam canalıcı anında ve yerinde, askerlikteki ustalığı kendilerine yalnız eşit değil, üstün bile olan bir Türk komutanının ortaya çıkışıydı. İkinci sürpriz de, asıl Türk askeri olmuştu. Mustafa Kemal strateji bilgisinin temellerini kavradığı kadar askerlerinin ruhunu da anlamıştı. Türk psikolojisini ve Türk'ün bir kere başındakilere güvenip de kanı kızıştıktan sonra, nasıl azimle, kıyasıya dövüşebileceğim biliyor, bundan yararlanmayı da iyi başarıyordu. Böylece, Mustafa Kemal'le, Mehmetçik biraraya gelerek Gelibolu yarımadasını kurtarmışlardı. İngiliz resmi tarihçisinin deyişiyle: 'Tek bir tümen komutanının üç ayrı seferde kazandığı başarıların, sadece bir savaşın gidişi üzerinde değil, bütün bir seferin akıbeti ve hattâ bir milletin kaderi üzerinde bu derece derin bir etki bırakması, tarihte eşi çok az görülmüş bir olaydır.'

Mustafa Kemal sonradan Conkbayırı ve Anafartalar çarpışmalarını tarihin en çetin savaş alanları olarak niteledi. Yıllar sonra Çanakkale'deki savaş alanlarını gezerken söylediği sözde hiç yapmacık yoktur. Yanmdakilerden biri buraya neden büyük bir anıt dikilmediğini sorduğu zaman, 'En büyük anıt Mehmetçiğin kendisidir,' diye cevap verdi. 'Bu yerlerin Türkiye sınırları içinde kalması onun sayesindedir.'

Mustafa Kemal şimdi artık dinlenip kendine bakabilirdi. Savaş sırasında bile rahatını sağlamasını bildiği için, çadırından çıkarak ağaç kütüklerinden yapılma rahat bir kulübeye yerleşti. İstanbul'dan gelen bir heyetin üyeleri burasını, 'savaşmak için değil de, huzur içinde denizi seyretmek için yapılmış' bir yere benzettiler, derli topluluğun ve kendilerine sunulan dört türlü yemeğin karşısında şaşınp kaldılar.

Alman bir dostu (2) sıtmanın Mustafa Kemal'i çok zayıf düşürmüş olduğunu gördü ve onun çökmüş hali karşısında dehşete düştü. Ama, Mustafa Kemal'in kafası her zamanki gibi işliyordu. Arkadaşıyla hemen askerlik konularında konuşmaya başladı. Kazanmış olduğu zaferin kesinliğine inanmak kendi kendini aldatmak olurdu. Deniz kuvvetlerinin canalıcı önemine hâlâ eskisi gibi inanıyordu. 'Karada kıstırılmış durumdayız, tıpkı Ruslar gibi, diyordu. Boğazları ve Çanakkale'yi tıkamakla Rusları Karadeniz'in içine kapamış oldum ve eninde sonunda çökmeye mahkûm ettim. Çünkü böylece müttefikleriyle bağlarını kesmiş oldum. Ama biz de çökmeye mahkûmuz, hem de aynı nedenden. Gerçi Akdeniz'in, Kızıldeniz'in ve Hint Okyanusu'nun eteklerindeyiz ama herhangi bir okyanusa açılamıyoruz. Deniz kuvvetinden yoksun bir kara kuvveti olarak yarımadamızı, kara kuvvetlerini çekinmeden getirebilecek olan bir deniz kuvvetine karşı hiçbir zaman savunamayız.'

Aylar geçtikçe savaş durgunlaştı ve yeniden siper çarpışmasına döndü. Mustafa Kemal düşmanın yarımadayı boşaltmaya hazırlandığına inanmaya başlamıştı. Buna fırsat vermeden onu yok etmek için son bir Türk saldırısının tam zamanıdır, diyordu. Ama, yine üstlerine söz dinletemedi. Saldırı için istediği izin, 'Harcanacak kuvvetimiz, hattâ bir tek erimiz bile yok,' diye geri çevrildi. Bunun üzerine, Mustafa Kemal yarımadadaki görevinden alınmasını istedi; von Sanders de onu başka bir göreve atamayı kabul etti. Zaten sağlık durumu kötüleşmişti; cephede kalacak hali yoktu. Burada yapabileceği bir iş de kalmamıştı.

Bu arada Selanik'ten arkadaşı Tevfik Rüştü, doktor olarak Gelibolu'ya gelmişti. Mustafa Kemal o anda aldığı bir kararla, 'Ben de seninle beraber İstanbul'a geleceğim,' dedi. Çoktandır aylık almadığı için bir sürü parası birikmişti. Bunu birlikte harcayacaklardı. Mustafa Kemal böylece Gelibolu yarımadasından ayrıldı.

Başkente varışından on gün sonra Müttefik Kuvvetlerin belli etmeden ve hiçbir kayıp vermeden yarımadadan çekilip gitmiş olduklanm haber aldı. Sonuna kadar, her dediğinde haklı çıkmıştı.

1 Sonradan Türk hükümeti, saati bir müzeye koymak üzere Almanya'dan geri almak istediği zaman, Alman hükümeti, saatin çalınmış olduğunu bildirdi.
2 Ernst Jaeckh.

ON ÜÇÜNCÜ BOLÜM

Doğu Cepheleri

İNGİLİZLERİN Çanakkale'deki yenilgisi, geçici de olsa, Türklerin iç güçlerini yükseltti. Yakın tarihlerde ilk olarak, bir Avrupa devletine karşı zafer kazanmışlardı. Gerçi böylelikle yabancı baskısının kalkacağına ve İmparatorluğun kendini toparlayıp yeniden dirilebileceğine inanan pek azdı. Ama ne de olsa kötümser ve karanlık ufkun üstünde bir umut ışığı belirmişti. Eski Türk ruhu hâlâ ayaktaydı demek! Milletin şanlı geçmişindeki nitelikler, azim, cesaret ve gurur, Gelibolu sırtlarında bir kez daha kendini göstermişti.

Türkler kahramanlık peşinde koşan bir ırktır; şimdi ortaya onları kurtaracak yeni bir kahraman çıkmıştı. Gerçi, Mustafa Kemal, İstanbul'a dönüsünde bir zafer alayı ile karşılanmış değildi. O zamana kadar pek kimsenin tanımadığı genç albayın başarılarına basında da çok yer verilmedi. Adı az anıldı, resmi az basıldı. Gelibolu savaşı üzerine bir gazeteye verdiği demecin yayınlanmasına da Enver Paşa

engel oldu.

Bununla birlikte, ağızdan ağıza yayılan bütün efsaneler gibi onun da adı ve başarıları halk arasında duyulmaya başlamıştı. Korku nedir bilmeyen, ölüme şerbetli olduğu için vücuduna kurşun işlemeyen, başının üstünden İngiliz mermileri kuş gibi uçup giderken yaylım ateşleri arasında yürüyüp geçen Türk savaşçısı, masal gibi dillerde geziyordu. Özellikle artık Jön Türk yöneticilerinde aradıklarını bulamamış olan genç kuşağın seçkinleri için, iyiden iyiye bağlandıkları bir sembol olmuştu. Herkesin özleyip beklediği millî kahraman bu Mustafa Kemal miydi acaba?

Gerçi onun askerlik dehasına değer veren Enver Paşa'nın kendisinden 'yerime geçebilecek tek adam,' diye söz ettiği duyulmuştu. Ama, Enver Paşa bu işi çabuklaştırmak için ortada bir neden görmüyordu. Yüksek bir askeri rütbenin ve paşa unvanının sadece orduda değil, ordu dışında da itibar ve otorite demek olduğunu pek iyi biliyordu. Bunu Mustafa Kemal de biliyordu. Gelibolu'dayken albaylığa yükselmişti. Enver de onun şimdilik albay olarak kalmasını uygun buluyordu.

Böylece İstanbul'a dönüşünde Mustafa Kemal kendini yine eli kolu bağlı ve huzursuzluk içinde buldu. Sağlık durumu düzelinceye kadar annesiyle kızkardeşinin yanında, Selanik'ten kaçtıkları zaman onlara tutmuş olduğu Beşiktaş'taki evde kalıyordu. Ama buradaki kadınca hava sinirine dokunmaktaydı. Gerçi üvey babasının yeğeni olan Fikriye'nin gitgide olgunlaşan güzelliği, sıkıntısını az çok hafifletiyordu, ama ne de olsa artık kendi başına bir ev bulmanın zamanı gelmişti. Bu arada, daha olgun ve daha modern bir hava özlediği için yine Corinne Lütfü'nün arkadaşlığını aradı. Corinne'le bütün Gelibolu savaşı boyunca mektuplaşmış; Mustafa Kemal'in geleceğinin parlaklığına inanan Corinne, ona hep cesaret vermişti.

Bir akşam bir müzikli toplantıda Corinne, piyano başındayken, Mustafa Kemal'in gitmesi gerekti ve ayaklarının ucuna basarak sessizce odadan çıktı. Gittiğini farkeden Corinne, çaldığı parçanın yarısında duruverdi. Davetlilerden biri, bir Türk şairi, hastalandı sanarak telâşla yanına koştu. Fakat o, salondakilere dönerek, 'Ayaklarının ucuna basarak dışarı çıkan subayın kim olduğunu biliyor musunuz?' dedi. 'Mustafa Kemal. Bir gün büyük bir adam olacak ve sadece Türkiye'ye değil, bütün dünyaya ün salacak.'

Ne var ki, Mustafa Kemal'in birlikte çalıştığı insanlar pek böyle düşünmüyorlardı. Yine uluorta söylediği düşünceleri ve insanı şaşırtan hoyrat davranışlarıyla başlarına dert olmuştu. İçin için sabırsızlıkla kaynıyor ve kendini dinlemek sabrını gösteren eşe dosta, görüşlerini zorla kabul ettirmeye uğraşıyordu. Gelibolu zaferi gözlerini kamaştırmış değildi. Savaşın Türkleri felâkete sürüklediğini ve Alman askerî misyonunun işleri gitgide daha kötü yönettiğini açıkça görüyordu. Sadrazama, öne sürdüğü şeyleri belgelerle destekleyerek, ayrıntılı raporlar yazdı. Asker ve donatım boş yere harcanmaktaydı. Yanlış kararlar alınıyordu. Mustafa Kemal, Bahriye Nezaretindeki arkadaşı Rauf a yanıp yakınıyordu. Bütün suç Almanların elinde oyuncak olan Enver'deydi.

Almanlar, batıdaki çıkarları uğruna, Türkleri kazanamayacakları bir savaşta mahva sürüklemekteydiler. Enver Paşa da bütün bunlara göz yumuyor ses çıkarmıyordu. Ülkeye daha çok gerekli olan silahlarla donatılmış en iyi birlikler Almanların Doğu Avrupa'daki savaşlarına gönderiliyordu. Geriye kalan birlikler ya adı var, kendi yok cinstendi; ya da on altı, on yedi yaşındaki acemi erlerden kuruluydu. Bunlann eğitimi subayların bütün zamanını alıyor, başka işlerle uğraşmalarına engel oluyordu. Silah azdı; sekiz bin kişilik bir birliğe sadece bin tüfek düşüyordu. Alman subayları ise, Türkiye'nin kaynaklarının sonsuz ve askerî durumunun her zamandan daha iyi olduğunu söyleyerek, kendi başkomutanlıklarını kandırıyorlardı.

Mustafa Kemal görüşlerinden ve içine doğan felâket korkularından hükümeti haberdar etmek için Hariciye Nazırından bir randevu sağladı. Nazır, genel durumdan büyük bir iyimserlikle söz ediyordu. Mustafa Kemal tam aksi görüşü savundu ve savaşı yakından görmüş biri olarak kuşkularını anlattı. Sinirlenmeye başlayan Nazır, ona gerçek durum üzerinde Genelkurmay'dan bilgi edinmesini söyledi. Kemal, daha yüksek perdeden konuşarak, bütün ömrünü askerlik mesleğine vermiş bir insan olarak, Türk ordusunu ve bu ordunun değerini herkesten iyi bildiğini ileri sürdü. (Tabii bu, Nazır Beyden de, anlamına geliyordu.) Ortada bir tek Genelkurmay bulunduğunu, bunun da kendisini asidir diye ordudan attırmaya çalışmış olan Alman askeri misyonunki olduğunu sözlerine ekledi.

İstanbul'un havasından kaçmak için bir süre Sofya'ya gitti, oradaki eski dostlarıyla bir süre birlikte oldu. Akla uygun bir görev teklifiyle karşılaşacak olursa, kendi adına kabul etmesi için yaverine talimat

bırakmıştı. Bir süre sonra, gene bir sürgün anlamına gelen bir atama haberi aldı. Bu, Gelibolu'dan çekildikten sonra Edirne'de dinlenmekte olan, fakat daha uzak bir cepheye gönderilmesi düşünülen On Altıncı Kolordunun komutanlığıydı. Mustafa Kemal, Gelibolu cephesinden yeni gelmiş olan bir piyade tümeninin başında Edirne'ye girdi ve son savaşta kazanmış olduğu ün yüzünden, halk tarafından sevgi gösterileriyle karşılandı. Bulgaristan'ın bir an önce savaşa girmesini aklına koymuştu ve Kral Ferdinand'ın kaçınılmaz olan bu adımı atmaktan çekindiğini gördükçe sabırsızlanıyordu. Edirne'ye gidişini fırsat bilerek Bulgaristanlı Türk milletvekillerinden bir heyeti bir denetleme gezisine çağırdı. Mustafa Kemal Edirne'de altı hafta kadar kaldı. On Altıncı Kolordu ile birlikte îkinci Ordu, Enver'in o felâketle biten ilk seferinin döküntülerini biraz olsun toparlamak için Rus cephesine gönderildi. Rus saldırısıyla geri püskürtülmüş olan Üçüncü Ordu'yu güçlendirecekler ve onunla birlikte 1916 yılının yazında bir karşı saldırıya geçeçeklerdi.

Mustafa Kemal, kendisine sorumluluğu ağır bir komuta verilmesin karşın, henüz albaylıktan generalliğe yükselmiş değildi. Bunda da, İttihati ve Terakki'nin eskilerinden olan ve Mustafa Kemal'in hareketlerini daima kuşkuyla izleyen Dr. Nazım'm biraz rolü vardı. Dr. Nazım, Gelibolu savaşından sonra Mustafa KemaPe 'Napolyonluk taslamaması' için uyarıda bulunmayı gerekli görmüştü. Mustafa Kemal de bir gün Şakir Zümre ve -daha önce Cavit için söylediği gibi- 'Böyle adamı asmak gerek.'(1) demışti. Dr. Nazım, Enver Paşa'ya, Kafkas cephesine gitmeye pek istekli görmediği Mustafa Kemal'in, ancak yola çıktıktan sonra terfi ettirilmesini salık vermişti. Terfi haberi, Mustafa Kemal oraya vardıktan birkaç hafta sonra geldi. Böylece, en sonunda paşa olabilmişti.

Diyarbakır yakınlarında Silvan'da bulunan karargâhına ulaştıktan sonra Corinne'e şöyle yazacaktı:

İnsan uzun ve yorucu bir yolda, batıdan doğuya iki ay süren bir yolculuktan sonra bir an olsun dinlenmeye hak kazanır, derdiniz, değil mi? Ne gezer! Dinlenmek galiba ancak öldükten sonra nasip olacak. Ama, bu hayal rahata erişmek için bile olsa, sizin Bön Dieu'nüzün (Tanrı) cennetine gitmeye pek öyle kolay kolay razı olmayacağım.

Kitap okumayı elden bırakmadığını Corinne'e göstermek için olacak, bir Fransız askerlik tarihinden aldığı parçayı da ekledi ve mektubunu Chateaubriand'ın bir vecizesiyle bitirdi: '**Büsbütün unutulmaktansa hiç doğmamış olmayı yeğlerim.**'

Mustafa Kemal, karargâha geldiği zaman, büyük bir karışıklıkla karşılaştı. Buradaki birlikler, yorgun, morali bozuk, hastalıktan kırılmış, silasız, cephanesiz bir ordunun döküntülerinden başka bir şey değildi. Vicdansız subaylar, ahlâksız müteahhitlerle birlik olmuş, askerleri sömürüyorlardı. İstanbul'a telgraf çekerek silah, yedek kuvvet ve sağlık malzemesi istedi. Ama cevap alamayınca da pek şaşmadı. Kolorduyu az çok dövüşebilecek bir biçime sokmak için tek başına uğraşması gerekiyordu. İyi bir şans eseri olarak, burada aklı başında, çalışkan bir komutan yardımcısı buldu. Bu, Selanik'te, onun orduyu siyasetten ayırmak yolundaki çabalarını desteklemiş olan Kâzım Karabekir'di.

Yılın ilk aylarında Ruslar, Enver'in uğradığı bozgundan, geç de olsa yararlanmaya karar vererek Anadolu'ya yürümüş ve önemli Erzurum müstahkem mevkiini aldıktan sonra, Karadeniz'deki başlıca Türk limanı olan Trabzon'u işgal etmişlerdi. Türkler Erzurum'u almak için temmuz ayında bir karşı saldırıya geçmeyi tasarlıyorlardı. Ancak, İkinci Ordu henüz hazır değildi. Üçüncü Ordu'yla tam bir bağlantı da kurulamamıştı. Böylece, Ruslar Türklerden çabuk davranarak, bütün cephe boyunca bir kere daha saldırdılar. Türkler de kanlı çarpışmalardan sonra daha gerilere çekilmek zorunda kaldılar.

Kendi kolordusuyla İkinci Ordu'nun sağ yanında dövüşen Mustafa Kemal, çarpışmanın en hareketli yerindeydi. Bir ara, askerleriyle beraber, çevrelerini neredeyse büsbütün kuşatan bir 'süngü ormanı' arasında, büyük bir piyade kuvvetiyle göğüs göğüse dövüşmek zorunda kaldı. Ancak, soğukkanlılığı ve kendi süngüsünü bütün gücüyle kullanması sayesinde, bu çarpışmadan sıyrıldı ve böylelikle muhtemel bir ölümden ya da esirlikten kurtulmuş oldu. Sonra sorumluluğu üzerine alarak genel bir çekilme emri verdi. Rusların, arkadan gelmeyeceklerine güveniyordu. Gerçekten de öyle oldu. Emir dışı hareketiyle tehlikeye atmış olduğu meslek hayatı, böylece kurtuldu.

Geri çekiliş sırasında yanıbaşında bir erin, 'Şu bizim komutanlar da amma korkak yahu! Rusları öldürüp duruyordum. Bizi ne diye geri çekerler?' diye söylendiğini duydu.

'Pekâlâ,' diye cevap verdi. 'Ama savaş bir tek senin Rusları öldürmenle kazanılmaz. Kocaman bir ordu bu. Geri çekilmesinin belki de, senin anlayamadığın bir nedeni vardır.'

'Sen kim oluyorsun ki?'

'Ben senin komutanınım.'

Askerin yüzünde bir şaşkınlık belirdi. Sonra yumuşayarak, 'O zaman başka,' dedi. Subaylarının, her zamanki gibi, en önden kaçtığını sanmıştı.

Türkler ellerindeki kuvveti yeniden toparladılar. Mustafa Kemal, ordu komutan yardımcısıydı, komutan da İzzet Paşa. Eski okuldan, liberal siyasi düşünceli bir general olan İzzet Paşa önce Abdülhamit'e muhalefet etmiş, arkadan bir süre İttihat ve Terakki'nin Harbiye Nazırlığını yapmış, ama sonunda onlarla da geçinememişti. Mustafa Kemal gibi o da, Türkiye'nin savaşa katılmasına karşı gelmişti. 1914'ten beri boyuna, Kayzer'in hem ülke, hem de ordu yönetecek kıratta bir adam olmadığı düşüncesine dayanarak, Almanların mutlaka yenileceğini söyleyip duruyordu. Tatlı yüzlü, iri yapılı, kararsız yaradılışta bir adamdı.

İkinci Ordu, ağustos başlarında karşı saldırıya geçti. Mustafa Kemal, yenilgiden sonra birliklerinin moralini öyle yükseltmişti ki, komutasındaki iki tümen beş gün içinde yalnız Bitlis'i değil, onun kadar önemli olan Muş'u da ele geçirerek Rusların hesaplarını altüst etti. İzzet Paşa, İkinci Ordu'nun üst yanıyla cephenin öteki kesimlerinde aynı başarıyı gösteremeyince, saldırı pek bir sonuca bağlanmadan sona erdi. Böylece birbirini izleyen yenilgiler arasında, tek Türk zaferini Mustafa Kemal kazanmış oldu. Yararlığına karşılık kendisine 'Altın Kılıç' madalyası verildi. Corinne Lütfü'ye Diyarbakır'dan, 'İnsanın değer verdiği kimseler arasında ateş ve ölüme göğüs germesi ne büyük zevk!' diye yazdı. Mektup, son zamanlarda adet edindiği gibi, Fransızca bir deyişle sona eriyordu. Şimdi boş zamanlarımı okumakla geçiriyordu. Hatıra defterine '**Est-il possible de renier le Dieu?** kitabını okumaya devam ediyorum,' diye not aldı.

Birlikler çetin ve sert geçecek bir kışa karşı hazırlığı tamamlamışlardı. Uzun ve yetersiz ulaştırma hatlarına bağlı olan İzzet Paşa'nın orduları sadece silah değil, yiyecek bakımından da sıkıntı içindeydiler. Böyle bir yerde bir orduyu uzun süre beslemek de çok zordu. Ermeniler göçmüş olduklarından, ne ürün yetiştirecek köylü, ne de iş görecek zanaatkar kalmıştı. Tümenlerden birinde adam başına üçte bir tayın düşüyordu; yük hayvanları için yem hiç yok gibiydi. Erlerden birçoğunun sırtında sadece yazlık üniformaları vardı. Ayaklarına postal yerine paçavralar sarıyorlardı. Şiddetli tipilerden sonra mağaralarda soğuk ve açlıktan ölüp kalmış müfrezelere rastlamak olağandı.

O kış, Mustafa Kemal işte bu mevcudu azalmış ordunun komutanlığına terfi ettirildi. Şimdi hem İkinci, hem de Üçüncü Orduların başına geçirilmiş olan İzzet Paşa'nın yerini aldı. Neyse ki, ilkbaharda savaşmak zorunda kalmadılar. Çünkü 1917 Martında dünya çapında önemli bir olay -Rus ihtilâli- patlak vermişti. Kafkas cephesi şimdi az çok sakindi. Erlerin, subayların rütbe işaretini söküp, kurmaylara komuta etmeleri yüzünden düzeni bozulan Rus Ordusu, yavaş yavaş parçalanarak en sonunda Tiflis'e doğru çekildi.

Bu arada Mustafa Kemal'in bu ilk ordu komutanlığının başlıca önemli yanı, sonradan en yakın işbirliği yapacağı kişiyle arkadaşlık kurmasıydı. Bu, tıpkı Kâzım Karabekir gibi, Selanik'teki parti çatışmasında onu desteklemiş olan Albay İsmet'ti. İsmet Bey, yumuşak bakışlı, gözlerinin içi ışıldayan, kulağı biraz ağır işiten, ufak tefek, sessiz bir adamdı. Ağır, fakat sağlam işleyen bir kafası vardı; görevine düşkündü. İkisinin de öğrenimleri ve sonra meslekte gelişmeleri birbirine aşağı yukarı paralel olmuştu. Mustafa Kemal, Trablus'ta İtalyanlarla dövüşürken, İsmet, Yemen'de bir Arap isyanıyla uğraşmış ve o da Mustafa Kemal gibi, Balkanlar tehlikedeyken, orduları bu uzak Arap ülkelerine bağlayan Pan-İslâm politikasını üzüntüyle karşılamıştı. Orada, sıkıntı içindeyken tek avuntusu İzzet Paşa ile ya satranç ya da briç oynamaktı.(2) İsmet Bey şimdi yine İzzet Paşa'nın maiyetine verilmiş ve Mustafa Kemal'in arkasından Kafkas cephesine gelmişti. Yolda, iki gün durarak, babasının ısrarıyla, yüzünü bile görmediği bir komşu kızıyla evlenmişti. Eşini, düğünden sonra da pek görememişti. Askerlik mesleğinin gerekleri yüzünden, ancak altı yıl sonra uzun, mutlu ve düzenli bir aile hayatına başlayabilecekti.

İsmet, okumayı, düşünmeyi seven bir adamdı. Mustafa KemaPle aynı radikal düşünceleri paylaşıyor, görüşleri birçok noktalarda birbirine uyuyordu. Savaşın felâketli gidişini, Batı'daki siper savaşının Almanları yıprattığını, Türkiye'yi kurtarmak için bir an önce barışa gidilmesinin şart olduğunu, Türk askerlerinin Avrupa'ya gönderilmesine yol açan politikanın yanlışlığını, Asya'daki Türk

ordularının acıklı durumunu ikisi de açıkça görüyorlardı. İsmet Bey, pratik, modern bir asker olarak, özellikle İkinci Ordu'nun başına iş açmış olan levazım sorunlarının üzerinde duruyordu. 'Yarının adamı' olarak demiryollarının hayati önemini kavramıştı. Ruslar, bu bakımdan Türklerden ilerdeydiler. Erzurum'u alır almaz şehre ve şehrin ötesine dar bir demiryolu döşeyerek kendi iç ikmal hatlarıyla birleştirmişlerdi. Türklerse, Torosların doğusunda demiryolu bulunmadığı için, ikmal bakımından kötürüm gibiydiler.

Mustafa Kemal'le İsmet Bey aynı görüş ve amaçları beslemekle beraber yaradılış bakımından o kadar ayrıydılar ki, sanki birbirlerini tamamlıyorlardı. Mustafa Kemal'in kafası geniş çözüm yollarına, alışılmamış tepkilere açık, cesaretli yargılara varmaya hazır, çabuk ve esnek çalışırdı. İsmet'in düşünceleriyse, daha dar bir çerçeve içinde daha ağır, daha temkinli işler ve aynntılar üzerinde titizlikle dururdu. Mustafa Kemal'in maceracı bir ruhu, bağımsız bir karakteri vardı; hareketlerinde kesin kararlıydı. İsmet Bey ise ihtiyatlı, başkalarının görüşüne bağlı, insiyatifi az, karar vermekte acele etmeyen bir insandı. Mustafa Kemal, insan karakterini ve davranışını içinden gelen bir seziyle anladığı halde, İsmet, insanlar üzerinde pek kesin yargıda bulunmaz ve herkese karşı çekinden, hattâ biraz şüpheci dururdu. Kemal ne derece içi içine sığmaz, çabuk kızan, ruh halleri sık sık değişen, içki ve kadına düşkün bir erkekse, İsmet o kadar sakin, sabırlı, ağırbaşlı, içkiye düşkünlüğü olmayan bir adam, örnek bir aile babasıydı. Kısacası, Mustafa Kemal'in tam karşıtı ve bu yüzden de tam ona gereken yardımcıydı. Daha doğrusu İsmet, tam bir kurmay başkanı olarak yaratılmıştı; dürüst ve özenli. Mustafa Kemal ona planlarını not ettirdiği zaman, İsmet'in bunları doğru olarak yorumlayacağına ve etkinlikle uygulayacağına güvenebilirdi. İsmet böylece Mustafa Kemal'in vazgeçilmez gölge'si haline geldi.

Mustafa Kemal, İmparatorluğun bu uzak, vahşi köşesinde bile komutanlık sofrasında uygar bir görünüşe uyulmasını ısrarla isterdi. Subaylar yemeğe vakitli vakitsiz gelmeye alışmışlardı. Yemek yerken kalpaklarını başlarından çıkarmadıkları gibi, ceketlerinin düğmelerini de çözüyorlardı. Mustafa Kemal bu görgüsüzce alışkanlıklara derhal son verdi. Giyiniş konusunda her zaman titiz olduğu için, subaylara uygun bir biçimde giyinmelerini ve davranışlarına dikkat etmelerini bildirdi. Sofraya, Avrupalı subaylar gibi başaçık oturmalıydılar. Subay kantininde, hele savaş aralarındaki geçici durgunluk zamanlarında, Batı'daki gibi, az çok üslup gözetilmeliydı. Nitekim, Mustafa Kemal istediğini de yaptırdı. Masa başında oturur, içer ve konuşurdu. Subaylarını ilgi çekici tartışmalara teşvik eder ve bu çeşit konuşmalarda kendini göstermekten hoşlanırdı. Bir gün, karargâha yeni gelmiş olan bir telsizciye, İstanbul'da neler olup bittiğini sormuştu. Adam, 'Çok üzücü şeyler, efendim,' diye anlatmaya başladı. 'Eski görenekler hep unutuluyor. Kadınlarımız önüne gelen yerde peçelerini açmaya başlıyorlar.'

Mustafa Kemal, meydan okurcasına, bu gibi şeylerin burada, Doğu illerinde de olması gerektiğini ileri sürdü. Hemen, 'Zabitan Mahfeli'nde bir danslı toplantı düzenledi ve dolaylardaki birkaç Ermeni hanımını da, Türk subaylarına dansta eşlik etsinler diye çağırdı.

Ancak, çarpışmaların durmuş olduğu şu sırada, Mustafa Kemal'i, kitap okuyup dans etmek dışında uğraştıran şeyler de vardı. Altı yıl önce'Selanik'te kendisini öldürmekle görevlendirilmiş, ama sonradan onun en sadık yandaşı kesilmiş olan komitacı Yakup Cemil, İstanbul'da tutuklanmıştı Suçu, hükümeti devirip baştakileri öldürmeyi tasarlamaktı. Yakup Cemil, savaşın daha şimdiden kaybedildiğini ve ülkenin artık ayakta duracak hali kalmadığını ileri sürüyordu. Yeni bir hükümet kurulmalı ve Mustafa Kemal Harbiye Nazırı olmalıydı. Aynı zamanda Enver'in yerine başkomutan vekilliğini üzerine alarak ayrı bir barış için görüşmelere başlamalıydı. Yakup Cemil, Mustafa Kemal'in bu düşünceleri desteklediğini biliyordu.

Yakup Cemil'in yargılanması sırasında, üstü kapalı şekilde, bu işe Mustafa Kemal'in de karışmış olduğu söylendi. Söylentilere bakılırsa, Diyarbakır'dan öteki ordu komutanlarına birer telgraf göndererek savaşın yönetilişini ve hükümetin kararsızlığını yermiş ve alınacak önlemleri görüşmek üzere bir toplantı yapılmasını öne sürmüştü. Bunları. Enver'e, Mustafa Kemal'in düşmanı olan bir paşa anlatmıştı. Ondan sonra şifreli yazışmaları gizlice incelenmeye başlandı. Yakup Cemil ölüm cezasına çarptırıldı, suç ortakları da hapsedildi. Mustafa Kemal sonradan, Rauf la konuşurken, komutanlara telgraf çektiği söylentisini yalanladı ve bunu bir düşmanın kişisel garazı olarak niteledi. Komploya gelince, darbe başarıya ulaşıp da kendisine Enver'in yerine geçmesi teklif edilmiş olsaydı, bunu kabul edebileceğini saklamadı. Ancak o zaman ilk işi, şu Yakup Cemil denilen adamı asmak olurdu.

Bu arada ne Mustafa Kemal, ne de İsmet, dağılmakta olan Rus cephesinde fazla kalmadılar. Başka yerlerde, özellikle güneydeki Suriye cephesinde, yapılması gereken daha acele işler vardı. Önce İsmet Bey, kolordu komutanlığı ile Suriye'ye gönderildi. Biraz sonra da Mustafa Kemal, başta hâlâ İkinci Ordu'nun, arkadan da Halep'te kurulmakta olan önemli Yedinci Ordu'nun komutanı olarak onu izledi.

İngiliz ordusu hem Suriye'de, hem de Mezopotamya'da baskısını artırmıştı. 1917 yılının Martında Almanlar, bu cephelerdeki askerleri serbest bırakabilmek için, Enver Paşa'yı Medine'deki kolordu garnizonunu geri çekmeye razı ettiler. Medine şimdi, savunulması güç olan uzun Hicaz demiryolunun ucunda, çevresi düşmanla kuşatılmış bir yer durumuna gelmişti. Kutsal Mekke şehri, Emir Faysal'ın ayaklanması sonucunda zaten Arapların eline geçmiş bulunuyordu. İngilizler şimdi Albay Lawrence ve başka subaylar eliyle Faysal'a yardım ediyorlardı.

Enver Paşa, Medine'nin boşaltılmasını sağlayacak olan kuvvete komutan olarak Mustafa Kemal'i seçti. Medine Müslümanlar için Mekke'den sonra ikinci kutsal şehir olduğuna göre bu boşaltma işini üzerine alan subay, milletçe lânetlenmeyi de göze almalıydı. Üstelik, bu iş askerlik açısından da çok tehlikeliydi ve Arap baskısı karşısında bütün Türk kuvvetinin esir ya da yok edilmesiyle sonuçlanabilirdi. Mustafa Kemal bu görevi kesinlikle reddetti. Zaten garnizonun dinine bağlı komutanı Fahri de şehri bırakmaya razı olmuyordu. Böylece Enver'in planından vazgeçildi. Yoksa, Mustafa Kemal'in Lawrence'e esir düşmesi bile akla gelebilirdi. Medine şimdilik Türklerin elinde kalmıştı. Lavvrence'in deyişiyle Türkler, 'siperlerde oturuyor ve artık besleme gücünde olmadıkları hayvanları kesip yiyerek, kendi hareket imkânlarını ortadan kaldırıyorlardı.'(3)

Bu sırada Medine'yi ikinci plana atan daha büyük bir felâketle karşılaşıldı. İngilizlerle Hintliler Bağdat'ı ele geçirmişlerdi. Bağdat'ın kaybı ülkede geniş üzüntü ve öfke yarattı ve ilk olarak halk arasında, Enver Paşa'ya karşı belirli bir hoşnutsuzluk başgösterdi. Enver, Bağdat'ı geri almak için hemen harekete geçti. Bulduğu çare her zamanki gösterişli stratejik tasarılardan biriydi ve bu sefer, hemen hemen yalnız Almanlar tarafından yürütülecekti. Saldırı için 'Yıldırım Orduları Grubu' diye adlandırılan bir kuvvet kuruldu.(4) Bu ordunun amacı, en aşağısından gösterişli bir yürüyüşle çölü yarıp geçerek Bağdat'ı İngilizler'in elinden almaktı. Bağdat'ın ötesinde de İran ve Hindistan uzanmaktaydı ki, bu da, Alman İmparatorluğunun ancak doğuda büyük topraklar ele geçirmekle kurtulabileceğine inanmaya başlayan von Ludendorff a pek çekici geliyordu.

Almanlar, Türk ordusuna sadece eğitmenlik ve danışmanlık ettikleri iddiasını artık bırakmak zorundaydılar. Bu seferki grup, kurmay heyetiyle komutanı Alman olan, tam bir Alman ordusuydu. Komutanı General von Falkenhayn'dı. Önceleri Alman Genelkurmayın başkanı olan von Falkenhayn, bir yıl önce Verdün'ü düşüremediği için bu görevden alınmış ve yerine von Hindenburg getirilmişti. Bu yüzden von Falkenhayn şimdi parlak bir Doğu seferiyle itibarını yeniden kazanmak isteğindeydi. Yıldırım Orduları Grubu'nun çekirdeği, Türklerin Yedinci Ordusuydu ve bunun komutanı da, başkası yokmuş gibi, Mustafa Kemal'e verildi. Yaver bu atanmayı bildiren telgrafı getirdiği zaman Mustafa Kemal uykudaydı. Yatağında doğrularak telgrafı okudu ve sonra yaverinin sorusuna karşılık: 'Evet' dedi, 'Elbette kabul ediyorum; ama sizin düşündüğünüz sebeplerden değil, sadece bu Alman generalinin Bağdat'a karşı kanlı bir saldırıya girişmesini önlemek için.'

Mustafa Kemal, Bağdat'ın geri alınmasının, düşman eline geçmesi nasıl önlenememişse, aynı nedenlerden dolayı mümkün olmadığını biliyordu, çöldeki ulaştırma sisteminin kötülüğü, demiryolundaki kesintiler, trenler için yakıt bulunamaması, Fırat nehri üzerinde taşıt olmayışı.(5) Von Falkenhayn'ın ne ülkenin iklim ve koşulları, ne de halkı hakkında bilgisi vardı. Buraları daha iyi bilen yurttaşlarına, yani Alman askeri heyetindeki subaylara da akıl danışmıyordu. Zorbalık taslayan, inatçı, patavatsız bir adamdı ve çok geçmeden çevresinde herkesi aleyhine döndürmüştü. Yalnız Enver Paşa, bunların dışındaydı.

Alman Mareşali her nedense, bütün Türklerin satın alınabileceğini sanıyordu. Mustafa Kemal'e de rüşvet teklif etmek akılsızlığını gösterdi. Subaylarından biriyle ona hediye olarak 'zarif küçük kutular' yolladı. Kutular açılınca içinden altın çıktı. Bu komik mizansenle için için alay eden Mustafa Kemal, altınların ordu giderlerine karşılık gönderildiğini sanmış gibi davrandı ve ordu mutemetliğine yatırılmasını söyledi. Alman subayı, sıkıla sıkıla amacının bu olmadığını anlattı. O zaman Mustafa Kemal ona parayı saydırttı, karşılığında bir de makbuz yazdı. Subay bunu istemeye istemeye aldı. Mustafa Kemal de altınları yine makbuz karşılığında veznedara teslim etti.

Mustafa Kemal daha baştan beri von Falkenhayn'ı açık açık eleştirmekteydi. Sert ve alaycı bakışlarını Mareşal'e dikerek, Alman subaylarının gözü önünde onun planlarını yererdi. Suriye'de tıpkı bir kral debdebesiyle hüküm süren ve son zamanlara kadar sözü kanun yerine geçen Cemal Paşa da Mustafa Kemal'i destekliyordu. Filistin cephesi komutanı olarak Cemal de tıpkı onun gösterdiği nedenlerden dolayı Bağdat projesine şiddetle karşıydı. Eldeki kuvvetleri Halep'le Şam arasında toplamak ve duruma göre, nereye gerekirse oraya göndermek istiyordu. Enver Paşa, Halep'te Mustafa Kemal'in de katıldığı bir ordu komutanları toplantısında buna cevap olarak sadece seferin kararlaştırılmış ve eldeki en iyi Alman generalinin başa getirilmiş olduğunu söyledi. 'Rica ederim' diye ekledi, 'beni fikrimden caydırmaya çalışarak zaman kaybetmeyin.'

Neyse ki, Mareşal, önemli kurmay subaylarından biri olan Binbaşı Franz von Papen'in yerinde öğütleri sayesinde, fikrini değiştirmeye başlamıştı. Filistin cephesinde von Papen'le yaptığı bir gezi sırasında tehlikeyi: gördü. İngilizler hücuma kalkarlarsa Türk mevzilerini yarıp Filistin ve Suriye'ye geçerek Bağdat'la bütün ulaştırma yollarını kesebilirdi. Böylece von Falkenhayn, ün peşinde koşmak yerine ihtiyatlı davranmayı daha uygun gördü ve Bağdat saldırısını şimdilik ertelemeye karar verdi.

Boyuna itibarını korumak sevdasında olan Enver Paşa da yine o eski hülyasına dönmüştü: İngilizleri Mısır'dan kovmak! Sina çölü üzerinden bir saldırıya girişilirse İngilizleri, karşı saldırıya geçmelerine fırsat vermeden, ta Süveyş kanalına kadar sürmek mümkün olabilirdi. Cemal Paşa'nın şiddetli karşı koymalarına rağmen plan kabul edildi. Zaten şimdi Cemal her konuda von Falkenhayn'a kendinden üstün yetkiler verildiğini görmekteydi. Enver'in yeni planına Mustafa Kemal de şiddetle itiraz ediyordu. Von Papen ona ordusuyla birlikte Nablus'a giderken rastladı ve alınacak önlemler konusunda von Falkenhayn'la anlaşamadığını ve müthiş bir öfke içinde olduğunu' gördü. Bu, 'son derece üzücü' bir durumdu.(6)

Mustafa Kemal, o sırada zaten görevinden istifa etmeye niyetlenmişti. Bundan önce, Osmanlı İmparatorluğunun 1917 yılının Eylül ayındaki durumunu nasıl gördüğünü, Talât ve Enver Paşa'lara gönderdiği uzun ve ayrıntılı bir raporda belirtti. Raporun kaleme alınmasında, İsmet Bey de kendisine yardım etmişti. İsmet Bey, İstanbul'a uğradıktan sonra, yeni bir ordu grubunun başına geçmek üzere Haleb'e gelmiş bulunuyordu. Keşiş dağının (7) şifalı sırtlarında bir haftalık, gecikmiş bir balayı geçirmek onu hüsbütün zindeleştirmiş gibiydi. Mustafa Kemal raporunun başında, Türk halkının savaştan bıkıp usanmış olduğunu ileri sürüyordu:

Şimdiki Türk hükümetiyle arasında hiçbir bağ kalmamıştır. Zaten 'milletimiz', hemen hemen sadece kadınlardan, çocuklardan ve sakatlardan ibaret. Herkesin gözünde de hükümet kendilerini ısrarla açlığa ve ölüme süren bir kuvvettir. Devlet teşkilâtı otoriteden yoksundur, idare anarşi içindedir. Atılan her adım halkın hükümete karşı duyduğu derin nefreti artırmaktadır. Bütün memurlar rüşvet almakta, görevlerini kötüye kullanmakta, her türlü yolsuzluğu yapmaktadırlar. Adalet mekanizması işlemez hale gelmiştir. Emniyet kuvvetleri çalışamıyor. Ekonomik hayat korkunç bir hızla çökmektedir. Ne halk, ne de devlet memurları geleceğe güvenebilmektedir. Hayatta kalabilme çabası yüzünden, en iyi ve en dürüst kişiler bile, her türlü kutsal duyguyu unutuyorlar. Savaş daha uzun sürerse, hükümet ve hanedanın çökmeye yüz tutmuş olan yapısı birdenbire paramparça olabilir.

Bundan sonra Mustafa Kemal, Türk ordusunun zayıf durumunu ayrıntılarıyla açıklıyordu. Birliklerin çoğu gereken kuvvetlerinin beşte birine inmişti. Yedinci Ordu'nun İstanbul'dan gönderilmiş olan bir tümeni, yarısı ayakta bile duramayacak kadar zayıf erlerden kuruluydu. En iyi örgütlenmiş tümenler bile, erlerin kaçması ya da hastalanması yüzünden, daha cepheye varmadan yarı yarıya azalıyordu.

Mustafa Kemal bu durumu düzeltmek için gerekli askeri stratejiyi şöyle anlatıyordu:

Bu topyekûn bir savunma stratejisi olmalı ve askerlerin hayatını mümkün olduğu kadar ölümden korumayı öngörmelidir. Yabancı devletlerin çıkarları için tek bir er bile vermemeliyiz. Türkiye'nin hizmetinde hiçbir Alman çalışmamalıdır. Türk ordusunun elde kalanı da bir von Falkenhayn'ın kişisel hırsları yüzünden çılgınca tehlikeye atılmamalıdır. Almanların, bu savaşı, Türkiye'yi el altında bir sömürge durumuna düşürünceye kadar, uzatmalarına fırsat verilmemelidir.

Mustafa Kemal, komutanın yeniden Cemal Paşa'ya verilmesini istiyordu. Avrupa'daki bütün Türk

kuvvetleri geri alınmalı ve İngilizlerin hazırladıkları saldırıya karşı Suriye'yi savunmalıydı. Sonra bütün cephe bir 'Müslüman Osmanlı komutanının' emrine verilmeli ve von Falkenhayn, kullanılması kaçınılmazsa, onun emrinde çalışmalıydı. Kendisi de, rütbe kaybını bile göze alarak, kurulacak böyle bir komuta sistemi içinde görev almaya hazırdı. Bu dedikleri kabul edilmediği takdirde Yedinci Ordu komutanlığından affını rica ediyordu.

Enver ve von Falkenhayn. Kemal'i düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştılar. Ama o, caymadı. Enver de istifayı kabul etmekten başka çare bulamadı. Bu onun için, can sıkıcı bir durumdu. Çünkü Mustafa KemaPin dilini tutmayacağı belli bir şeydi; bu yüzden İstanbul'da durumu karıştırabilirdi. Von Falkenhayn disiplin cezasından söz ediyordu. Görünüşü kurtarmak için Mustafa Kemal'i yine Diyarbakır'daki İkinci Ordu komutanlığına tayin ettiler, ama o bunu kabul etmedi. Genelkurmay sonunda, uzlaşma yolu olarak ona bir aylık izin verdi.

Mustafa Kemal, bu mücadeleyi Cemal adına vermiş ve kaybetmiş olduğu için, onun da istifa etmesi gerektiğine inanıyordu. Cemal istifayı düşündüğünü, yalnız yakında Şam'a gelecek olan Enver'i beklemeyi tercih ettiğini söyledi. Ancak Enver geldiği zaman, hem onun, hem de kendi maiyetindeki memurların yalvarmalarına dayanamayarak, görevinde kalmaya karar verdi. Mustafa Kemal, görevinden ayrılmadan önce, Alman Mareşalinin ona rüşvet niyetine göndermiş olduğu altın kutularını hatırladı. Bu kutuları bir makbuz karşılığında kendi yerine gelen komutana teslim etti. Sonra bu makbuzun Falkenhayn'a ilk verilmiş olduğu makbuzla değiştirilmesini istedi. Yaverlerinden ikisini bir mesajla Falkenhayn'a gönderdi: 'Paranız buraya yatırılmıştır, ama Mustafa Kemal'in bu paradan çok daha değerli olan imzası sizde kalamaz.' Von Falkenhayn önce böyle bir paradan haberi olmadığını ve makbuzun dosyalarında bulunmadığını söyledi. Ancak, Mustafa Kemal işin aslını ortaya çıkaracağına dair üstü örtülü tehditlerde bulunarak ısrar edince, makbuzu geri verdi.

Mustafa Kemal şimdi İstanbul'a dönmek için tren parası bile olmadığını görmüştü. Yaverine, kendi malı olan bir düzine atı satmasını söyledi. Ordu el koyar korkusuyla atları kimse almak istemiyordu. En sonra, atların cins olduklarını bilen Cemal Paşa bunları satın aldı. Mustafa Kemal de İstanbul trenine binebildi. Yine de, kendisiyle birlikte istifa etmediği için Cemal'e kırgındı. Onları sonunda barıştıran Rauf oldu. Cemal'in İstanbul'a bir gelişi sırasında ikisini de Pera Palas'ta yemeğe çağırdı. Cemal'in bir başka hareketi, Mustafa Kemal'i daha da yumuşatmaya yaradı. Cemal ona gönderdiği bir haberle atları aldığı fiyatın iki katına satmış olduğunu söylüyor ve aradaki farkı nereye yatırabileceğini soruyordu. Oysa, atları kesin olarak satın aldığı için böyle bir fiyat farkı ödemek zorunda değildi. Mustafa Kemal bu jest karşısında memnunluğunu gizlemedi. İstanbul'daki şu işsiz ve gözden düşmüş durumunda, bu para çok işine yarayacaktı.

Bir süredir yapmak istediği gibi, annesinin evinden ayrıldı ve daha serbest olabileceği Pera Palas oteline taşındı. Yapılması gereken işlere ait ateşli inançlar içinde, sabırsızlıktan yerinde duramıyordu. Ne pahasına olursa olsun, ülkenin nüfuzlu insanlarını savaşın kaybedilmiş olduğuna ve ayrı bir barışla sona erdirilmesi gerektiğine inandırmak zorundaydı. Muhalefetin liderlerinden olan Fethi ve daha birkaç dostu onun bu görüşünü destekliyorlardı. Bu dostlardan biri de Rauf tu. Rauf, Mustafa Kemal'e göz kulak oluyor ve başını derde sokabilecek siyasi entrikalardan uzak tutmaya çalışıyordu. Mustafa KemaPe durmadan ihtiyatlı, sabırlı ve soğukkanlı davranması için kardeşçe öğütler veriyordu.

Bu genel hoşnutsuzluk ortamı, entrika için gerçekten uygundu. Mustafa Kemal'le Fethi yüksek görevdekiler arasında kendileri gibi savaşa son vermek isteyen kimseler buldular. Hattâ Harbiye Nazırlığındaki bir dostu Mustafa Kemal'in ağzını arayarak barış yapmak için yeni bir askeri kabine kurulacak olursa burada görev alıp almayacağını sordu ve Enver Paşa'nın böyle bir hareketi engelleyip bastırmak amacıyla, iş arkadaşlarına bildirmeden gizli bir silahlı kuvvet toplamış olduğunu da haber verdi. Mustafa Kemal'le Fethi, bu haberi gizlice Talât'a bildirdiler. Olayların gidişinden zaten memnun olmayan Talât, Enver'e böyle bir kuvvetin varlığını zorla itiraf etti. Ama, Enver bu kuvvetin Talât'ın içinde görev aldığı herhangi bir kabineye karşı kullanılmayacağı konusunda teminat verdi.

Bu arada Enver, Mustafa Kemal'den hâlâ kuşkulanıyordu. Bu kuşkuyu yatıştırmak için, Rauf Bey yine arabuluculuk yaparak, ikisini Pera Palas'ta bir öğle yemeğinde buluşturdu. Mustafa Kemal, yemek süresince gayet iyi davranmıştı. Bunu, yemekten sonra Rauf Bey'le konuşurken, Enver de itiraf etti. Sadece, onun yedi yıl önceki itirazını bilinçaltı bir alayla tekrarlayarak: 'Ancak orduya siyaset karıştırmasına izin vermeyeceğim!' diye ekledi. Bir gün Mustafa Kemal'i çağırdı ve onu kendi kazdığı kuyuya düşürmek istercesine, ordudan çekilip Meclis'e girmeye davet etti. O da milletvekili olmak istemediğini, ordudan çekilmeye de niyeti olmadığını söyledi. O dönemde milletvekillerinin sadece bir

memur, ordununsa tek iktidar kaynağı olduğunu çok iyi biliyordu.

Bu arada Suriye'deki olaylar da çok geçmeden onun belli başlı iddiasını haklı çıkarmaya başlamıştı. Önceden tahmin etmiş olduğu gibi, meşhur 'Yıldırım' harekâtı sadece lâfta kalmıştı. Mustafa Kemal buna içinden sevindi. Daha Türkler harekete geçmeden Allenby'nin kuvvetleri Sina cephesine saldırmışlardı. Von Falkenhayn, saldırıya geçmek şöyle dursun, bu saldırıyı önleyecek kadar bile hazırlıklı değildi. Kıyıdaki Gazze cephesine yöneltileceğini tahmin ettikleri saldırı, içerdeki Birüşşeba cephesine yapıldı ve savunma hattı az zamanda yarıldı. Türkler, İngilizlerin bir hilesine aldanmışlardı. Sözde 'keşifle görevli bir İngiliz kurmay subay, Türk nöbetçisinin kovalamasından kaçarken evrak torbasını düşürmüştü. İçindeki kâğıtlarda, Birüşşeba'ya yapılan saldırı hazırlıklan bir aldatmacadan başka bir şey değilmiş gibi gösteriliyordu. Gayet şiddetli bir topçu bombardımanıyla geri püskürtülen Türkler, yedek kuvvetlerini zamanında getirip ikinci bir savunma hattı kurmayı başaramadılar.

Lloyd George, Allenby'den, İngilizlere Noel hediyesi olarak, Kudüs'ü almasını istemiş, o da almıştı. Allenby, böylece Türklerin maneviyatına son bir acı darbe indirmiş oldu. Mekke ve Bağdat'tan sonra Kudüs, düşman eline düşen üçüncü kutsal şehirdi. 1917 yılı Osmanlı İmparatorluğu için bir felâket yılı olmuştu.

1 Nazım da Cavit gibi 1926'da Ankara'daki suikast duruşmalarından sonra asıldı.
2 Yeni bir oyun olan briçi, subaylara İzzet Paşa öğretmişti. Ama, İsmet Beyi asıl avutan, İngiliz subaylarından kalma bir yığın gramafon plâğıydı. Bunlar ona, ömrünce sürecek bir klasik müzik sevgisi aşıladı.
3 Seven Pillars of Wisdom kitabından, Fahri, Muhammed'in mezarını savunmayı, mütarekeden sonraya kadar inatla sürdürdü. Sonunda İstanbul'dan üst üste gelen emirler ve kendi kurmay subaylarının yaptığı bir toplantı karşısında istemeye islemeye şehri teslim etti. Bu yüzden bütün Müslüman Türklere kendini sevdirmiş oldu. Bununla birlikte, türbeyi gölgeleyen palmiyeleri kestirmiş olduğu için ona kızanlar da yok değildi.
4 Bu, Napolyon'un Mısır seferine Türklerin vermiş oldukları addı.
5 Trenleri işletmek için yakıt olarak pamuk tohumu, zeytin dalı, asma kütüğü, meyan kökü, hattâ deve tezeği kullanılıyordu.
6 Franz von Papen'in Hatıralarından.
7 Uludağ.

ON DÖRDÜNCÜ BOLÜM

Bir Almanya Ziyareti

BU ARADA, Mustafa Kemal'in eline Almanya'nın içinde bulunduğu durumu, kendi gözleriyle görmek fırsatı geçti. 1917 yılının Aralık ayında Kayzer, Padişahı Alman İmparatorluk Karargâhını ziyarete davet etmişti. Padişah, böyle bir yolculuğa çıkabilecek durumda olmadığından, yerine kardeşi Veliaht Şehzade Vahdettin Efendinin gitmesine karar verildi. Enver Paşa, Mustafa Kemal'den kısa bir süre bile olsa kurtulmak için, bu fırsattan yararlanmak istedi. Kendisine Şehzadenin maiyetindeki heyetle beraber, Almanya'ya gitmeyi teklif etti. O da bu çağrıya 'peki' dedi.

İsyancı, cumhuriyetçi Mustafa Kemal öteden beri Saraya ve onun temsil ettiği şeylere değer vermezdi. Ama Saraydan kendi düşünceleri için yararlanmakta da bir sakınca görmüyordu. İleride tahta geçecek olan Veliaht ile bu çeşit bir ilişki kurmak pekâlâ işine yarayabilirdi. Birlikte yapacakları bu yolculuk, ona Almanya'nın içyüzünü bütün çıplaklığıyla görmek olanağını da sağlayacaktı. Oysa, Enver Paşa, herhalde bunun tam tersini umuyordu.

Şehzade, yola çıkmadan önce kendisini kabul etti. Görüşme, jaketatay giymiş bir sürü adamın bulunduğu bir kabul resmi sırasında oldu. O sırada yine jaketataylı bir adam gelmiş, sedirin en ucuna oturmuştu. Mustafa Kemal, bunun Veliaht olduğunu sonradan anladı. Elli yaşlarında, zayıf, düşük omuzlu, yüzü uzun ve kemikli, karga burunlu bir adam.

Mustafa Kemal, bundan sonra geçenleri dikkatle ve alaycı bir gözle izledi. Sonradan anlattığına göre, 'adam, ilk önce, sanki derin bir düşünceye dalmış gibi gözlerini kapamıştı. Bir süre sonra, göz kapaklarını kaldırarak şu sözleri söylemek lütfunda bulundu: «Sizinle tanıştığıma sevindim.» Arkadan gözlerini yine kapadı. Ben bu nazik lâflara karşılık vermeye hazırlanırken, adamın bir kere daha rüya

âlemine dalmış olduğunu farkettim. Cevap vereyim mi, vermeyeyim mi diye düşünürken, konuşma gücünü tekrar elde etmesini beklemeyi daha uygun buldum. Biraz sonra gözlerini bir daha açtı ve: «Yolculuğa birlikte çıkacakmışız, öyle mi?» dedi.' Mustafa Kemal de öyle olduğunu söyledi. Saray'dan ayrılırken, arabadaki arkadaşıyla ileride başına hükümdar diye böyle bir yaratık geçecek olan ülkenin geleceği üzerinde acı acı konuştular.

Bu ziyaret askeri bir nitelik taşıdığı için, Mustafa Kemal Saray erkânından birine Şehzadenin üniforma giymesi gerektiğini hatırlatmıştı. Oysa, istasyona geldikleri zaman, sivil giyinmiş olduğunu gördü. Şehzade, veliaht olarak, rütbesinin feriklikten mirlivalığa (1) indirilmiş olmasına alınmış ve yolculuğa sivil kılıkla çıkmayı daha elverişli bulmuştu. Mustafa Kemal'in sonradan söylediğine göre, 'aslında hiçbir asker rütbe taşımaya lâyık değildi.' Veliaht, istasyondaki şeref kıtasını, hiç yakışık almayacak şekilde, iki elini alnına götürüp alaturka selâmlayarak teftiş etti. Tren kalkacağı sırada, Mustafa Kemal, pencereden halkı selamlamasının uygun olacağını söyledi. Şehzade, 'Gerçekten gerekli mi?' diye sordu. Evet, cevabını alınca razı oldu.

Tren, Trakya ovaları arasından geçerken Vahdettin, Mustafa Kemal'i kompartımana çağırttı. Bu sefer onu, gözleri açık olarak karşılamıştı. Kısa bir nutuk çekerek, onun kim olduğunu ancak yeni öğrenmiş olduğundan dolayı özür diledi. Kendisini Gelibolu'daki başarılarından dolayı iyi tanıdığını, yol arkadaşlığından onur ve kıvanç duyduğunu da ekledi. 'Sizin en büyük hayranlarınızdan biriyim,' dedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Veliahtın o kadar akılsız bir adam olmadığına karar verdi. Saraydaki garip davranışı, herhalde üzerindeki baskılardan ileri geliyordu. Şimdi bu baskılar kalkmış olduğu için, Şehzadenin iyi yönleri ortaya çıkabilirdi. Mustafa Kemal şimdi onu, hem kendisinin, hem de ülkenin iyiliği için harekete geçirebilecek bir adam olarak görmeye başlamıştı. Bundan sonraki konuşmalarında durmadan veliahta olaylar üzerindeki kendi özel görüşlerini aşılamaya çalıştı.

Heyet, Kayzer'in genel karargâhını kurmuş olduğu küçük şehre vardı. Heybetli bir salonun ucundaki platformda duran Kayzer, yanında von Hindenburg, von Ludendorff ve bütün Genelkurmay üyeleriyle birlikte, Veliahtı karşılamak için bekliyordu. Willhem'le Vahdettin birbiriyle kucaklaşarak karşılıklı birkaç nezaket sözü söylediler. Sonra Veliaht maiyetindekileri tanıtmaya başladı. Bir elini Napolyon pozuyla ceket düğmelerinin arasına sokmuş olan Kayzer, sıra Mustafa Kemal'e gelince öbür elini uzatarak, yüksek sesle, 'On Altıncı Kolordu! Anafarta!' diye bağırdı. Hazır bulunanlar, o anda sesini çıkarmadan duran Mustafa Kemal'e doğru döndüler. Kayzer, Almanca olarak, 'Siz o, On Altıncı Kolorduya komuta eden ve Anafartalar'ı düşmana vermeyen Mustafa Kemal değil misiniz?' diye sordu. O da buna, en düzgün Fransızcasıyla, öyle olduğunu söyleyerek cevap verdi.

İmparatorluk karargâhı olarak kullanılan otele rahatça yerleşen Veliaht, yanına Mustafa Kemal'i alarak von Hindenburg'la von Ludendorff'a resmi ziyaretler yaptı. Hindenburg'un odasında oldukları sırada, Mareşal bu derece resmi bir görüşmenin protokolünü aşarak, Veliahta, dolayısıyla Türk milletine, savaş durumu üzerinde iyimser bir yorumlamada bulundu. Şehzade, bu avutucu bildiriye teşekkür etti. Savaş durumu üzerindeki düşünceleri çok daha az iyimser olan Mustafa Kemal ise, Mareşalin bu sözlerini sadece bir nezaket gösterisi gibi gördü.

Von Ludendorff da aynı derecede nazik ve iyimserdi. Zafere olan güveninin nedenlerini açıkladı ve özellikle batı cephesinde İtilâf Devletlerine karşı girişilmiş olan parlak saldırı üzerinde durdu. Mustafa Kemal, artık kendini tutamadı. Saldırı hakkında az çok bilgisi vardı. Von Ludendorff'un bunu, Alman milletiyle savaş ortaklarının moralini düzeltmek için kullanmakta olduğunun da farkındaydı. Lâfını esirgemeden, 'Bu saldırı sonunda hangi hatta kadar ulaşabiliriz?' diye sordu.

Bu kadar açık bir soru karşısında şaşalayan von Ludendorff bir an düşündü, sonra ona dönerek kaçamaklı bir cevap verdi: 'Biz kendi açımızdan saldırıyı başarıyla yürütmekteyiz. Olayların nasıl gelişeceğini zaman gösterecek.'

Mustafa Kemal hemen karşılık verdi: 'Bence, bu saldınnın etkilerini değerlendirmek için ne olayların gelişmesini, ne de sonucu beklemek gerekir. Çünkü aslında bu yeni saldırı ancak bölgesel bir saldırıdır.' Von Ludendorff ona iyice bir baktı, ama cevap vermedi.

Mustafa Kemal bu arada, konuşmaları dikkatle dinleyen ve düşüncelerini paylaşır gibi görünen Vahdettin'le oldukça samimi bir ilişki kurmuştu. İttihat ve Terakki Fırkası'nı hiçbir zaman tutmamış olan Veliaht, Talât'la Enver'den hoşlanmadığını ve onların ülkeye zarar verdiklerine inandığını Mustafa Kemal'e açıkladı. Bir gün Veliahtın oteldeki odasında konuşuyorlardı. Mustafa Kemal ona, Türk

halkını, Başkomutanlığın yaptığı gibi, katlandığı fedakârlıkların Alman orduları sayesinde zaferle ödeneceğine inandırmaya çalışmanın faydasız olduğunu anlatmak istiyordu. Von Ludendorff bile savaşın kaderinin Allaha kaldığını ima eder yollu konuşmamış mıydı? Mustafa Kemal inandırıcı şekilde konuşuyor, Veliaht da onun sözlerine hak verir görünüyordu.

Tam o sırada otelin içinde bir patırtı koptu ve 'Kayzer! Kayzer!' diye bağrışmalar duyuldu. Kayzer, Veliahd-ı Şâhâne'ye saygı ziyaretinde bulunmaya gelmişti. Bütün centilmenliğini takınmış olan İmparator, Osmanlı devletinin güvenilir ve yakın dostluğundan ve müttefik olarak Almanların gözündeki değerinden hararetle söz etti. Enver Paşa'nın, görevini iki devlet arasındaki birliğin önemini kavramış olarak yürüttüğünü belirtti ve Alman Başkomutanlığıyla Genelkurmayının bu değerli subaya sonsuz güvenleri olduğunu da sözlerine ekledi. Veliaht ise bu demece, duruma uygun gördüğü dolambaçlı bir üslûpla ve çevirmen aracılığıyla şöyle cevap verdi:

Majestelerinin, Türk milletinin Almanya'ya karşı duyduğu dostluk ve bağlılık üzerindeki sözleri ve savaş ortaklarımızın pek yakında dileklerine kavuşacakları konusunda besledikleri umut, görevi ülkesinin geleceğini düşünmek olan bendenize sevinç ve teselli vermiş bulunuyorlar. Ancak, genel durumun incelenmesinden doğabilecek bazı düşünceleri de bir yana bırakarak, bir nokta üzerinde aydınlatılmak ihtiyacını duyuyorum: İmparatorluğumuzun bağrına indirilen darbelerin arkası alınmış değildir, aksine bu darbeler gittikçe daha şiddetlenmektedir. Bu böyle devam ederse, Osmanlı İmparatorluğu yok olacaktır. Demecinizde bana bu darbelerin önleneceği umudunu verebilecek herhangi bir teminata raslamak mutluluğuna erişemedim; bu noktayı biraz aydınlatmak suretiyle endişelerimi bir parça giderebileceğinizi umarım.

Kayzer dimdik ayağa kalktı. Birtakım kimselerin Veliahtın zihnini bulandırmaya çalıştıklarının farkına vardığını söyledi. 'Ama şimdi ben, bizzat Almanya İmparatoru size gelecekten ve yakında kazanacağınız başarıdan söz ettikten sonra hâlâ şüpheniz var mı, olabilir mi?' Veliaht korkularının büsbütün giderilmediği cevabını verdi. Kayzer tekrar oturmayıp ayakta durarak artık gitmek istediğini belirtti.

Kayzer'in verdiği bir yemekte Mustafa Kemal, von Ludendorff'un sağına düşmüştü. Bu gösterişli Alman komutanıyla, kafasındaki başlıca konu, yani savaşın aldığı yön üzerinde konuşup tartışmak için can atıyordu. Ancak, von Ludendorff buna yanaşmadı. Yemekten sonra, von Hindenburg daha konuşkan çıktı. Suriye'deki durumun düzelmiş olduğunu, son günlerde cepheye yeni bir süvari tümeninin gönderildiğini söyledi. Mustafa Kemal'se onun sadece Suriye'deki Alman generallerinden aldığı raporları tekrar etmekte olduğunu biliyordu. Sözü geçen tümen, kendisinin aylarca önce Yıldırım Ordularının takviyesi için istemiş olduğu tümendi. O derece bitkin bir haldeydi ki, atlarını işe yarar duruma getirmek için önce otlağa salıp besiye çekmek gerekmişti. Bir süre sonra tümenin hazır olup olmadığını sormuş ve bu tümenden hiçbir şey beklenmemesi gerektiği cevabını almıştı.

Mustafa Kemal bu ayrıntılı bilgileri von Hindenburg'a anlattıktan sonra, sözüne: 'Korkarım benim söylediklerim size gelen raporlara uymuyor,' diye devam etti. 'Ama sözlerimin gerçek olduğuna sizi temin ederim; Suriye'deki durum düzelmiş değildir, inanın bana.' Yemekte içtiği bol şampanyadan da cesaret alarak, 'Mareşal hazretleri,' diye ekledi. 'Bunun dışında, şu sırada önemli bir saldırıya girişmiş bulunuyorsunuz. Ama ben buna pek güvendiğinizi sanmıyorum. Aramızda kalacağına söz verirsem, bana bu saldırıda ne gibi bir amaç ve hedef güttüğünüzü söyler misiniz?'

Mustafa Kemal bu soruya tabii cevap beklemiyordu. Sonradan von Hindenburg'u, 'gözleri her şeyin derinine inen, dili ise susmanın değerini bilen bir adam' olarak niteleyecekti. Mareşal ayağa kalkmıştı. Sadece, 'Size bir sigara ikram edebilir miyim, Ekselans?' dedi.

Veliaht ile maiyeti, batı cephesinin, üzerlerinde iyi etki bırakmak ve güven vermek amacıyla seçilmiş birçok kesimlerini gezdiler. Ama, Mustafa Kemal'in düzenlenen programa uymayarak, kendi başına incelemeler yapması ve kıtadaki subayları sorguya çekmesi yüzünden bu gezintiler pek başarılı olmadı. Krupp fabrikasını da gördükten sonra, Berlin'e gittiler ve Kayzer'in konuğu olarak Adlon otelinde kaldılar. Veliahtın yanındaki uzun ve sinir gerici yaşayıştan sonra Mustafa Kemal şehrin kabare ve **Nachtlokal**'lerinde (2) eğlenerek biraz kendini avuttu.

Bir gün, Adlon otelinde yalnız oldukları bir sırada, Veliaht Mustafa Kemal'e dönerek, 'Ne yapmam gerekiyor?' diye sordu.

Mustafa Kemal, 'Tarihimizi biliyorsunuz,' diye cevap verdi. 'Osmanlı tarihi, sizi haklı olarak korku ve endişeye düşüren olayların benzerleriyle doludur. Şimdi size bir teklifte bulunacağım. Kabul ederseniz hayatımı sizin hayatınıza bağlayacağıma söz veriyorum. İzin verir misiniz?'

'Buyrun.'

'Henüz hükümdar değilsiniz. Ama Almanya'da, İmparatorun, veliahtın ve bütün prenslerin birer görevi olduğunu gördünüz. Siz niye devlet işlerinden uzak kalıyorsunuz?'

'Ne yapabilirim ki?'

'İstanbul'a döner dönmez bir ordu komutanlığı isteyin. Ben sizin kurmay başkanınız olurum.'

'Hangi ordunun komutanlığı?'

'Beşinci Ordu'nun.' Bu, Boğazları savunmakla görevli olan orduydu.

Vahdettin itiraz etti: 'Vermezler ki.'

'Siz yine de isteyin.'

Şehzade ihtiyatla, 'İstanbul'a dönüşümüzde düşünürüz,' diye cevap verdi.

Dönüşte, Sofya'dan geçerlerken, Şakir Zümre ile bazı diğer dostları Mustafa Kemal'i istasyonda karşıladılar. Onlara, 'Almanya savaşı kaybetmiştir,' dedi. İstanbul'a döndüğü zaman da, Osmanlı İmparatorluğunun tek başına barış imzalaması için eskisinden daha şiddetle bir mücadeleye girişti. Ama yeniden hasta düşünce bu çabası yarıda kaldı. Birkaç yıldır yakasını bırakmayan ve bir gençlik hastalığına karışarak şiddetlenmiş olan (3) böbrek hastalığı ona iyice sancı vermeye başlamıştı. Doktorları kendisini Viyanalı bir uzmana gönderdiler. Uzman onu şehir dışındaki özel bir hastanede bir ay tedavi etti. Sonra kendisini toplasın diye Karlsbad'a gönderdi. Sofya'dan aynı trene binmiş olan Şakir Zümre de yanından ayrılmamıştı.

Bu zoraki dinleniş Mustafa Kemal'e yeniden kitap okumak ve ülkesinin geleceği üzerinde düşüncelerini bir düzene sokmak fırsatını verdi. Fransızca olarak tuttuğu hatıra defterinde siyasal görüşlerini açıklığa kavuşturuyordu. Bu arada Avusturyalı bir kızla flört etti. Kendisine gönül veren ya da sonradan arkadaşlarına övünmek için böyle anlatan genç kız, onunla evlenmek istiyordu. Mustafa Kemal ona umut vermemek için, ülkesinde bir nişanlısı olduğunu söyledi. Kız üzüldü ve nişanlısının kim olduğunu sordu. Mustafa Kemal gülerek, 'Vatanım' diye cevap verdi. Kızın yüzünde bir şaşkınlık ifadesi belirmişti. Mustafa Kemal, sözüne, 'Ben askerim,' diye devam etti. 'Ömrümün sonuna kadar vatanımı sevmek ve onunla yaşamak zorundayım.'

1918 Temmuzunun başlarında bir gün Mustafa Kemal'i görmeye gelen bir arkadaşı, Sultanın öldüğünü ve tahta Vahdettin'in geçtiğini haber veridi. Bunu duyar duymaz, şu anda İstanbul'da bulunmadığına çok canı sıkıldı. Bu durumda yeni Padişaha bir tebrik telgrafı göndermekten başka yapacak bir şey yoktu. Bu telgrafına, alışıldık biçimde bir teşekkürle karşılık verildi.

Vahdettin tahta kuşku içinde çıktı. Şeyhülislâma bu makama geçmek için hazır olmadığını açıkladı. 'Ne yapacağımı bilemiyorum, benden duanızı eksik etmeyin,' dedi. Enver'le birlikte arabasına binip törene giderken, romatizmalarından yakındı. Arabadan inince bastonunu istedi, ama almamışlardı. Vahdettin, 'Ne felâket,' diye sızlandı. Saraya ilk ayak basarken ağzından çıkan bu sözler, saltanatının geleceği için hiç de uğurlu sayılamazdı.

Mustafa Kemal, Karlsbad'da, doğu cephesinde beraber bulunmuş olduğu İzzet Paşa'nın zat işleri reisliğine getirildiğini, yani aslında Padişahın askeri danışmanı ve kurmay başkanı olduğunu haber alınca, yeni bir umuda kapıldı. İzzet Paşanın İttihat ve Terakki'yle arası iyi olmadığı için, bu atama Enver'in yetki alanının daraltılması anlamına gelebilirdi. Bu da cesaret verici bir şeydi. Yaverinin hemen İstanbul'a dönmesini tavsiye eden telgrafları üzerine Mustafa Kemal temmuz sonunda Karlsbad'dan ayrıldı, ama Viyana'da bir süreden beri Avrupa'yı kırıp geçirmekte olan İspanyol nezlesine yakalanması onu geciktirdi. İstanbul'a dönünce İzzet Paşa onu görmeye Pera Palas'a geldi

ve şimdi Altıncı Sultan Mehmet adıyla tahta çıkmış olan Vahdettin'le yeniden ilişki kurmasını öğüt verdi. Kendilerinin savaş durumunun ciddiyeti yolundaki düşüncelerine, Padişahı nasıl çekebileceklerini tartıştılar. İzzet Paşa'nın da uygun görmesiyle, Mustafa Kemal, Sultan'ın huzuruna çıkmak isteğinde bulundu. Bu isteği kabul edildi.

Yeni Padişah, onu dostça karşıladı ve eskiden nasılsa yine öyle davranır gibi göründü. Mustafa Kemal, onun izniyle, her zamanki düşüncelerini tekrarladı ve Padişahın artık başkomutanlığı kendi eline almasını ve kendisini de kurmay başkanlığına getirmesini diledi.

Ama, Vahdettin ilk karşılaştıkları günkü haline dönmüştü. Gözlerini kapadı. Bir süre sonra açarak, 'Sizin düşüncelerinizi paylaşan başka komutanlar da var mı?' diye sordu.

'Var, Efendimiz.'

'Bu hususu düşünürüz.' Görüşme sona ermişti. Birkaç gün sonra İzzet Paşa ile beraber tekrar huzura çağrıldı. Ama, Padişah bu sefer, daha ihtiyatlı davrandı. Ancak genel konular konuşuldu. Mustafa Kemal yılmayarak, bir üçüncü görüşme isteğinde bulundu. Vahdettin bu sefer ondan önce davrandı:

Paşa,' dedi, 'ben her şeyden önce İstanbul halkına yiyecek sağlamak zorundayım. Millet aç. Bu duruma çare bulunmadıkça başka ne yapsak boştur.'

Mustafa Kemal, 'Düşünceleriniz çok yerinde.' diye cevap verdi 'Ama istanbul halkını doyurmak için yapılacak işler ülkenin kurtarılması için gerekli olan çabuk ve kesin önlemleri almaktan Zatı Şahanelerini alıkoymaz. Kamu güvenliğinin sağlanabilmesi için girişilecek her çaba, bütün mekanizmanın iyi işlemesini gerektirir. Bütünü işlemedikçe mekanizmadan yarım yamalak da olsa bir sonuç alınamaz. Söylediklerimin doğru olduğundan emmim. Belki Zatı Şahaneleri benim bu hareketimi yerinde bulmayacaklardır ama, yeni Sultan'ın yapacağı ilk işin otoritesini göstermek olduğunu söylemek zorundayım. Vatanın, milletin ve müttefiklerimizin güvenliğinin bekçisi olan bu kuvvet, başkalarının elinde bulundukça siz de ismen Sultan olursunuz.'

Mustafa Kemal fazla ileri gitmiş olduğunu farketti. Padişah ona verdiği cevapta, 'Yapılması gereken şeyleri Talât ve Enver Paşalar Hazretleriyle görüştüm,' cümlesini kullandı. Bir kere daha gözlerini kapadı ve Mustafa Kemal'e elini, hiçbir şey söylemeden, uzattı.

Mustafa Kemal, düşmanlarının, Padişahı elde etmiş olduklarını anlamıştı. Buna rağmen, bir ordu komutanı olarak, her hafta Yıldız Sarayında yapılan Selâmlık törenlerinde görünmeye devam etti. Bir cuma günü bekleme salonunda Enver, İzzet ve Balkan Savaşlarından kalma birkaç 'alaylı' paşayla karşılaştı. Namazdan sonra Padişahın, Mustafa Kemal'i kabul salonunda görmek istediğini söylediler. Mustafa Kemal, 'Yalnız mı?' diye sordu.

'Hayır. Yanında bir iki Alman generali var.'

Vahdettin, generallere, Mustafa Kemal'i. 'Çok değer verdiğim ve çok güvendiğim bir komutandır,' diye tanıttı.

Oturdukları zaman, 'Sizi Suriye'de Ordu Komutanlığına atadım ' diye ekledi. 'Oradaki harekât büyük önem kazanmış bulunuyor. Sizin oraya gitmeniz gerekti. Sizden isteğim şu: Bu yerlerin, düşman eline düşmesine meydan vermeyin. Size güvenerek verdiğim bu görevde, parlak başarılar kazanacağınızdan hiç şüphem yok. Göreve derhal başlamalısınız ' Atama emrini imzaladıktan sonra, Alman generallerine döndü ve: 'Bu zat benim söylediğim işi başaracaktır,' dedi.

Görünürde, Mustafa Kemal'e büyük bir şeref verilmişti. Ama o böyle düşünmüyordu, içinden Padişaha şunları söylemek geçti: 'Efendimiz bana öyle bir görev veriyorsunuz ki, şimdi orada bulunan birtakım generalin, aslında bu işle daha önceden görevlendirilmişlerdi. Beni onların başına komutan olarak gönderiyorsunuz, öyle mi? Eğer öyleyse, benim için büyük bir şeref olan bu buyruğa, seve seve boyun eğerim. Ama acaba siz sorunu temelinden kavramış durumda mısınız? Beni, bir süre önce komutanlığından istifa etmiş olduğum ve doğrusunu söylemek gerekirse, o cephedeki bütün ordular gibi, benden sonra yenilgiye uğramış olan bir ordunun başına gönderiyorsunuz. Bu koşullar altında bana verdiğiniz görevi nasıl başalabilirim?'

Ama bunların hiçbirini söyleyemeyeceğini biliyordu. Padişahtan izin isteyerek mabeyne döndü. Enver Paşa gülümseyerek ona doğru geldi. Mustafa Kemal 'Bravo! Tebrik ederim! Siz kazandınız!' dedi. Sonra daha ciddi olarak: 'Dostum,' diye ekledi; 'sizinle hiç değilse bazı temel sorunlar üzerinde konuşmak istiyorum. Benim bildiğim ve anladığım kadarıyla, Suriye'deki ordumuz, kuvvetimiz, durumumuz sadece lâftan ibarettir. Beni oraya göndermekle iyi öç almış oldunuz. Aynı zamanda geleneklere aykırı bir iş yaptınız. Padişahın bana şahsen emir vermesine yol açtınız.'

Enver'le yanındaki paşa güldüler. Ötekiler pek oralı olmadı. Salonun bir köşesinde Balkan Savaşına katılmış olan birkaç subay ateşli bir konuşmaya dalmışlardı. İçlerinden birisi: 'Bu Türk askerleriyle hiçbir şey yapılamaz.' diyordu. Öküz gibidirler. Sadece kaçmasını bilirler. Acırım böyle beyinsiz bir sürüyü idare etmek zorunda kalanlara.'

Mustafa Kemal bu sözleri duyunca öfkeyle lâfa karıştı: 'Paşa,' dedi. ben de askerim. Bu orduda ben de komutanlık ettim. Türk askeri kaçmaz. Kaçmak ne demektir bilmez. Onun sırtını döndüğünü gördünüzse, mutlaka başındaki komutanı kaçmıştır. Kendi kaçışınızın ayıbını Türk askerlerine yüklemek haksızlıktır.'

Mustafa Kemal'i tanımayan, ya da tanımazlıktan gelen Paşa, bir an sesini çıkarmadı. Sonra arkadaşlarına dönerek, 'Kimdir bu adam?' diye sordu. Fısıldayarak cevap verdi. Mustafa Kemal de sessizlik içinde oradan ayrıldı.

Rauf Bey, onu Haydarpaşa'da uğurlamaya geldi. Mustafa Kemal ona, Padişahın huzuruna çıkışını anlattı ve tam tren kalkacağı sırada kulağına, 'Fethi'yle bağlantıyı kesme. Durumu yakından izle,'diye fısıldadı. Rauf Bey onu bir kez daha uyardı: 'Askerlikte kaldığım sürece, siyasî işlere karışmamaya kesin olarak karar verdim. Fethi'yi Meşrutiyet'ten beri tanırım, ama siyasi bakımdan onunla işbirliği yapmayı doğru bulmuyorum.' Tren, istasyondan ayrıldı ve güneydoğuya doğru ilerlemeye başladı.

1 Tümgenerallikten tuğgeneralliğe.
2 Gece kulübü.
3 Mustafa Kemal gençliğinde iyi tedavi edilmeyen ve sonradan tepen bir belsoğukluğuna tutulmuştu. Düşmanlarının çıkardığı söylentilerin aksine, frengiye yakalanmış olduğu düpedüz yalandır.

ON BEŞİNCİ BOLÜM

Türk Yenilgisi

MUSTAFA KEMAL, düşmanın Türkiye'yi büsbütün savaş dışı etmek için tasarladığı son saldırıdan bir ay önce, Yedinci Ordu'nun komutasını yeniden ele almak üzere Filistin'e geldi. Von Falkenhayn gitmiş, onun yerine ordu grubu komutanlığına Liman von Sanders getirilmişti. Mustafa Kemal, ordusunu korktuğundan daha da perişan ve bitkin halde buldu. Enver ona sadece asılsız umut vermekle kalmamış, bilgi ve rakamları da yanlış olarak göstermişti. Batıdan doğuya doğru uzanan cephe boyunca üç Türk ordusu yerleştirilmişti; Dördüncü Ordu da nehrin doğusunda mevzi almıştı. Ama bunlar, yedekten yoksun birer ordu iskeletinden başka bir şey değildi. Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrılmadan önce bütün bu ordu kalıntılarının tek komuta altında ve yoğun bir kuvvet halinde toplanması için ısrar etmiş, ama bu öneri, yine onun kişisel hırslarının bir göstergesi olarak yorumlanıp önemsenmemişti. Nablus'taki karargâhından, cephenin merkez kesimini uzun uzun ve baştanbaşa denetledikten sonra savaşın daha başlamadan kaybedilmiş olduğu sonucuna vardı.

Birliklerin birçoğu altı aydır hiç dinlenmemişlerdi. Türklerin o geleneksel dövüşme gücü, yiyecek yokluğundan çökmüş durumdaydı. Takviye birlikleri, yolda erlerin çoğunun kaçması yüzünden, dökülerek geliyordu. Bundan sonra bu kadarı bile gelmeyecekti. Çünkü bir ikinci cephe daha açılmıştı. Enver Paşayla Almanlar, milletin içinde bulunduğu korkunç tehlikeye bakmadan Kafkaslara yeni bir ordu göndererek o eski Pan-İslâm, Pan-Cerman hülyaları uğruna, dağılan Rus ordularını kovalamaya kalkmışlardı. Mustafa Kemal'in emrindeki tümenlerden birine gönderilen bir alay, komutansız ve kurmaysız olarak geldi. Bunlar kendilerine haber bile verilmeden, yerlerine yenileri de atanmadan Kafkas cephesine gönderilmişlerdi. Alayın iki taburundan biri, Türk ordularının durumunun umutsuz olduğu yolunda İngiliz ajanı Arapların yaydığı propagandaya kanmış ve olduğu gibi kaçmıştı.

Eylül başlarında Mustafa Kemal, bir doktor arkadaşına şöyle yazıyordu:

Suriye acınacak halde. Ne valisi var, ne de komutanı. İngiliz propagandası almış, yürümüş. İngiliz gizli servisi her yanda faaliyet halinde. Halk, hükümetten nefret ediyor ve İngilizlerin gelmesini bekliyor. Düşman hem asker, hem de ulaştırma bakımından güçlü. Onların karşısında biz pamuk ipliği gibiyiz. İngilizler artık bizi propaganda yoluyla savaştan daha kolay yenebileceklerine inanıyorlar. Her gün uçaklarından bombadan çok, boyuna 'Enver ve Çetesi'nden söz eden kâğıtlar atıyorlar...'

Bu, Türklerden iki kat kuvvetli, süvari ve uçak bakımından ezici bir üstünlükte olan General Allenby'nin, Türk ordusunun kalıntısına indirmeyi tasarladığı 'strateji şaheseri'ne hazırlık olarak girişilen yıpratma yöntemlerinden biriydi. Allenby'nin planı cüretli ve basitti. Önce piyade kuvvetiyle Türk cephesini yaracak, sonra da üç Türk ordusunun ikmallerini sağladıkları üç noktaya geriden süvariyle hücum edecekti. Bu plan hızla ve bir aksilik çıkmadan uygulanırsa, Allenby bu orduları sadece yenmeyi değil, büsbütün yok etmeyi umuyordu. İlk yarma hareketi, kıyıdaki Sekizinci Ordu'ya karşı yapılacaktı. Ama İngilizler içerdeki Yedinci Ordu'ya hücum edecekmiş gibi davranarak Türkleri aldatmak ve gafil avlamak niyetindeydiler. Bu, Allenby'nin bundan önceki seferde kullandığı taktiğin tam tersiydi.

Bu aldatma manevrası öyle inceden inceye hazırlandı ki, örneğin İngilizler Kudüs'te bir otele el koyarak ona Genel Karargâh süsü verdiler; Sena nehrinde köprüler yaptılar; vadide yeni kamplar kurdular ve hattâ çuvaldan yapılma on beş bin tane at mankeni bile hazırladılar. Arada bir, sözde atların nehirden su içmeye gittiği izlenimini vermek için, katırların çektiği kızaklarla yerden toz kaldırıyorlardı. Bu arada saldırıda kullanılacak asıl kuvvetler geceleyin yürüyerek tepelerden kıyıdaki ovalara doğru inmekteydi. Çadır kurmuyor, zeytinliklerde ve portakal bahçelerinde gizleniyorlardı. Böylece yerli halka bile belli etmeden mevcutları iki katına yükselmiş oldu.

Bu aldatma gerçekten başarılı oldu. Türkler, saldırıdan bir gün Öncesine kadar düşmanın kıyıdaki yığınağından habersiz, kuvvetlerini Şeria vadisinde bekledikleri saldırıya karşı yığmaktaydılar. Vadinin komutası Mustafa Kemal'deydi. İki gün önce İngiliz ordusundan kaçan bir Hintli gerçek saldırı yönünü, tarihi ve saatini Türklere bildirmiş, ama buna Mustafa Kemal'den başka kulak asan olmamıştı. Raporu alır almaz, nüksetmiş olan böbrek sancısı yüzünden hasta yattığı yataktan fırladı. Kurmay heyetini topladı ve düşmanın 19 Eylül sabahı saldırıya geçeceği tahminine dayanan bir emir yazdırdı. Saldırının yönü konusunda da aldanmamak için komutası altındaki bütün birliklerin alacakları önlemleri ayrıntılarıyla saydı. Emrin bir kopyasını da bilgi edinsin diye Liman von Sanders'e gönderdi. Liman, Mustafa Kemal'in saldın tarihine dair tahminini ciddiye almamakla birlikte, hazırlıklı bulunmaktan zarar gelmeyeceği cevabını verdi.

18 Eylül akşamı Mustafa Kemal, gerekli önlemleri almış olduklarından emin olmak için emrindeki iki kolorduya komuta eden arkadaşları İsmet ve Ali Fuat'la telefonlaştı. Daha telefonu henüz kapatmıştı ki, İngiliz topçu bombardımanının ilk gümbürtüsünü duydu. İngilizler ellerindeki bütün toplarla on beş dakika süren ani ve çok şiddetli bir bombardımana giriştiler, bunun arkasından da dakikada yüz metre kadar hızla ilerleyen bir baraj ateşi açtılar.

Kendi cephesinde bir iki ufak çarpışmadan sonra asıl darbenin buraya, merkeze değil de, kaçan Hintlinin söylediği gibi sağ. kanada yöneltildiği hemen belli oldu. Gerçek darbeyi yiyen Sekizinci Ordu'ydu. Türkler şaşalayıp yıldırımla vurulmuşa dönmüş, karşı koyamamışlardı. Çok geçmeden darmadağın halde kuzeye, Medigo ovasına doğru çekilmeye başladılar. Allenby, burasının, tarihin başlangıcından beri, kesin sonuçlu savaşlara sahne olduğunu çok iyi biliyordu. Piyadelerini Türklerin peşine salarken atlılarını da ana çekiliş yolunu kesmek üzere doğuya yöneltti. Etkili bombardımanlar Türklerin haberleşme hatlarını kesmişti. Bu yüzden Liman von Sanders, bozgunun büyüklüğünü ancak yirmi dört saat sonra anlayabildi. Nezaret'deki karargâhı geceleyin yol almış olan düşman atlı kuvvetleri tarafından basıldı. Daha yatakta olan Liman von Sanders'le bütün kurmay heyeti az kalsın esir düşüyorlardı.

Allenby'nin atlıları Türk ordusunun yanlarını hızla çevirerek çemberi sıkıştırmaktaydılar. Wavell bu harekâtı 'menteşeleri dağ eteklerinde ve tokmağı kıyıda olan geniş ve ağır bir kapıyı' tokmağından tutup iterek açmaya benzetir. Mustafa Kemal'in Yedinci Ordu'su kapının menteşelerinin bulunduğu yerdeydi. Ordunun sağ kanadı dağılmış, ya da esir düşmüştü. Mustafa Kemal geri kalan kuvvetini

biraraya topladı ve sağ kanattaki yenilginin yayılmasını önlemek için dayanabildiği kadar dayandı. Düşmanın, Şeria nehrinin doğusuna geçmesini önlemenin şart olduğunu görüyordu. Bu kesimdeki Dördüncü Ordu zaten Türklerin tek gerileme yolunu kesmeye çalışan Faysal ve Lawrence komutasındaki Arap lejyonlarının baskısı altındaydı. Düşmanın geçici olarak durdurulmasından yararlanan Mustafa Kemal, sağ ve sol kanadındaki ordu kalıntılarıyla bağlantısını mümkün olduğu kadar kesmemeye çalışarak Şeria yönünde çekilme emri verdi.

Eski karargâhları olan Nablus'tan geçtiler. Halk, sessiz ve ilgisizdi. Başka yerlerde de Arap köylülerinin İngilizleri karşılamak üzere bayramlıklarını giymiş olduklarını görmüşlerdi. Türkler adım adım ve düzenli olarak gerilemekteydiler. Yer yer yapılan İngiliz hücumlarına karşı koyuyor ve sayıca çok az oldukları halde onlan durdurmaya ve yeniden toparlanmaya zorluyorlardı. Yeterli yedek kuvvetleri olsa mevzilerini pekâlâ tutabileceklerdi. Ama elde yedek kuvvet diye bir şey yoktu.

Askerin maneviyatı üzerinde yıkıcı bir etki yapan hava akınları yüzünden büyük kayıplara uğruyorlardı. Buna karşın Mustafa Kemal azimli ve yılmak bilmeyen önderliği ve güçlüklerle dolu bir haftanın sonunda, askerini düşmanın çemberinden kurtarıp Şeria nehrinin karşı kıyısına geçirmiş bulunuyordu. Kolordusuyla geriyi tutan İsmet Bey, hücumların şimdi güneyden değil de, kuzeyden gelmeye başladığını farketmişti. İngilizler, kolordusunun Şeria'yı geçmesini önlemek için süratle güneye sarkmaktaydılar. Şeria vadisi daha şimdiden Yıldırım Ordularının dağınık döküntüleriyle doluydu, İsmet Bey taşıt araçlarını tahrip etti. Tümenlerini elden geldiği kadar düzenli tutmaya çalışarak atları yüzdürdü, askerlerini suya daldırdı ve onlarla birlikte, düşman ateşi altında, karşı kıyıya geçti. Kuvvetli bir akıntı vardı. Yan bellerine kadar suya girmişlerdi: Yanındaki Alman Albayı, karısıyla kızının fotoğrafları ıslandı diye üzülüyordu. İsmet Bey, 'Uğurdur, uğurdur.' dedi. 'Kutsal Şeria suyunda vaftiz oldular, fena mı?'

İsmet Bey, Mustafa Kemal'i, Aclun'da, bir zamanlar Selâhattin'in Haçlıları Şeria nehrini geçmekten alıkoyduğu kalenin duvarları altında, hasta ve sancılı olarak buldu. Ne olup bittiğini ve işin nereye varabileceğini henüz ikisi de kestiremiyorlardı. Dördüncü Ordu çorak çöl yollarından Şam'a doğru çekilmeye başlamıştı bile. Acaba von Sanders Şam'ı savunacak mıydı? Bilemiyorlardı. Ertesi gün dağlar arasından Deria'ya yollandılar. Arap köylüleri de onlara saldırmaya kalkıştılar, ama Türkler dönüp üzerlerine yürüyünce dağıldılar. Deria'ya varınca Şam'a doğru çekilmelerini bildiren bir emir aldılar. Mustafa Kemal, Yedinci Ordu'ya Şam'ın güneyinde Kisve'de toplanma emri verdi.

Mustafa Kemal Şam'a maiyetinden birkaç kişiyle yalnız girdi. Askerlerini biraz dinlenip sonradan gelsinler diye geride bırakmıştı. Şam'ı askerliğinin ilk günlerinden tanıdığı için yerli halkın Türklere karşı takındığı soğuk, düşmanca tavrı sezmekte gecikmedi. Pencerelerde Faysal'ın bayrağı asılıydı. Silahlı Arap çeteleri heyecandan sarhoş bir halde sokaklarda dolaşıyor ve havaya ateş edip binicilik gösterileri yaparak eğleniyorlardı. Şehrin elden gittiği belliydi. Kisve'ye dönünce von Sanders'in bir emrini buldu. Birliklerini Dördüncü Ordu Komutanına teslim ederek Rayak'a gitmesini ve cephenin çeşitli yerlerinden kurtulmuş birlikleri toparlayıp komutası altına almasını bildiriyordu.

Von Sanders aslında Şam'ı savunmayı tasarlamış, ama askerlerin yorgunluğu ve düzensizliği, bağlantı yokluğu ve düşmanın görülmedik hızı karşısında planından vazgeçmek zorunda kalmıştı. Şimdi artık geri çekilen birlikleri daha kuzeydeki Humus'da yeniden toparlamak, Barada vadisinden Rayak ovasına uzanan bir savunma hattı kurmak umudundaydı. Bu hat aynı zamanda Beyrut'u da koruyabilirdi. Böylece Emir Faysal zafer şenlikleri içinde Şam'a girdi. Ondan bir iki gün önce de Albay Lawrence gelmişti. Şam kadınları, onun şerefine peçelerini yırtıp atmışlar ve kafeslerden sarkıp çığlık çığlığa kahkahalar savurarak, sokaklarda üstü açık Rolls-Royce'uyla dolaşan Lawrence'nin üzerine hamam taşlarıyla esanslar serpmişlerdi.

Arap askerleri Şam'a girerken Mustafa Kemal Rayak yolundaydı. Liman von Sanders'i Alman Asya Kuvvetleri Karargâhında buldu. Karargâha komuta eden Alman albayı onlara birer bardak buzlu bira sundu. Biralar içilirken albay, yeni komutanına her şeye rağmen mükemmel kuvvetlerinin mükemmel durumunu harita üzerinde canlandırmaya çalışıyordu.

Albay sözlerini bitirince, Mustafa Kemal, von Sanders'e sordu: 'Bu subay benim emrimde midir?'

'Evet.'

'Öyleyse, Albayım, bana birliklerinizin bulundukları yerleri, sayılarını ve durumlarını söylemek

lütfunda bulunur musunuz?'

Albay şaşakalmıştı. 'Kesin olarak söyleyemem,' dedi.'Birliklerin hareket halinde oluşu durumu biraz karıştırıyor.'

Mustafa Kemal, 'Albayım, burada benim ülkemin hayatı sözkonusudur,' diye cevap verdi. 'Vatanımı savunmakla görevli olanlar tahminlerle yetinemezler. Hemen şu anda birtakım kararlar almak zorundayım. Sizden ne umabilirim? Lütfen söyler misiniz?'

Albay biraz düşündükten sonra doğruyu söyledi: 'Güvenebilecek hiçbir kuvvetim olmadığını itiraf etmek zorundayım, Komutanım.'

'Demek oluyor ki, karşımda sadece bir albayla kurmayından başka hiçbir şey yok, öyle mi?'

'Öyle,'

'Haydi karargâhımıza gidelim o halde,'

Mustafa Kemal'in karargâhı Rayak'da, von Sanders'inki ise Baalbek'deydi. Anladığına göre buralardaki asker topluluktan, sadece birliklerini kaybetmiş, moralleri iyice bozulmuş birtakım dağınık gruplardan başka bir şey değillerdi. Mustafa Kemal güvendiği subayları, bu askerleri toplayıp birlik şeklinde örgütlemekle görevlendirdi. Birkaç yüksek rütbeli subayın at sırtında kuzeye doğru geçmiş olduklarını öğrendi. Şam'ı savunmakla görevlendirilen general şehirden ayrılmış; kolordu komutanlarından biri de askerlerini düşmana teslim ederek Beyrut'a kaçmıştı.

O akşam Mustafa Kemal artık hiçbir cephede ve hiçbir birlikte otorite diye bir şey kalmamış olduğunu anladı. Durumu kendi eline almanın zamanı gelmişti. Yine yetkilerini aşarak bütün kuvvetlerine kuzeye doğru yollanmak emri verdi. Bunlar Şam bölgesinde İsmet'in, Baalbek bölgesinde de Ali Fuat'ın komutası altında bulunan birliklerdi. Humus'taki von Sanders'e de bildirdiği bu emir yüzünden ağır eleştirilere uğrayabilirdi. Çünkü, artık bir daha geri dönemeyecek şekilde geniş ölçüde bir gerilemeye girişmişti. Ama Mustafa Kemal kendi görüşüne güveniyor ve bu davranışını savunabileceğini biliyordu.

Von Sanders, Rayak'ın boşaltılması için emir vermişti. İngilizler Şam'ın kuzeyindeki yoldan ilerlemeye başladıklarına göre Rayak'ı elde tutmak artık olanaksızdı. Mustafa Kemal, şehir halkının açtığı ateşe karşın tren istasyonunu ateşe verdi, makine ve su tesislerini yok etti. Bütün askerleri topladıktan sonra da Baalbek'e doğru yola çıktı. Burada emrini Ali Fuat'a tekrarlayarak geceleyin trenle Humus'a gitti. Liman von Sanders'i görerek, aldığı kararın bu koşulların altında alınabilecek tek karar olduğunu ısrarlı bir ifadeyle anlattı. Von Sonders ona hak verdi.

'Dediklerinizçok doğru. Ama ben ne olsa bir yabancıyım. Böyle bir karar alamam. Bunu ancak ülkenin sahipleri yapabilirler,' Von Sanders bu kararın, önemli Suriye eyaletinin hemen hemen tümünü düşmana bırakmak anlamına geleceğini biliyordu.

Mustafa Kemal en etkili tavrıyla cevap verdi. 'Öyleyse karar uygulanacaktır.'

İkisi birarada, hasta yatan Türk kurmay başkanını görmeye gittiler. O da Mustafa Kemal'e hak verdi. Ellerinde kalan kuvvetlerin hepsini 200 kilometre kadar kuzeydeki Haleb'e, yani Suriye'nin en uç köşesine gönderecek ve orada toplayarak yeni bir karar alacaklardı. Son emri veren von Sanders oldu, ama artık gerçek komuta Mustafa Kemal'in elindeydi. Kaderin garip bir cilvesi olarak, başlangıçta istediği şey, yani üç ordunun aynı komuta altında toplanması en sonunda gerçekleşmişti ama, ordular hemen hemen yok olduktan sonra.

Böylece Allenby'nin tam anlamda bir 'Yıldırım harekâtı' olan saldırısı bir süre için duraklamış oldu. Allenby, cüretli bir karar vererek asıl kuvvetinin izleyemeyeceği ufak bir öncü kuvvetiyle yürüyüşünü sürdürdü. Ama düşmanla arasını hayli açmış olan Mustafa Kemal dağınık kuvvetlerini toplayıp Türk topraklanın savunmak için hazırlığa girişecek kadar zaman kazanabilmişti. Halep, bunaltıcı bir sıcak altında cansız bir şehir gibi görünüyor, askeri araçlar geçtikçe havalanan sarı renkli kalın toz bulutları sokakları kaplıyordu. Mustafa Kemal, kolordu komutanları İsmet ve Ali Fuat'ın başkanlığında reorganizasyon komiteleri kurmuştu. Yavaş yavaş iki yeni tümen meydana getirdiler. Bunlardan biri

Katina'da mevzi aldı. Kuzey ve batıda İskenderun limanına doğru inen dağ yollarını kontrol altında tutuyordu. Von Sanders maiyetinin büyük kısmını limanın gerisindeki Adana şehrine göndermişti. Bir süre sonra kendi de onları izledi ve böylece hemen hemen savaş sahnesinden çekilmiş oldu.

Gerileme harekâtı sırasında yakasını bırakmamış olan böbrek sancıları, Halep'e varışından az sonra Mustafa Kemal'i yine yatağa düşürdü. Ermeni hastanesine yattı. Hastabakıcıların oturma odasında yerli idareciler ve generallerle toplantılar yapıyor ve hastalığa karşı gösterdiği dayanıklılık doktorları şaşırtıyordu. Bu arada İngilizlerin zırhlı araçlardan kurulu bir ileri birliği Türk artçılarıyla küçük bir çarpışmadan sonra şehre yaklaşmış ve Türklere teslim olmaları için haber göndermişti. Türkler teslimi kabul etmediler. İngilizler, takviye birlikleri gelinceye kadar iki gün beklediler ve bu arada şehrin savunma tesislerini keşfe çalıştılar. Bir ara Araplar şehrin kalesiyle hükümet konağını ellerine geçirdiler. Mustafa Kemal şimdi Baron otelinde kalıyordu. Sancıları geçmemişti. Odasında yatarken sokaktan ateş sesleri duydu ve balkona çıkıp baktı. Aşağıda büyük bir kargaşalık vardı. Bir sürü Arap, paniğe kapılmış olan Türk askerlerini yarıp geçerek, onu ve subaylarını ele geçirmek için otele girmeye çalışıyorlardı. Mustafa Kemal aşağı indi ve kamçısını sallayarak Arapları dışarı kovdu. Bu sırada garnizon komutanı, korkusundan okuyamadığı bir raporu onun eline tutuşturdu. Mustafa Kemal sükûnetle okudu. Rapor, şehrin düşman hücumuna uğradığını bildiriyordu.

Arkadan Mustafa Kemal'in, sırtında kusursuz üniforması, ağzında sigarası kurşuni gözlerinde emin bakışı ile, dimdik, otelin taraçasına çıktığı görüldü. Sakin, telâşsız birkaç emir verdi. Sonra sokağa çıkıp ağır ağır yürümeye başladı. Savunmaya çalıştığı Halep halkından bazılarının damlardan başına el bombaları attığını içinden acı acı gülerek görüyordu. Tedbirli davranarak yakınlara yerleştirmiş olduğu askerler süratle yetiştiler, derhal yayılarak makineli ateşiyle Arapları dağıttılar. Cesetler kaldırımlara serilip kalmıştı. Şehirde düzen kısa zamanda sağlandı.

Ama, Halep'i boşaltma zamanı gelmişti. Allenby'nin yaklaşan saldırından başka, geriden İskenderun'a bir çıkarma tehlikesi de vardı. Mustafa Kemal otomobiline binerek şehri dolaştı ve gereken emirleri verdi. Sonra oteline döndü. O gece ordunun artçıları, harekete tam bir çekilme süsü vererek şehrin güneyini boşalttılar. Aslında ana kuvvet şehrin kuzey-batı varoşlarına çekilmişti.

Mustafa Kemal'in bir süre önce yattığı hastanede bütün savaş boyunca kalan iki İngiliz hemşiresinden biri, bundan sonraki 'ana baba günü'nü şöyle anlatır:

'Sabahın saat altısında silah sesleri şehrin her yanını sarmıştı. Gökten sanki kurşun yağıyordu. Değil sokağa, balkona bile çıkmaya olanak yoktu. Araplar sokakları tutmuş, rasgele ateş ediyorlardı. Evlerin çoğunu yağma eden Araplar kap kacağa kadar ne bulurlarsa alıp götürüyorlardı. Karşımızdaki bir eve saldırıp girdiklerini ve ele geçirdikleri yatak, yastık gibi her türlü eşyayı atlarına yükleyip götürdüklerini gözümüzle gördük. Saat sekiz olunca bizim ordunun önünden gelen Hicazlı Arap birlikleri bağırıp şarkılar söyleyerek şehre girdiler. Atlarını dörtnala sürüyor ve tüfeklerini, kılıçlarını, bayraklarını havada sallıyorlardı. İngilizlerin de uzakta olmadığını biliyorduk. Saat dokuzda başı miğferli askerlerimizin zırhlı arabalarla şehre girişlerini görerek sevindik. Şükran duygularımız içimizden taşıyordu. Dışardakilerin alkışları ve yaşa sesleri arasında kendi bayrağımızı çektik. Hastanemizin karşısına düşen tepelerden siyah bir çizginin gitgide yaklaşmakta olduğu görülüyordu. En sonunda atlılarımız da şehre girdi. Yarım saatlik bir moladan sonra mevzi almak üzere şehrin kuzeyine geçtiler. Yazık ki Türkler orada pusuya yatmışlardı. Birden hücuma kalkınca askerlerimizden bir kısmı can verdi ve birçoğu da yaralandı.'(1)

Bunu izleyen bir sürü artçı harekâtı sırasında Mustafa Kemal'in ordusu üstüste hücuma uğradığı halde hiçbir zaman yenilmeden şehrin arkasındaki tepelere kadar çekildi. İngilizler Şam'dan takviye getirtmek zorunda kaldılar. Türkler şimdi ilk kez olarak Arap topraklarını değil, kendi vatanlarının toprağını savunuyorlardı, çünkü burası Türkiye'nin doğal sınırıydı.

Ama, Mustafa Kemal, her şeyin sona ermek üzere olduğunu çok iyi biliyordu. Osmanlı İmparatorluğu imparatorluk olmaktan çıkmıştı artık. Balkan Savaşları, İmparatorluğu Avrupa'daki topraklarından etmiş, Dünya Savaşı da bütün Arap eyaletlerini elinden almıştı. Bu yenilgi kendisine acı gelmekle beraber, Mustafa Kemal bu toprakların kaybına o kadar üzülmüyordu; bir bakıma bunun böyle olacağını öteden beri görmüştü. Bu onun, kanserli dış organlarını kesip atmış, atalarının bereketli toprağında yoğun ve sağlam bir beden halinde tekrar hayata kavuşmuş yeni bir Türkiye hayalini daha da elle tutulur hale getirmişti. Yabancı toprağı olan Suriye elden gitmişti. Ama Türk anayurdu Anadolu henüz yaşıyordu, yaşaması da gerekliydi. Ülkenin geçmişi ve geleceği, işte

burada, şu sıradağların ardında yatıyordu.

1 Hemşire Ethel Curry (Mrs. E. McLeod Smith), Nurses' League Journal.

ON ALTINCI BOLÜM

Mütareke

BU HAYALİN GERÇEKLEŞMESİ için vakit daha erkendi. Bu arada, tehlike en yüksek noktasını bulmuştu. Humus'tan Halep'e çekildikleri sırada ve daha sonraları, Mustafa Kemal hep çok yakın olduğunu bildiği yenilginin doğuracağı sonuçları düşünüp durmuştu. Eğer Osmanlı Hükümeti geçen yıl, kendisinin ısrarla istediği gibi, Almanlardan ayrı olarak barış yapmış olsaydı, belki İtilâf Devletlerinden daha uygun koşullar koparılabilecek ve ülkenin şerefli bir şekilde yaşaması sağlanmış olacaktı. Ama şimdi Türkiye'nin bütün varlığının tehdit altında olduğunu görüyordu. Bu tehdidenasıl karşı konulabilecekti?

Kabinenin her an istifası bekleniyordu. Artık barış istemekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Ama bu, çökmüş ve gözden düşmüş olan Talat Paşa'nın yapacağı iş değildi. Yeni bir hükümet kurulmalıydı. Mustafa Kemal'e göre bu hükümetin başına getirilebilecek tek adam İzzet Paşa'ydı. O da savaşa karşı gelmişti; siyasî görüşleri ılımlı olmakla beraber, yurtsever bir adamdı. İttihat ve Terakki'ye karşı ötedenberi cephe almış, milliyetçilere daha yakınlık göstermişti.

Mustafa Kemal bu düşüncesini, başyaveri yoluyla Padişaha iletmek üzere bir telgraf çekti. 'Durum son derece ciddidir,' diyordu. 'Askerlerimizin maneviyatı gün geçtikçe çökmektedir... Sadece ordumuzun varlığı değil, devletimizin geleceği de tehlikededir... Onun için her ne pahasına olursa olsun barış yapılmasını ısrarla salık veririm.' Yaverden bu görüşü Sultana açıklamasını ve İzzet Paşa'yı yeni bir kabine kurmakla görevlendirmesi için ısrarda bulunmasını rica etti. Mustafa Kemal, kabineye Fethi ve Rauf beylerin ve Harbiye Nazırı (dolayısıyla başkumandan vekili) olarak kendinin alınmasını açıkça ileri sürüyordu. Telgrafını 'Bu kabine derhal İtilâf devletleriyle temasa geçerek askerî harekâtın durmasını sağlayacak bir mütareke imzalamalıdır,' diye bitirdi.

İstanbul'da da olaylar zaten bu yönde gelişmekteydi. Talât Paşa Almanya'ya yaptığı bir ziyaretten dönmüştü. Sofya garındayken Bulgar cephesinin çöktüğünü ve Kral Ferdinand'ın tahttan çekilmeden önce bir mütareke imzalamaya çalıştığını haber almıştı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu hem Doğudan, hem de Batıdan tehdit altına giriyordu. Selânik'e kadar sokulmuş olan düşman kuvvetlerine İstanbul yolu açılmış demekti. İstanbul sokaklarında, herkesin nefret ettiği Fransız generali Franchet d'Esperey'nin şehre çok yakında gireceğine dair söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Bu generalin, İstanbul'u bir Frenk şehri yapacağı ve Türkleri köle durumuna sokacağı söyleniyordu.

Talât Paşa, döner dönmez Padişaha istifasını sundu. O da bunu başta red, ama sonra kabul etti. Bundan biraz sonra Enver, Cemal ve Talât bir Alman zırhlısıyla Karadeniz'e kaçtılar. Talât, Almanya'ya gitti, üç yıl sonra orada intikamcı bir Ermeninin kurşunuyla vurulup ölecekti. Enver'le Cemal, Rusya'ya sığındılar ama onların da sonu daha az kanlı olmadı. İttihat ve Terakki Fırkası son bir toplantı yaparak suçlarını kabul etti ve kendi kendini dağıtmaya karar verdi.

Eskiden beri yasak savmak için kendisine başvurulan ihtiyar Tevfik Paşa, yeni bir hükümet kurmayı başaramayınca, bu görev İzzet Paşa'ya teklif edildi. Mustafa Kemal'le arkadaşlarının ısrarı karşısında İzzet Paşa görevi, başkomutanın emrine boyun eğen bir asker olarak, kabul etti. Güdeceği siyaset, Wilson ilkelerine uygun bir barış sağlamak olacaktı.

Rauf Bey, İzzet Paşa'nın, Mustafa Kemal'i ya Harbiye Nazırı ya da Genelkurmay Başkanı yapması için çok çalıştı. Ama Paşa şimdilik bu görevlerin ikisinin de kendi elinde bulunmasını daha uygun görüyordu. Mustafa Kemal'in cephedeki işinin henüz bitmediğini ileri sürerek, barışa ulaşıldıktan sonra Harbiye Nazırlığına geçebileceğim söyledi. Bu arada İsmet Beyi Harbiye Nezareti Müsteşarlığına, Rauf Beyi Bahriye Nazırlığına ve Fethi Beyi de Dahiliye Nazırlığına getirdi. Mustafa Kemal'in eksikliğine rağmen bu, içinde milliyetçilerin yer aldığı ilk kabineydi. İlk işi de mütareke yollarını araştırmak olacaktı.

Daha önce İngilizler, Lawrence'nin subaylarından Albay S.F. Newcombe eliyle Talât'a gayri resmi görüşme teklifinde bulunmuşlardı. Newcombe, Filistin'de esir düşerek Bursa'ya getirilmiş ve buradan, sonradan evleneceği Bursalı bir kızın yardımıyla İstanbul'a kaçmıştı. Bir İngiliz kurmayı olarak İngilizlerce kabul edileceğini umduğu koşulları Türklere bildirmiş ve aracılık önerisinde bulunmuştu. Bu teklifi, İzzet Paşa hükümetine de tekrarladı, ama daha yüksek rütbeli bir subayın bu işi daha iyi yapabileceğini ileri sürdü. Bu da, Bağdat seferi sırasında başarısız Kut savunmasına komuta eden ve şimdi de gözde bir esir olarak Büyükada'da bulunan General Sir Charles Townshend'di. General, bunun arkasından İzzet Paşa'ya, Rauf Beyle haber göndererek İngiliz makamlarıyla barış görüşmeleri için aracılıkta bulunmayı teklif etti. İzzet Paşa, nasıl olsa bir mütareke yolu aradığına göre, bu kendi gelen teklifi kabul etmekte sakınca görmedi.

Böylece İngiliz generalini çağırarak serbest bıraktı. Britanya'ya karşı beslediği saygı ve dostluk duygularını belirttikten sonra ülkesinin bu savaşa karşı taraftan girmiş olmasını bir suç olarak niteledi. İngiltere askeri harekatı derhal durdurursa, Türkiye şu anda İtilâf Devletlerinin elinde olan bütün Arap eyaletlerine özerklik vermeye hazırdı. Yalnız işgal altında olan başka topraklarla ülkenin geri kalan kısmında Türklerin siyasal bağımsızlığı tanınmalıydı. Bu görüşmenin ardından Rauf Bey de, Generali Büyükada'da ziyaret etti. Mütareke koşullarında Türkiye'nin askeri şerefine saygı gösterileceğini umduğunu belirtti. 'Biz Bulgarlara benzemeyiz', dedi. 'İngiltere'nin sorunu sessizce çözümlemesi ve Türkiye'nin centilmenliğine güvenmesi iyi olur.' General Townshend, Bozcaada'ya ve oradan da bir Türk bahriye romorkörüyle Midilli'ye götürüldü. Onu burada bir İngiliz deniz subayı karşıladı. Aralarında şu konuşma geçti:

'Kimsiniz?'

'General Townshend.'

'Ne diyorsunuz? Sizi gördüğüme çok sevindim, generalim.'

'Yine İngiliz bayrağı altındayım.'(1)

24 Ekim 1918'de İzzet Paşa'yla İngiliz hükümetinin mütareke görüşmelerine hazır olduğu ve bu iş için Amiral Calthorpe'u görevlendirdiği bildirildi. Tovvnshend daha önce özel olarak Türk heyetine Rauf Bey'in de katılmasını öne sürmüştü. İzzet Paşa kabineyi topladı, sonra durumu Padişaha anlatmaya gitti. Padişah, heyete, eniştesi Damat Ferit'in başkanlık etmesini istediğini söyledi.

İzzet Paşa, Padişahın, hükümdarlık otoritesini belirtir bir tonla yaptığı bu olmayacak teklif karşısında şaşırıp kaldı. Önce hiç sesini çıkarmadı. Sonra, 'iyi ama, o mecnunun biridir!' diye bağırdı. Damat Ferit, Padişahın kızkardeşi Mediha Sultanla evli olmaktan başka hiçbir değeri olmayan bir adamdı. Mediha'nın ilk kocası ölünce Abdülhamit, prenses için otuz, kırk yaşları arasında, iyi aileden gelme, hiç kadın yüzü görmemiş bir koca bulunmasını emretmişti. Londra'daki Türk Elçiliğinde silik bir birinci kâtip olan Ferit bu nitelikleri taşıdığı için İstanbul'a getirilmiş, Mediha Sultanla evlendirilmişti. Sonradan Ferit karısını Abdülhamit'e göndererek Londra Elçiliğini istetmişti. Ancak Padişah, 'Hemşire, Londra okul değildir, gayet önemli bir elçiliktir. Oraya ancak siyasi yetenek ve tecrübesi bulunanlar atanabilir,' diye cevap vermişti. Böyle terslenen Ferit evine kapanmış ve otuz yıl dışarı çıktığını gören olmamıştı.

İşte Abdülhamit'in kardeşi şimdi bu adamı mütareke koşullarını görüşecek heyete başkan yapmak istiyordu.(2) İzzet Paşa, kabinesine danışması gerektiğini söyledi. Sultan buna razı olduysa da, Damat Ferit'in kabineden talimat beklemek üzere kendisiyle beraber Babıâli'ye gitmesini istedi. İzzet Paşa, Damat Ferit'i bekleme odasında bırakarak toplantı salonuna girdi ve durumu kabine arkadaşlarına bildirdi. Önce kimse ağzını açmadı. Sonra Rauf Bey birden patlayarak sessizliği bozdu. Ona kalırsa, Sultan, İtilâf Devletleri'nin kendisini tahttan çekilmeye zorlayacaklarından korkuyordu. İngilizlerce tanınan ve beğenildiği söylenen eniştesinin başdelege olması böyle bir hareketi önleyebilirdi. Rauf Bey, kendi tahtını kurtarmaktan başka düşüncesi olmayan bir adamın bu yolda davranışını normal görüyordu. Ancak acaba Sultan, gerçekten, ülke tarihinin şu tehlikeli anında, bir yarım akıllının Türk haklarını hükümet üyelerinden daha iyi koruyabileceğini mi sanıyordu? İzzet Paşa'yla öteki kabine üyeleri kendisini desteklediler. Dışanya bir haber gönderilerek Damat Ferit'e daha fazla beklemesinin gerekli olmadığı bildirildi. Sultan karara boyun eğmek zorunda kaldı. Damat Ferit'in yerine delegeliğe Rauf Bey seçildi. Heyetteki öteki üyelerle beraber, Amiral Calthorpe'un geçici amiral gemisi Agamemnon'un Mondros önlerinde demir atmış olduğu Limni adasına gitti.

Görüşmeler gemide, centilmence bir hava içinde yapıldı. Tam otuz altı saat sürdü ve sadece askeri koşulları kapsadı. Rauf Bey, büyük bir dürüstlükle her şartı tek tek tartıştı. Amiral Calthorpe, iki deniz subayı arasındaki bu konuşmalarda uzlaşıcı şekilde davranıyordu. İlk yirmi dört saat içinde, İstanbul'un onaylamasına bağlı olarak, genel bir anlaşmaya vardılar. İngilizlerin öne sürdüğü başlıca koşullar Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması; bütün önemli stratejik noktaların Müttefikler tarafından işgali; sınırlarda güvenlik ve iç düzeni sağlamak için gerekli birlikler dışında bütün Türk ordusunun terhisi; işgal altındaki topraklarda bulunan Türk garnizonlarının teslim olmasıydı. Yalnız bu garnizonlardaki silahların teslim edileceği ayrıca belirtilmiş değildi. Türkler iç işlerine herhangi bir karışma önerisi karşısında duyarlı davranıyor, özellikle bu koşullardan İstanbul'un işgali anlamı çıkacak diye kuşkulanıyorlardı. Ama kendilerine böyle bir şeyin sözkonusu olmadığına dair güvence verildi. Ancak, Türkler güvenliği sağlayamayacak olursa, İtilâf Devletleri kendi vatandaşlarını korumak gereğini duyabilirlerdi.

Görüşmelerin yarı yerinde Fransızlar, amiralleri Amet'nin de görüşmelere katılmasını isteyen sert bir nota göndermişlerdi. Bu istek, Türklerin yalnız İngiliz heyetiyle görüşmeye yetkili olduğu gerekçesiyle reddedildi. Son zamanlarda Fransızlar İngilizlere danışmaksızın Bulgarlarla müterake imzalamışlardı. Bununla birlikte, görüşmelere alınmamalannın baş nedeni, boyuna Paris'e danışmak isteyerek konferansı uzatmaları korkusuydu. Bunu önlemek için Clemenceau ile doğrudan doğruya yüksek kademede temasa geçildi. Clemenceau, İngilizlerin varacağı anlaşma koşullarını ve İstanbul Boğazının bir İngiliz amiralinin komutasına verilmesini baştan kabul etti.

Mütareke, böylece 30 Ekimde karşılıklı kutlamalar arasında imzalandı. Amiral Calthorpe buna ilişkin olarak koşullardan bazılannı yorumlayıp açıklayan bir de gayri resmî mektup hazırladı. İmzadan sonra Calthorpe, 'Bu mütarekeyi imzalamakla yıllardır sürüp giden kan dökülmesini durduracağımızı umuyorum.' dedi. Rauf un elini sıktı ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dostça olması için beslediği 'derin isteği' belirterek İngiltere'nin verdiği söze her zaman bağlı kaldığını, tanıklar önünde yineledi. Bütün maddeler, olduğu gibi, titizlikle uygulanacaktı. Rauf Bey verdiği cevapta, İngiltere'nin Türkiye'ye en yüksek değerde bir temsilci göndermesi dileğinde bulundu. Çünkü Büyük Britanya'nın bundan böyle Türkiye'de 'rakipsiz bir mevki' işgal etmesini istiyordu.

Mustafa Kemal mütareke haberini ve ateş-kes emrini aldığı sırada hâlâ Halep'in arkasındaki dağlarda düşmana karşı direnmekteydi. Liman von Sanders, 'Bu son günlerdeki çarpışmalarda ordu, silahlarının yüksek şerefini korumasını bildi,' diye yazar. Böylece uzun ve felâketli dört savaş yılının kanlı boğuşmalanndan, hiç yenilgiye uğramadan çıkan tek Türk komutanı, Mustafa Kemal'di.

Mütareke, Mustafa Kemal için bir son değil, bir başlangıçtı. Savaşta yenilmemiş olduğu gibi, ruhça da hiç yenilmiş değildi. Şimdi bir çeşit barış yapılacaktı. Ama âdil bir barışın ancak savaşımla kazanılabileceğini ve savaşımın uzun ve çetin olacağını biliyordu. Kendini bu savaşımın önderi olarak görmeye başladı.

Bunun nasıl olacağını şimdiden pek kestiremiyordu. O sıralar yine kırgınlık içinde bulunmaktaydı. İzzet Paşa'nın Harbiye Nazırlığını ona vermemiş olması çok ağrına gitmiş ve Paşanın 'barıştan sonra' elele çalışacaklarına söz vermiş olması da onu yumuşatmamıştı. Önlerinde nazik ve önemli bir geçiş dönemi vardır ki, Mustafa Kemal asıl bu sırada, ülkesine yararlı hizmetlerde bulunabileceğine inanmaktaydı. Bunu izleyecek olan dönemlerde ise Harbiye Nazırlığına kendinden daha uygun kimseler bulunabilirdi. Bu makam için ısrardan vazgeçmiyordu. Rauf Beye birisiyle haber göndererek, İzzet Paşa'yı razı etmesi için ricada bulundu. Ama, Rauf şu anda yapılacak hiçbir şey olmadığını söylemek zorunda kaldı. Mustafa Kemal, İzzet Paşa'ya disiplin dışı telgraflar gönderiyordu. Sadrazam yeni bir Genelkurmay başkanı seçince bunu protesto ederek yeni başkanın sözünü dinlemeyeceğini bildirdi.

Bu arada, ordu grup komutanlığını Liman von Sanders'ten devralması bildirilmişti. Hemen Adana'daki karargâha gitti. Alman Generali onu her zamanki resmi nezaketiyle karşıladı. Ancak, ayrılık sözlerini söylerken, sesinde içten bir üzüntü ifadesi vardı.

'Ekselans,' dedi, 'sizi Arıburnu ve Anafartalar cephelerine kumanda ettiğiniz günlerde yakından tanıdım. Doğrusunu isterseniz, aramızda bazı önemsiz olaylar geçmedi değil; ama sonuç bakımından bunlar ancak bizim birbirimizi daha iyi tanımamıza yaradı. Artık samimi iki dost olduğumuzu sanıyorum. Bugün, memleketinizden ayrılmak zorunda olduğum şu anda, emrimdeki orduları, bu

ülkeye ilk gelişimden beri takdir ettiğim bir askere emanet etmekteyim. Bu genel felâket içinde büyük bir üzüntü yükü altında ezilmemek elde mi? Beni tek avutan şey, komutayı sizin elinize bırakmamdır. Şu andan itibaren âmir sizsiniz; ben sizin misafirinizin!.'

Bu sözler karşısında heyecanlanan Mustafa Kemal sadece, 'Oturalım,' dedi. Birer sigara yaktılar. Mustafa Kemal'in isteği üzerine von Sanders, iki kahve ısmarladı. Kahvelerini karşılıklı, geçmişe ve geleceğe dair düşüncelere dalmış bir halde, sessizlik içinde içtiler. O gece Adana gökleri, Almanların ateşe verdikleri mühimmat depolarının alevleriyle aydınlanmıştı. Alman ve Türk subaylarının ayrılış toplantısında bir Alman generali geçmişteki silah arkadaşlıklarını öven konuşmasını 'Yenildik' diye bitirdi. 'Bizim için her şey bitti artık.' Mustafa Kemal ise demecine, 'Savaş, müttefiklerimiz için bitmiş olabilir. Ama bizi ilgilendiren savaş, İstiklâl Savaşımız, ancak şimdi başlıyor,' diye son verdi.

İzzet Paşa'dan aldığı red cevaplarına canı sıkılmakla beraber, Mustafa Kemal, Güney Anadolu'daki bütün orduların komutasını üzerine aldığı zaman, ne de olsa bir sevinç duydu. Bu görev, savaş bittiği için, ona büyük bir çalışma alanı veriyor sayılmazdı. Mütareke koşullarına göre, terhis neredeyse başlayacaktı. Ama öte yandan bu görev ona siyasi bir avantaj sağlıyordu. İlk kez İstanbul'daki hükümetle doğrudan doğruya temas edebilecekti. Hükümet de aslında onu tuttuğuna göre, hiç olmazsa artık sesini duyurabilir, belki de siyasete etki yapabilirdi. Düşmanları gitmiş, iktidara dostları gelmişti. En sonunda on yıldır hep elinden kaçmış olan siyasal emellerini gerçekleştirebilmek için bir umut kapısı açılmıştı.

Askerlik alanında da yapılabilecek birtakım şeyler vardı. Şimdilik elinin altında hiç olmazsa iki ordu bulunuyordu: İkinci ve Yedinci Ordular. Mütarekeye göre bunların görevi sadece sınır bekçiliği etmekti. Ama, Mustafa Kemal bunların sembolik birer yerel ordu olarak kalmasını istemiyordu. Yerine geçici olarak Ali Fuat'ı bırakarak, ordularını gerçek bir millî savunma kuvveti haline getirmek için çalışmaya koyuldu. Birlikleri yeni baştan toplayıp düzenledi, yurt içindeki merkezlere dağıttı; elindeki silah, cephane ve malzemeyi güvenli yerlere göndertti ve ilgili komutanlara gerekli emirleri verdi. Komutanlarını da dikkatle ayırıp seçiyordu. Onun mücadeleci görüşlerini paylaşmayan bazı subayları başka yerlere nakletti. Kesiksiz bir savunma hattı kurabilmek için yararlanmayı umduğu Musul'daki Altıncı Ordu'yla sıkı bir bağlantı sağladı. Önümüzdeki günlerde ne olursa olsun, hiç olmazsa kendi kendine yeterli bir asker kuvvet çekirdeğini elde tutabilirdi. Daha sonradan bu kuvvetin sadece Güney Anadolu'nun değil, bütün memleketin savunmasında rol oynaması pekâlâ mümkündü.

Zihninde filizlenmekte olan tasarılardan bazıları daha şimdiden kendini belli etmeye başlıyordu. Mütarekeden önce İstanbul'dan Antep'e ailesini görmeye gelen Ali Cenani adında birine rastlamıştı. Ali Cenani, şehrin daha şimdiden düşman tarafından yağma edildiğini ve hele Türk ordusu Adana'ya çekilirse, halkın büsbütün düşman elinde kalacağını söylüyor, ailesini daha güvenli bir yere götürmeyi tasarlıyordu. Mustafa Kemal, ona, 'Ülkenizde hiç mi erkek kalmadı?' diye sormuştu. 'Kendinizi savunmanın bir çaresine bakın.'

'İyi ama nasıl? Neyle?'

'Örgütlenin. Millî bir kuvvet toplayın. Ben size gerekli silahlan veririm.

Kendilerine güvendiği subaylara da, 'Gruplar halinde, çete savaşı için hazırlanın,' diye emirler veriyordu. Düşmanın anavatan topraklarına sokulmasını önlemek için çeteler kurmak gerekecekti. Mustafa Kemal, geleceği gözönünde tutarak İç Anadolu'da direniş merkezleri olabilecek Antep ve Maraş gibi yerlere silah dağıttı. Bunlar, gereğinde kullanılmak üzere gizlice depo edilecekti.

Şimdi kendine düşen görev, mütareke koşullarına karşı yılmadan mücadele etmekti. Mütarekeyi kayıtsız şartsız bir teslimden de daha kötü birşey olarak görüyordu. Türkler, neredeyse düşmanın ülkeyi ele geçirmesine yardıma söz vermişlerdi. Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri'nin her istediği kabul edilirse memleketin boydan boya işgal edileceğini ve sonunda hükümeti de düşmanların kuracağını kabineye anlatmak istiyordu. Sonradan, 'Bunu görebilmek için falcı olmaya gerek yoktu!' diyecekti.

Böylece Mustafa Kemal, İzzet Paşa'ya üst üste telgraflar göndermeye başladı. Bu telgrafların birçok yerinde soruna değiniyordu. Özellikle, mütarekenin Türk garnizonlarının Suriye'den çekilmesini isteyen maddesi ona kuşku vermekteydi. Bu anlaşmaya göre Suriye'nin sınırı neredeydi? Osmanlıların eskiden beri kabul ettikleri gibi, Halep'in ardındaki sıradağlardan mı geçiyordu; yoksa İskenderun'u da içine alarak tâ Kilikya içlerine kadar mı uzayacaktı? Düşman şimdi İskenderun

garnizonundaki Yedinci Ordu'nun, Suriye'de bulunduğunu öne sürerek, teslimini istemekteydi.

Mustafa Kemal'e göre, İngilizler terimlerdeki bu belirsizlikten bile bile yararlanmak istiyorlardı. İstanbul'a telgraf çekerek, 'Açık ve samimi kanım şudur ki,' dedi, 'mütarekenin yanlış anlaşılıp yorumlanmasını önleyecek tedbirleri almadan ordularımızı dağıtır ve İngilizlerin her dediğine boyun eğersek, onların haris emellerine hiçbir şekilde set çekmemiz mümkün olmayacaktır.'

İzzet Paşa, cevabında, mütarekenin İngilizlere İskenderun'u işgal etmek hakkını vermediğini bildirdi. Ancak, Türkler geri çekildikleri sırada güney demiryoluyla köprüleri yıkmış olduklarından, yaralı ve malzeme nakli için limanı ve Halep yolunu kullanabileceklerine dair, İngilizlerle sözlü bir 'centilmenlik anlaşması' yapılmıştı. Bununla birlikte, İskenderun limanı ve şehri Türk yönetiminde kalacaktı. Mustafa Kemal'in bunları İngiliz komutanına da bildirmesi isteniyordu.

Mustafa Kemal buna, üzerinde 'geciktirme ölümle cezalandırılır,' kaydı ile verdiği acele cevapta, karşı düşüncelerini tekrarlayarak İngiliz ordularının Halep ve dolaylarında bol malzeme depoları bulunduğunu ve asıl amaçlarının İskenderun'u işgal ederek yolları kesmek, böylece Yedinci Ordu'yu teslime zorlamak olduğunu ileri sürdü. Bu çeşit centilmenlik anlaşmalarını doğru bulmadığını da saklamıyordu. Onun için İzzet Paşa'nın söylediklerini İngiliz komutanına bildirmek niyetinde değildi. Daha da ileri giderek, 'İngilizlerin, her ne bahane ile olursa olsun, İskenderun'a asker çıkarmak için yapacakları bir teşebbüse kuvvetle karşı koymak emrini verdim,'diyor, arkadan da, davranışlarını başkomutanlığın resmi görüşlerine uydurmaya olanak olmadığı için, en kısa zamanda görevinden geri alınmasını rica ediyordu.

İzzet Paşa sert bir karşılık vererek Mustafa Kemal'in bu emrinin devletin çıkarlarına ve politikasına büsbütün aykırı olduğunu bildirdi ve hemen geri alınmasını istedi. Mütareke koşullarının yorumlanıp uygulanmasında gerçekten birtakım yanlışlıklar olmuştu. 'Ama, her şeye karşın,' diye devam ediyordu, 'bu uygunsuz şartları, ileri görüşlü olmadığımız için değil, toptan yenilgimizin sonucu olarak kabul ettik. Devlet, durumu düzeltmek için diplomatik teşebbüslere girişmiştir ve bunların başarıya ulaşacağını ummaktadır. Bu zor zamanımızda, devletimizin geleceği için son derece önemli olan bu görüşme ve önlemleri yönetme konusunda size güvenebileceğimizden eminim. Ama, durum herhangi bir tartışma ve gecikmeyi kaldırmayacak kadar tehlikeli olduğu için ordularımıza verdiğimiz talimatın harfi harfine yerine getirilmesi şarttır.' İzzet Paşa bundan sonra Mustafa Kemal'in komutasındaki ordu grubunun dağıtıldığını ve sadece Yedinci Ordu'ya indirildiğini bildiriyordu.

Sadrazama kafa tutup içini boşaltmış olan Mustafa Kemal, bu sefer uzlaşıcı bir yazı hazırladı. Ulu Tanrının İzzet Paşa'nın politik çabalarına yardımcı olmasını umduğunu bildirdi ve hem kendisine, hem de ülkesine olan bağlılığını tekrarladı. Buna rağmen, olaylar onun kuşkularını yerden göğe kadar haklı çıkarmaktaydı. İngilizler, İzzet Paşa'ya fena halde baskı yapıyorlardı. Rauf, İngilizlerin imzalarını tanıyacaklarına dair vermiş oldukları şeref sözünü Calthorpe'a hatırlatıyor, Calthorpe da verilen sözü unutmadığı için Londra'ya protestolarda bulunuyordu. Londra, **Agememnon** zırhlısının güvertesinde iki kıdemli deniz subayı arasında doğan o centilmence havayı hemen dağıtmaya başlamıştı. Uzun bir süre için olmasa bile, bir kerecik olsun aralarında anlaşan eski askerlerle eski politikacılar, mütarekeyi daha sert bir şekilde yorumluyorlar, işlerine geleni alıp, gelmeyeni bırakıyorlardı. İstedikleri stratejik yerlerden biri İskenderun, öteki de Musul'du ki, Mustafa Kemal bunu bir telgrafından çoktan belirtmişti.

Dicle boyunca Türkleri izlemekte olan İngiliz birlikleri, mütarekenin imzası sırasında, Musul'un 60 kilometre kadar güneyinde bulunuyordu. Savaş kabinesinin talimatı üzerine daha ilerleyerek üç gün sonra Musul'a girmişlerdi. Başlarındaki general, şehrin ve içindeki Altıncı Ordu'nun teslimini istedi. Rauf Bey bu işgal hareketinin, mütarekenin Calthorpe tarafından yorumlanmış olan koşullarına aykırı olduğunu söyleyerek itirazda bulundu ve 'Türk hükümeti, Başkomutanınızın sözünde duracağına güvenmektedir,' diye ekledi.

Amiral Calthorpe ise buna o kadar güvenmiyordu. Londra'ya telgraf çekerek Rauf Bey'in görüşünün kendi görüşüne uyduğunu bildirdi. Ama İngiltere Harbiye Nazırlığı, uzlaşma tanımıyor ve Türk Genelkurmay haritasında Musul'un Osmanlı İmparatorluğunda değil, İrak'ta gösterildiğini belirtiyordu. Calthorpe, boyun eğmek zorunda kaldı. Böylece Musul'un boşaltılıp, silahların teslimi emredildi. Emri alan İzzet Paşa, biraz dalkavukça bir telâşla Amirale, telgrafı sabah saat sekizde aldığını ve 'aşağı yukarı aynı saatte' kendinin de Musul'a emir verdiğini bildirdi.

İskenderun'un başına da aynı şey geldi. Ne Londra Calthorpe'un lâfına kulak asmıştı, ne de İzzet

Paşa Mustafa Kemal'in. İngiltere hükümeti,İskenderun'un belirli bir zaman içinde General Allenby'ye verilmesini, yoksa kuvvete başvurulacağını bildirdi. İzzet Paşa bir kez daha baş eğdi ve Yedinci Ordu çekilmek zorunda kaldı. İzzet Paşa, İngilizlerin bu insafsız davranışındaki suçun, kendi emirlerine karşı sert ve nezaketsiz şekilde davranan Türk komutanına yüklendiğini imâ ederek, 'Ülkenin yüksek menfaatleri adına, ne derece zayıf durumda olduğumuzu unutmamamız ve kendimizi çok fazla aşağılatmamakla birlikte, sözlerimizde ve hareketlerimizde ölçülü olmamız çok önemlidir,' diye talimat verdi.

Mustafa Kemal, Sadrazamın imâlarını şiddetle reddederek ısrarla: 'Ne kadar zayıf ve güçsüz olduğumuzu çok iyi biliyorum,' dedi. 'Ama buna rağmen devletimizin kabul etmek zorunda olduğu fedekârlıkların bir sınırı olması gerektiğine inanmaktayım. Yoksa Almanların yanısıra son yenilgiye kadar dövüşen bizler, İngilizlerin bize sormadan almaya çalıştıkları şeyleri kendi elimizle onlara verirsek genellikle Osmanlıların ve özellikle şimdiki hükümetin tarihine çok karanlık bir sayfa eklemiş oluruz.'

Ama Yedinci Ordu her şeye karşın lâğvedilmiş ve Mustafa Kemal'in elinde yalnız bir kolordu kalmıştı; milli bir savunma gücü kurmak yolunda bütün umutlarını bağladığı tek bir kolordu.

1 Gen. Sir Charles Townshend: My Mesopatamian Campaign.
2 Damat Ferit'in gerekirse Londra'ya gidip Kral Beşinci George'la görüşmeye ve Türkiye'nin 1914'ten beri kaybettiği toprakların, hatır için (!?), geri verilmesini istemeye hazır olduğunu söylediği rivayet edilir.

ON YEDİNCİ BOLÜM

Sultan Meclisi Dağıtıyor

İSTANBUL, İtilâf Devletlerinin 'himayesi' altında üzgün, umutsuz ve felâket duygusunun ağırlığı altında ezilmiş gibiydi. Herkes, 'Şimdi artık bize istediklerini yaparlar,' korkusu içindeydi. Soğuk, karanlık bir kış başlamıştı. Kömür yoktu. Tramvaylar işlemiyordu. Boğaz vapurları az ve seyrekti. Anacaddeler yarı aydınlık, yan sokaklarsa kapkaranlık olduğu için hırsızlara, soygunculara gün doğmuş, hava karardıktan sonra kimse tabancasız dışarı çıkmaz olmuştu. Polis azdı; onlara da, yolsuzluk yaptiklan için kimsenin güveni yoktu. Vurgunculuk almış yürümüştü; para değerini kaybetmiş, yiyecek fiyatları aşırı derecede yükselmişti. Türkler evlerine kapanmış, kendi kendilerinin gölgesi gibi, ancak -o da ateş pahasına- ekmek almak için dışarı çıkıyorlardı.(1) Bazıları şehre girmiş olan İtilâf Devletleri kuvvetlerinin yanında iş bulabilmek için feslerini atarak Türk olmadıklarını bile ileri sürüyorlardı.

Beri yandan Rumlar, sokaklarda caka satarak dolaşıyor ve rastladıkları Türkleri, itip kakarak duvar kenarına sürüyorlar, geleni geçeni Yunan karargâhında dalgalanan mavi beyaz bayrağı selamlamaya zorluyorlardı. Türkler bu aşağılamaya boyun eğmemek için, arka yollardan dolaşmak zorunda kalıyorlardı. Bir gün İstanbul sokaklarında panik yaratan bir söylenti duyuldu: 'Ayasofya'ya çan takıyorlarmış.' Bir Müslüman kalabalığı çığnndan çıkmış bir halde Ayasofya'ya koştu. Ama Türk askerlerinin hâlâ avluda nöbet tutmakta olduğunu görünce rahat nefes aldılar.

Kasımın ortalarına doğru İtilâf Devletleri orduları şehre girdi. Amiral Calthorpe, İngilizlerle öteki müttefik savaş gemilerinden meydana gelmiş 16 mil uzunluğunda bir konvoyun başında gösterişli bir törenle Çanakkale'den geçerek Boğaziçi'ne geldi. Burada Haliç önlerinde demir attılar. Limanı öylesine doldurmuşlardı ki, gemilerin arasından deniz zor görülüyordu. Türkler için başka bir kara gün de, General Franchet d'Esperey'nin askerlerinin başında muzaffer bir tavırla İstanbul'a girdiği gündü. Dizginsiz, beyaz bir ata binmiş olan Fransız generali, Bizans'a aynı şekilde giren Fatih Sultan Mehmet'in hayalini belleklerden silmek istemişti. Çok geçmeden Fransızlar eski İstanbul semtine, İngilizler Beyoğlu yakasına, İtalyanlar da Boğaz sırtlarına yerleşmiş bulunuyorlardı. Siyasi ve idari denetim hâlâ Türklerin elinde olduğu için, şehri 'teknik' bakımdan işgal etmiş sayılmazlardı. Ama, Türkler bunun, adından başka her şeyiyle, işgal demek olduğunu biliyorlardı.

Siyasi durum çok karışıktı. Enver, Cemal ve Talât üçlüsünün kaçması, Meclis'te bunalım yaratmıştı. İttihat ve Terakki milletvekilleri kendi canlarını kurtarmak telaşıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nün savaşa

girişindeki kişisel sorumluluklarını unutuvermişler ve eski nazırlara karşı cephe alarak mahkeme edilmelerini istemeye kalkışmışlardı. İzzet Paşa kabinesindeki nazırlardan üçü de, bu arada hücuma uğramaktaydılar. Bunlar, savaşın ilânı üzerine istifasını vermiş olan Maliye Nazırı Cavit'le savaşı uygun bulmuş olan Şeyhülislâm, bir de 1913'te Parti'nin genel sekreterliğini yapmış olan Fethi Bey'di.

Sultan, şimdi bu durumdan kendine güç sağlamak için yararlanmaya bakıyordu. Ayan Reisi (2) Ahmet Rıza'yı İzzet Paşa'ya göndererek adı geçen üç nazırın istifasını istedi. Ya da kabine toptan istifa etmeli ve bu üç kişi dışarıda bırakılarak yeni bir hükümet kurulmalıydı. İzzet Paşa, Fethi ve Rauf un da desteğiyle bunu reddetti ve anayasa gereğince Sultan'ın emir vermeye değil, ancak görüşünü bildirmeye hakkı olduğunu, kişisel sorumluluğuna saygı göstermek durumunda bulunduğunu ileri sürdü.

Rauf Bey de mütareke koşulları ve Calthorpe'un gayri resmi mektubu hakkında bilgi vermek üzere huzura çıktığı zaman, her zamanki açık sözlülüğüyle Sultan'ı uyarmıştı. Calthorpe, asayiş bozulmadığı ve müttefik uyruklarının yaşamı tehlikeye girmediği sürece İstanbul'un işgal altına alınmayacağına söz vermişti. Oysa, şimdi bu çeşit karışıklıkların çıkmasından korkuyordu.' Çünkü Sultan'ın yakını olmaktan başka bir ünü bulunmayan Damat Ferit, hükümete zarar verecek ilişkilere girişmiş, hükümetin Rumları kesmeye hazırlandığını söyleyerek ortalıkta ikilik ve geçimsizlik yaratmaya başlamıştı. Rauf Bey, mütarekeden sonra karışıklık içine düşmüş olan Bulgaristan ve Avusturya'da bu durumdan en çok zararlı çıkanların o ülkelerin başındakiler olduğunu da sözlerinde belirtti.

Bunu duyan Sultan heyecanlanmış, elleri titremeye başlamıştı. Sigarası ağızlığından yere düştü. Mabeyincisi sigarayı yerden alıp bir tablaya koydu. Padişah, eniştesinin düşüncelerine katılmadığını söyleyerek ayağa kalktı. Bu, görüşmenin sona erdiğini gösteriyordu. Padişah, Rauf Bey'e anlamlı anlamlı baktı ve biraz sertlikle, 'Beyefendi, bizim millet koyun sürüsü gibidir,' dedi. 'Başında bir çoban ister. İşte o çoban da benim.'

Rauf Bey bir şey söylemedi. Sağ eliyle isteksiz bir selâm vererek huzurdan ayrıldı. Besbelli Sultan, çoban rolünde, sürüsünü toplayıp, doğruca İtilâf Devletlerinin ağılına sürmek niyetindeydi. Rauf Bey ertesi gün kabineye bilgi verdi. İzzet Paşa hastaydı. Üstelik asker olarak, savaş alanlarında dövüşmeye alışık olsa bile siyaset alanındaki savaşçılığı belli bir sınırdan öteye geçmiyordu. Hele, meşru hükümdarlarına karşı bir savaşa girmeye ne karakteri, ne de göreneği elverişliydi. Müttefik donanmasının Boğaz'da demirli olduğu şu sırada siyasi bir bunalım yaratıp birliği bozmaktan özellikle çekiniyordu. Padişah bu seferlik baş eğse bile, ileride bu türlü pürüzler eksik olmayacaktı. İzzet Paşa'ya yapacak bir şey kalıyordu: O da, Padişahın anayasaya aykırı davrandığını ileri sürüp çekilmek. Öteki nazırlar da, ellerinden başka bir şey gelmediği için, buna razı oldular.

Padişah, hükümetin istifasını kabul etti. İzzet Paşa'ya veda ederken, 'Fena oluyorum,' dedi. 'Pencereden dışarı bakamaz oldum. Bunları görmeye dayanamıyorum.' Boğaz'daki gemileri gösteriyordu. Böylece, ülkenin gerçek çıkarları uğruna, demokratik ve liberal bir rejim kurmaya çalışan son Osmanlı hükümeti de, bir ayı biraz aşan bir görev süresinden sonra, iktidardan ayrılmış oldu.

Durumu kurtarmak için son bir teşebbüs daha yapıldı. Buna da en çok, mücadeleci ruhuyla, Adana'dan hemen trene atlayıp İstanbul'a gelen Mustafa Kemal önayak oldu. Onun bu gelişi İngiliz donanmasıyla aynı zamana rastlamıştı. Bu görünüş onu ilk önce kızdırdı, sonra da filozofça bir düşünce yürütmesine yol açtı: 'Gelirler, ve bir gün, geldikleri gibi giderler.'

Rauf la beraber doğruca İzzet Paşa'ya giderek onu kararından caydırmaya çalıştı. Sultan, Sadrazamlığa Tevfik Paşa'yı atamıştı. Tevfik Paşa, kendisinin hep başkalarının bozduğu işleri düzeltmek için Sadrazamlığa getirildiğinden yakınarak görevi kabul etmek istememiş, ama sonradan Padişahın iradesine boyun eğmişti. Ancak bu atamanın daha Meclisten geçmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Mustafa Kemal, İzzet Paşa'yı, tekrar Sadrazamlığı kabul etmeye ve daha güçlü, daha milliyetçi bir kabine kurmaya razı etti. Rauf Bey de, biraz durup düşündükten sonra, onu destekledi. Bir arada, içinde en sonunda Mustafa Kemal'in adının da yer aldığı bir kabine listesi hazırladılar. Arkadan da, bütün güçleriyle milletvekilleri arasında bir kulis çalışmasına girişerek, Tevfık Paşa'nın Meclisten güvenoyu almasını önlemeye çalıştılar.

Mustafa Kemal, parlamento ve parlamenter usullerle ilk olarak karşı karşıya geliyordu. Sivil giyinerek kulislerde ve grup odalarında enerjik bir çalışmaya koyuldu. Milletvekillerinden çoğunun

Tevfık Paşa'ya karşı olduklarını, ama Meclisin dağıtılması korkusundan ona oy vermeye uygun bulduklarını gördü. Böylece zaman kazanmayı umuyorlardı. Kendisi daha gerçekçi görüşüyle kime oy verirlerse versinler, Meclisin dağıtılmasının kaçınılmaz bir şey olduğunu, ama İzzet Paşa'ya zaman kazandırabileceklerini ileri sürdü. Fethi Bey'in aracılığıyla milletvekillerin bir toplantısında kendisine söz verilmişti. Düşüncelerini güçlü ve etkili bir şekilde onlara açıklayarak, arkası ne olursa olsun, Tevfik Paşa'ya güvenoyu vermemeleri için ısrar etti. Hepsi bu keskin bakışlı, düzgün sivil kıyafetli, muzaffer genç generali ilgi ve sempatiyle dinlediler. Sesinde kendine güven vardı. İçten ve kesin konuşuyordu. Bazıları ona kesin olarak söz verdiler ve güven-oyu için toplantı zili çaldığı zaman, başarılı bir sonuç almayı umduklarını söylediler.

Mustafa Kemal balkonda bir yer bularak, oylamayı seyretti. Oylar atıldı, sayıldı ve başkan sonucu bildirildi. Tevfik Paşa kabinesi büyük çoğunlukla güvenoyu almıştı. Mustafa Kemal, şaşkınlığını gizleyemedi. Milletvekillerin önemli bir bölümü onun önerisini kabul eder görünmüşlerdi. Meclis havasına yabancı bir asker olarak milletvekillerinin dönekliği karşısında şaşırmıştı. Kendi durumlarına güvenemeyen, askerlere de inanmayan milletvekilleri, mücadeleye girmekten kaçınmışlardı.

Mustafa Kemal bu oylamayı, millet iradesinin bir yenilgisi saydı. Şimdi artık yalnızca Sultan'ın iradesi hüküm sürüyordu. Bunu son umut olarak gördü. Alması gereken önlemleri açıkça anlatmak için Sultan'dan bir görüşme rica etti. Birkaç günlük bir bekleyişten sonra Selâmlığa çağrıldı. Vahdettin ondan önce davrandı: 'Ordu komutanlarıyla subaylarının size büyük saygı beslediklerinden eminim,' dedi. 'Onların bana karşı bir harekete geçmeyeceklerine dair garanti verebilir misiniz?' Böyle tepeden inme sorulan bir soru, Mustafa Kemal'i şaşırtmıştı. Biraz düşündükten sonra, 'Efendimizin ordu tarafından tahta karşı girişilmiş herhangi bir askeri harekete dair kesin bir bildikleri var mı?' diye sordu.

Sultan, gözlerini kapadı. Sonra sorusunu tekrarladı.

Mustafa Kemal, 'İstanbul'a ancak birkaç gün önce gelmiş bulunduğumu söylemek zorundayım,' diye cevap verdi. 'Onun için durumu pek yakından bilmiyorum. Ancak ordudaki komutan ve subayların Zâtı Şahaneye cephe almaları için ortada herhangi bir neden olduğunu sanmıyorum. Bu bakımdan korkulacak bir şey olmadığına sizi temin edebilirim.'

Vahdettin gayet ciddi bir tavırla: 'Sadece bugünü değil, yarını da kastediyorum,' dedi.

Padişah, herhalde ordunun hoşuna gitmeyecek bir siyaset gütmeye karar vermiş ve Mustafa Kemal'in, buna karşı nasıl bir tepki göstereceğini anlamak istemişti. Bu durumda o da görüş ve önerilerini açıklarsa hem kendim, hem de savunduğu davayı tehlikeye atmış olacaktı. Vahdettin gerçekten onun ağzını kapamıştı. Mustafa Kemal hiçbir şey söylemedi. Sultan da tekrar gözlerini açarak, 'Siz akıllı bir subaysınız, eminim ki, arkadaşlarınızı nasıl aydınlatıp yatıştırmak gerektiğini de biliyorsunuzdur,' diye sözlerini bitirdi.

Görüşme, pek bir sonuca varılmadığı halde, bir saat sürmüştü. Tekrar bekleme odasına döndüğü zaman Mustafa Kemal, anlamlı bir soru dolu bakışlarla karşılaştı. Nedense, herkes onun, kendini ve asker arkadaşlarını başa getirecek bir rejime hazırlık olarak, Padişaha, Meclisin dağıtılması konusunda ordunun desteğini vaat etmiş olduğunu sanıyordu. Mustafa Kemal'e kalsa, buna çoktan razıydı. Ancak Sultan'ın tasarısı bambaşkaydı. Meclisi dağıtmaya gerçekten kararlıydı. Ne var ki amacı, orduyu değil, İtilâf Devletlerini hoşnut etmekti. Sultan, kaderini, işgal kuvvetleriyle birleştirmeye karar vermişti.

Mustafa Kemal, Meclisin bu şekilde dağıtılması kendi işine yaramayacağı için, buna şiddetle karşı koymaya başladı. Fethi Bey'in çıkardığı Minber adlı gazetede bir köşesi vardı. Burada meşrutiyet ilkelerini savunuyor, yurttaşlarını kendilerini bekleyen tehlikelere karşı uyarıyordu. Meclisin dağıtılması, hükümeti dilediği gibi hareketle serbest bırakacaktı, onun isteği de, düşmanla işbirliği yapmaktı.

'Meclisin, bugün Osmanlı milletinin anayasasının simgesi olduğunu unutmamalıyız. Şimdiki Meclis üyelerinin seçim bölgelerinde, yeni bir seçim yapılmasına imkân vermeyen, olağanüstü durum hüküm sürmektedir. Sadece bu bile bize Meclisi dağıtmanın nasıl bir çılgınlık olduğunu göstermeye yeter. Barış koşullarını kararlaştıracak olan baştaki hükümetin, milletvekillerin desteğine sahip olması şarttır.'

Ama, Sultan "Şu Allah'ın belâsı Meclis"ten kurtulmayı aklına koymuştu. Tevfik Paşa'ya ve özel hukukçularına danışarak, anayasanın birbiriyle çelişen bir sürü maddesi arasında aradığı bahaneyi buldu. Yedinci madde gereğince çıkarılan fesih fermanı Dahiliye Nazırı tarafından Mecliste okundu. Ferman epeyi gürültü kopardı. Milletvekilleri bağırıp çağırarak protesto etmeye ve hep bir ağızdan birbirini tutmayan'sözler söylemeye başladılar. Sultan'ın davranışına karşı koyan çok oldu. Ama, Tevfik Paşa'ya çoğunlukla güvenoyu vermiş oldukları için, bu itirazları sağlam bir temele dayanmıyordu. Ferman böylece uygulandı. Milletvekilleri dağıldılar.

Ağabeyi Abdülhamit'in geleneğine, kendine özgü silik biçimde de olsa bağlı kalan Padişah, demokratik güçleri yenmeyi şimdilik başarmıştı.

1 Arkadaşlar birbirine, 'Beni karanlıkta görecek olursan selâm verme; ne olur, ne olmaz,' diyorlardı.

ON SEKİZİNCİ BOLÜM

İmparatorluğun Paylaşılması

ACABA ŞİMDİ, Padişahın elindeki Osmanlı İmparatorluğunun kalıntıları ne olacaktı? 1919 yılının Ocak ayında Paris'te toplanan Banş Konferansı, bu İmparatorluğun geleceği üzerinde bir karara varmak amacını güdüyordu. Türkler, mütareke isterlerken, Başkan Wilson'a, kendisinin On Dört İlke'sine -yani **self determination** (kendi kaderini tayin) ilkesine- uygun bir barış üzerinde görüşmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. İngiltere Dışişleri Bakam Lord Curzon, İngiliz kabinesine şimdi, kendi anlayışına göre bu ilkeye uygun bir çözüm yolu sunmuştu. Böylece, yalnız Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeniler ve Araplar gibi Türk uyruklu etnik topluluklara değil, Türklere de kendi kaderini seçme hakkı tanınıyordu. Bağımsız bir Arabistan ve Ermenistan'dan başka, bir de bağımsız Türk devleti kurulmalıydı. Bu devlet, geçmişte olduğu gibi, Anadolu yarımadasının sınırları içinde kalmalı ve başkenti de ya Bursa ya da Ankara olmalıydı. Lord Curzon, Türkleri ancak bu şekilde tatmin edebileceklerini ve milliyetçi bir ayaklanmanın, ancak bu şekilde önlenebileceğim ileri sürüyordu.

Curzon, bir yandan da 'yüzyıllardan beri herkesi uğraştıran, başına belâ açan... bir entrika ve fesat kaynağı olan' Türkleri Avrupa'dan büsbütün çıkarıp atmak istiyordu. Böylece İstanbul ve Boğazlar Türklerin elinden alınıp Cemiyet-i Akvam'ın (1) yönetimine verilmeliydi. Bu türlü bir çözüm yolu, belki şu psikolojik anda, zayıf bir Türk hükümeti tarafından kabul edilebilirdi.

Ama bunu, İngiliz hükümeti kabul etmedi. Çünkü Lord Curzon'la sürekli çatışma halinde olan Lloyd George'un bambaşka düşünceleri vardı. Bunlar, öteki müttefiklerle, Fransa ve İtalya ile daha önemli sorunlar üzerindeki uyumun bozulmaması gerekçesine dayanıyordu. Ortadoğu sorunlarına karşı bilgisiz ve ilgisiz olan Lloyd George, Osmanlı İmparatorluğunu geçmişi, bugünü ve geleceğe yönelik istekleri olan canlı bir varlık gibi değil, harita üstünde bir şekil olarak görüyor; birtakım çıkarlar karşılığında, öteki ortaklarına peşkeş çekebilecek bir ambar sanıyordu.

İngiliz hükümeti, savaş sırasında müttefiklerinin savaşa girmesine karşılık bağış ya da rüşvet diye girişmiş olduğu dört gizli anlaşmayla bağlanmış durumdaydı. Balkan Savaşında, Orta Avrupa devletleriyle uyduları, Avrupa Türkiye'sini nasıl paylaşmışlarsa, şimdi de İtilâf Devletleri bu anlaşmalar gereğince, İmparatorluğun Asya kıtasındaki topraklarını da bölüşmeyi tasarlıyorlardı. Birinci anlaşma, İngilizlerin İran'da bir nüfuz bölgesi sağlamalarına karşılık, İstanbul'u, Doğu Trakya'yı ve Boğazları Ruslara veriyordu. Ama yeni Sovyet hükümeti bu çeşit Çarlık hırslarından vazgeçtiğini ileri sürdüğü için, bu anlaşma artık yürürlükten düşmüştü. İkinci anlaşma, yani Sykes-Picot anlaşması, Arap dünyasının büyük bir kısmını Fransa'yla İngiltere arasında pay ederek Mezopotamya'yı İngiltere'ye ve Suriye ile Kilikya'yı Fransızlara bağışlıyordu. Üçüncü ve Dördüncü anlaşmalar ise, İtalyanlara Anadolu'da oldukça geniş topraklar sağlıyordu. Antalya bölgesi, Oniki Adalar, İzmir limanı ve iç kesimi gibi. Böylece Anadolu'nun bütün Akdeniz ve Ege kıyıları ile iç taraftaki geniş bir toprak parçası, Fransa ile İtalya'nın eline geçiyordu. Türk devleti İç Anadolu'daki birkaç vilâyete inecek, Karadeniz kıyılarını elinde tutmasına karşılık, Ege'de sadece bir tek limanı bulunabilecekti.

Ancak, bu bölüşme tasansında en önemli -ve sonunda en tehlikeli- unsur, Yunanlıların gitgide artan ihtiraslarıydı. 1915 yılının başlarında Sir Edward Grey, Yunanlılara savaşa katılmalannı teşvik için 'Anadolu kıyılarında geniş imtiyazlar' vaat etmişti. Bu vaadler, Yunan Başvekili Venizelos tarafından

kabul edilmişti ve Venizelos, Yunanlıların geleneksel 'Megalo İdea'sını, yani 'Helenizmin çağlar boyu hüküm sürdüğü toprakları kapsayacak gerçekten büyük bir Yunanistan' emelini beslemeye başlamıştı. Ama o sırada tarafsızlık politikası üstün gelmiş, Venizelos istifa etmiş ve ancak 1917'de Kral Constantine, İtilâf Devletlerince tahttan indirilip, Venizelos yeniden iktidara geçtikten sonradır ki, Yunanistan savaşa katılmıştı.

Savaş biter bitmez Venizelos, Anadolu'nun bütün Ege kıyısıyla iç kesiminin Yunanistan'a verilmesi isteğiyle Lloyd George'a başvurdu. Oysa bu topraklar, İtalyanlara söz verilmiş bulunuyordu. Venizelos bu bölgede Yunanlıların çoğunlukta olduğunu ileri sürerek tezini etkin bir temele dayıyordu. Karadeniz dağlanndaki Pontus Rumları için de durum aynıydı. Venizelos barışın temelini oluşturması gereken 'kendi kaderini tayin' ilkesinin gerçekleştirilmesini istiyordu. Nitekim iki ay sonra bu tezi 'tatlı bir açıksözlülük maskesi altında' ve düzgün bir Fransızcayla Paris'teki Barış Konferansında Yüksek Konsey önünde savunmaktan geri kalmadı.

Venizelos'u, 'Perikles'ten sonra Yunanistan'ın yetiştirdiği en büyük devlet adamı' sayan Lloyd George, bu isteği hem haklı, hem de elverişli buluyordu. Hindistan'la İngiltere arasındaki ulaştırma yollarını koruma konusunda Yunanlıların Türklerin yerini alması, İngiltere'nin daha işine geliyordu. Lord Curzon ve İngiliz Dışişleri, Yunanlılara Trakya'da toprak verilmesini daha uygun görmekte; generaller onların Anadolu'ya girebilmelerini askeri yönden şüphe ile karşılamakta; İtalyanlar bir yana itildiklerinden dolayı yakınmakta; Başkan Wilson, Yunanlıların ileri sürdüğü kendi kaderini belirleme savını yersiz bulmaktaydı. Ama Lloyd George, bu güçlü nedenlere karşın, yine de Yunanlıların Anadolu topraklan üzerindeki isteklerini, bütün yüreğiyle desteklemekten vazgeçmedi.

İşte, İtilâf Devletleri, Türkleri, Sultan'ın da yardımıyla, bu çeşit bir barışa zorlamayı tasarlıyorlardı. Mustafa Kemal, işsiz bir general olarak, Adana'dan İstanbul'a dönüşünde bu durumla karşılaşmıştı. Annesinin evindeki baskılardan sıkıldığı için Şişli semtinde, dar, uzun, büyücek bir ev tuttu. Bu arada, ailesinin ısrarıyla evlendiği bir Mısırlıdan boşanmış olan kuzini Fikriye de bu evde kendisini ziyarete gelebiliyordu. Mustafa Kemal'in ona karşı ilgisinin uyanmasında, genç kadının açığa vurduğu duygulann büyük payı vardı. Fikriye'nin onun kahramanlığına karşı beslediği taparcasına saygı, zamanla sevgiye dönmüş, şimdi Şişli'deki evde, Zübeyde Hanınım baskısından da kurtulan genç kadın, çekingenliğini büsbütün atmış ve Mustafa Kemal'le aralarında çok yakın bir bağ kurulmuştu.

Meclisin dağıtılmasından sonra, Mustafa Kemal'le arkadaşlarının sırtına, bir yenilgi duygusunun ağırlığı çökmüştü. Kötümserlik içlerini sarmış, bir şey yapamamak duygusu ellerini, kollarını bağlamıştı. İngiliz dostlarının centilmenliğe sığmayan hareketleri karşısında üzülen ve düş kınklığına uğrayan Rauf Bey, onlara karşı daha sert bir tutum takınmıştı. Fethi Bey, çıkardığı muhalefet gazetesinde, Tevfik Paşa'ya karşı bir kampanyaya girişmişti ve kuvvetli bir hükümetin gerekli olduğu şu sırada. Tevfik Paşa kabinesinin, millî felâket karşısında sadece, sessiz bir seyirci olarak kaldığını öne sürüyordu. Mustafa Kemal elindeki paranın bir kısmını bu gazeteye yatırdı ve Fethi'yle birlikte gazete idarehanesinde çalışmaya başladı. Yazdığı imzasız yazılarla halk oyunu etkileyebileceğini ummaktaydı.

Üç arkadaş, Şişli'deki evin ilk katındaki büyük odada ülkeyi kurtarmanın bir yolunu bulmak için başbaşa verip planlar yapıyorladı. Aslında, amacı hükümeti istifaya zorlamak, yeni bir kabine kurmak ve gerekirse Sultan'ı tahtından indirmek olan bir ihtilâl komitesi kurmuşlardı. Ama içlerinden en az bir tanesi, Mustafa Kemal'in fazla ileri gittiğini düşünüyor, karşılaşacakları tehlikelerden korkuyordu. Komite, bu yüzden dağıldı. Zaten belki de ihtilâl bu iş için çıkar yol değildi. Çünkü böyle bir teşebbüsün İtilâf Devletlerince o anda bastırılacağı kesindi.

Mustafa Kemal şimdi de, belki müttefikler yoluyla bir iş başarılabilir diye düşünmeye başlamıştı. Pera Palas'ın işgal kuvvetlerine ve müttefiklerarası Yüksek Komisyona bağlı subaylarla dolu, şark taklidi mermer salonlarında, üzerinde madalyalar ve Hünkâr Yaveri işaretiyle süslü temiz üniforması ve farklı duruşuyla zaten göze çarpmaktaydı. Anafartalar kahramanı olduğu öğrenilince büsbütün ilgi topladı. Ama o, başlarda uzak durmayı daha uygun bulmuştu.

Ancak, şimdi karşı tarafla ilişki kurmanın kendi amaçlarına yarayabileceğini düşünmeye başlıyordu. Ne de olsa, ülkenin kaderini ellerinde tutan onlardı. Fransızlar, İskenderun'a çıkmış, Kilikya'ya doğru ilerliyorlardı. Antalya'ya çıkmak üzere olan İtalyanların daha da içeriye sokulmaları mümkündü. İngilizler, Trakya'dan Kafkasya'ya kadar İmparatorluğun her yerinde, ordunun terhisini ve silahtan arınmasını denetim altında bulundurmak için kontrol subayları yerleştirmişlerdi. İktidarı elinde tutan

Padişahın, Mustafa Kemal'i, kadrosu gitgide daralmakta olan Türk ordusunda önemli bir göreve ataması sözkonusu değildi. Oysa, onun yetkisiz olmaktansa herhangi bir yetkili görevde bulunması, isteklerini, yani Lord Curzon'un çekindiği milli ayaklanmayı gerçekleştirebilmesi için şarttı. Acaba, İtilâf Devletlerinden, hele Osmanlı İmparatorluğundan toprak isteğinde bulunmamış olan İngilizlerden bir mevki koparamaz mıydı? Onlar buradayken elde edilecek bir yetkinin, çekilip gitmelerinden sonra memlekete daha yararlı başka yollarda kullanılabilmesi pekâlâ mümkündü.

Mustafa Kemal, İngilizlerin ağzını dolaylı yoldan aratmaya karar verdi ve aracılığa, tanınmış bir gazeteci olan **Daily Mail** gazetesinin muhabiri G. Ward Price'ı seçti. Pera Palas otelinin müdürüyle haber göndererek gazeteciyi kahve içmeye çağırdı. Ward Price de Genelkurmayın istihbarat servisindeki albaya danıştıktan sonra çağrıyı kabul etti. Mustafa Kemal onu üniformasıyla değil de, sırtında jaketatay ve başında fesle karşıladı. Ward Price, Mustafa Kemal'i yakışıklı ve erkek tipli buldu. Elini kolunu oynatmadan, sakin ve ölçülü bir sesle konuşuyordu. Yanında arkadaşı Refet Bey vardı.

Mustafa Kemal, gazeteciye, ülkesinin savaşa yanlış safta katılmış olduğunu itiraf etti. Türklerin İngilizlerle hiç çatışmamaları gerekirdi. Bunu sırf Enver'in baskısıyla yapmışlardı. Savaşı kaybetmişlerdi. Şimdi bunu çok pahalı ödeyeceklerdi. Anadolu bölünecekti. Mustafa Kemal, Fransızların ülke içine sokulmalarına karşıydı. Halk, belki bir İngiliz yönetimini daha az güçlükle hazmedebilirdi.

'Eğer İngilizler Anadolu'da sorumluluğu üzerlerine almak niyetindeyseler tecrübeli valilere ihtiyaçları olacaktır,' dedi. 'Bu sıfatla yardımı arzedebileceğim bir makamla temasa geçmek isterdim.'

Ward Price, gizli servisteki albaya bu konuşmayı anlattı. Albay bunun üzerinde durmayarak, 'Yakında iş isteyen daha bir sürü Türk generali çıkacak,' dedi.

İtalyanlar kendileri girişime geçerek Mustafa Kemal'e doğrudan doğruya öneride bulundular. İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza, Lloyd George'un Yunanlıları desteklemesine şiddetle karşıydı. Her ne kadar Türkiye'nin bölünmesi konusunda müttefikleriyle işbirliğini kabul etmişse de, herhangi bir başarısızlık olasılığına karşı milliyetçilik hareketinin liderleriyle bir bağ kuracak kadar kurnazdı. Bu liderlerin 'kendi kuvvetlerine gerçekten güvendiklerini' görüyordu.

Kont Sforza'nın aracılarından biri, milliyetçi bir hükümet kurmak konusunda Mustafa Kemal'le Fethi'nin ağzını aradı. Ayrıca iki aracı da -İtalyanları tutmakta olan iki Türk gazetecisi- İzmir gerisinde Yunanlılara karşı Mustafa Kemal'in komutasında girişilecek bir askeri direnmeyi İtalyanların silahla destekleyeceğine söz verdiler. Gerekli ortam hazırlandıktan sonra, Mustafa Kemal, Sforza'yla tanıştırıldı. Kont ona, bütün girişeceği işlerde İtalya'nın desteğine güvenebileceğini açıkça belirtti. 'Eğer başınız sıkışacak olursa, bu elçiliğin her zaman emrinize amade olduğuna güvenebilirsiniz' dedi. Mustafa Kemal verdiği cevaplarda fazla açılmadı. Ama tasarıları daha geliştiği takdirde, İtalyanların desteğinden yararlanabileceğini anlamıştı.

Bu arada Allenby, Filistin'den gelerek İstanbul'a kısa ama fırtına gibi bir ziyarette bulunmuştu. Bazı Türk generalleri onun mütareke koşulları üzerindeki görüşüne aykırı olarak, askerlerini terhis etmekte zorluk çıkarıyorlardı. Allenby, Harbiye ve Hariciye Nazırlarını çağırtarak ağızlarını açmaya bile fırsat vermeden onlara isteklerinin listesini okudu. Bunların arasında, ön planda suçlu gördüğü Musul cephesindeki Altıncı Ordu komutanının geri alınması da vardı. İstediklerini beş dakika içinde elde eden Allenby, vakit kaybetmeden Filistin'e döndü. Suçlu görülen Altıncı Ordu komutanıysa, İstanbul'a gelir gelmez İngiliz makamları tarafından tutuklandı.

Allenby'nin ziyaretinden az sonra -ve ona kalırsa bu ziyaretin bir sonucu olarak- Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal'e ordu komutanı rütbesinin indirildiğini bildirdi. Hünkâr Yaveri olarak sahip bulunduğu imtiyazlar kaldırılmış, emrindeki makam otomobili geri alınmış ve maaşı azaltılmıştı. Kendisine yine de, komutanının geri çağırılmasından sonra terhis edilecek olan Altıncı Ordunun komutanlığı teklif edildi. Mustafa Kemal bunu derhal reddetti. Böylece, büsbütün açıkta kalmış oluyordu.

1919 Şubatının sonunda Padişah, hükümeti değiştirdi. Ötedenberi tasarladığı bir şeyi gerçekleştirmenin sırası gelmişti. Zaten kaç keredir çekilmek isteğinde bulunan Tevfik Paşa'yı görevinden affetti. Yerine, kimsenin adam yerine koymadığı eniştesi Damat Ferit'i getirdi. Ferit, otuz yıl önceki Hariciye memurluğundan sonra, ilk olarak resmi bir görev almış bulunuyordu. Yurtsever

Türklerin gözünde zerre kadar itibarı olmayan, işe yaramaz bir adamdı. Ama İngilizler onu, güven verici Batılı görünüşü, pos bıyıkları ve üzerinde o Avrupa kültürü cilâsıyla 'tam bir Türk efendisi' sayıyorlardı. Damat Ferit aradıkları kuklanın ta kendisiydi.

Muhalefeti ortadan kaldırmaya kararlı olan Damat Ferit Paşa'nın ilk işi, bir sürü yeni tutuklamalara girişmek oldu. Kuşkulandıkları asker ve politikacıları Malta'ya sürmeye başlamış olan İngilizler de onun bu hareketlerini desteklemekteydiler. Daha önce de, Tevfik Paşa, Müttefiklerin zoruyla, eski ittihatçı nazırları hapse attırmıştı. Şimdi de Damat Ferit'in Dahiliye Nezareti, 'Divan-ı Harp' yoluyla kestirme mahkeme yöntemleri uygulayarak yeni bir temizleme hareketine koyuldu. Fethi Bey de seçilen kurbanlar arasındaydı. Savaştan önce Parti'nin genel sekreterliğinde ve savaştan sonra ve Dahiliye Nazırlığında bulunduğu için, düşmanları tarafından haksız olarak Enver, Cemal ve Talât üçlüsünün kaçmasına göz yummakla suçlanmaktaydı. Mustafa Kemal onun tutuklanmak üzere olduğunu haber alınca gece eve gitmemesini söyledi. Fethi Bey, her zamanki umursamazlığıyla, durumu hafife aldı. Damat Ferit'in ona tehlikede olmadığına dair teminat verdiğini söylüyordu. Ama daha o gece, evine döner dönmez tutuklandı.

Mustafa Kemal bir yolunu bularak Harbiye Nezareti hapishanesinde arkadaşını görmeye gitti. Bu uğursuz yere sanki kendi de mahpusmuş gibi geldi. Merdivende rastladığı jandarmaların, ne olur ne olmaz diye ellerini sıktı. Çünkü acı acı içinden geçirdiği gibi, kendi de tutuklanacak olursa bu adamlar onun işine yarayabilirdi. Arkadaşlarını üst katta, dar ve karanlık bir koridorun iki yanındaki karşılıklı hücrelerde buldu. Burası nazırlar, siyaset adamları, gazeteciler, önemli ve tanınmış kişilerle doluydu. Hepsi de savaş suçlusu gibi işlem görüyorlardı. Hücrenin kapısı açılınca çevresini sardılar. Konuşmaya can atıyorlardı. Aralarında savaşın ilk yıllarının sadrazamı olan Prens Sait Halim Paşa da vardı. Mustafa Kemal, Fethi Bey'le çatı katına çıkarak dolaşıp konuştu. Ama gözetlendiklerinden kuşkulandığı için, fazla kalmayı doğru bulmadı.

Artık kendi güvenliğinden de şüphelenmeye, gece geç vakit kapı çalınınca irkilmeye başlamıştı. Bir gazete, İttihatçılar yakalandığı halde, Mustafa Kemal'le Rauf un niçin hâlâ 'Beyoğlu'nda, ellerim kollarını sallaya sallaya dolaştıklarını' soruyordu. Mustafa Kemal, İtalyanlarla olan temaslarını daha çoğalttı. Kont Sforza'nın himayesi altında olduğu bilinirse, İngilizlerin onu yakalatmaktan çekinebileceklerini düşünüyordu. Son tutuklamalar karşısında duyulan öfke, millî duyguları canlandırmaya yaradı. Liberal eğilimli olmakla beraber, kesin programları bulunmayan birtakım politik gruplar, İstanbul tarafındaki bir evde, bir çeşit 'Millî Kongre' kurmak amacıyla toplandılar. Ama yaptıkları iş, konuşmaktan pek ileri gitmedi. Daha kesin görüş ve planları bulunan Mustafa Kemal ve Rauf, bunların arasında ihtiyatı elden bırakmıyorlardı. Bu toplantıda bol miktarda iyi niyet buldular. Ama içlerinde kendi taraftarları dahil, bu iyi niyeti elle tutulur bir düşünce ya da hareket biçimine sokacak pek az kişi vardı. İşgalin çetin koşullarından yılmış olan birçoklarının kafası da, daha çok kendi kişisel çıkarlarına ve birtakım çekemezliklere takılıp kalmıştı.

Çözüm yolunu başka yerde aramak gerektiği belliydi. Bu yollardan birini, onlara, ordunun terhisinden sonra hastalık izniyle Adana'dan dönen Ali Fuat gösterdi. İstanbul'a gelir gelmez Mustafa Kemal'in Şişli'deki evine gitti ve geceyi orada geçirdi. Bundan sonraki haftalarda birçok gecelerini, bu evde geçirecekti. Kulağından rahatsız olan Mustafa Kemal, Ali Fuat'ı sırtında robdöşambrla karşıladı. Yattığı odaya alarak koltukta yer gösterdi. Kendisi de başucunda gazeteler yığılı duran yatağının üzerine oturdu. Gece yarısına kadar konuştular.

Ali Fuat, ona, Anadolu'nun acıklı durumu üzerine bilgi verdi. İdare mekanizması felce uğramış, güvensizlik her yana yayılmıştı. Yerel idare etkisiz ve yetersizdi. Partilerin taşra örgütleri arasında birlik yoktu. Mustafa Kemal'in suratı asılmıştı. 'Çok kötü,' dedi. İkisi de, İtilâf Devletlerinin ülkenin çoğunu işgal etmeye kararlı olduklanın, hükümetinse buna karşı koyacak istek ve yetenekten yoksun bulunduğunu anlıyorlardı. İşgal kuvvetleri, ordunun terhisi ve silahların toplanması işini hızlandırmaktaydılar. İşten anlayan görevliler, İttihatçıları tuttukları bahanesiyle idareden ve ordudan uzaklaştırılıyor; yerlerine, işgalcilere boyun eğmeye hazır 'evet efendimciler' geçiriliyordu. Tek çözüm yolu, bir milli direnme hareketiydi Bunun için bir program hazırladılar.

Bu, yalnız iki yoldan biriyle gerçekleşebilirdi: ya dışarıdan, hükümeti istifaya zorlayarak, ya da içerden, Harbiye ve Dahiliye Nazırlıklarına milliyetçi unsurlar sızdırarak. Birinci yolu başaramamış olduklarına göre, şimdi ikinci yolu denemenin sırası gelmişti. En iyisi, Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırı olmasıydı. Dahiliye Nazırlığı için uygun bir aday da Fuat'ın aile dostu ve Damat Ferit koalisyonunun etkili üyesi Mehmet Ali Bey'di Onun gibi bir kimsenin yardımı olursa, amaçlarına ihtilâlle değil de bir

içeri sızma yoluyla erişebilirlerdi.

Ali Fuat, Mehmet Ali Bey'e Mustafa Kemal'den söz etti. O da Mustafa Kemal'in akıllı, enerjik, yurtsever bir genç subay olduğunu zaten duymuştu. ittihatçı olmadığına da inandıktan sonra kendisiyle tanışmaktan şeref duyacağını bildirdi. Ail Fuat'ın, Boğaz'ın Anadolu yakasındaki evinde bir akşam yemeği düzenlendi. Mehmet Ali, kendi çevresindeki grubun gitgide nüfuz kazandığını ve bu grubun önemli rol oynayacağı bir hükümet kurmak taraftarı olduğunu belirtti. Bununla birlikte Harbiye ve Dahiliye gibi önemli nazırlıkların Damat Ferit'in kendi güvendiği kimselere verileceğinden korkuluyordu. Yani, rejime taze milliyetçi kanı aşılamak pek öyle kolay bir iş değildi.

Mustafa Kemal kabinedeki nazırlarla gizlice ilişkiler kurmaya başladı, içlerinden bazıları, Enver'le Talât'a cephe almış olduğunu bildikleri için onu kendi yönlerine çekmek istediler. Bunlardan biri Bahriye Nazırı Avni Paşa'ydı; ama o da bir hükümet darbesine istekli görünmüyordu. Bir tanesi de Padişah üzerindeki etkisine güvenerek Damat Ferit'in yerine geçmeyi uman Ayan Reisi Ahmet Rıza'ydı. Gizli bir buluşmada bir milli cephe kurmak düşüncesini öne sürdü. Mustafa Kemal ihtiyatı elden bırakmamayı ve fazla açılmamayı daha uygun buldu. Nitekim, Ahmet Rıza'nın çevirdiği manevra bir sonuç vermedi. Damat Ferit iktidarda kaldı.

Hükümeti içten yıkmanın kolay olmadığı artık anlaşılmıştı. Durum ancak Anadolu'da çözümlenebilecekti. Ama sorun oraya gidebilmekti Ali Fuat'ın izni bitmiş ve Mustafa Kemal'in eski ordusundan kalan tek birlik olan kolordusuna dönme zamanı gelmişti. Mustafa Kemal'e hâlâ komutan gözüyle bakan Ali Fuat, karargâhını kuzeye, bir direnme hareketi için merkezi durumda olan Ankara'ya nakletmeye razı oldu. Demiryolu, İtalyanların denetimi altında bulunduğu için bu işi yapmak şimdilik zordu Fakat gerekirse askerlerini yaya olarak götürecekti. Mustafa Kemal'den de gelip kendisini orada bulmasını istedi.

Şişli'deki evde Rauf'la beraber son bir akşam yemeği yediler. Ayaklanma hareketinden belirsiz bir hayal değil, kesin bir gerçek gibi söz ettiler. Rauf Bey'in, bir deniz subayı olarak Anadolu'ya geçmesi kolay değildi. Ama o, bu uğurda görevinden istifa etmeye bile hazırdı. Mustafa Kemal de Anadolu'da geniş yetkili bir görev ele geçirmek için ne mümkünse yapacak, bunu başaramazsa kendi başına Anadolu'ya geçecekti.

Rauf, görevinden alınması için Bahriye Nezaretine başvurdu. Damat Ferit kendisini çağırttı. Rauf Bey sırtında sivil elbiseyle gitti. Ferit Paşa ondan, kararından vazgeçmesini istedi. Rauf da açık konuşarak, hükümet bu yolda devam ederse ordunun üzerinde ısrarla durdu. Hükümet bunları memleketlerine göndermeye söz vermiş, ama bu sözünde durmamıştı. Askerler ortalıkta aç ve perişan serilip kalmışlardı. Sokaklarda yabancılara avuç açıyorlardı. Kan ve ateş arasında ülkeleri için dövüşmüş olan bu erler, şimdi ölümden daha kötü bir sefalet içindeydiler. Bütün bunlar isyana yol açacak şeylerdi.

Gerçeklerle böyle yüz yüze gelmeye alışık olmayan Ferit Paşa, 'Ne demek? Bu da nesi?' diye mırıldanıyordu.

Rauf Bey sözüne devamla, 'Size sadece kendi gözümle görmüş olduklarımı söylüyorum,' dedi. 'Meşrutiyetten önce ve sonra bu ülkede yapılan bütün ihtilâlleri gördüm... Bu işleri bilen bir insan olarak size, er geç bir isyan çıkacağını söylüyorum. Bu isyanda asker olarak rol oynamak istemiyorum. Kendi sorumluluğum altında hareket edebilmek için bütün resmî unvan ve ayrıcalıklardan kurtulmak istiyorum.'

Ferit Paşa şaşkınlık içinde ona bakakalmıştı. Sadece, 'Pekâlâ efendim,' diyebildi. Rauf Bey'in Bahriyeden istifası bu şekilde gerçekleşti.

Mustafa Kemal, Şişli'deki evine İsmet Beyi de çağırmış ve eski bir dost gibi karşılamıştı. İsmet, Harbiye Nazırlığında müsteşardı. Paris'te yapılacak olan Barış Konferansı için gerekli belgeleri hazırlıyor ve buraya gönderilecek Türk heyetine üye seçilmeyi umuyordu. Merhabalaşırken, gözleri parlayarak, 'Ne haber? Bir şeyler var galiba?' diye sordu.

Mustafa Kemal, cevap olarak, ortaya bir Türkiye haritası koydu. Tecrübeli kurmay subayı İsmet, hemen cebinden bir pergel çıkardı. Mustafa Kemal ondan Anadolu'ya gitmek için en iyi yolun hangisi olduğunu sordu. Bir direniş hareketine girişmek için en elverişli bölge hangisiydi?

İsmet, onun ne düşündüğünü sezerek sevinçle baktı: 'Demek kararınızı verdiniz?'

Mustafa Kemal, 'Henüz bundan söz etmenin sırası değil,' dedi İsmet, ses çıkarmadan, dikkatle haritayı incelemeye başladı. Sonra ayağa kalkarak ihtiyatla, 'Anadolu'ya gitmek için bir sürü yol var' dedi 'bir sürü de yer.' Arkadan, gülümseyerek, 'Ne yapacağımızı bana ne zaman söyleyeceksiniz?' diye sordu.

Mustafa Kemal, 'Sırası gelince,' diye cevap verdi. Mustafa Kemal, böyle bir kararı aceleyle verecek adam değildi Tehlikeli bir oyuna girişecekti. Durumu her açıdan, her şeyi tartarak incelemek gerekiyordu. Planını yapmak, arkadaşlarını kendi görüşüne inandırıp kararlarını sağlamlaştırmak ve direnmenin dayanacağı ideolojik temele hem kendi, hem de onların kafasında belirli bir biçim vermek için daha zaman gerekiyordu. Hâlâ Padişahtan, İtilaf Devletlerinden, Tanrı'dan ya da buna benzer başka bir kaynaktan bir şeyler uman kişiler çoktu. Düşmana kuvvetle karşı koymaktan başka çıkar yol olmadığının anlaşılması için olayların ve kafaların daha gelişmesi gerekiyordu.

Bu sırada, Trakya'da bir kolordu kalıntısına komutanlık etmekte olan Kazım Karabekır Paşa İstanbul'a gelmişti. Gösterişli, ağır, sağlam Karabekir askerlik bakımından tipik bir eski Türk savaşçısıydı, ama siyasi görüşü bakımından demokrasiye içten ve inatla inanan bir insandı Kafkas şehrinde Mustafa Kemal'in komutan yardımcılığında bulunmuştu Şimdi o cephedeki ordudan artakalan tek birlik olan On Beşinci Kolordunun komutasını devralmaya giderken, Şişli'de kendisini görmeye gelmişti. Mustafa Kemal'e, Türkiye'nin kurtuluş umudunun orada, doğu bölgesinde olduğuna inandığını ısrarla belirtti.

Savaş hizmetinin çoğunu yapmış olduğu bu bölgelerde, halk kendisini sever ve sayardı. Ordusu kuvvetliydi. Halk da bu orduyu tutuyordu Tek bir eksik vardı: gerçek ve azimli bir önder. Mustafa Kemal ne yapıp yapıp Anadolu'da bir komutanlık bulmanın çaresine bakmalıydı. Öteki yurtsever subaylar da ister görevli olarak, ister kendiliklerinden onun peşinden gitmeliydiler. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçince hemen doğuya gelmeliydi. Orada bir milli hükümetin temelini attıktan sonra bunu Erzurum'da Kâzım Karabekır'e teslim ederek batıya gidebilirdi. Eğer, Mustafa Kemal Anadolu'ya gelemeyecekse, Kâzım Karabekir kendi başına harekete geçecekti. Mustafa Kemal, onun düşüncelerini yerinde buldu ve Erzurum'da onunla temasa geçmeye çalışacağına söz verdi. Kâzım Paşa o gelinceye kadar gerekli ortamı hazırlamayı vaat etti.

Gerçekten de bir ihtilâlci gözüyle Anadolu'daki durum, umut verici görünmeye başlamıştı. Oradaki karşı koyma isteğinin İstanbul'dakinden çok daha olumlu olduğu anlaşılıyordu. 1918 yılının aralık ayından beri Anadolu'da yer yer milliyetçi gruplar ortaya çıkmıştı. Bunlar kendilerine Müdafaa-i Hukuk ve Reddi-İlhak Cemiyeti gibi adlar vermişlerdi. Bu grupların en kuvvetli oldukları yerler, yabancı tehdidine en çok açık olan bölgelerdi. Yunanlılara karşı Trakya ve İzmir'de güçlüydüler. Fransızların ülkeyi işgale yardımcı olması için bir Ermeni Lejyonu kurdukları Kilikya'da ve İtilâf Devletlerinin uydurma bir Ermenistan yaratmayı tasarladıkları, savaşçı ve özgürlük duygusuna bağlı bir halkın yaşadığı doğu illerinde de durum böyleydi. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in de onayı ile, doğudaki bu çeşitli grupları biraraya toplayarak milliyetçi hükümetin temelini atmayı tasarlıyordu.

Kâzım Karabekir'in ziyareti Mustafa Kemal'i yüreklendirmekle kalmamış, kesin kararını vermesine yardımcı olmuştu. Mustafa Kemal şimdi Anadolu'da, biri ortada, biri de doğuda olmak üzere iki ordunun desteğine güvenebilirdi. Ama cevabı hâlâ verilemeyen bir soru vardı: Anadolu'ya nasıl gidecekti? Bu sorunun yanıtını, hiç umulmadığı halde işgal kuvvetleri kendileri verdiler.

1 Birinci Dünya Savaşından sonra Cenevre'de kurulan Milletler Cemiyeti.

ON DOKUZUNCU BOLÜM

Direniş Hazırlıkları

İTİLÂF DEVLETLERİ, Anadolu'da işgalleri dışında kalan bölgelerin anarşiye doğru yuvarlandığını görüyorlardı. Birçok yerde kanun, düzen diye bir şey kalmamıştı. Eşkıya çeteleri, Balkan Savaşından önce Makedonya'da olduğu gibi, ülkeyi haraca kesmeye başlamışlardı. Halk dehşet içindeydi.

Eşkıyalar yolcuları pusuya düşürüp soyuyor, işkence ediyor, adam öldürüyorlardı.

Türkler. İtilâf Devletlerinin ülkenin tümünü işgal altına almalarından çekiniyorlardı. Oysa, onların bunu yapmaya ne istekleri, ne de olanakları vardı; durumu düzeltmek için de Türk makamlarının işbirliğine güvenmek zorundaydılar. Fakat, Türklere çok ağır geleceği kesin olan barış koşulları açıklandığı vakit, bu işbirliğini kaybedeceklerini de anlıyorlardı. Öyle ki Türklerin, Anadolu'daki Hıristiyanlar üzerinde bir misillemeye girişmeleri bile akla gelebilirdi.

İtalyanların, kendi toprak istekleri uğruna, Türkleri Yunanlılara karşı kışkırttıkları İzmir dolaylarında, durumun daha da alevlenmesini, ancak limandaki iki İngiliz savaş gemisi önleyebiliyordu. Samsun'da görevli İngiliz komutanı, Yunanlıların bağımsız bir Pontus krallığı kurmak hülyasını güttükleri bu bölgedeki durumu açıklayan bir rapor göndermişti. Yüksek Mütareke Komisyonu bu raporu, Damat Ferit Paşa'ya ileterek hükümetin Rum köylerini Türk tecavüzünden korumak, kanun ve düzeni yeniden kurmak için derhal önlem alması dileğinde bulundu. Komisyonun düşüncesine göre bu bir insanlık göreviydi. Hükümet bunu yapmazsa, işgal kuvvetleri duruma el atmak zorunda kalacaklardı. Damat Ferit Paşa telaşlandı, ilk iş olarak Dahiliye Nazır vekilini çağırttı. İyi bir rastlantıyla bu zat, Mustafa Kemal'le Ali Fuat'ın daha önce görüşmüş oldukları Mehmet Ali Bey'di. Mustafa Kemal'in istediklerini yerine getirmek için fırsat kollayan Mehmet Ali Bey'in eline böylece bir şans geçmiş oldu.

Damat Ferit, ne yapmak gerektiği üzerinde düşüncesini sordu. Mehmet Ali Bey, İngilizlerin raporundan durumun artık İstanbul'dan denetimine olanak kalmadığı gibi, yerel makamların da bununla başa çıkacak güçte olmadıklarının anlaşıldığını söyledi. Ona kalırsa, tek çözüm yolu, hükümetin kendisine güvenebileceği genç ve enerjik bir subayı Samsun'a göndermekti. Görevi, askeri ve idari unsurları, kanun ve düzeni sağlayabilecek güçlü bir yönetim altında toplamak ve böylece İngilizlere güvenlik vermek olacaktı. Ferit Paşa bu işi yapabilecek bir subay göstermesini isteyince, Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal'i öne sürdü.

Damat Ferit birden karar veremedi. Mustafa Kemal'den biraz kuşkulanırdı. Öte yandan bu, onu uzaklaştırmak için iyi bir fırsat sayılabilirdi. Önce sicilini incelemek, ardından da ne çeşit bir adam olduğunu kendi gözüyle görmek istediğini söyledi. Mehmet Ali Bey, ikisini, Cercle d'Orient'de bir akşam yemeğinde karşı karşıya getirdi. Mustafa Kemal de iyi etki bırakacak şekilde davranmaya dikkat etti.

Kısa bir süre sonra Harbiye Nazırı Şakir Paşa kendisini çağırtarak, Sadrazamın düşüncesini açıkladı. Damat Ferit, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gidip Türklerle Rumlar arasındaki durum hakkında bir rapor hazırlamasını uygun görmüştü. Kemal, tereddüt etmeden cevap verdi: 'Sevinerek giderim. Fakat, görevim yalnız bundan mı ibaret olacak?'

'Evet, öyle karar verildi.'

'Pekâlâ! Yalnız, müsaade buyurursanız tayinim usulü dairesinde yapılsın. Zâtiâlinizi bununla fazla meşgul etmeyeyim. Bu konuda Genelkurmay Başkanıyla görüşsem olur mu?'

Nazır, 'Tabii' dedi. 'Öyle yaparsınız.'

O sırada Genelkurmay Başkanı, Yedinci Ordu komutanlığında önce kendi yerine geçen, sonra da kendisinin yerine geçmiş olduğu eski dostu Fevzi Paşa'ydı. Ancak kendisi hasta olduğu için Mustafa Kemal, onun yerine vekiline başvurdu. Burada da şansı ona yardımcı oldu. Çünkü Fevzi Paşa'nın yerine bakan Diyarbakırlı Kâzım Paşa (1) da hem dostu, hem Şişli'den komşusuydu. Mustafa Kemal, ona düşüncelerini çok kez açıklamıştı.

Kâzım Paşa'nın Mustafa Kemal odasından içeri girinceye kadar, böyle bir görevden haberi bile yoktu. Gözlerindeki ifadeyi görünce gülerek, 'Ne oluyor?' diye sordu. Kemal, Kâzım'ın âmirlerinin, kendisini başlarından atmak için bir görev uydurmuş olduklarını söyledi. Bu da onun işine gelmişti. Şimdi Kâzım Paşa'nın, Nazırın kendisinden tam olarak ne istediğini öğrenmesi gerekiyordu. Sonra birlikte ayrıntılar üzerinde çalışabilirlerdi.

Kâzım Paşa direktif alıp döndü. Mustafa Kemal, sadece Samsun dolaylarında Rumlara karşı koyan Türkleri cezalandırmakla kalmayacak, yakınlarında bulunan çeşitli milliyetçi kuruluşları da dağıtmakla görevlendirilecekti. Kemal, 'Mükemmel!' dedi, 'Haydi şimdi kâğıt kalem alalım...'

Başbaşa, Mustafa Kemal'e geniş bir çalışma alanı sağlayacak birtakım yetkiler uydurmaya koyuldular. Bu bir 'müfettişlik'görevi olacaktı. Asıl önemli nokta, kendisine geniş bir yetki sağlayabilmekti. Bütün Anadolu'ya emir verebilecek durumda olmalıydı. İki madde daha eklemek gerekiyordu: Samsun'un doğusundaki birliklere de komuta edebilmesi ve taşradaki valilere duyuruda bulunabilmesi için.

Kâzım Paşa kaşlarını kaldırdı, sonra gülerek, 'Vazifemiz,' dedi, 'Elimizden geleni yapmaya çalışacağız.' Bir taslak hazırladı, ertesi gün bir daha okuyup üzerinde düzeltmeler ve eklemeler yaptılar.

Kâzım Paşa, biraz şüpheyle, 'Bu yetkiler biraz fazla olmadı mı, Paşa?' dedi. 'Korkarım Nazır bunu kabul etmeyecek.'

'Pekâlâ... eğer kâğıdı imzalamak istemezse, hiç olmazsa mühürletmeye çalışın.'

Kâzım Paşa, taslağı alıp gitti. Nazır, biraz rahatsızdı. 'Siz yüksek sesle okuyun, ben dinlerim,' dedi.

Kâzım Paşa okuduğu sırada Nazır: 'Siz Üçüncü Ordu müfettişliği değil, Anadolu'nun tümüne yaygın bir müfettişlik kurmuşsunuz,' dedi. 'Bu da ne demek?'

Kâzım Paşa, bunun normal bir usul olduğunu söyledi. Kendi alanı dışındaki mülkî idare ile bağlantı halinde bulunmak da bir ordu müfettişinin görevleri arasında sayılırdı. (Anadolu Müfettiş-i Umumisi) unvanı ilk kez kullanılıyor değildi ki. Nazırın, imzasını atmaktan çekindiği belliydi. En sonunda Kâzım Paşa'ya başını kaldırıp gülümseyerek baktı ve mührünü alıp önüne atarak, 'Benim imzam şart değil,' dedi, 'şunu alın, kendiniz mühürlersiniz.'

Mustafa Kemal bunu duyunca, belgeye birkaç şey daha eklemek istedi. Kâzım Paşa, Nazıra bildirmediğini söyleyerek şakadan itiraz ettikten sonra bunları da yazdı. Sonra iki nüsha olarak temize çektiler. Kâzım Paşa ikisini de mühürledi ve bir tanesini: 'Paşa, inşallah başımıza bir iş açmazlar!' diyerek Mustafa Kemal'e uzattı.

Mustafa Kemal'in aldığı talimat, asayişin yeniden sağlanmasını ve şimdiki karışıklıkların nedenleri üzerinde bir soruşturma açılmasını; bütün silah ve cephanenin toplanıp depo edilmesini, başıbozuk birliklerin silahtan arınmasını ve bundan sonra her türlü asker toplamanın ve silah dağıtmanın önlenmesini kapsıyordu. Bu iş için kendisine beş vilâyet üzerinde doğrudan doğruya yetki tanınıyor, emrine de iki kolordu veriliyordu. Beş ayrı vilâyet üzerinde de dolaylı yetkisi olacaktı. Buralara isteklerinin dikkatle gözönüne alınması bildiriliyordu. Sonradan Harbiye ve Dahiliye Nazırları ile yapılan sözlü bir anlaşmaya göre bunlara iki vilâyet daha eklendi.

Mustafa Kemal bu belgeyi cebine sıkıca yerleştirmiş, Harbiye Nezaretinden ayrılırken 'inanılmaz şansı' karşısında heyecandan dudaklarım ısırıyordu. Düşman sandığı adamlar, ruhları bile duymadan, ona yardımcı olmuşlardı. Sonradan bu halini, 'Kafes açılmış, önümde geniş bir âlem vardı. Kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir kuş gibiydim,' diye anlatır.

Haberi bildirmek için, Rauf Bey'le beraber hemen, hâlâ hapiste olan Fethi Bey'i görmeye gitti. Hapishane müdürü onu büyük saygı göstererek karşıladı. Mustafa Kemal bir zamanlar ona büyük bir iyilikte bulunmuştu. 'Paşam,' dedi, 'haberi duyduk. Anadolu'ya gidiyormuşsunuz. Ne zaman emrederseniz istediğiniz kişileri serbest bırakır ve kendim de onlarla beraber orada size katılırım.'

Mustafa Kemal, bu sefer Fethi Bey'le yalnız kalabilmişti. Eskisinden daha rahat konuşarak kafasında dönüp duran ve nihayet şimdi 'gerçekleşme yoluna giren planlarını açıkladı. Kendi komutasında millî bir ihtilâl ordusu kuracak, Anadolu'da halk iradesine dayanan bir meclis toplayacaktı. Amacına ulaşmadan da İstanbul'a dönmeyecekti.

Atanmasının kesinleşmesi daha kabinenin onayına bağlıydı. Nazırladan bazılarının kendisine verilen yetkileri aşırı bulmaları tehlikesi vardı. Mehmet Ali Bey bunu da önlemenin yolunu buldu. Damat Ferit'i Cercle d'Orient'da kâğıt oynarken gevşek bir ânında yakaladı ve atama emrine imzasını attırdı. Öteki nazırların bu imzayı gördükten sonra itiraz edemeyeceklerini hesaplamıştı. Aralarında bir tek şüpheli olan Şeyhülislâmdı. Mustafa Kemal için, 'Bu adamın hilâfeti de, şeriatı da yıkmak istediği

gözlerinden okunuyor,' dediği söylenirdi. Nihayet atama emri hükümetçe onaylandı ve 1919 yılı Nisan ayının son günü de Padişahın onayından geçti.

Damat Ferit, altın çerçeveli gözlüklerinin arkasında inik kapaklı gözleriyle Mustafa Kemal'i kabul etti. Kendisine tam yetki vermiş olduğunu bir kere daha tekrarlayarak, 'Bir isteğiniz olursa, doğrudan doğruya bana bildirin,' dedi. 'Hiç gecikmeden yerine getirileceğinden emin olabilirsiniz.' Mustafa Kemal, yaptığı seçimden dolayı Harbiye Nazırını tebrikten dönen Mehmet Ali Bey'i de gördü. O da doğrudan doğruya kendisi ile temas etmesini söylüyordu. Haberleşme zinciri böylece tamamlanmıştı.

Mustafa Kemal şimdi aşağı yukarı yirmi subaydan kurulacak maiyetini seçme işine girişti. İsmet Bey'i görerek emrindeki iki kolordudan birinin komutanlığını önerdi. Bu, Ali Fuat'ın Ankara'da bulunan Yirminci Kolordusuna karşılık, Sivas'ta kurulan Üçüncü Kolorduydu. Ancak, İsmet, kendisi için vakti biraz erken buluyordu. Kemal'in istediği işin ne gibi bir sonuç vereceğini, hattâ daha Anadolu'ya gidinceye kadar, nasıl bir gelişme göstereceğini bile pek kestiremiyordu. Bütün yurtseverliğine rağmen, bu derece riskli bir girişime atılacak karakterde bir insan değildi. Doğuştan temkinliydi. Üstelik sınırları açıkça belirlenmiş durumlara alışık, asker kafalı bir adamdı. Mustafa Kemal'in ilk karşılaşacağı mesele siyasi nitelikte olacak ve kaypak bir durumla uğraşmak zorunda kalacaktı. İsmet, Harbiye Nezaretinde emniyetli bir yerde bulunuyordu. Sarayda da tanıdıkları vardı. İstanbul'da kalıp olup bitenlere gözkulak olması daha işe yarayacaktı; ya da kendisi böyle düşünüyordu. Sonra Paris'teki, Barış Konferansına delege olarak gönderilmesi hâlâ mümkündü. Orada milliyetçiler hesabına çalışabilir, İtilâf Devletlerinin durumunu kollayabilir ve diplomatik oyunlardan bazılarını öğrenmeye fırsat bulabilirdi. Arkadan da Mustafa Kemal'e katılırdı.

Mustafa Kemal onun yerine kolordu komutanlığına Albay Refet Bey'i seçti. Refet de öteki beş yiğit gibi Kemal'in düşüncelerini eskiden beri paylaşanlardan biriydi. Selanik'teki ilk ihtilâl günlerinden beri tanışıyorlardı. Refet Bey, son zamanlarda İstanbul'da jandarma komutanlığı yapmış ve Mustafa Kemal ona rejimi burada, yerinde devirmek yolundaki tasarılarını açıklamıştı. Refet, ufak tefek, hareketli, şıklık meraklısı bir adamdı. Fransız kültürünün etkisiyle katı inançları alaya alan kıvrak bir zekâsı vardı. Süvari subaylığının parlak görünüşüne pek uygun düşen rahat, kayıtsız halleri birçok zor durumlardan sıyrılmasını sağlamıştı.

Sonra sıra Rauf a, bu yurtseverliği tartışılmaz, dürüst denizciye geldi. O Rauf ki, Batı dünyasının liberal ilkelerine sımsıkı bağlı ve İngilizlerin görenek ve geleneklerine hayran olduğu halde, bugün onların, karşısına düşman olarak dikildiklerini görüyordu. Onun da sivil kıyafetle Batı Anadolu'ya geçmesi, yolculuğa İzmir dolaylarında başlaması ve oralardaki durum ve çeşitli milliyetçi gruplar konusunda bilgi edinmesi kararlaştırıldı. Sonra Ankara'da Ali Fuat'ın karargâhına gidecek ve oradan Mustafa Kemal'le ilişki kuracaktı.

Mustafa Kemal, Samsun için planlarını yaparken, Lloyd George'la Venizelos da İzmir'le Batı Anadolu'da girişecekleri harekâtı tasarlamaktaydılar. O sırada Mr. Balfourun yerine İngiliz Dışişlerine bakan Lord Curzon, Türkiye'deki durumu artan bir endişeyle izliyordu. Mart sonlarına doğru kabineye verdiği muhtırada barış konferansının gecikmesi ve müttefiklerdeki galibiyet azminin azalması yüzünden, Türklerde direnme duygusunun canlanması tehlikesine işaret etmişti. 'Eski rejimi hortlatmayı uman ihtiyar Türkle, mümkün olsa zaferimizin ganimetlerini elimizden kapıp kaçmak isteyen genç Türk, İstanbul'un harap yangın kulelerinin tepesinden' müttefiklerin ne derece kararsızlık ve hayal kırıklığı içine düştüklerini seyrediyorlardı.

Lord Curzon'un bu sözlerine, İngiliz Dışişlerindeki bir avuç taraftarından başka kimse kulak vermedi. Müttefik Yüksek Konseyi şimdi İzmir ve dolaylarını Yunanistan'a vermeye niyetleniyordu. Lord Curzon bir muhtıra daha yazdı: 'Selânik'in iki adım dışarısında bile düzen sağlamayı beceremeyen Yunanlıların, Anadolu'nun böyle önemli bir kesimini yönetebileceklerine nasıl güvenilirdi? Yunan işgali gerçekleşince de göçmenlerin ülkede çıkaracakları karışıklık sonucu, değil yalnız Osmanlı İmparatorluğunun, hattâ halifeliğin bile bilfiil ortadan kalkacağını' ileri sürdü. Müslüman bağnazlığının bütün Batı dünyasını kapsayacak 'çılgın bir öfke' halinde patlak vermesinden korkuluyordu.

Bütün bunlar Lloyd George üzerinde hiçbir etki yapmadı. İtalya, Fiume sorunu yüzünden Yüksek Konseyden çekilince, Yunan planlarını gerçekleştirmek için beklediği fırsat eline geçmiş oldu. Türkiye masası uzmanlarının uyarmalarına karşın, Başkan Wilson'u da Yunanlıların tarafına çekmeyi başardı. İşi başından aşkın olan Clemenceau da itirazda bulunmayınca, Üç Büyükler mayıs başında

Yunanlıların İzmir'i işgallerine izin vermeyi kararlaştırdılar. İtalyanlar, Konseye tekrar döndükleri vakit, bu karara istemeye istemeye de olsa resmen katıldılar. Venizelos, böylece dört büyük devlet adına hareket ettiğini ileri sürebilecekti. Ancak, Churchill'in dediği gibi bu işe pek 'baştan kara' girişmişti.

15 Mayıs günü bütün karşı koymalara ve uyarmalara karşın, Yunan birlikleri 20 bin kişilik bir kuvvet halinde İzmir'de karaya çıktılar. Yine Churchill'in deyişiyle 'Küçük Asya'yı istilâ ve fetih yolunda bayraklarını dalgalandırarak' demiryolu boyunca ilerlemeye başladılar. Bir koordinasyon yanlışı yüzünden İstanbul'daki müttefiklerarası Yüksek Komisyonun bu çıkarmadan resmen haberi yoktu. Rapor kendilerine bir toplantı sırasında verildi ve bir hükümet darbesi kadar şaşkınlık yarattı. Kont Sforza ağzından ağır bir lâf çıkmasın diye kendini zor tuttu ve kapıyı vurarak odadan dışarı fırladı. İtalyanlar hemen güney bölgesine asker çıkarmak yoluyla misillemeye girişti. Burası gizli bir anlaşma ile kendilerine verilmişti.

İzmir valisi işgal haberini İtilâf Devletlerinin deniz kuvvetlerinden öğrenmişti. Silâhlarını henüz teslim etmemiş olan birkaç birlikle karşı koymaya niyetlendi. Kararını İstanbul'a telledi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa daha önce bu çeşit bir istilâya kuvvetle karşı konulmasını bildirmişti. Gelgelelim şimdi Harbiye Nazırı, ona danışmadan, işgalin mütareke koşullarına uygun olarak yapıldığı nedeniyle, direnme gösterilmemesini emredecekti. Fevzi Paşa, bunun üzerine Nazıra istifasını verdi.

Yunanlılar böyle İzmir'e, geçit töreni yapar gibi, 'Yaşasın Venizelos!' diye bağırarak girdiler. Silahlarını çatıp çevresinde sevinçten dans ettiler. Şehirdeki bütün sivil Rumlar sokağa dökülmüş, Müslümanlara küfür yağdırıyorlardı. O sırada bir kaza kurşunu patladı. Arkasından da silahlar atılmaya ve kan dökülmeye başladı. Türk birlikleri beyaz bayrak çekerek bir nakliye gemisine bindirilmek üzere elleri başlarının üstünde rıhtıma yürütüldüler. Rumlar sürü halinde arkalarından giderek erlere yuha çekiyor, sopalarla vuruyor, başlarındaki fesleri paralıyorlardı. Fesini başından çıkarıp çiğnemeyi reddeden bir Türk albayını vurup öldürdüler. Vali de tutuklanmış, evlerinden çekilip alınan şehir eşrafıyla beraber, sırtına süngü dayatılarak rıhtımda yürümeye zorlanmıştı.

Bunun arkasından büsbütün azgına dönen Yunan askerleri yüzlerce Türkü şehit ettiler. Cesetlerini doğruca denize fırlatıp atıyorlardı. Amiral Calthorpe, neredeyse emir verircesine, Yunanlı amirale duruma hâkim olmasını bildirdi. Bazı Türk subayları, şehrin merkezindeki Yahudi mezarlığında bir miting yaparak Wilson prensiplerini ileri sürdüler ve her çeşit ilhaka karşı protestoda bulundular. Ancak Türk makamlarından hiçbir yardım görmedikleri için dağıldılar ve birçokları direnme yuvalan kurmak amacıyla ülkenin içerilerine yayıldılar. Bu arada Yunan kuvvetleri, geniş Menderes ve Gediz vadilerinden içeriye, Aydın ve Manisa'ya doğru ilerliyorlardı.

İstanbul halkı, İzmir'in işgal haberi karşısında şaşkınlıktan donup kalmıştı. Ama şaşkınlık duygusu, derin bir öfkeyle karışıp sertleşerek birden-bire milliyetçi hareketin canlanmasına yol açtı. Yurdun İtilâf Devletlerince işgali, nihayet önüne geçilmesi olanaksız bir felâket olarak kabul edilebilirdi. Ancak, yüzlerce yıldan beri küstah ve hain bir uyruk olarak bilinen Yunanlıların işgaline uğramak, hiçbir yurtsever Türkün sindiremeyeceği bir hareketti. Bu tam, Türkün savaşçı ruhunu bir kere daha ateşlemek için gereken kıvılcımdı. Sultanahmet Camiinin önündeki meydanda elli bin kişi toplandı. Çoğunun ellerinde siyah bayraklar vardı. Konuşmacıların arkasına ayyıldızlı kırmızı - beyaz bayrağı sembolik bir şekilde kapatan siyah bir örtü asılmıştı. Karalar giymiş, yüzü peçesiz bir kadın, ateşli bir konuşma yaptı. 'Kardeşlerim, yurttaşlarım' diyordu. 'Gecenin en karanlık olduğu ve hiç bitmeyecek sanıldığı zaman, gün doğuşunun en yakın olduğu zamandır.'

Bu kadın Halide Edip'ti. Kendisi politikaya atılmış sayılı Türk kadınlarından bir tanesiydi ve ileride yeni ihtilâlin saflarında güçlü bir rol oynayacaktı. Sonradan şunları yazmıştır:

'İzmir işgaline dair ayrıntıları öğrendikten sonra, girişmemiz gereken kutsal savaştan başka hiçbir şeyden söz edemez oldum. Türkiye, bu katillerin elinden, bu sözümona medeni Yunan ordularından temizlenmeliydi. Artık kişisel varlığımı unutmuş, sadece bu olağanüstü millî cezbe içinde bir birim olarak çalışıyor, yazıyor ve yaşıyorum,' Lord Curzon'un haklı olduğu böylece ispatlanmıştı. İşgal haberi Sultanın da gözlerini yaşartmıştı. Bir divan toplantısından çıkarken amcazadesi Abdülmecit Efendi'nin koluna yaslanarak: 'Bak, kadınlar gibi ağlıyorum,' dedi. Mustafa Kemal, haberi, hareketinden bir gün önce Babıâli'de Mehmet Ali Bey ve daha birkaç nazırla görüşmeye gittiği zaman duydu.

Mehmet Ali Bey: 'Yarabbim, ne küstahlık?' diye haykırdı. 'Duydunuz mu? Yunanlılar İzmir'i işgale başlamışlar.'

Mustafa Kemal: 'Bu da mı oldu?' diye sordu. Heyecanlanmış, fakat fazla şaşırmamıştı. Birkaç günden beri basında, bu çeşit bir harekete dair haberler görülmüştü. Çevresindeki nazırların telâşlı, şaşkın yüzlerine baktı. Sonra sükûnetle sordu: 'Ne yapmayı düşünüyorsunuz?' Aldığı umutsuz cevap, 'Protesto edeceğiz'den ibaret kaldı.

'Pek güzel. Ancak Yunanlıların ya da İngilizlerin bu protestoyla geri çekileceklerini mi sanıyorsunuz?'

Omuzlarını kaldırarak: 'Elimizden başka ne gelir?' dediler.

'Belki de alınacak daha kesin önlemler bulunabilir!'

'Ne gibi örneğin?'

Düşüncelerini açıklamadı, yalnız imâ yollu, 'Benimle beraber gelebilirsiniz,' dedi. Sonra Bahriye Nazırına, 'Beni Anadolu'ya götürecek gemi hazır mı?' diye sordu.

'Birkaç günden beri... **Bandırma** vapuru emrinize amadedir.'

Ertesi gün yola çıkacaktı. Yaveri, gemi süvarisine hitaben bir kâğıt yazdı, Nazır da imzaladı. Mustafa Kemal, nazırları şaşkınlıklarıma başbaşa bırakarak çıktı.

Bir akşam önce, daha işgal haberi duyulmadan, Damat Ferit Paşa'yla beraber yemek yemişti. Fevzi Paşa'nın yerine Genelkurmay Başkam olan Cevat Paşa da oradaydı. Ferit Paşa tasalı görünüyordu. Hakkı da yok değildi. Çünkü İngilizler Mustafa Kemal'in adını pek duymamış olmakla birlikte, bu müfettişlik tasarısının o kadar akıllıca bir iş olmadığını, baş tercümanları Ryan'la (2) kendisine bildirmişlerdi. Ferit Paşa onlara gerekli teminatı vermişti. Ama şimdi Kemal'e soruyordu: 'Komutanlığınızın tam sınırını bana harita üzerinde gösterebilir misiniz?'

Mustafa Kemal, kesinlikten kaçınarak eliyle şöyle bir iki vilâyeti gösterdi ve: 'Pek emin değilim,' dedi. 'Şöyle küçük bir yer olsa gerek.' Cevat Paşa'ya bir göz işareti yaptı, o da aynı şeyi söyledi. Sonra bu işe önem vermiyormuş gibi haritanın başından uzaklaştı. Sadrazam ferahlamışa benziyordu.

Yemekten sonra Cevat Paşa: 'Bir şey mi yapacaksın Kemal?' diye sordu.

'Evet paşam. Bir şey yapacağım.'

Ertesi gün Yıldız Sarayına gitti. Vahdettin kendisim huzura kabul etti. 'Paşam,' dedi. 'Şimdiye kadar devlete büyük hizmetlerde bulundunuz. Artık bunlar tarihe karıştı. Unutun onlan. Şimdi yapacağınız hizmet hepsinden daha önemlidir. Paşam, isterseniz ülkeyi kurtarabilirsiniz.'

Mustafa Kemal, Padişahın sözlerinden, 'Gücümüzü, kuvvetimizi kaybettik. Ülkeyi kurtarmanın tek yolu, İstanbul'u elinde bulunduranların isteğine boyun eğmektir,' sonucunu çıkarmıştı.

Padişaha: 'Merak buyurmayın,' dedi. 'Zâtı Şahanelerinin noktai nazarlarını pek iyi anladım. Emirlerinizi bir an bile aklımdan çıkarmam.'

Sultan kendisine başarılar diledi. Üzerinde kendi turası işlenmiş bir de altın saat armağan etti.

Artık her şey yolundaydı. Mustafa Kemal, Harbiye Nezaretine geldiği zaman Fevzi Paşa, görevini Cevat Paşa'ya devretmekle uğraşıyordu. Onun da aynı ruhla çalışacağına inanıyordu. Masanın üzerindeki haritaya eğilerek İstanbul'u gösterdi. 'Anlayamıyorum,' diye kükredi. 'Şuracıkta rahatımıza ilişmesinler diye bütün yurdu düşmana teslim ediyoruz Delilik bu, delilik.'

Cevat Paşa da aynı düşüncede görünüyordu. Mustafa Kemal, Fevzi Paşa'ya: 'Haklısınız,' dedi. 'Anadolu'ya haklı olduğunuzu ispat etmek için gidiyorum. Uzun uzadıya konuşmamıza gerek yok. Sizden bir tek şey bekliyorum. Bana yardım edeceksiniz.'

Cevat Paşa'ya döndü: 'Siz de, özellikle siz. Çünkü sorumlu bir mevkide bulunuyorsunuz. Birlikte

çalışabilecek miyiz?'

'Şüphesiz.'

Mustafa Kemal bunun üzerine: 'Şimdi Ulukışla'da bulunan Yirminci Kolorduya hemen Ankara'ya hareket emri verebilir misiniz?' diye sordu. 'Yalnız, trenle değil, yürüyerek gitsinler.'

Cevat Paşa: 'Gereken emri veririm,' dedi. Doğrudan doğruya haberleşmek için özel gizli şifresini de Mustafa Kemal'e verdi

Artık Mustafa Kemal'in gidişine yalnız bir tek şey engel olabilirdi. O da İngilizlerin son anda girişecekleri bir hareket. Kendisi ve kalabalık maiyeti için gerekli vize bir hafta önceden, Harbiye Nazırlığında irtibat subayı olarak bulunan Bennett adlı genç bir İngiliz yüzbaşısı eliyle İngilizlerden istenmişti. Yüzbaşı listeyi okurken, askerlik yeteneği yüksek elemanlardan kurulmuş olduğu gözünden kaçmadı. Kendi üstleri o sırada orada olmadığından talimat istemek için listeyi Genel Karargâha götürdü. Oradaki nöbetçi kurmay subaya, bunun bir barış misyonundan daha çok bir savaş komitesine benzediğini söyledi. Kendisine biraz beklemesi bildirdi. Müttefik Yüksek Komisyonuna sormak gerekiyordu. Bir saat sonra Yüzbaşı Bennett'i çağırdılar, kendisine:

'Vizeleri verebilirsiniz,' dediler, 'Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa'ya güveni tamdır.'

Böylece Mustafa Kemal, İngiliz yüksek makamlarından imzalı vizeyi eline geçirmiş oldu.(3)

Hapishaneye giderek Fethi Bey'i son bir kez daha ziyaret etti. Vedalaşıp ayrıldıktan sonra, Fethi'nin hapishane arkadaşları ortada bir şeyler döndüğünü anladılar. Fethi Bey sinirli ve düşünceli görünüyor, sorulara nezaketle kaçamaklı cevaplar veriyordu. Bir şey söylememeyi tercih ederek yatağına uzandı, yüzünü duvara dönerek uyur gibi yaptı.

Ama sonra dayanamayarak komşusu Yunus Nadi'ye, Mustafa Kemal'in ertesi gün yola çıkacağını ve onun gideceği yere sağsalim vardığını öğreninceye kadar, üç gün gözüne uyku girmeyeceğini açıkladı. Gerçi İngilizler durumdan habersiz görünüyorlardı. Ama içlerinden bu işlere aklı eren bir iki subay pekâlâ onun vapura binmesine engel olabilirler, ya da gittikten sonra arkasından kovalayabilirlerdi.

Fethi Bey: 'Doğum sancısı çekeceğiz,' dedi. 'Aman ötekilere bir şey sezdirmeyelim. Hattâ bundan burada konuşmasak daha iyi.'(4)

Mustafa Kemal, İstanbul'daki son gecesini Beşiktaş'taki evde annesi ve kızkardeşiyle beraber geçirdi. Zübeyde Hanımın yatağının başucunda bir sininin çevresinde bağdaş kurup oturdular. Kendilerine, nereye olduğunu bildirmeden 'çok önemli bir görevle' derhal yola çıkmak üzere olduğunu söyledi. Haber almalarına kadar birkaç gün geçecekti. İşi başarabilmesi için kafasının rahat olması gerekiyordu. Ne onlar kendisi için üzülmeli; ne de o, onların üzüntülerini kendisine tasa etmeliydi. Bankaya para bırakmıştı, ihtiyaçları oldukça ya kendi mühürleriyle ya da onun mührüyle çekebilirlerdi.

Zübeyde Hanım haberi duyunca fenalık geçirdi. Sonra sağlığına ve başarısına dua etti. Makbule, şaşkınlığını gizleyemedi. Eskiden savaşa giderdi, çarpıştığını bilirlerdi. Ancak bu sefer nereye, ne yapmaya gittiğini kestirmek zordu. Kemal, son kez vedalaşmak için Şişli'ye geldi. Kemal gittikten sonra da Makbule'yi teselli ederek bir asker kardeşi olarak hiçbir zaman gözyaşı dökmemesini, yabancıların önünde kederini ortaya vurmamasını tembih etti. Sonra oturarak, belki de günlerce, onun sağ salim gideceği yere vardığını kendilerine bildirecek olan telefonun çalmasını beklemeye başladılar.

Bir Yunanlıdan satın alınmış İngiliz yapısı küçük bir şilep olan **Bandırma**, rıhtıma yanaşmış bekliyordu. Rauf Bey Mustafa Kemal'i rıhtıma kadar geçirdi, ama uğurlamaya gelecek olan Mehmet Ali Bey, ikisini birarada görmesin diye, çabuk ayrıldı. Kendisi de bir hafta sonra birkaç arkadaşıyla birlikte gizlice yola çıkacaktı. Kafileye son dakikada katılan Refet Bey'in vizesi yoktu. Ancak o böyle şeylere aldırmayacak kadar becerikli bir subaydı. Ağabeysinin kendisi için satın almış olduğu bir düzine atı, vapura yüklemek bahanesiyle, rütbe işaretlerini çıkararak içeriye girdi.'Vapur Boğaz'dan çıkıncaya kadar atların arasında saklı kaldı.

Bandırma, 16 Mayıs akşamı yola çıktı. Mustafa Kemal, İngilizlerin vapuru yolda batırmaya, ya da kendisini yakalamaya kalkışmalarından çekiniyordu. Rauf bu düşüncede olmadığını söylemişti. İngilizlerin böyle bir niyeti olsa kendisini yola çıkmadan alıkoyarlardı. Refet Bey de korkusunun boş olduğunu söylüyordu. Ancak, Mustafa Kemal işi rastlantıya bırakmak niyetinde değildi. Bindikleri vapur, açık denize dayanacak bir tekneye benzemiyordu, pusulası bozuktu, süvarisi de pek usta görünmüyordu. Mustafa Kemal ona rotasını değiştirmesini ve kıyıya yakın gitmesini emretti. Böylece bir düşman gemisi yollarını kesecek olursa kendilerini çabucak karaya atabilirlerdi.

Bu arada İngilizler, Mustafa Kemal'in bu yakın zamanda yola çıkışının arkasından neler gelebileceğini nihayet anlar gibi olmuşlardı. Yüksek Komisyonda ataşemiliter olarak bulunan Wyndham Deedes,(5) geceyarısı Babıâli'ye, Sadrazamı uyarmaya koştu. Ancak, Ferit Paşa koltuğunun arkasına yaslandı. İki parmağının ucunu şaklatarak yavaşça, 'Çok geç kaldınız, ekselans,' dedi. 'Kuş uçtu bile.'

Buna rağmen İngilizler, vapuru yakalamaya kalkışmadılar. Bandırma, 19 Mayıs 1919'da fırtınalı bir havada Samsun limanına demir attı.(6)

Yeni genel müfettişi ve maiyetini karaya çıkarmak için kıyıdan kayıklar geldi. Mustafa Kemal, küçük limanda rıhtım işi gören derme çatma tahta iskelelerden birine çıktı. Küçük bir birliğin başında üç subay ile şehrin ileri gelenlerinden iki kişi tarafından karşılandı. Kendisini bir Rum evine götürdüler. Karargâhını burada kurdu. Evin bulunduğu tozlu caddenin birkaç yüz metre aşağısmdaki yerel banka binasında da bir Fransız ve iki İngiliz denetim subayı oturuyorlardı.

Böylece, Yunanlıların Ege kıyılarına işgal bayrağını dikmelerinden birkaç gün sonra, Mustafa Kemal de kurtuluş sancağını Karadeniz kıyılarına dikmiş bulunuyordu. Şimdi Anadolu savaşı başlayacaktı. Türk milletinin tarihinde yeni bir yaprak açılmıştı.

1 Kâzım İnanç.
2 Sonradan Sir Andrew Ryan, KBE, CMG
10 Padişah'ın bazı yakınları onun o sırada iki taraflı bir politika izlediğini ileri sürerler. Br yandan dışarıya karşı Ferit Paşa'yı tutarken, bir yandan da gizlice milliyetçileri teşvikten geri kalmazmış. Bu konuda kendine Diş Paşa diye lâkap taktığı Sami Günzberg'e açılırmış. Mustafa Kemal'in başarısından sonra, bir gün, daha sonraları Sadrazam olan Ali Rıza Paşa'nın da önünde, artık yapacak hiçbir şey kalmayınca, hiç olmazsa yurdun canevini kurtarsın diye onu Anadolu'ya sözde kendisinin yolladığını söylemiş. (**1001Kitap'ın notu:** Önceki bölümlerde de yaptıkları görüldüğü gibi, öylesi vatan haini bir padişahın böyle düşünmesi pek inandırıcı değil. Bu tip söylentiler Atatürk'ün ölümünden sonra tekrar hilafet yönetimini ve şeriatı kurmak isteyen çevrelerin uydurmalarından ibaretler.)
4 Fethi Bey sonradan Malta'ya sürülmüştür.
5 Okuyucularımızdan bazıları, İkinci Dünya Savaşı sırasında Londra radyosunda Türkçe konuşmalar yapan Sir Wyndham Deedes'i iyi hatırlayacaklardır.
6 Yıllar sonra Mustafa Kemal, doğum tarihini soranlara 19 Mayıs 1919 diyerek şaka ederdi.

İKİNCİ KESİM

Kurtuluş Savaşı

YİRMİNCİ BÖLÜM

Savaşımın Başlangıcı

MUSTAFA KEMAL, hem kendisi, hem de yurdu için büyük önem taşıyan bu döneme, kırkına yaklaşmış, olgun ve kendine güvenen bir savaşçı olarak başlıyordu. Geride bıraktığı on dört çetin savaş yılında askerlik alanındaki değerini ortaya koymuştu. Şimdi, siyaset ve devlet adamı olarak da kendini göstermesi gerekiyordu. İçin için kaynadığı halde istediğini yapmaya olanak bulamadığı yıllardan sonra, aradığı zor ve atılganlık isteyen iş, şimdi karşısına çıkmıştı.

Mustafa Kemal'in son zamanlarda vücudu gelişmiş, yüzü toplamış ve üzerinde çizgiler belirmeye başlamıştı. Saçlarının, bıyıklarının rengi donuklaşmıştı. Ama teninin açıklığı, bakışlarının canlılığı, tepkilerinin çabukluğu onu olduğundan daha genç gösteriyordu. Dik duruşu, yüzünün keskin çizgileri ona tam bir asker hali veriyordu. Ancak kendisinde, çevresindeki arkadaşlarını, ölçüsü, ritmi, temposuyla çok gerilerde bırakan gizli ve başka türlü bir üstünlük vardı. Vücut yapısı daha inceyken onlardan daha iri görünür, adımları ağır olduğu halde daha hızlı yürüyor sanılırdı. Solgun teni, geniş çıkık elmacık kemikleri, ince parmaklı uzun elleri ve süratli hareketleri bile onu. ötekilerden ayırmaya yeterdi.

Ancak Mustafa Kemal'deki diğer farklı unsuru asıl yansıtan şey, o açık renkli, sert ve kırpılmayan gözleriydi. Bu gözler, geniş alnı ve yukarıya doğru kıvrık kaşları altında, meydan okur gibi sabit, soğuk bir ışıkla parıldar; her an bir şeyi görür, saptar, yansıtır; bundan başka, akıl ermez bir şekilde, sanki aynı zamanda her tarafa birden bakıyor gibi görünürdü. Bu gözleri, büyük başı ve sağlam, çevik bacaklarıyla huzursuz bir kaplana benzerdi. Askerce bir deyimle, çeliğe özgü sertlik ve esnekliği kendinde birleştirir, yüksek sinirsel gerilimi ile, her an boşalmaya hazır bir yayı andırırdı.

Hepsinin içten arzuladıkları milli savaşın bu ilk döneminde arkadaşlarının gereksinme duydukları şey, Mustafa Kemal'de gördükleri bu olağanüstü haldi. Onun düşünceleri ötekilerden her zaman bir adım daha ileride, hareketleri bir derece daha kesin olmuştu. Ötekilerin çoğunda eksik olan önderlik niteliği onda vardı. Rauf Bey, prensip sahibi, ama kısır görüşlü; Kâzım Karabekir, dürüst, ama esneklikten yoksundu. Refet, atılgan, ancak ihtiyatsızdı. Ali Fuat'ın elinden iş gelir, ama zekâsı fazla işlek değildi. Hepsi yurtlarını seven, kafaları çalışan sağduyu sahibi, usta askerlerdi. Ancak aralarında iç ve dış sorunları etraflı biçimde kavrayan, özel bir akıl ve içduyu karışımına sahip olan tek insan, Mustafa Kemal'di. Üstelik, böyle tehlikeli bir işi başarılı bir sonuca ulaştırmak için gerekli olan irade yalnız onda vardı.

Erişmeyi tasarladığı son amacı ve geçmesi gereken yolları, neredeyse gaipten haber almaya varan bir açıklıkla, önceden görüyordu. Dost, düşman herkesin ruhunu okuyan görüşüyle, yolunun üzerine dikilecek olan askeri ve siyasi nitelikteki engelleri seziyor, bunları yenmek için kullanacağı çareleri araştırıyordu. Gerçekçi tabiatı ile mücadelenin uzun süreceğini ve sabırla, adım adım hazırlanacağını biliyor, düşüncelerini birdenbire açıklamayıp zamanın koşullarına ve duygusal havaya göre hesaplaması gerektiğini anlıyordu. Aydın kafasıyla, savaşın yalnız silahlarla değil, ama insanların zihnine ekilip geliştirilecek düşüncelerle kazanılabileceğini görüyordu. Bütün bunların başarıya erdirilmesi, ancak zorlu bir beyin çalışması ve insanüstü bir irade gücüyle olabilirdi ki, bu doğal sürükleyici güç, yalnız Mustafa Kemal'de bulunuyordu.

Bu kuvvetin kaynağı, her şeyin üstünde olan şiddetli bir tutkuydu: bir yurtseverin, ülkeye yararlı olduğuna inandığı şeylerle kaynaşmış tutkusu. Mustafa Kemal kendi adına iktidar ya da şan ve şeref peşinde koşmuyordu. Bunu sadece, yarının Türkiyesi üzerinde beslediği yapıcı düşünceleri gerçekleştirmek için istiyordu. Mustafa Kemal, insan ilişkileri açısından, içinde sevgiye en son yer ayıran bir kimseydi. Kadınlara, pek az zaman ayırırdı. Eski silah arkadaşlarıyla, maiyetindeki subayların dostluklarından hoşlanır ve kendisiyle yarışmaya kalkışmadıkları sürece onlara açık yürekli davranırdı.

Kendisine eşit olan ya da olabilecek kimseler karşısında daha ihtiyatlı bir tavır takınırdı. Bu hali, şimdiki iş arkadaşları karşısında daha da kesinleşmişti. Çünkü onların da kendisine kıyasla bir çeşit üstünlükleri olduğunu hissediyordu. Arkadaşları türlü sosyal tabakalardan gelme kimselerdi. Rauf Bey Kafkas soyundan, Ali Fuat ise birkaç kuşak öncesinden beri saygı duyulan bir asker ailesinden geliyordu. Refet'in ataları Tuna ovalarında yaşamış özgür toprak beyleriydi. Hepsi, İngilizcedeki anlamıyla, soylarına karşı duyulan saygıdan ötürü kendilerine güvenen, dürüst davranmakta güçlük çekmeyen, önderliğe doğuştan alışkanlıkları olan birer 'centilmen' sayılırlardı.

Mustafa Kemal, sert yönlerini yumuşatmış olan bütün inceliklerine rağmen, orta tabakaya mensup bir aileden geldiğim biliyordu. Bunu başka türlü göstermek şöyle dursun, kendi kişiliğini ve gücünü daha da belli etmek için, bir halk çocuğu olduğunu ileri sürmekten ve soyca kendisine üstün olanların göreneklerine karşı gelmekten çekinmiyordu.

Ötekilere gelince, onlar da ona sevgiden çok, saygıyla bakardı. İdealist Rauf onu bugün için yararlı bir adam olarak görüyor, ama gelecekte gerekliliğine pek inanmıyordu. Daha katı ve politikadan daha uzak bir insan olan Ali Fuat ise, onu bir eylem adamı olarak kabul ediyor, aynca eski bir arkadaş gözüyle görüyordu. Refet'e gelince, o Mustafa Kemal'in yeteneklerine değer vermekle beraber, niyetlerinden kuşkulanıyor ve kendisine ötekilerden daha az saygı gösteriyordu. Bununla birlikte, hepsinin ortak nitelikleri, ülkelerine karşı besledikleri köklü ve derin sevgiydi.

Yurt sevgisi, Mustafa Kemal'e iki kaynaktan geliyordu: bir yandan gençliğinden beri ülkesinin kaderi karşısında duyduğu övünç, bir yandan da yurdun, yabancılar ve beceriksiz yöneticiler elinde gitgide çökmesinden doğan bir utanç duygusu. Bu sevgi, uğruna çarpıştığı ve daha da çarpışacağı vatan toprağına, Rumeli'nin ova ve dağlarına, Anadolu'nun geniş düzlüklerine karşı beslediği bağlılıkla daha derinleşmişti. Kendisiyle birarada savaşmış olan insanları yakından tanımasının da bunda önemli payı vardı. Mustafa Kemal, Türk halkı üzerinde hayale kapılmıyordu. Onun katı, tutucu, kadere inanır, zekâ ve inisiyatif bakımından ağır davranışlı olduğunu bilmiyor değildi. Ama aynı zamanda inatçı, sabırlı, dayanıklı, savaşçı, üstlerine bağlı ve gerekirse aldığı emre uyarak canını vermeye hazır olduğunu da biliyordu.

Osmanlı hükümdarları, Anadolu köylüsünü her zaman aşağı görmüş, ihmal etmişlerdi. Şimdi ise İmparatorluğun belkemiğini oluşturan bu köylüydü ve Mustafa KemaPle arkadaşları, İmparatorluktan geri kalanı kurtarmak için onlara güveniyorlardı. Derinden gelen bir duygu ona, atalarından kalan ve kutsal bir nitelik kazanan bu toprağın savunulması uğruna, içlerindeki kıvılcımın tutuşturulabileceğini söylüyordu. Uzun savaşlar, köylüyü bezdirmiş, maneviyatını çökertmişti. Yine de, vatanın kurtuluşu düşüncesi, altı yüz yıllık bir İmparatorluktan sonra, onlarda bir övünç ve özgürlük duygusu uyandırabilirdi. Anadolu köylüsünü yeniden savaşa atılmaya razı etmeye Tanrı'nın bile gücü yetmeyeceği söyleniyordu. Ama bir Mustafa Kemal, Her Şeye Kadir Tanrı'nın bile gücünü aşan bir işte başarı gösterebilecek miydi?

İşe elverişli bir durumda başladı. İzmir'in İtilâf Devletlerince işgali, eline rahatça kullanabileceği umulmadık bir koz vermişti. Ancak, Anadolu halkını bu işgalin niteliği ve doğurabileceği sonuçlar konusunda uyarması gerekiyordu. Samsunluların çıkarma hakkında pek az bilgi edinmiş olduklarını gördü. İlk yaptığı işlerden biri, Abdülhamit'in kendi casusluk sisteminin iyi işlemesini sağlamak için kurduğu mükemmel telgraf şebekesinden yararlanarak, yetkisi altındaki idari ve askeri makamlara haber salmak oldu. Her yerde protesto mitingleri düzenlenmesini ve Babıâli ile yabancı devlet temsilcilerine, Türk milletine karşı işlenen haksızlığın onarılmasını isteyen telgraflar yazdırılmasını bildirdi. Samsun'un içinde de, halkta bir direnme duygusu uyandırmak amacıyla, Büyük Cami'de mitingler düzenledi. Askeri alanda, Anadolu ve Trakya'da kalmış birliklerle hemen ilişki kurdu; siyaset alanındaysa, çeşitli Müdafaa-i Hukuk grupları arasında bağlantı sağlamaya girişti ve kendisine verilen emre uyup da bunları dağıtacak yerde, yenilerini kurmaya koyuldu.

Bir yandan da, mütareke sırasında Adana'da yaptığı gibi, Harbiye Nezaretine, İngilizlerden şikâyetle dolu telgraflar yağdırmayı sürdürüyordu. Türk makamlarına haber vermeden bölgedeki kuvvetlerini çoğaltmışlardı. İngilizler, mütareke koşullarına aykırı olarak daha içerilere girmeye hazırlanıyor, işgalin daha da yayılmasını ve bir Pontus devleti kurulmasını isteyen Rum çetecilere göz yumuyor, yardım ediyorlardı.

İstanbul'da İngilizler telâşa düşmüşlerdi. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinden tehlikeyi çok geç sezdiği için yola çıkışını önleyememiş olan Başkomutanları Sir George Milne, şimdi onu geri çağırsınlar diye Harbiye Nezaretini zorluyordu. Kendisine önce, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bulunmasının huzur bozucu değil, yatıştırıcı bir etki yaptığı cevabı verildi. Kabine, Kemal'in yetkilerini kısıtlamak yoluyla uzlaşmayı öngören bir teklifi görüşmek üzere toplandı. Nazırlardan birkaçı, İngiliz komutanının kuşkularını paylaşmaktaydılar. Kemal'in telgraflarındaki, sanki onların Anadolu'daki durum üzerindeki bilgisizliklerini yüzlerine vuran ve işleri dilediği gibi yönetmek kararını belirten, horlayıcı, saygısız ifade onları gittikçe düşündürmeye başlamıştı. Mustafa Kemal, yapacağı işler için önceden izin almayı gerekli görmüyor, sadece sonunda onlara bilgi vermekle yetiniyordu. Bu telgraflar, nazırlara okunduğunda, içlerinde hâlâ İttihatçıları tutanlar, 'Biz demedik mi?' gibilerden gülümseyerek Damat Ferit'e baktılar. Sadrazam, 'Müfettiş Paşa bizi boyuna azarlıyor âdeta, ' dedi. 'Sanki, ben yapacağımı bilirim, siz kendi işinize bakın, der gibi.' Bunun üzerine kabine, Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını kararlaştırdı. Sonuç, İngiliz Başkomutanına bildirildi.

Bu arada Müfettiş Paşa -Gelibolu kahramanı olduğunu açıklamayı henüz uygun görmediği için Samsun halkı onu böyle tanıyordu- burada kendini yeteri kadar serbest hissetmemeye başlamıştı. İngiliz denetim subaylarının bu kadar yakında bulunmaları onu tedirgin ediyordu. Zaten Refet Bey de onun verdiği demeçler ve giriştiği propaganda çalışmaları karşısında telâşa kapılmış görünüyordu. Mustafa Kemal, daha serbestçe çalışabilmek için, Samsun'da bir hafta kaldıktan sonra, karargâhını seksen kilometre içerideki Havza'ya taşıdı. Buna da bahane olarak, Samsun'a geldiğinden beri yeniden başlamış olan böbrek sancılarına karşı, Havza kaplıcalarından yararlanmak istediğini ileri sürdü.

Küçük subay grubu böylece, arızalı, ve dönemeçli bir yoldan, geniş Anadolu yaylasına doğru tırmanmaya başladı. Denizden 1200 metre yükseklikteki bu yayla, doğuda İran ve Rusya sınırlan ile Ağrı dağından başlayıp, batıda Eskişehir'e, ve Ege ile Marmara kıyılarındaki dağlara kadar bin beş yüz kilometre boyunca uzanıyordu. Mustafa Kemal'in eski otomobiliyle, olgunlaşmaya başlayan mısır ve buğday tarlaları ve yeni yeşeren orman kümeleri arasında yükseklere doğru çıkarlarken, aşağıda Yeşilırmak kıyılara doğru kıvrılıp bükülerek akmaktaydı. Türklere mi, Rumlara mı ait oldukları minarelerinden ya da çan kulelerinden belli olan, kerpiç duvarlı evleri çökmeye yüz tutmuş köylerden geçtiler. Yolculuk sırasında, araba birkaç kez bozuldu. En sonunda Mustafa Kemal arabadan indi ve iki arkadaşıyla birlikte yola yaya olarak devam etti. Dağların temiz havasını ciğerlerine dolduruyor, bereketli toprağın kokusunu kokluyorlardı. Çevrelerindeki özgürlük havasına uyan subaylar bir şarkı mırıldanmaya başlamışlardı. 'Başını duman almış dağlardan, ağaçlardan, kuşlardan, gümüş derelerden' söz eden romantik bir İsveç şarkısı.

'Yürüyelim, arkadaşlar!
Sesimizi yer, gök, su dinlesin,
Sert adımlarla her yer inlesin,
inlesin!'

Bu şarkı, sonradan genişleyerek bütün Anadolu'yu kaplayan 'arkadaş' gruplarının ağzında ihtilâl şarkısı olacak ve sonraları -yabancı bir kaynaktan geldiği bile unutulup- genç Cumhuriyet çocuklarının okul marşı olarak kutsal bir emanet gibi saklanacaktı-.

Havza, Yunan çetecilerinin en çok faaliyet gösterdikleri bölgeydi. Hükümet, Birinci Dünya Savaşı sırasında kargaşalık çıkaran Rumları doğuya sürmüş, onlar da mütarekeye kadar orada uslu durmuşlardı. Şimdi, Pontus devleti uğruna kurulmuş bir siyasi örgüt, bir Rum patriğinin önderliği altında Rumları tekrar ayaklanmaya zorluyordu. Mustafa Kemal, -tıpkı gençliğinde Makedonya'da olduğu gibi- bellerine fişeklikler dolamış, karalar giymiş Rum çetecilerinin Türklere korku saçtıklarını, yolcuları soyup öldürdüklerini, Türk köylerini yaktıklarını, ileri gelenleri dağa kaldırdıklarını, Türk askerlerini pusuya düşürdüklerini duymuştu. Buna karşı Türklerin elinden pek bir şey gelmiyordu.

Çünkü İngilizler, bir yandan karışıklığa onların sebep olduğunu ileri sürerek, mütareke hükümlerine göre ellerinden silahlarını alırken, öte yandan Rumların elindeki silahları bırakmaktaydılar.

Böylece Havza ve dolaylarındaki köyler, bir direnme hareketinin başlangıcı için elverişli bir ortam yaratıyordu. Gelibolu kahramanı olduğu artık öğrenilmiş olan Mustafa Kemal, şehrin eşrafını karargâha toplayarak: 'Düşman bizi öldürmek isteğinde değildir,' dedi. 'Düşmanın niyeti bizi mezarımıza diri diri gömmektir. Şimdi çukurun tam kenarında bulunuyoruz. Fakat son bir gayretle toparlanırsak, kendimizi kurtarmamız mümkündür. Sonra onlan kendi aralannda konuşmaya bırakü. Belediye Başkanına, kendi askerce usullerine göre, uzun bir soru listesi verdi. Bu bölgedeki Müslüman ve Hıristiyan halkın ne oranda olduğunu, ne gibi siyasi eğilimler beslediklerini, aradaki anlaşmazlığın nedenlerini ve buna bir çözüm yolu bulmak için alınacak önlemleri öğrenmek istiyordu. Türklerden ileri gelenlerin adlarını, davranış ve karakterlerini gösteren bir de dosya istedi. Halkın vergi borcu var mıydı, varsa ne kadardı? Mustafa Kemal şimdi nereye gitse, bu çeşit pratik ve dikkatli araştırmalarla, ihtilâl amacıyla, ülkenin durumu üzerinde bilgi toplamaya çalışıyordu.

Bu arada şehrin ileri gelenleri, kendisinin isteyerek katılmadığı iki toplantı sonunda, direniş konusunda görüş birliğine varmışlar, bunun temelini oluşturmak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesini kurmuşlardı. Camide büyük bir kalabalık toplandı, dualar edildi. Arkasından şehrin küçük meydanında bir toplantı düzenlendi. Hâlâ doğrudan doğruya işe karışmış görünmek istemeyen Mustafa Kemal, halkın tepkisini ölçmek için subaylarını kalabalığın arasına göndererek, toplantıyı karargâhın penceresinden izledi. Konuşmacılar, yurdun tehlikede olduğu ve düşman çizmesi altında can vermek istemiyorlarsa, bütün Müslümanlann silaha sarılmaları gerektiği üzerinde durdular. Din kurallarına uygun şekilde and içildi. Mustafa Kemal, bunu izleyen aylar içinde yurdun çeşidi yerlerinden birçok benzeri kurulacak olan direniş yuvalanndan birincisinin temelini atmıştı.

İzmir bölgesinde direniş çabuk başlamıştı. Bunda tek başlarına işe gireşen subayların büyük payı vardı. Türkler başta, çeşitli direniş gruplarını birbirine bağlayan gevşek bir cephe kurmuşlar, ama sonradan işgal kuvvetlerinin İstanbul Harbiye Nezareti kanalıyla kendilerine gösterdikleri, Milne hattı denilen bir hatta çekilmek zorunda kalmışlardı. Bununla beraber, dağlarda çete savaşı yapan başka gruplar da vardı. Rauf Bey İstanbul'dan bu dolaylara geldiği zaman, halkı tam anlamıyla ayaklanmış buldu. Daha savaş öncesinden beri Osmanlı hükümetine başkaldırmış olan efeler, kendisini görmeye geldiler. Şimdi düşmanlan Yunanlılara karşı çarpışacakları için daha sevinçli görünüyorlardı. İçlerinden bir tanesi, Demirci Mehmet Efe, kızanlarının 'kuzu gibi iyi niyetli' Rauf un emri altına girdiklerini, ne derse yapacaklarını söyledi ve 'Analanmız bizi bugün için doğurdu,' dedi.

Şimdi Mustafa Kemal'in Havza'dan da ayrılması gerekiyordu. Topu topu otuz kilometre ötede, Merzifon yolu üzerinde konaklamış olan İngilizler, açık hava toplantısının haberini almışlardı. Bundan başka, Havzalılar İngilizlerin doğudaki Türk kuvvetlerinden alıp hayvan sırtında Samsun limanına gönderdikleri on bin kadar tüfek mekanizmasını ele geçirmişler, onlan gülünç duruma düşürmüşlerdi. Yurtsever Türklerden kurulu bir çete, taşıt konvoyunu pusuya düşürerek ele geçirdiği silahlan bir depoda saklamış, hayvanları da direniş hareketine para sağlamak için satmıştı. Amasyalılar, Mustafa Kemal'e bağlılıklarını bildirmek için bir heyet göndermiş bulunuyorlardı. İngilizlerin daha sert davranmaya başlayacaklarını sezen Mustafa Kemal, daha uzak ve daha önemli bir şehir olan Amasya'ya gitmeyi uygun buldu.

Havza halkına sivil giyinmiş olarak veda etti. Böylece artık yalnız askeri değil, sivil bir direnmenin de söz konusu olduğunu göstermek istemişti. Şehrin dışındaki köprüde kendisini bekleyen arabasına kadar, halkla beraber yürüyerek gitti. Belediye Başkanına son talimatını bildirirken, Merzifon Amerikan Kolejindeki Amerikalıları taşıyan iki otomobil yanlarında durdu. Başkan sesini alçalttı. Kemal'e de yavaş sesle konuşmasını söyledi. Ama o, inadına, meydan okur gibi daha yüksek sesle: 'Saklayacak bir şeyimiz yok,' dedi. 'Varsın duysunlar. Bu işte o kadar ileri gittik ki, artık geri dönemeyiz.'

Mustafa Kemal'in kafası da gözleri gibi, aynı zamanda iki ayrı yönü görebilecek nitelikteydi. İçeride Anadolu'ya baktığı gibi, dışarıda dünyayı gözünden kaçırmıyordu. Mütarekeden beri, Türkiye'nin tek umudu, Başkan Wilson'un On Dört İlkesi'ne dayanıp kalmıştı. Aydınların kurduğu bir Wilsoncular Derneği, Türkiye kendine gelinceye kadar, Amerika'nın garantisini ve yardımını sağlamak için bir tasarı hazırlamıştı. Şimdi, yurdun bölünmesi tehdidi karşısında Paris'te doğan buna benzer başka bir görüş, İstanbul'da taraftar kazanmaya başlıyordu: Türkiye'nin bütününün ya da bir parçasının bir Amerikan, İngiliz ya da herhangi bir büyük devlet mandası altına verilmesi.

Başkan Wilson, Mayısın 17'sinde, Müttefıklerarası Yüksek Kurulca İzmir'in işgaline karar verildiği toplantıda, Ermenistan, İstanbul ve Boğazlar üzerinde böyle bir mandayı kabul edebileceğini söylemişti. 26 Mayısta da Damat Ferit Paşa, 'Türkiye'yi, büyük devletlerden birinin koruyucu yardımı altına koymak' için aldığı kararı açıkladı. Mustafa Kemal bu kararı derhal protesto etti. Haziran başlarında Ferit Paşa'ya ülkesinin durumunu barış konferansında tartışmak fırsatı verildi. Türk Delegasyonu bir Fransız kruvazörü ile Marsilya'ya ve oradan Paris'e gitti. İsmet Bey, o kadar istemesine rağmen, bu heyete alınmamıştı. Mustafa Kemal, daha heyetin gideceğini duyduğu anda, buna karşı tepki gösterdi. Emri altındaki grup komutanlarıyla valilere, milli hakların önemini belirten, sert ifadeli bir genelge yolladı. Damat Ferit'in Ermenilere özerklik verilmesi ilkesini kabul edişine ve bir İngiliz himayesi önerisine şiddetle çatıyor, Türklerin çoğunlukta oldukları Türk topraklarında haklarının korunması ve kendilerine tam bir özgürlük tanınması üzerinde ısrar ediyordu.

İki gün sonra Harbiye Nezaretinden İstanbul'a dönmesini bildiren emri aldı. Ne bunu, ne de bundan sonra gelecek emirleri dinleyecekti. Arkadaşlarını toplamanın ve harekete geçmenin zamanı gelmişti. Yirminci Kolordu ile Ankara'ya varmış olan Ali Fuat'tan bir telgraf aldı. Kendisinden esrarlı bir şekilde 'bildiğiniz bir kimse' diye söz ettiği Rauf Bey'in Güneybatı Anadolu'daki gezisinden döndüğünü bildiriyor ve iki karargâh arasında bir yerde buluşmayı öneriyordu. Mustafa Kemal, benzin azlığından dolayı, Havza bölgesinden ayrılamayacağını bildirdi. Kendi yerine onların, kıyafet değiştirerek ve kimliklerini gizleyerek Havza'ya gelmelerini istedi. Ali Fuat ile Rauf, at arabasıyla bozuk yollar üzerinde, elden geldiği kadar az mola vererek ve üzerlerine şüphe çekmemeye çalışarak, altı günlük bir yolculuktan sonra Havza'ya geldiler. Sonra Mustafa Kemal'le beraber Amasya'ya geçtiler.

Amasya, milli bir ayaklanmanın beşiği olmaya elverişli bir yerdi. Uzun ve seçkin tarihi boyunca hep özgürlük ruhuna bağlı kalmıştı. Moğol istilâsından kurtularak bir süre Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olmuştu. İstanbul'un alınmasından sonra da Veliaht Şehzadenin Amasya'da eğitim görmesi ve şehirde valilik yapması gelenek haline gelmişti. Bu yüzden Amasya, ayrıcalıklı durumunu koruyor ve sanki İstanbul'a ders veriyormuş gibi bir duygu besliyordu.

Mustafa Kemal, Amasya'ya yaklaşırken önüne yüksek dağlar dikildi. Daha ileride, Şam'ınkiler kadar yeşil, verimli ve sıcak meyva bahçeleri arasından geçerken bu yamaçların, Yeşilırmak'ın daralan vadisini kuşattıklarını gördü. Eski Pontus krallarının mezarlarıyla delik deşik olmuş sarp ve mağrur sırtlar, şehri yemyeşil akan nehrin kıyısına sıkıştıran, dar bir boğaz oluşturuyordu. Tepede eski kale görünüyordu. Amasya dış dünyayla ilgisi olmayan, kendi havasında yaşayan bir yerdi. Ama kendi dünyasının tam merkezi durumundaydı. Camilerin, türbelerinin, dinsel yapılarının bolluğu ile Bursa'yı andıran bir görünüşü vardı. Yalnız, Amasya, padişahların zararlı gerici etkilerinden uzak kalmış, saf İslâm geleneklerini olduğu gibi koruyabilmiş, özgür bir şehirdi. Mustafa Kemal, burasının geriye değil, ileriye bakan bir yer olduğunu umuyordu. Yanılmayacaktı.

Ortodoks papazının emrindeki Rum çetecilere karşı koymak için Türk gönüllüleri de bir Müslüman hocanın çevresinde toplanmışlardı. Hoca hemen Mustafa Kemal hesabına çalışmaya koyularak camide bir vaaz verdi. Kemal de söz alarak, millî direniş hareketinin üç ayrı cephede başlamış olduğunu halka bildirdi: Batıda, Yunanlılara karşı İzmir'de; güneyde, Fransızlara ve Ermeni yardakçılarına karşı Adana'da; doğuda, Ermenilere karşı Erzurum'da, 'Amasyalılar,' dedi, 'daha ne bekliyorsunuz?. Düşman, Samsun'a ayak basacak olursa, ayağımıza çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız, vatan toprağını son kaya parçasına kadar savunmamız gerekecek. Eğer, Tanrının iradesi bizim yenilmemizi uygun görmüşse, yapacağımız şey evimizi, barkımızı ateşe vererek, yurdu harabeye çevirdikten sonra ıssız bir çöle çekilmektir. Amasyalılar, hepimiz bunu yapacağımıza yemin etmeliyiz.' Amasya halkı, Mustafa Kemal'in emirlerini yerine getirmeye hazır olduklarını bildirdiler.

Mustafa Kemal, en güçlü taraftarlarını din adamları arasında buldu. Dinsel güçlerden ilk olarak açıkça ve resmen yardım görüyordu. Sivil halktan olup da, kendisini tutanlar ise daha şüpheli bir kökene sahiptiler; çünkü bunlar oradaki İttihat ve Terakki üyeleriydi. Mustafa Kemal, bütün Milli Mücadele boyunca, kendilerine karşı her zaman biraz güvensizlik beslediği İttihatçılarla işbirliğini fazla ileri götürmekten çekinmiştir. Ancak, bu işbirliğini büsbütün reddetmesi de mümkün değildi. Çünkü çok yerde, direniş yuvalarının çekirdeğini İttihatçılar kurmuşlardı. Öte yandan, aralarında gerçek yurtseverlerin de bulunduğu inkâr edilemezdi.

Kemalist Devrim böylece doğmuş oluyordu. İstanbul'da bunu tasarlamış olan dört arkadaş şimdi Amasya'da bir 'Bağımsızlık Bildirisi' kaleme almak için buluşmuşlardı.

İlk olarak Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey geldiler. Refet Bey ertesi gün kendilerine katılacaktı. Gelişlerim Kâzım Karabekir Paşa'ya telgrafla bildirdiler. Kemal artık niyetlerini açıklayacaktı. Arkadaşlarına, gerek askerî ve idarî makamlarla, gerekse Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle sıkı bir bağ kurmuş olduğunu anlattı. Direniş düşüncesi, cesaret verici bir şekilde, her tarafta gelişmişti. Şimdi buna birleşik bir cephe niteliği vermek gerekiyordu. Bunun için Sivas'ta hemen milli bir kongre toplamaya karar verdi.

Burası coğrafi bakımdan 'en güvenli yer' olarak gözüküyordu. İki yüz kilometre kadar daha doğuda, denizden de aynı uzaklıktaydı. Anadolu yaylasının kenarında, yüksekte kurulmuştu. Bütün vilâyetlere bir genelge göndererek temsilcilerin, gerekirse kimliklerini saklayarak, Sivas'a gelmelerini bildirdi. Arkadaşları bu genelgeyi uygun buldular. Kemal onlara birarada, Doğu vilâyetleri temsilcilerinin daha önce Erzurum'da toplanacaklarını bildirdi. Aslında bu toplantı, kendisi daha Anadolu'ya gelmeden önce, Kâzım Karabekir Paşa tarafından düzenlenmişti.

Ertesi gün arkadaşları Ali Fuat, Rauf ve Refet'e onaylayıp imzalamaları için bir bildiri verdi. Bu bildiride, ülkenin bağımsızlığının tehlikede olduğu açıklanıyordu. Başkent, yabancı işgalindeydi. Hükümet, yabancı kontrolü altında bulunuyordu. Dolayısıyla, ülkeyi yönetecek durumu kalmamıştı. Milletin kendisini, kendi iradesini kullanarak, kurtarması gerekiyordu. Kurulan çeşitli savunma grupları, milletin yabancı baskısına karşı direnmek kararım açıkça belli etmiş bulunuyorlardı. Şimdi bunların, dışarıdan gelecek etki ve baskılardan arınarak, halkın isteklerini düşünüp dile getirecek düzenli bir milli kuruluş halinde birleştirilmesi gerekliydi. Sivas Kongresi bu amaçla toplanacaktı. Ancak kongrenin yeri ve toplantı tarihi şimdilik gizli tutulacaktı.

Bu bildirinin, yalnızca ülkenin savunmasını örgütlemekten daha öteye gittiği belliydi. Sivas Kongresi tarafından, İstanbul'dan ayrı olarak, bir milli hükümet kurulmasını da öngörüyordu. Ali Fuat bunu hiç düşünmeden kabul ederek imzasını attı. Rauf Bey de kısa bir duraksamadan sonra imzaladı. Geç geldiği için ilk konuşmalara katılmamış olan Refet Bey ise bu kadar ileri gitmekten çekiniyordu. Ancak Ali Fuat Paşa onun tereddütlerini giderdi ve Refet Bey de kâğıdın altına gösterişli imzasını bastı. Böylece dört arkadaşı Türkiye'nin kurtuluş savaşında ilk düzenli tasarıyı oluşturan tarihi bir anlaşmaya varmış oldular.

İmzadan sonra, anlaşma metnini Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Konya'da ordu komutam olarak bulunan Mersinli Cemal Paşa'ya telgrafladılar. İkisi de verdikleri cevaplarda bunu onayladıklarını bildiriyorlardı. Böylece anlaşma kuzeyden doğuya ve güneye kadar olan bölgeyi kapsamış oluyordu. Cuma namazından sonra, halkın silah altına çağrıldığı ilan edildi.

İstanbul'da Mustafa Kemal'in dostu Mehmet Ali Bey Dahiliye Nazırlığından ayrılmıştı. Yerine geçen Ali Kemal, vilayetlere bir genelge göndererek, Mustafa Kemal, İstanbul'a dönme emrini dinlemediği için, artık kendisiyle bütün resmi ilişkilerin kesilmesini ve emirlerinin dinlenmemesini bildirdi. Böylece, Mustafa Kemal artık Babıâli'nin her an kendisini yakalatmak ya da büsbütün ortadan kaldırmak için teşebbüse geçmesini bekleyebilirdi.

Erzurum Kongresine giderken uğramaya niyetli olduğu Sivas'ta birtakım güçlüklerle karşılaşabileceğini haber almıştı. Amasya'dan bir sabah gizlice, yanına yalnız Rauf Bey'le yaverlerim alarak ayrıldı. Ancak, bir askeri birliğe de kendisini izlemesi ve bağlantıyı kesmemesi için talimat verdi. Amasya boğazından çıkıp, köylülerin ekinlerini biçmeye başladıkları Yeşilırmak vadisinden Tokat'a doğru yollandı. Tokat da Amasya gibi, üzerinde eski bir kale bulunan bir dağ eteğindeydi. Buraya gelince telgrafhaneye el koydu, yola çıktığının Sivas'a henüz bildirilmemiş olduğunu öğrendi. Şehrin ileri gelenlerinden bazılarını toplayarak kendilerine heyecanlı bir demeç verdi. «Savaşmak için topumuz, tüfeğimiz olmayabilir, bu takdirde dişimiz ve tırnağımızla dövüşürüz..» Altı saat uzakta olan Sivas'a gitmek için yola çıkmadan önce, valiye geldiğini bildiren bir telgraf yazdı, ama bunun, hareketinden altı saat sonra çekilmesini söyledi.

Böylece valinin kendisinden erken davranmasını önlemek istiyordu. Çünkü İstanbul hükümetinin emriyle, Sivas'ta onu tutuklamak için bir komplo hazırlanmıştı. Böylece kongrenin yapılması önlenecek, milli hareket daha doğmadan boğulmuş olacaktı. İstanbul bu maksatla, Ali Galip Bey adında eski bir kurmay subayı, sözde Mâmuretülâziz (1) valiliğine atayarak, Sivas'a göndermişti. Ali Galip, şehrin duvarlarına kâğıtiar astırmış, Mustafa Kemal'i, 'hain, asi, tehlikeli adam' ilân etmişti. Vali Reşit Paşa'yı, Dahiliye Nezaretinin emrine uyarak, Kemal'i tevkife zorluyordu.

Vali ve çevresindekiler bu işe pek yanaşmamışlardı. Mustafa Kemal, şehre yaklaştığı sıralarda hâlâ aralarında tartışmaktaydılar.

Yol, yaylaya varmadan önce iki dağ engelini dolaşıyordu. Çamlıbel denilen ikinci geçidin tepesine geldikleri zaman, Mustafa Kemal, bir kaynak başında durarak biraz su içmek istedi. Yanındaki sürücülerden biri ona vermek için bir tasa su doldurmaya başladı. Kemal, ona: 'Dur Baba,' dedi, 'ben elimle içerim.' Adamın adı bundan sonra Dur Baba kaldı.

Son sırtı da geçtikten sonra Mustafa Kemal nihayet yaylanın kuru havasını içine çekebildi. Önünde ve çevresinde, tâ ufuktaki puslu tepelere kadar, kil renginde bir düzlük uzanıyordu. Kemal'in savaş alanı burası olacaktı. Yüzlerce yıl önce Orta Asya steplerinden buraya göç etmiş olan Türklerin yeni kaderi, işte bu 'dünyanın damı'nda kararlaştırılacaktı. Bu kez başka bir büyük nehrin, Kızılırmak'ın kıyılarım izleyerek şehrin dış mahallelerine vardı.

Vali Paşa koşarak kendisini karşılamaya gelmiş, şehre girişini ertelemeye çalışıyordu. Mustafa Kemal nazik bir manevrayla Valiyi, Rauf Bey'in yerine, üstü açık arabasına aldı, yanına oturtarak şehre doğru hareket etti. Bu kez gelişi duyulmuştu. Şehrin kapısında selamlama töreni için dizilmiş askeri bir birlikte, yolun iki yanını dolduran coşkun bir halk topluluğu tarafından karşılandı. Bu karşılanış, kendisini tutuklamak için girişilecek herhangi bir teşebbüsü önlemiş ve Reşit Paşa'nın, pek içten olmamakla birlikte, bundan sonrası için kendisine bağlanmasını sağlamıştı.

Roller değişince Mustafa Kemal, Ali Galip'i yakalattırdı. Karşısına çekerek iyice azarladı, uzun bir söylevle direniş hareketinin ilkelerini açıklayarak, kendisini vatan hainliğiyle damgaladı. Geceleyin Ali Galip, Mustafa Kemal'i bir kez daha ziyaret etmenin kendi hayrına olacağını düşündü. Bu sefer iyi niyetinden söz etmeye başladı. Mustafa Kemal'in dediğine göre, 'bin türlü delille' kendisini görünüşe aldanmaması gerektiğine inandırmaya çalıştı. Ali Galip sözde Sivas'ta Mustafa Kemal'i görüp emri altına girmek için geldiğini ileri sürüyordu. Mustafa Kemal: 'Beni sabaha kadar meşgul etmeyi başarmış olduğunu itiraf etmeliyim,' der.

Ertesi sabah yine eski arabasına atlayarak, doğuya doğru yola çıktı. Yayla üzerinden Erzurum'a doğru, yolda bilgi toplamak ve talimat vermek için durarak, bir hafta sürecek uzun ve yorucu bir yolculuktu bu.

1 Elazığ

YIRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

Erzurum Kongresi

DOĞU ANADOLU'NUN başkenti sayılan Erzurum, koyu renkli, sert yüzlü bir şehirdi. Yaylanın İran ve Kafkas sınırlarına doğru kol attığı yerde kurulmuştu. Selçuk Türkleri, ülkeye geldiklerinde burasını kendilerine kale yapmış ve şehri, askerce sağlamlıkla uygarca inceliği kendinde birleştiren yapılarla süslemişlerdi. Erzurum hep müstahkem mevki olarak kalmış ve son yüzyıllar boyunca sürekli Rus istilâlarına karşı Türk savunmasına tabya görevi görmüştü.

İhtilâli hazırlayanların beşincisi olan Kâzım Karabekir, burada, Enver Paşa'nın son Kafkasya Ordusunun kalıntılarından, yurdun öte kesimlerinde kalanlardan daha güçlü bir askeri kuvveti kurtarıp ayakta tutmayı başarmıştı. Halkın, Büyük Ermenistan tehdidi altında şahlanmış olan özgürlük duygularını besleyerek, bölgeyi tatlılıkla yöneten Karabekir, Doğu'da bir baba gibi sayılır ve sevilirdi. Bu bölge, savaştan bütün diğer yerlerden daha çok zarar görmüştü. Rusların denizin yükselip alçalmaları gibi ilerleyip çekilmesi, yörenin yıkılmasına, halkın dağılmasına yol açmış, Ermenilerin Türkleri, Türklerin de Ermenileri kovalaması ve 'geride düşmanın işine yarayacak bir şey bırakmamak' siyaseti, ekinleri mahvetmiş, sürüleri hiçe indirmişti. Nüfus, savaş öncesine oranla, onda bire düşmüştü. Hastalıklar salgın halindeydi; yiyecek diye yumurta ve kara ekmekten başka bir şey bulunmuyordu. Çaylarını, ortadan böldükleri şişe dipleriyle içiyorlardı: Bardak bile kalmamıştı.

Kâzım Karabekir Paşa, içinden gelen babalık ve sevgi duygusuyla, binden fazla öksüz çocuğu kendine evlât edinmişti. Dörtle on dört yaş arasındaki bu çocuklara üniformaya benzer elbiseler

giydirmiş, subaylarını da onlara bir çeşit asker eğitimi vermekle görevlendirmişti. Çocuklara ilk öğretimi ve yararlı bilgileri vermek için okullar kurmuştu. Kâzım Paşa müziğe meraklıydı, boş zamanlarında biraz da keman çalardı. Bu yüzden çocuklara, sanat ve elişi bilgileri yanısıra müzik eğitim de veriyordu. Küçükler ona 'Paşa Baba' der ve kendisini öylesine sever ve sayarlardı ki, Karabekir, hemen hemen hiç ceza vermeden onlara sözünü dinletir; özgür birer insan olarak yetişmelerini teşvik ederdi.

İtilâf Devletleri, Rawlinson adlı bir albayı resmi bir görevle Erzurum'a göndermişlerdi. Rawlinson, bağımsız bir Ermenistan kurulması olanaklarını araştırmak ve Türklerin silahlarını teslim etmelerini sağlamakla görevliydi. Karabekir'in eğitim faaliyetinin o derece etkisinde kaldı ki, 'Bu iş bütün ülkede böyle devam edecek olursa, zaten doğuştan yürekli ve dayanıklı olan Türkler, yalnız Doğu'da değil, belki Batı'da da büyük bir güç haline geleceklerdir. Bu, Batılı devletlerin savaştan sonraki barış konferanslarında şimdiye kadar tuttukları yoldan ayrı olarak, önemle gözönünde bulundurmaları gereken bir şeydir,' diye yazdı. Paşa'nın zekâsına, dürüstlüğüne, mesleğinin her kolunu kapsayan bilgisine hayran kalmıştı. 'Şimdiye kadar rastlamak mutluluğuna eriştiğim birinci sınıf Türk subayının tam bir örneği,' diyordu.

Albay Rawlinson da, Kâzım Karabekir'in sözde işbirliğiyle, görevini aynı dikkat ve dürüstlükle yapmaya çalışıyordu. Silahlan, malzeme depolarını, cephanelikleri, tahkimatı, celp kâğıtlarını ve aylık bordrolarını dikkatle inceliyor, asker mevcudunu ve silah miktarını, mütarekenin izin verdiği sınıra indirmek istiyordu. Başlıca işi, top kamalarıyla tüfek mekanizmalarına el koyup bunları trenle İngiliz tümenlerinin konakladığı Transkafkasya'ya yollamaktı.

Ancak bu iş, 'şüphe uyandıracak kadar çok olan tren kazaları' yüzünden pek ağır gidiyordu. Trenleri işletenler Kâzım Karabekir'in adamlarıydı. Bunların başka bir âdeti de vardı; trenleri basıp içindekileri alıyor, katırlara, arabalara yükleyerek kaçıyorlardı. Trenler bazen hiç işlemez hale geliyordu. Bir defasında bu arıza aylarca sürmüştü. Albay Rawlinson bu gibi hallerde, deve kervanları düzenlemek ve bunları dağ yollarından Trabzon limanına yollamak zorunda kalıyordu. Bir gün albayın adamları yepyeni toplar ve cephanelerle dolu gizli bir silah deposu keşfettiler. Türkler bunu bildirmeyi 'unutmuşlardı.' Oysa, Rus İhtilâli patlak verdiği sırada Çar'a bağlı kalan Rusların sakladıkları da hesaba katılırsa, İngilizlerin bulamadıkları daha bir sürü gizli depo olması gerekirdi.

Albay Rawlinson, Kâzım Paşa'nın silahlarını teslime niyetli olmadığını anlamakta gecikmedi. Karabekir, bütün sorularına dolambaçlı cevaplar vererek onu nazikçe atlatıyordu. İki asker, karşılıklı, dostça çatışmaktaydılar. Günün birinde Rawlinson, Kâzım Karabekir'e gözdağı vermek ister gibi 'İngilizlerin elinde kaç zırhlı var, biliyor musunuz?' diye sordu. Kâzım Paşa: 'Türk yılmaz!' diye cevap verdi. Bu, sözlerini ve müziğini kendi yazdığı heyecanlı bir parçanın adıydı ki sonraları Kurtuluş Savaşının marşlarından biri olmuştu. 'Türkün her biri bir zırhlıdır,' diye sözünü sürdürdü. 'Milyonlarca zırhlıyı emri altına almaya kimin gücü yeter?' Rawlinson, 'Kahveniz pek nefis olmuş,' diye cevap verdi. 'Bir fincan daha lütfeder misiniz?'

Yalnız müzik değil, tiyatro konusunda da yetenekli olan Karabekir Paşa, İzmir'in işgalini haber alınca hemen milli bir trajedi yazarak, öğretmenlerden ve subaylardan kurulu bir grupla halka gösterdi. İtilâf Devletlerinin bu bölgede buna benzer bir harekete kalkışmaları olasılığına karşı da, Erzurum'da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Kongresi toplamak için çalışmaya girişti.

Kâzım Paşa, kongreyi hazırlarken belirli bir amaç güdüyordu. Geleneklerine bağlı bir subay olarak, üstündeki makamlara sağlam bir görev duygusu ve derin bir saygıyla bağlıydı. Bölgedeki milli hareket öncüleri, kendisine, Erzurum'u boşaltmak emri verilirse ne yapacağını sordukları zaman, bir asker olarak emirlere boyun eğmek zorunda olduğunu söylemiş, arkasından da, 'Ancak hükümetin emirlerinin üstünde başka bir irade, milletin iradesi vardır,' diye eklemişti. 'Millet, temsilcilerinin aracılığıyla, bana emir verirse, onu dinler ve istilâya karşı koyarım.' Erzurum Kongresi böylece ona dilediği gibi davranmak için gereken kanunî yetkiyi sağlamış olacaktı.

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'i bu Doğu vilâyetinin kendisine bağlılığını belirten bir törenle karşıladı. Kemal'in buna ihtiyacı vardı. Çünkü durumunu pek sağlam görmüyordu. Yolda gelirken uğradığı bir yerde, Harbiye Nezaretinden ve Saray'dan gönderilen ve hemen istifa edip İstanbul'a dönmesini bildiren bir telgraf yağmuruna tutulmuştu. Çünkü Dahiliye Nazırının vilâyetlere gönderdiği genelgeye rağmen, henüz görevinden resmen alınmış değildi. İngilizlerin giriştiği faaliyetlerden fazlasıyla kuşkulandıkları kendisine bildiriliyor ve barış imzalayıp da durum açıklığa kavuşuncaya

kadar başka bir görevi kabul etmesi isteniyordu. Mustafa Kemal, bu emirlere red cevabı vermişti.

Bu tel yağmuru, Erzurum'da telgraf makinesi başında Padişahın Baş Mabeyinciyle karşılıklı bir konuşma şeklini aldı. Baş Mabeyinci neredeyse yalvarıyordu. Padişahın Mustafa Kemal'e karşı beslediği büyük sevgiyi kendisinin bile kıskandığını söylüyor, İstanbul'a dönecek olursa hayatının ve geleceğinin güven altına alınacağını bildiriyordu. İlle gelmek istemiyorsa, izinli olarak Anadolu'da kalabilirdi. Padişah böyle arzu ediyordu. Mustafa Kemal, Zâtı Şahaneye olan bağlılığını ve saygısını bir kere daha bildirerek nazikçe cevap verdi, fakat görevini bırakmaya razı olmadı.

Ama artık işinden çok kısa zamanda atılacağı belli olmuştu. Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa, bu durumu önlemek için kendiliğinden istifa etmesini söylediler. Hattâ değil yalnız görevinden, ordudan da çekilmeliydi. Bu, halkın üzerinde daha iyi bir etki yapacaktı. Sivas'ta bulunan Refet Bey de benzer düşüncedeydi. Ordudan ayrılırsa, artık İstanbul'a geri çağrılamayacağını ileri sürüyordu. Kâzım Paşa, kendi hesabına onu, ordu müfettişi değil de, herhangi bir vatandaş olarak daha fazla sayacağını söylüyordu.

Ama, Mustafa Kemal, kararını veremiyordu. Tasarladığı işi yapabilmek için, resmi bir sıfat taşımasının önemli olduğunu biliyordu. 'Halkın, bir lideri sadece beslediği idealden dolayı sevdiğini düşünmek saçmadır,' diye cevap verdi. 'Aksine, onu kudret ve kuvvetini açığa vuracak şekilde, gösterişli bir kılıkta görmek ister.' Askerlikteki rütbesi, tâ çocukken, Selanik'teki askerî okula girmeyi başardığından beri, onun için her şeyi ifade ediyordu. Silik bir ailenin çocuğu olmaktan doğan güvensizlik duygusunu bu sayede yenebilmiş, yaşamı bu sayede bir anlam kazanmıştı. Şimdi sinirleri bozulmaya başlamıştı. Ruhsal bir çöküntü içindeydi. Rütbesi elinden gittikten sonra, çevresindekilerin kendini hâlâ sayıp saymayacağı, tutup tutmayacağı düşüncesi onu tedirgin ediyordu. Kendi benliğine olan güveni birdenbire gevşemiş gibiydi.

Ama en sonunda arkadaşlarının istifanın kaçınılmaz bir şey olduğu yolundaki düşüncelerine katılmak zorunda kaldı. Biri Harbiye Nezaretine, biri de Padişaha iki telgraf çekerek hem görevinden, hem de ordu hizmetinden ayrıldığını bildirdi. Bu telgrafları, İstanbul'dan gönderilen ve iki işinden de alındığını bildiren bir tel yazısı ile karşılaşmıştı. Mustafa Kemal, istifasını Erzurum halkına bildirirken, bundan sonra 'Kutsal millî ülkümüzün başarıya ulaşması için' bir vatandaş olarak savaşmaya devam edeceğini söylüyordu. Rauf Bey ise daha sınırlı bir şekilde, 'Hilâfet ve Saltanatın güvenliği tamamen elde edilinceye kadar' onun yanında savaşacağını açıklıyordu. Ertesi gün, Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey'le (1) oturmuş, resmi telgrafları elden geçiliyorlardı. İş bitip de Mustafa Kemal kahve ısmarladığı sırada, Kâzım Bey ayağa kalkarak sükûnetle: 'Paşam,' dedi, 'Ordudan istifa etmiş bulunuyorsunuz, artık sizin yanınızda göreve devam edemem. İzninizle, Kâzım Karabekir Paşa'ya, bana başka bir askeri görev vermesini rica edeceğim. Bu kâğıtları kime devredebilirim?'

Mustafa Kemal'in yüzü bembeyaz oldu. Kâzım Beyin bu davranışı onu öyle sarsmıştı ki sadece: 'Öyle mi, Beyefendi!' diyebildi. 'Pekâlâ, Beyefendi, evrakı Hüsrev Beye devredebilirsiniz.' Sonra, çıkıp gidebileceğini söyledi.

Kâzım Bey, bir kabadayı davranışıyla, rap rap yürüyerek kapıdan çıktı. Mustafa Kemal, büyük bir üzüntü içerisinde koltuğuna çökmüştü. Rauf Bey'e dönerek, 'Görüyor musun, Rauf?' dedi. 'Hakkım yok muymuş? Mevki ve rütbe sahibi olmanın ne kadar önemli olduğunu gösteriyor... Kendisini uzun zamandan beri gayet yakından tanımışımdır. Hiç bu kadar endişeye kapıldığını görmemiştim.'

Rauf Bey onu yatıştırmaya çalıştı. Ordudan ayrılmış olması, ne kendisine karşı duyulan saygıyı, ne de etkisini azaltabilirdi. 'Mücadelemize girişmeden önce bu çeşit zayıf unsurlardan kurtulmamız daha iyi olur,' dedi.

Mustafa Kemal, 'Duygu bakımından belki haklısın,' diye cevap verdi. 'Ama pratik noktadan değil. İnşallah bu, buna benzer hareketlere bir başlangıç teşkil etmez.' Hiç âdeti olmayan bir umutsuzlukla ekledi: 'Seninle bana, yapılacak bir tek iş kalıyor. O da ayaklar altında ezilmemek için güvenilir bir yere çekilip saklanmak.'

Rauf Bey böyle düşünmüyordu. Ordudan istifası, Mustafa Kemal'in itibarını daha da artırabilirdi. Kâzım Karabekir Paşa ona, kendilerine önderlik edebilecek tek adam olarak bakıyor, şimdiye kadar olduğundan daha fazla sevgi ve saygı gösteriyordu. Ama, Mustafa Kemal derin bir umutsuzluğa kapılmıştı. 'İnşallah öyledir,' diye cevap verdi. Sonra birden patlayarak: 'Şu Allahın belâsı Amerikan

mandası mıdır, nedir, varsın bir an önce kabul edilsin de ülke bu karışıklıktan kurtulsun!' dedi.

Yaveri içeri girerek Kâzım Karabekir Paşa'nın kendisini görmek istediğini söyledi. Mustafa Kemal'in gözlerinde endişeli bir bakış belirdi. Harbiye Nezaretinin kendinden boşalan yeri Kâzım Paşa'ya teklif etmiş olduğunu biliyor ve şimdi bunu kabul etmiş olmasından çekiniyordu. Acı acı gülümseyerek Rauf Bey'e: 'Görüyor musun, hakkım varmış,' dedi. Yavere de, Paşayı içeri almasını söyledi.

Kâzım Karabekir, odaya üstünün karşısına çıkan bir subay tavrıyla girdi. Mustafa Kemal'i hazırol vaziyeti alarak, resmi şekilde selâmladı. Sonra: 'Size maiyetimizdeki subay ve erlerin saygılarını iletmeye geldim,' dedi. 'Geçmişte olduğu gibi, şimdi de saygıdeğer komutanımızsınız. Size makam arabanızı ve süvari muhafız kıtanızı getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz, Paşam!'

Kemal, bir an heyecandan olduğu yerde sendeledi. Bir rüyadan uyanır gibi gözlerini ovuşturdu. Sonra gidip Kâzım Paşa'yı kucakladı, iki yanaklarından öptü, üst üste teşekkür etti. Rauf Bey de onu, hiç bu kadar heyecanlı halde görmemişti. Yalnız bir kez, o da Anafarta savaşından sonra kendisine: 'Hamdolsun, İstanbul'u kurtardık,' dediği zaman böylesine heyecanlanmıştı. Şimdi durumu sağlamlaşmış, kendisine güveni geri gelmişti. Doğudaki kuvvetlere, iyice güvenerek dayanabilirdi. İki kat çoğalan bir enerjiyle, yurdun her yanına telgraflar göndermeye başladı. Kâzım Karabekir Paşa, bunlara sadece usule uysun diye imza atmakla yetiniyordu.

Mustafa Kemal, birkaç gün sonra, kendisini üniforma ile değil de, külot pantolon ve sade bir ceketle görerek emrini dinlemekten çekinen bir başka subayla alay edebilecek kadar eski halini bulmuştu. Subayı sertçe azarlayarak: 'Size emri veren, apoletli ve yıldızlı üniforma değil, Mustafa Kemal'di,' dedi. 'İşte karşınızda yine Mustafa Kemal var. Onun için emri alacak ve gereğini derhal yapacaksınız.' Subay baş eğdi. Mustafa Kemal, sonradan hikâyeyi anlatırken: 'Kendi kendime düşünüyordum,'dedi. 'Ya zile basıp da iki asker çağırsa ve beni yakalatsaydı, halim nice olurdu?'

İstifası duyulduktan hemen sonra, Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti Temsiliye Başkanlığına seçilmiş, Rauf Bey de başkan yardımcısı olmuştu. Ancak, toplanacak olan kongreye katılabilmesi için daha bazı engelleri yenmek gerekiyordu. Kongreye gelen temsilciler, Doğu illerindeki tüccar, çiftçi, avukat, gazeteci, hoca gibi çeşitli meslek adamlarıyla Kürt şeyhlerinden ve Laz reislerinden kurulu karma bir topluluk oluşturuyorlardı. Bunlar kongreye bölge içi bir sorun gözüyle bakmaktaydılar. Bu kongrede, sivil ve askeri idareyi daha iyi işler hale getirmek, silahların gizlice depo edilmesini ve İngiliz kontrol subaylarından geri alınmasını sağlamak, Ermeni tehdidine karşı evlerini, barklarını korumak gibi konuları görüşeceklerdi. Bu Batı'dan gelme Paşa'nın da bir Ermeni devleti kurulmasına karşı olduğu biliniyordu. Ancak ne de olsa, içlerinden biri değildi. Onu sadece adından tanıyorlar; bu da kuşkularını gidermeye yetmiyordu.

Aralarında bazı eski İttihatçılar da vardı ki, bunlar Mustafa Kemal'e düşman gözüyle bakıyorlardı. İstifasından sonra bile hâlâ üniforma ve Hünkâr yaveri kordonlarıyla dolaştığını görenler olmuştu. Kemal'i tutanlar, yanına yeteri kadar sivil elbise almadığı için, böyle gezdiğini söylemekteydiler. Ama bazı kimseler de bunu, üstünlük hırsının belirtisi olarak gösteriyorlardı. Kimileri saltanat konusundaki tasarılarından şüpheleniyorlardı. Ayrıca, içkiye düşkün olduğu da duyulmuştu.

Yine de, en sonunda, Kâzım Karabekir'in itibar ve etkisi kendisini gösterdi. Kâzım Paşa, şüphesi olanlara, Mustafa Kemal'in milliyetçilik ülküsüne her şeyini feda etmekle güvenlerine hak kazandığını söyledi ve şimdi de onu desteklemek zorunda olduklarına kendilerim inandırdı. Kongreye temsilci olarak alınmakla kalmamalı, başkan seçilmeliydi.

Böylece delegeler arasında iki kişi kendi yerlerini Mustafa Kemal'le Rauf Bey'e bıraktılar. Kongre on beş gün gecikmeyle, 1908 Hürriyet Bayramının on birinci yıldönümünde açıldı. Kâzım Karabekir Paşa, büyük bir kır yemeği düzenlemişti. Subaylarla öksüz çocukların katıldığı heyecanlı tiyatro gösterileri yapıldı. Kongrenin açılmasına rastlayan bu tarihte Damat Ferit, bütün ülkede bir emir çıkartmış ve 'sözde bir meclis toplantısı havası verilmek istenilen' bu gibi şeylerin önüne geçilmesini istemişti. Bir Ermeni okulunda toplanan kongre on beş gün sürdü. İlk oturumda, üyeler birkaç muhalife karşın, Mustafa Kemal'i başkanlığa seçtiler. Şimdi yine resmî bir sıfaü vardı, ama sivil olarak. Üstüne, bunu belirtmek için, Erzurum valisinden ödünç aldığı bir redingot giymişti. Yıllar sonra, kongredekiler kendisini başkan seçmemiş olsalardı ne yapacağını soranlara, hiç tereddütsüz, 'Gider başka bir kongre toplardım,' diyebilecekti.

Mustafa Kemal, Havza ve Amasya'da, askeri direnişin temelini atmıştı; şimdi de Erzurum'da bunun siyasi karşılığını kuracaktı. Kongreyi açış söylevinde, devrimin iki temel ilkesini ortaya attı: Bunlardan biri milletin hakları, öteki, halkın iradesiydi. İlki, ikincisine dayanılarak yeni bir hükümet kurulmasıyla gerçekleşecekti. Çevrelerini saran 'kara ve korkunç tehlike'den, 'milli harekete ilham veren ve bir elektrik akımı gibi ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılan yenilmez ruh gücünden' söz etti. Türk milletinin kendi kaderine sahip çıkma karan ancak Anadolu'dan doğabilirdi. Ama bu, yalnız halkın iradesine dayanarak olmalıydı.

Mustafa Kemal'in önderliğindeki hareket, Jön Türklerinki gibi tepeden inen ve iktidarın birkaç kişinin elinde toplanmasıyla sonuçlanan, sırf askeri bir hareket olmayacaktı. Aksine, şimdiye kadar ne Türkiye'de, ne de başka bir Doğu ülkesinde uygulanmamış biçimde, milletin bağrından çıkmış bir çoğunluk idaresi hareketi olacaktı. Türkiye'nin, Türk halkının bütünü tarafından seçilmiş ve tutulmuş bir rejimi, gücünü halk çoğunluğunun dilek ve kararlanndan alan bir hükümeti olmalıydı. Yöneticilik yerindeki kimse, kendi adına değil, herkesin adına hareket etmeliydi. Mustafa Kemal'in, Erzurum'dan sonra bütün Anadolu'da durmadan yineleyeceği mesaj işte buydu. Bu, Osmanlı İmparatorluğunun Batılı unsurlarıyla birarada yaşamış, Batı demokrasisi prensiplerini incelemiş ve demokrasinin, Türkiye'nin bugünkü dünya içerisinde varlığını sürdürebilmesi için gereken tek siyasi temel olduğunu anlamış bir insanın mesajıydı.

Kongre sırasında kendisine, 'Yoksa Cumhuriyete doğru mu gidiyoruz?' diye soran bir arkadaşına: 'Hâlâ şüphen mi var?'diye cevap verdi. Ama bu henüz gizli tutulacaktı. Bu dönemde, girişilen hareketin padişahlığa ya da halifeliğe karşı olmadığını belirtmeye dikkat ediyordu. Sadece bunların arkasındaki yabancı tehdidine yöneltilmişti. Öte yandan, hareketinin, kanun çerçevesi dışına çıkmadığını belirtmeye de önem veriyor, yapılan işlerin yürürlükteki Osmanlı kurallarına uygun olarak, taşradaki valiliklerce resmen kayıt ve tescil edilmesini sağlıyordu.

Bu çerçeve içinde, kongre sonucunda elde edilen başlıca iş, sonradan Misak-ı Millî diye tanınacak olan bir bildirinin kaleme alınması oldu.

Bu bildiri, barış konferansında karara bağlanan ve sözde uygulanan self-determination (kendi kaderini tayin) ilkesini esas olarak kabul ediyordu. Anadili Türkçe olan halkın çoğunlukta bulunduğu Türkiye sınırlarının, olduğu gibi kalmasında ısrar ediyor, buralara karşı girişilecek her türlü teşebbüsün direnmeyle karşılaşacağını belirtiyordu. Geçici bir hükümet seçilmesi, Türk olmayan unsurlara hiçbir ayrıcalık tanınmaması öngörülmüştü. Ancak kongre, böyle geçici bir hükümet kurulacak olursa, merkezi hükümetin uyguladığı kanunları izleyeceğini ve 'Misak-ı Millî'yi gerçekleştirdikten sonra dağılacağım da karar altına almıştı.

Misak, bir bildiri şeklinde bütün yurda ve yabancı devlet temsilcilerine dağıtıldı. Mustafa Kemal, oldukça haklı olarak, 'Kongrenin ciddi kararlar almış ve bütün dünyaya karşı milletin varlığını ve birliğini dile getirmiş' olduğunu söyledi. 'Tarih, bu kongrenin çalışmalarını, benzerine az rastlanır bir başarı olarak niteleyecektir,' dedi.

Kongre sona erdiği sırada, Harbiye Nazırlığından kolordu karargâhına bir telgraf geldi:

Babıâli hükümetinin emirlerine başkaldırmaları nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini karar altına almıştır. Yerel makamlara gerekli emirler verilmiş olduğundan, Komutanlığınızın bu emri derhal yerine getirmesi ve sonucunu bildirmesi tebliğ olunur.

Mustafa Kemal kısaca, 'Kolordu Komutanı gereken cevabı verdi.' der. Kâzım Karabekir Paşa, bu yanıtta, bu iki aydın ve değerli vatandaşın yurdun yararına çalıştıklarını söyleyerek itirazda bulundu. Daha sonra, kongre çalışmaları üzerinde hükümete verdiği raporda, bu toplantının millî bir nitelik taşıdığını ileri sürerek: 'Bu hareketi sadece iki kişiye yüklemekle onu küçültmüş oluyorsunuz,' dedi. Kongre, halkın içinden gelen duygu ve isteklerden doğmuş; hükümet genelgesi ise onların üzerinde çok kötü bir etki yapmıştı.

Erzurum Kongresi, Kâzım Karabekir Paşa'nın durumunu öylesine kuvvetlendirmişti ki, artık silahların teslimi konusunda, ne mütareke koşullarını, ne İngiliz subaylarını, ne de kendi hükümetinin emirlerini dinliyordu. Şimdi halkın işleri kendi eline aldığını ve hiçbir silahın ülkeden çıkarılmasına izin verilmediğini ileri sürüyordu. Bundan biraz sonra Albay Rawlinson, Londra'dan ayrılıp, durumu,

Ermenistan sınırları içinde sayılan Sarıkamış ve Kars'tan izlemek emrini aldı. İngilizler, Anadolu'daki mevcutlarını azaltmaya başlamışlardı. Batum limanının boşaltılması da düşünülüyordu.

'Misak-ı Millî'nin bir örneği Albay Rawlinson'a gönderildi. Albay, kongrenin açılmasından önce Mustafa Kemal'le yaptığı uzun bir konuşmanın etkisinde kalmıştı. Arkadan Londra'ya giderek o da Amiral Calthorpe gibi, milliyetçi hareketin ileride gösterebileceği gelişmeler üzerinde İngiliz hükümetini boş yere uyarmaya çalıştı. Sözlerine, yalnız Curzon kulak verir gibi oldu. Mustafa Kemal'in ne gibi barış koşulları umduğunu ve kabul edebileceğini öğrenmek istiyor, ama Misak-ı Millî'yi, üzerinde konuşmaya bile değmeyen bir şey gibi reddediyordu. Bu yüzden, Albay Rawlinson'u Mustafa Kemal'in ağzını aramak için yeniden Türkiye'ye yolladı. Ancak Rawlinson Erzurum'a gelinceye kadar kış bastırmış, Kemal, batıya geçmişti: Olayların bundan sonraki akışı, ikisi arasında böyle bir buluşmaya fırsat vermedi.

Bu arada, Damat Ferit'in Barış Konferansındaki görevi bir fiyasko ile sonuçlanmıştı. Ülkesi adına, bir yandan, olanları haklı göstermek isteyen, bir yandan, kendisini alçaltan, bir yandan da akıl almaz istekler öne süren uzun bir savunma yaptı. Savaş süresince, Türkiye'nin, 'insan vicdanını dehşet içinde bırakan birtakım suçlar işlemiş olduğunu' itiraf etti. Ancak 'Osmanlı milletini en kötü şekilde göründüğü kısa bir dönem içinde değil, bütün tarihi boyunca yargıya vurmanın daha insaflı bir hareket' olacağını ileri sürdü. Bütün bunlar, şimdi muhakeme edilerek suçlu bulunmuş olan İttihatçıların işiydi. Onlann cezaya çarptırılması, Türkiye'nin uygar dünyanın gözünde tekrar itibar kazanmasını sağlamıştı. Türkiye, bundan sonra kendini 'yoğun bir ekonomik ve kültürel çalışmaya' verebilirdi. Damat Ferit Paşa, bütün bu hafifletici nedenler gözönünde tutularak **status quo ante bellum** (savaştan önceki durum) temeline göre, son kırk yıl içinde kendiliğinden en azına inmiş olan Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının olduğu gibi tutulmasını diliyordu. Bu görüşünü de, mütarekede tanınan Wilson İlkelerini de aşarak, Pan-İslamizm tezine dayanmaktaydı. Ona kalırsa Osmanlı İmparatorluğu bölünmez bir bütündü. Parçalanması, 'Doğudaki barış ve huzurun zararına' olurdu.

Sadrazamın uzun savunması, Konsey üyelerim hiç etkilememişti. Birkaç gün sonra kendisine acı bir cevap göndererek, sadece, Türk hükümetinin savaş suçlarından sorumlu olduğu üzerindeki düşüncesine katıldıklarını bildirdiler. Ancak Türkiye'nin tarihinin 'kritik bir döneminde, insanca duygu ve prensiplerden tümüyle yoksun olan başarısız kişilerin eline düşmüş olması,'onu bu suçların cezasını çekmekten kurtaramazdı. Konsey, Türk milletinin nitelikleri ne kadar yüksek olursa olsun, bunlar arasında 'yabancı ırkları yönetmek gibi bir yeteneğin bulunduğuna' inanmıyordu. 'Ekonomik ve kültürel alandaki dilekleri'ne gelince, böyle temelli bir değişme, doğrusu çok şaşılacak bir şeydi ve yararlı olacağından kimsenin şüphesi yoktu! Arkadan Türk heyetine konferanstan ayrılmak izni veriliyordu. Mr. Balfbur, bu sorunların Türkiye'den başka devletlerin çıkarlarını da ilgilendirdiğini ve hemen bir çözüm yolu bulunmasının sözkonusu olmadığını açıklamıştı. Amerika, mandaterliği kabul edip etmemek konusunda bir karar alıncaya kadar, görüşmelere ara vermek gerekiyordu. Ancak kötü bir rastlantıyla, birkaç gün sonra Başkan Wilson felç olunca, bu iş daha aylarca geri atılmış oldu.

Böylece Ferit Paşa, İstanbul'a elleri boş döndü. Veliaht Abdülmecit Efendi, zamanı uygun bularak, milletin durumunu anlatan bir muhtıra yazdı. Bu, Mustafa Kemal'in bile daha iyisini yapamayacağı, devlet adamlarına yakışır bir belgeydi. Hükümet ülkeyi parçalamaktadır, diyordu. Saltanat kurumu, parti politikalarının üstünde kalmalı ve tarafsız bir denge kurmalıydı. Hemen seçimlere gidilmesini ve milliyetçilerin de temsil edileceği bir koalisyon kabinesi kurulmasını istiyordu. Ancak ne Padişah, ne Sadrazam, bu ileri görüşlü öneriyi dikkate aldılar.

Kemal bu arada, Damat Ferit'in Paris'teki yenilgisinden yararlanarak, kendisine bir geçmiş olsun telgrafı gönderdi. İçerisine bir iki tehdit karıştırmayı da unutmamıştı:

'Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin, hep, birbirinden daha çok güçsüzlüğe uğraması ve en sonunda, ne yazık ki, artık felçli bir hale düşmesi, milletin yüksek haysiyeti karşısında gerçekten çok üzücü oluyor... Yaşama hakkı ve bağımsızlığı için çalışan milletin maksadındaki temizlik ve ciddiliğe karşılık, merkezi hükümet düşmanca bir tutum takınmayı daha uygun buluyor. Bu türlü bir davranış çok üzüntü vericidir. Milleti, merkezi hükümete karşı, arzu edilmeyen hareketlere itebilecek niteliktedir. Çok açık yüreklilikle arzederim ki, millet her türlü isteğini elde edebilecek güçtedir. Teşebbüslerinin önüne hiçbir kuvvet geçemez... Herkes, hükümetin, meşru olan millî akıma karşı koymaktan vazgeçerek Kuvayı Milliye'ye güvenmesini ve giriştiği her türlü işte millî istekleri gözönünde tutmasını dilemektedir. Bunun için de millî varlık ve iradeyi temsil edecek olan Meclis'in en tasa bir zamanda toplanması sağlanmalıdır.'

Mustafa Kemal, ağustos sonlarında, bu ruh hali içinde Sivas'a gitti. Yurdun çeşitli yerlerinden gelen delegelerin de yolda olduklarını öğrenmişti. Türk direniş hareketinin kuruluşundaki ikinci ve en önemli dönem, böylece başlıyordu.

1 Kâzım Dirik.

LORD KINROSS

ATATÜRK

BİR MİLLETİN YENİDEN DOĞUŞU

"Bu kitap çağdaş Türkiye'yi yaratan ve tarihin akışını değiştiren büyük önder hakkındaki birçok bilgi eksiğini giderecek bir araştırma ürünüdür."

•• İşte, şimdiye kadar yayınlanmış en kapsamlı **Atatürk** incelemesi... okurun ilgisini her an canlı tutan bir yaşam öyküsü... **Atatürk** büyüleyici ve gizemli bir kişilik olarak bellekllerde kalıyor. ••

The Times

•• Son zamanlarda yayınlanmış yaşam öykülerinden pek azı Lord Kinross'un **Atatürk**'ü kadar başarılıdır. Bu yapıt şan ve şerefin insan biçimine girmiş unutulmaz anıtıdır. ••

Sunday Telegraph

Yazar ve gazeteci LORD KINROSS 1904'te İngiltere'de soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş 1925'te Oxford Balliol College'i bitirmiştir. Çeşitli gazetelerde çalışmış genç yaşta birçok ülkeyi gezip tanımıştır. 1944'ten 1947'ye kadar da Kahire'deki İngiliz Büyükelçiliğinde görev yapan Lord Kinross **(ATATÜRK Bir milletin yeniden doğuşu)** adlı kitabını hazırlamak için Türkiye'de de uzun süre kalmış, bu önemli incelemeyi beş yılda tamamlamıştır.